

Sintaktička svojstva participa u jeziku hrvatskoglagojskih misala

---

Eterović, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:954871>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Ivana Eterović

**SINTAKTIČKA SVOJSTVA PARTICIPA U
JEZIKU HRVATSKOGLAGOLJSKIH
MISALA**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Mateo Žagar

Rijeka, 2014.

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ivana Eterović

**THE SYNTACTIC FUNCTIONS OF
PARTICIPLES IN THE LANGUAGE OF
CROATIAN GLAGOLITIC MISSALS**

DOCTORAL THESIS

Rijeka, 2014

Mentor rada: prof. dr. sc. Mateo Žagar

Doktorski rad obranjen je dana 4. travnja 2014. na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci, pred povjerenstvom u sastavu:

1. akademik Stjepan Damjanović
2. prof. dr. sc. Mateo Žagar
3. prof. dr. sc. Sanja Zubčić

Sadržaj

0. Uvod	1
1. O metodologiji i korpusu istraživanja	2
1. 1. Metodologija	2
1. 1. 1. Jezik hrvatskoglagoljskih misala	2
1. 1. 2. Poredbeno-povijesna metoda u slavistici	12
1. 1. 3. Sociolingvistički položaj hrvatskoga staroslavenskog jezika od 9. do 16. stoljeća	21
1. 2. Korpus istraživanja	37
1. 2. 1. Izvori	39
1. 2. 1. 1. <i>Vatikanski illirico 4</i> (Vat)	39
1. 2. 1. 2. <i>Ročki misal</i> (Ro)	40
1. 2. 1. 3. <i>Misal kneza Novaka</i> (Nk)	41
1. 2. 1. 4. <i>Hrvojev misal</i> (Hm)	42
1. 2. 1. 5. <i>Prvotisak</i> (Pt)	44
1. 2. 1. 6. <i>Senjski misal</i> (Sm)	45
1. 2. 1. 7. <i>Misal Pavla Modrušanina</i> (Mo)	46
1. 2. 1. 8. <i>Misal hruacki</i> (Ko)	47
1. 3. Ciljevi i zadaci istraživanja	53
2. Participi u dosadašnjoj literaturi	54
2. 1. Određenje termina <i>particip</i>	54
2. 2. Dosadašnja istraženost participâ	56
2. 2. 1. Participi u praslavenskome jeziku	56
2. 2. 2. Participi u staroslavenskome jeziku	60
2. 2. 2. 1. Participi u hrvatskome staroslavenskom jeziku	70
2. 2. 3. Participi u hrvatskome jeziku do kraja 16. stoljeća	76
2. 3. Sintaktički položaj participâ u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku	83

3. Sintaktičke funkcije participâ u jeziku hrvatskoglagoljskih misala	87
3. 1. Supstantivizirani particip	90
3. 2. Determinativni particip	115
3. 2. 1. Particip u funkciji atributa	115
3. 2. 2. Particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta	133
3. 3. Dativ apsolutni	146
3. 4. Predikatni (perifrastični) particip	165
3. 5. Particip u funkciji sekundarnoga predikata	170
4. Zaključak	236
5. Izvori	242
6. Literatura	242
7. Sažetak	261
8. Summary	262
9. Životopis s popisom objavljenih radova	263
9. 1. Popis objavljenih radova	264

0. Uvod

Participi su posebni glagolski oblici koji su s jedne strane izražavali kategorije isključivo imenskih riječi (rod, padež), a s druge strane kategorije isključivo glagola (rekcija, vid, stanje). U slavenskim su jezicima tijekom jezičnoga razvoja aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I. većinom izgubili deklinaciju i postali glagolski prilozi, dok je pasivni particip prezenta načelno nestao¹ (Matasović, 2008: 291–296, 297–299). Proces adverbijalizacije odvio se ranije i potpunije u istočnoslavenskome i južnoslavenskome (Matasović, 2008: 294). Aktivni particip preterita II. i pasivni particip preterita u pravilu su očuvani (Matasović, 2008: 296–297, 299–300).

U hrvatskoj paleoslavistici i paleokroatistici ne postoji mnogo rasprava u čijem su fokusu isključivo participi. U skladu s temeljnim preokupacijama devetnaestostoljetne filologije, nekoliko je pokušaja opisa njihova povijesnoga razvoja (npr. Belić, 1939, 1973; Gabrić-Bagarić, 1995a, 1995b), no uglavnom su ih se doticali autori pri raščlambama jezika pojedinih spomenika hrvatske pismenosti (v. npr. Malić, 1972, 1988, 1997, 2002; Jurčević, 2002). U postojećoj literaturi najbolje su opisani na morfološkoj razini, dok je njihovim sintaktičkim funkcijama posvećen manji broj radova (što je, dakako, posljedica slabe istraženosti hrvatske povijesne sintakse uopće), i to tek u novije doba (npr. Štrkalj Despot, 2007; Vrtić, 2009a, 2009b, 2010). U jezičnim se analizama njihove uloge u rečenici obično tek ustvrđuje kontinuiranje starijega stanja ili završenost adverbijalizacije.

Slaba istraženost participa u dosadašnjoj literaturi bila je temeljnim poticajem pri odabiru ove teme. Premda je spoznaju o dinamičnosti njihova povijesnoga razvoja moguće steći tek posredno – uvidom u njihovu zastupljenost, tvorbu i uporabu u tekstovima hrvatske pismenosti od početaka do danas, ovdje u središtu zanimanja neće biti njihov razvoj. U fokusu je razmatranja naime književni jezik, a upravo je *knjiškost* bitno obilježje participâ od prvih zabilježenih slavenskih tekstova, u prvome redu hrvatskoglagoljskih. Opis će njihova statusa u svakom pojedinom izvoru koji čini korpus ovoga istraživanja nesumnjivo pokazati i razlike na vertikalnome planu, međutim ovdje se promatraju na horizontalnoj ravni – kao jezični elementi koji sudjeluju u izgradnji i oblikovanju književnoga jezika, i to hrvatsko-staroslavenskoga. Svojim istraživanjem participâ u presjeku te važne sastavnice hrvatske jezične povijesti želim dati prilog boljoj istraženosti hrvatske povijesne sintakse, a ponajprije sintakse hrvatskoga staroslavenskog jezika.

---

¹ Jedini su reliktni oblici toga participa u hrvatskome jeziku pridjevi *lakom* i *pitom*.

1. O metodologiji i korpusu istraživanja

1. 1. Metodologija

1. 1. 1. Jezik hrvatskoglagoljskih misala

Nastanak je prvoga slavenskoga književnoga jezika vezan uz djelatnost Konstantina i Metoda, koji u 9. stoljeću za potrebe slavenske misije² prevode na slavenski jezik najneophodnije liturgijske knjige³ i stvaraju prvo slavensko pismo – glagoljicu. Budući da je taj jezik bio namijenjen ponajprije za crkvenu uporabu, ne čudi što najstariji tekstovi pisani njime koji su do danas sačuvani (iz 10. i 11. stoljeća) pripadaju upravo toj domeni. Iako su svi sačuvani tekstovi liturgijski, ne smije se smetnuti s uma Metodove pravne tekstove ili Konstantinove pjesničke pokušaje (Damjanović, 1995: 41), što ukazuje na činjenicu da su Sveta Braća htjela stvoriti polifunkcionalan književni jezik koji bi se rabio u svim komunikacijskim sferama, odnosno predvidjeli su za njega istu funkciju koju je imao latinski na Zapadu, a grčki na Istoku.⁴

Krajem 11. i početkom 12. stoljeća, s obzirom na sve veću dijalekatsku diferencijaciju slavenskih idioma, slavenske govorne zajednice počinju prilagođavati najstariji slavenski književni jezik za svoju uporabu, pa se u njega – ponajprije na fonološkoj razini – počinju unositi elementi narodnih idioma, čime nastaju različite varijante toga jezika. Hrvatska je varijanta bila izdvojena i po pismovnom i po konfesionalnom kriteriju: jedina je naime varijanta koja je sačuvala glagoljicu i nakon 12. stoljeća, a ujedno i jedina koja je tada pripadala zapadnom rimskom obredu. Njome su bili pisani liturgijski tekstovi: misali, brevijari, psaltiri i rituali.

Istraživanje se ovdje provodi na jednome odsječku toga liturgijskoga korpusa – misalima. Iako njime nisu obuhvaćeni svi hrvatskoglagoljski misali, naslov je ove radnje namjerno široko određen te se rabi opisno određenje *jezik hrvatskoglagoljskih misala*. To je

---

² Godine 862. velikomoravski knez Rastislav šalje bizantskom caru Mihajlu III. poslanike s molbom da mu pošalje misionare koji bi širili kršćanstvo na slavenskome jeziku. Pokršćavanje su prethodno provodili bavarski misionari iz biskupija u Salzburgu i Passauu, čime su ojačavali i politički utjecaj Istočnofranačkoga Carstva na tim područjima. Strahujući od posljedica saveza istočnofranačkoga kralja Ludovika Njemačkog s bugarskim knezom Borisom, Rastislav uspostavlja savez s Bizantom kako bi oslabio njemački crkveni i politički utjecaj. Mihajlo III. šalje u Veliku Moravsku Grke Konstantina (Ćirila) i Metoda, koji su se već dokazali u prethodnim zadacima u službi Bizanta.

³ Prije dolaska u Veliku Moravsku Sveta Braća prevela su izbornu evanđelje, psaltir i apostol, a prevodilački rad nastavljaju po dolasku 863. godine.

⁴ Upozoravajući na preveliku pojednostavljenost takva shvaćanja, Helmut Keipert naglašava da je uspoređivanje uloge staroslavenskoga jezika (i njegovih redakcija) s onom latinskoga u srednjem vijeku neopravdano, odnosno u najmanju ruku ograničena dosega, te raščlanjuje razlike koje čine bitno drukčijima njihove uloge (1987: 92–109).

naime motivirano uvjerenjem da terminološka neujednačenost naziva za hrvatsku varijantu najstarijega slavenskoga književnoga jezika nije samo formalna već podrazumijeva (ili bi trebala podrazumijevati) i bitne sadržajne razlike. Nepreciznošću u naslovu disertacije stoga aludiram na jedno od pitanja kojima ću se u njoj baviti.

U hrvatskoj paleoslavističkoj tradiciji rabi se nekoliko različitih termina za jezik hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova, što je posljedica i raznovrsne uporabe terminâ za prvi slavenski književni jezik. Dva su najčešća termina *hrvatski crkvenoslavenski* i *hrvatski staroslavenski*, odnosno *hrvatskostaroslavenski*⁵ jezik. Znanstvenici koji rabe prvi termin slijede njemačku filološku tradiciju, i to terminološko razgraničenje Nikolaja S. Trubeckog, koji govori o *prastarocrkvenoslavenskom* (jezik nesačuvanih tekstova iz 9. stoljeća), *starocrkvenoslavenskom* (jezik najstarijih sačuvanih tekstova iz 10. i 11. stoljeća), *crkvenoslavenskom* (jezik varijanata prvoga slavenskoga književnoga jezika od 12. do 16. stoljeća) i *novocrkvenoslavenskom jeziku* (u hrvatskoj pismenoj kulturi od 16. stoljeća). Kako napominje Josip Hamm (1958a: 55), takva terminologija naglašava da je riječ o jeziku najpotpunije sačuvanu u tekstovima liturgijske funkcije. Znanstvenici koji rabe drugi termin pokušavaju pronaći općenitiji termin koji ne bi naglašavao najčešću, ali ne i jedinu, funkciju toga jezika, stoga se odlučuju za *staroslavenski jezik*.⁶ Takva se polifunkcionalnost odražava i slijedi i u hrvatskoj srednjovjekovnoj pismenoj kulturi (barem u početnim razdobljima), zbog čega se primjerenijim pokazuje opći i širi termin *hrvatski staroslavenski jezik*. Iako se ta dva termina za hrvatsku inačicu prvoga slavenskoga književnog jezika rabe sinonimno, čini mi se da među njima postoji bitna sadržajna razlika. Termin *hrvatski staroslavenski jezik* određen je ponajprije kontrastivno u odnosu na termin *staroslavenski jezik* te se njime naglašava da je riječ o hrvatskoj inačici staroslavenskoga jezika, u koju su u početnim razdobljima unesene ponajprije fonološke inovacije, a kasnije i inovacije na drugim jezičnim razinama. Termin *hrvatski crkvenoslavenski jezik* određen je ponajprije funkcijom, zbog čega mislim da se može – ako se već rabi – promatrati kao promjenjiva i dinamična veličina (iako izvorno nije tako zamišljeno), koja ne prestaje nužno u 16. stoljeću. Kako će se vidjeti u kasnijim poglavljima, granice hrvatskoga staroslavenskoga jezika nužno je preispitati, pa čak možda pojedini misal i isključiti iz njega, no tada se postavlja pitanje kako odrediti jezik kojim je on pisan.⁷

⁵ Termin *hrvatskostaroslavenski* uveo je i upotrebljava ga Stjepan Damjanović (v. npr. 1995: 42).

⁶ Osim ovih dvaju postoje i drugi termini za prvi slavenski književni jezik (*starobugarski*, *staromakedonski*), ali s obzirom na to da su slabije ili pak uopće nisu ukorijenjeni u hrvatskoj paleoslavističkoj tradiciji, ovdje se neće komentirati.

⁷ Suočen s problemom imenovanja jezika *Misala hruackog* (1531) Šimuna Kožičića Benje, koji u velikoj mjeri odudara od prethodne i suvremene tradicije hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova, S. Damjanović (2008: 29) određuje taj jezik čak hrvatsko-staroslavenskim, dakle onim koji je od 14. stoljeća rezerviran uglavnom za

U dijelu semantičkoga polja s njima se poklapa i termin *hrvatska redakcija staroslavenskoga/crkvenoslavenskoga jezika*. Nužnost redefiniranja toga termina naglasio je primjerice više puta Stjepan Damjanović (1995: 42; 2005: 48; 2012: 28), ističući neprihvatljivost dotadašnje terminologije koja je termin *redakcija* rezervirala za nesvjestan i nenamjeran unos elemenata piščeva govornoga idioma,⁸ a svjestan i namjeran unos nazivala terminom *recenzija*. Ipak, unatoč neuvriježenosti takve uporabe u hrvatskoj paleoslavističkoj tradiciji (kao i termina *recenzija* uopće), čini mi se prihvatljivim razlikovanje termina *recenzija*, koji bi se odnosio na tekstološku⁹ prilagodbu tekstova – primjerice Vulgati (Hamm, 1958a: 189),¹⁰ od termina *redakcija*, koji bi se mogao rabiti kao sinoniman terminu *hrvatski staroslavenski/hrvatskostaroslavenski jezik*, kako to čini S. Damjanović (1995: 42; 2008: 12, 24).

Svojedobno je bilo pokušaja da se za najstariji slavenski književni jezik uvede termin *općeslavenski književni jezik*, kako bi se njime naglasila činjenica da je služio kao književni svim slavenskim narodima, makar na jednome dijelu njihova prostora i barem u jednome povijesnom trenutku (Damjanović, 1984: 24–28; 1991: 33). Ipak, taj termin nije zaživio, zbog čega se čak i filolozi koji su ga u pojedinim radovima upotrebljavali kasnije vraćaju terminu *staroslavenski jezik*.¹¹ Razloge zbog kojih taj termin nije šire prihvaćen valja tražiti ponajprije u njegovoj dvoznačnosti, ali i neekonomičnosti. Terminologija naime izbjegava dvoznačnost jer vodi u nepreciznost i nejasnoću: bez obzira na to što mu je ovdje bio pridružen i atribut *književni*, terminom *općeslavenski* u literaturi se već označava druga faza slavenskoga jezičnog zajedništva, u kojoj „su tendencije i promjene zajedničke, ali se na pojedinim dijelovima slavenskoga područja pokazuju dijalekatne razlike u rezultatu promjena iz kojih će se razviti današnji slavenski jezici i narječja“ (Mihaljević, 2009: 283). Da je termin i zaživio, stvorio bi praktične probleme pri imenovanju hrvatskoga tipa toga jezika, za koji bi se u tome slučaju morao rabiti kompliciran i dug termin *hrvatski općeslavenski književni jezik*,

---

beletrističke tekstove. Na kompliciranost terminoloških određenja koju otvara Kožičićev misal upozorava i Mateo Žagar (2012a: 121).

⁸ Usp. „Pod *redakcijom* u gornjem smislu podrazumijeva se prilagođivanje staroslavenskoga jezika i njegovih kategorija živom govoru piščeva kraja.“ (Hamm, 1958a: 189) ili „To su obično nehotični refleksi, kao slučajne omaške ili slične pojave preko kojih je živo govorno tlo samo od sebe, spontano probijalo kroz tradicionalni veo i uprkos nastojanju piščevu da ostane vjeran jeziku i pismu svojega predloška ili svojega uzora.“ (Hamm, 1958a: 187–188)

⁹ „Od *redakcija*, do kojih dolazi nehotice, treba razlikovati *recenzije*: one predstavljaju *svijesno*[!] nastojanje da se neki tekst (ili neki tekstovi) poprave ili bilo kako prema nečemu izmijene.“ (Hamm, 1958a: 189)

¹⁰ S. Damjanović oprezno predlaže da se i termin *recenzija* definira u vezi s jezičnim planom: drugim riječima, da bi se njime mogli označiti tekstovi nastali u pisarskim središtima „koja su imala svoju normu i relativno je rigorozno provodila.“ (2008: 39) U tome smislu „mogli bismo uz *redakciju* vezati strukturalističko određenje norme, a uz *recenziju* određenje kodifikacije.“ (Na i. mj.)

¹¹ Dovoljno je primjerice usporediti naslove izdanja gramatike staroslavenskoga jezika S. Damjanovića.

hrvatskoopćeslavenski književni jezik ili bi se pak govorilo i o *hrvatskoj redakciji općeslavenskoga književnoga jezika*. Zbog svih navedenih razloga u ovoj ću radnji, slijedeći Damjanovićevu distinkciju, rabiti termin *staroslavenski jezik* za prvi slavenski književni jezik, a termin *hrvatski staroslavenski* ili *hrvatskostaroslavenski jezik* za njegovu hrvatsku inačicu, i to sinonimno terminu *hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika*.¹²

Sintetski su se opisi hrvatskoga staroslavenskoga jezika pojavili na prijelazu 20. u 21. stoljeće. Na temelju podataka ekscerpiranih iz postojećih rasprava i radova dosadašnjih istraživača hrvatskoga glagoljaštva te rezultata novijih istraživanja sastavljen je cjelovit prikaz hrvatskostaroslavenskoga sustava (Mihaljević – Reinhart, 2005; Mihaljević, 2009). Ugrubo gledano, zamjetno je postojanje dviju normi: stariji tip zastupljen je u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, dok se mladi tip norme nalazi u tekstovima 14. i 15. stoljeća, tzv. zlatnom dobu hrvatskoga glagoljaštva. Upravo se na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće pokazuje što je bilo smatrano normom koju se slijedilo i dalje, a što je bilo zamjenjivano „novim“ jer se osjećalo kao „oslabljeno, zastarjelo ili strano“ (Hamm, 1963: 53–54) te kakvi su bili intenzitet i razmjeri tih promjena. S obzirom na spomenuta istraživanja može se napokon prikazati sustav hrvatskoga staroslavenskoga jezika, čime je popunjena velika praznina često naglašavana u prethodnoj literaturi (npr. Damjanović, 1984: 34–36).¹³

Hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika oblikuje se dakle krajem 11., odnosno početkom 12. stoljeća, a od klasičnoga staroslavenskoga jezika razlikuje se ponajprije promjenama u fonologiji, koje su se odrazile i u grafijskome sustavu, čiji se inventar pojednostavljuje¹⁴ i iz kojega se uklanjaju grafemi za glasove koji nestaju iz sustava.¹⁵ Prednji nazal zamijenjen je vokalom /e/ (iza palatala /j/, /č/, /ž/ na njegovu mjestu može doći i vokal /a/), a stražnji nazal vokalom /u/.¹⁶ Na mjestu jerija dolazi uvijek vokal /i/.¹⁷ Poluglasi /ѣ/ i /ѥ/

¹² Ovdje se nisam osvrnula na određenja poput *hrvatska varijanta staroslavenskoga/crkvenoslavenskoga jezika* ili *hrvatski tip staroslavenskoga/crkvenoslavenskoga jezika*. Riječ je naime o opisnim određenjima koja nemaju terminološku snagu.

¹³ Usp. „Mislim da jedna od glavnih boljki i jest u tome što se više pažnje poklanjalo onoj drugoj polovici, tj. elementima o kojima je sustav mogao biti ovisan, nego prvoj – samom sustavu. Čini se da je sustav trebalo najprije opisati, pa onda, a i u toku samog opisivanja, objašnjavati zašto je nešto tako kao što jest. U tom smislu pred nama je još dug put.“ (Damjanović, 1984: 36)

¹⁴ Slova *отъ* i *іже* rabe se gotovo isključivo za označavanje brojevne vrijednosti i u inicijalima, a umjesto tzv. granatoga slova *myslite*, izuzev u ligaturama s *lŭdie*, *črѣvъ* i *živěti*, rabi se njegova mlađa varijanta unesena iz latinice (Mihaljević, 2003: 44, 47). Usložnjeno je jedino bilježenje jerova.

¹⁵ Iscrpnije je o odnosu grafema i fonema u hrvatskome staroslavenskom jeziku pisao Milan Mihaljević (v. npr. 1986, 1991, 2008b).

¹⁶ M. Mihaljević smatra da ih zbog pravilne i dosljedne uporabe valja pretpostaviti dijelom fonološkoga sustava samo za prvu stranicu *Kijevskih listića* (2003: 44–45).

¹⁷ Jeri se možda može smatrati posebnim fonemom u prvoj stranici *Kijevskih listića*, *Budimpeštanskom fragmentu* i *Grškovićevu fragmentu apostola* (Mihaljević, 2003: 47).

izjednačili su se u jedan glas /ə/¹⁸ te izgubili u slabim, a vokalizirali u jakim položajima.¹⁹ Afrikat /z/ zamijenjen je frikativom /z/.²⁰ Mihaljević rekonstruira sedmeročlani vokalski inventar za hrvatskoglagoljske fragmente 12. i 13. stoljeća: /a, e, i, o, u, ê, ə/ (2003: 55), a šesteročlani vokalski inventar za hrvatskoglagoljske kodekse 14. i 15. stoljeća: /a, e, i, o, u, ê/ (1991: 38–62).²¹ U objema fazama valja pretpostaviti jednak suglasnički inventar: /b, d, g, p, t, k, s, š, h, z, ž, c, ć, č, m, n, ŋ, r, l, l̥, v, j/, u koji je uključen i /f/ kao posve rubni fonem (Mihaljević, 2009: 299).

Ako zanemarimo izvršene glasovne promjene tipične za hrvatsku redakciju, može se ustvrditi da hrvatski staroslavenski jezik uglavnom vjerno slijedi staroslavensku normu. Osobito valja istaknuti zastupljenost dvojine, koja se u starohrvatskome jeziku čuvala do kraja 15. stoljeća (Kuzmić, 2006), nakon čega množinski oblici počinju dominirati u gotovo svim vrstama riječi. Ipak, dok u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. st. ima i značenje parnosti i značenje dvojnosti (Mihaljević, 2004: 627–629), kasnije se dvojina zamjenjuje češće množinskim oblicima ako je riječ o parnosimetričnim dijelovima tijela više osoba (Mihaljević, 2011a: 133), rabeći se naposljetku u tiskanim brevijarima s kraja 15. stoljeća samo sa značenjem dvojnosti (Mihaljević, 2009: 300).²²

U deklinaciji imenica potvrđeni su staroslavenski sklonidbeni obrasci, no može se pratiti i utjecaj sporednih deklinacija na glavnu, kao i glavne deklinacije na sporedne već u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima iz 12. i 13. stoljeća (Mihaljević, 2004: 630–632), što je dijelom naslijeđeno iz kanonskih tekstova. Bitnom se razlikom može smatrati širenje dosega kategorije živosti, koja je u hrvatskome staroslavenskom jeziku obuhvatila

---

¹⁸ U najstarijim fragmentima za njegovo se bilježenje rabi stari znak za /ɛ/, a u mlađima se bilježi pomoću štapića ili apostrofa (Mihaljević, 2003: 51). Više o dinamici njihove uporabe v. u Mihaljević, 2009: 294–295.

¹⁹ Do kraja 13. stoljeća primjeri s vokaliziranim poluglasom vrlo su rijetki, a najstarije su potvrde zabilježene u *Ljubljanskom homilijaru* i *Splitskom fragmentu misala* (Mihaljević, 2009: 294; 2003: 51).

²⁰ Slovo *zêlo* rabi se samo u inicijalima i pri označavanju brojevine vrijednosti.

²¹ Fonološki status jata vrlo je kompleksno pitanje, no M. Mihaljević smatra da ga zbog velike pravilnosti uporabe i veće čestote pojave grafema *ê* na mjestu praslavenskoga jata treba pretpostaviti kao poseban fonem u fonološkome sustavu hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika, unatoč tomu što je zastupljenost ekavskih i ikavskih refleksa u većoj ili manjoj mjeri zabilježena u svim liturgijskim kodeksima (češće u rubrikama). (1991: 57–62) S njim se slaže S. Damjanović, koji upozorava da su zasigurno postojala određena ortoepska pravila u čitanju jata, a koja nisu bila podudarna s njegovom realizacijom u tadašnjim govornim idiomima (1984: 60). Jat se katkad javlja i na neetimološkim mjestima na mjestu vokala /e/, što se obično smatra dokazom da se izgovarao kao glas e-tipa. U svakom slučaju, posljedica je to činjenice da je bio dijelom fonološkoga sustava samo književnoga jezika – (hrvatskoga) staroslavenskog. Zanimljivo je da se u tekstovima sa slovačkoga područja slično događa s češkim *ř*, koji se u prijevodima s češkoga pojavljuje i na etimološkim i na neetimološkim mjestima – na mjestu običnoga *r* (Lauersdorf, 2010: 71). To nesumnjivo upućuje na svijest prevoditelja ili prepisivača da se radi o sastavnome dijelu fonološke norme književnoga jezika na koji prevodi i na njegovu težnju da postigne višu razinu jezičnoga i stilskoga oblikovanja, no pritom nije bio posve siguran u izvornu distribuciju.

²² O dvojini u hrvatskome staroslavenskom jeziku, osobito u vezi s izricanjem distributivnosti, pisala je u nekoliko navrata i Jasna Vince (2002, 2004, 2010).

sustavno sve imenice muškoga roda o-deklinacije koje označuju žive referente (Mihaljević, 2009: 303). Utjecaj u-deklinacije na o-deklinaciju muškoga roda najčešći je u D jd. obosobljenih imenica, a njezini su nastavci potvrđeni i u drugim padežima, dok su primjeri obratnoga utjecaja rijetki i vidljivi uglavnom u jednini. Tu valja istaknuti posebno imenicu *sin*, čije je kolebanje u sklonidbi najočitiiji primjer težnje da se usustavi kao imenica glavne deklinacije. Međusobni utjecaji glavne deklinacije i drugih sporednih deklinacija muškoga i srednjega roda manje su potvrđeni. U sklonidbi imenica ženskoga roda zabilježen je samo jednosmjerni utjecaj glavne deklinacije na sporedne, u kojima se gdjekad analogijom javljaju nastavci a-deklinacije. U hrvatskoglagoljskim tekstovima kasnijega razdoblja mogu se ipak pratiti brojnije promjene u sklonidbi imenica (Mihaljević, 2009: 302–315).

Suprotno stanju u neliturgijskim tekstovima, sklonidba zamjenica vjerno slijedi staroslavensku normu, a od nje se izrazitije razlikuje samo u onim padežima čiji su nastavci zahvaćeni kojom od glasovnih promjena tipičnih za hrvatsku redakciju (Mihaljević, 2009: 317–325). Jedina je iznimka uporaba množinskih oblika u dvojinskom kontekstu, koja se može pratiti od 14. stoljeća. Stezanja nastavačnih vokala i analogijske inovacije posve su iznimni, a češće je potvrđeno tek ujednačavanje akuzativa prema genitivu u dvojini i množini kada je riječ o živim referentima. Sustavnijom se inovacijom drži i nastavak *-e* u N mn. ž. r. u tvrdoj varijanti sklonidbe neličnih zamjenica.

Staroslavensku normu dobro slijedi i sklonidba pridjeva obaju likova, a od stanja u kanonskim tekstovima razlikuje se ponajprije dosegom u provođenju stezanja. Uz ona stezanja ovjerena i u staroslavenskim tekstovima (*-aego > -aago > -ago*; *-uemu > -uumu > -umu*), provodi se i kontrakcija *-ii > -i*, zbog čega se u padežima s tim dvama vokalima u nastavku gubi razlika između neodređenoga i određenoga lika pridjeva, dok se u ostalim padežima stezanje ne provodi (Mihaljević, 2005: 283). Međutim u pridjevskoj se sklonidbi već naziru inovacijske tendencije, koje su u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima iz 12. i 13. stoljeća tek naznačene i javljaju se sporadično, dok su u liturgijskim kodeksima 14. i 15. stoljeća ipak nešto češće (Šimić, 2000: 54–60). Primjerice u G jd. svih rodova (*-oga, -oe*), D i L jd. m. i s. r. (*-omu; -omь, -emь*) te I mn. svih rodova (*-ēmi*) uočljiv je analogijski prodor nastavaka zamjeničke deklinacije (Mihaljević, 2005: 292), a u tekstovima se kasnijega razdoblja javlja i nastavak *-oi* u DL jd. ž. r. (Mihaljević, 2009: 327). Zamjetno je i ujednačavanje nastavaka za muški i ženski rod u množini (Mihaljević, 2005: 289–291), pa je tako u NV mn. m. r. potvrđen i nastavak *-ie*, a u D mn. m. r. *-am*.

Glagolski oblici gotovo se u potpunosti podudaraju sa stanjem u staroslavenskome jeziku, a jedina je sustavna inovacija izjednačenje oblika trećega lica dvojine s oblikom

drugoga lica (Mihaljević, 2008a; 2009). Infinitiv se uvijek javlja u punome obliku (bez redukcije završnoga vokala) i dolazi kao dopuna svim glagolima, uključujući i glagole kretanja, dok se supin pojavljuje posve iznimno. Prezent je bolje usklađen sa staroslavenskom normom u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. stoljeća, gdje se dobro čuva izvorna distribucija nastavaka tematskih i atematskih glagola, kao i završno *-i* u 2. l. jd. i *-t(b)* u 3. l. mn., a redukcija završnoga *-t(b)* u 3. l. jd. potvrđena je tek u rijetkim primjerima (Mihaljević, 2008a: 334–335). U tekstovima iz kasnijih razdoblja bilježi se nešto veći broj analogijskih prodiranja nastavaka atematskih glagola u sustav tematskih, npr. u 1. l. jd., ili pak obratan utjecaj, kao u 2. l. jd.; može se reducirati završno *-t(b)* u 3. l. jd. i mn., a češće prodire i noviji nastavak *-mo* u 1. l. mn. (Mihaljević, 2009: 329), što vrijedi i za imperativ u hrvatskoglagoljskim kodeksima 14. i 15. stoljeća (Mihaljević, 2009: 333). Najčešće se rabi prvi sigmatski aorist, pri čemu na dosljednost poštovanja norme u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima dobro ukazuje čuvanje izvorne distribucije nastavaka u 3. l. mn. (Mihaljević, 2008a: 337), dok je u kasnijim tekstovima, sudeći prema dostupnim podacima, variranje starijega i analogijskog nastavka češće (Šimić, 2000: 71–72; Jurčević, 2002: 169–171); vrlo su česti i oblici asigmatskoga aorista, a sigmatski drugi pojavljuje se rijetko. U odnosu na aoristne, imperfektni oblici dolaze rjeđe u tekstovima, a jedina inovacija u odnosu na staroslavensku normu očituje se u gotovo dosljednoj stegnutosti nastavaka u svim oblicima. Imperativ pokazuje najviše neujednačenosti i razlika od teksta do teksta. Premda se u pojedinim tekstovima provodi dobro razlika između oblika s formantom *-ê-* i oblika s formantom *-i-*, znatno su češća analogijska ujednačavanja prema jednome od tih formanta, i to na formant s *-ê-* u hrvatskoglagoljskim fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, odnosno vrlo često na onaj s *-i-* u mlađim hrvatskoglagoljskim tekstovima (Mihaljević, 2008a: 340; 2009: 333). Postoji i mogućnost uporabe opisnoga imperativa, obično konstrukcijom veznika *da* i prezenta, a rijetko niječnim imperativom glagola *moći* i infinitiva. Tvorba i uporaba participia podudara se sa staroslavenskom normom, a zasvjedočena je posve iznimno pojava formanta *-uč-* analogijom u N jd. m. r. aktivnoga participia prezenta u najstarijim hrvatskoglagoljskim tekstovima (Mihaljević, 2008a: 343), čemu se u 14. i 15. stoljeću pridružuje i sporadična zamjena nastavka *-çi* u N jd. ž. r. nastavkom *-ča* ili pak nastavka *-e* u N mn. m. r. nastavkom *-i* (Mihaljević, 2009: 336). Složeni glagolski oblici za izricanje prošlosti rabe se vrlo rijetko, kao i futur drugi. Futur prvi iskazuje se, kao i u staroslavenskome jeziku, dvojako: prezentom svršenih glagola ili prezentom glagola *hotěti*, *iměti*, *načeti* ili *včeti* i infinitivom ako je riječ o nesvršenome glagolu. Naposlijetku valja

istaknuti i čestu pojavu posebnih oblika glagola *biti* u tvorbi kondicionala, međutim potvrđeni su i noviji, aoristni oblici već u hrvatskoglagojskim fragmentima 12. i 13. stoljeća.

Sintaktička istraživanja hrvatskoga staroslavenskog jezika uznapredovala su posljednjih desetljeća. Temeljni je prilog pružio Johannes Reinhart, koji je u svojoj habilitacijskoj radnji obradio brojna važna sintaktička (i morfosintaktička) poglavlja: dvojину, uporabu akuzativa *vs.* akuzativa/genitiva, uporabu genitiva *vs.* dativa, genitiv negacije, posvojne i lične zamjenice, brojeve, supin, futur, imperativ, kondicional, glagolske oblike za izricanje prošlosti, dvostruku negaciju, sročnost, participske i infinitivne konstrukcije, apsolutne konstrukcije, pasiv, rečenice s veznikom *da*, odnosne rečenice (1993). Analiziravši sintaksu hrvatskoglagojskih fragmenata iz 12. i 13. stoljeća, M. Mihaljević ustvrdio je da su razlike među njima veće na toj razini jezične upotrebe negoli na fonološkoj ili morfološkoj, što je posljedica činjenice da u njima utjecaj nisu ostavili samo staroslavenski jezik i govorni idiomi već i jezici predložaka s kojih su tekstovi prevedeni (2006: 221). U starijim su razdobljima to grčki i latinski, u 14. stoljeću pridružuje im se talijanski, a od kraja 14. do prve trećine 15. stoljeća i češki jezik (Mihaljević – Reinhart, 2005: 40). Utjecaj predložka u najstarijim hrvatskoglagojskim fragmentima prevedenim s latinskoga očituje se u uporabi jednostruke negacije, posve iznimnim primjerima tipičnih staroslavenskih konstrukcija dativa apsolutnoga i dativa s infinitivom, čestoj uporabi kondicionala pri prevođenju latinskoga konjunktiva te uvođenju instrumentala apsolutnoga i konstrukcije veznika *da*, pasivnoga participa i prezenta glagola *stvoriti* na mjestu latinskoga veznika *ut*, pasivnoga participa i prezenta glagola *facere* (Mihaljević, 2006: 222–227). U onima prevedenim s grčkoga češće se provodi dvostruka negacija, brojniji su primjeri dativa apsolutnoga i dativa s infinitivom, dok se kondicional javlja sasvim rijetko (Mihaljević, 2006: 227–232). Ipak, tekstovi ovoga razdoblja ne slijede mehanički svoj predložak, što se dobro pokazuje u uporabi participa na mjestu latinskih i grčkih relativnih rečenica. Latinski je utjecaj u hrvatskome staroslavenskom jeziku veći u misalima južne²³ skupine, u kojoj se redigiranje prema Vulgati provodilo intenzivnije. Osim u već spomenutim sintaktičkim značajkama, utjecaj se toga jezika ogleda i u uvođenju finitnih rečenica s veznikom *da* prema latinskim rečenicama s veznikom *ut* te zamjeni participa finitnim glagolom ili relativnom rečenicom pod utjecajem latinskoga²⁴ (Mihaljević – Reinhart, 2005: 65–68). U hrvatskome se staroslavenskom jeziku međutim mogu pratiti i promjene nastale pod utjecajem govornoga jezika, među kojima valja spomenuti sinkretizam genitiva i akuzativa u jednini, dvojini i množini kada je riječ o

²³ O sjevernoj i južnoj skupini misala bit će više riječi u potpoglavlju 1. 2. *Korpus istraživanja*.

²⁴ O uporabi participa bit će više riječi u kasnijim poglavljima.

imenicama muškoga roda koje označuju žive referente, postupan uzmak genitiva negacije i promjene u sklonidbi i uporabi brojeva (Mihaljević – Reinhart, 2005: 69–70).²⁵

Raščlamba leksika ukazala je na činjenicu da se i na toj razini ogleda konzervativnost, no zabilježeni su i leksemi kojih nerijetko nema ni u jednoj od drugih redakcija staroslavenskoga jezika, a katkad ni u samome staroslavenskom (Mihaljević, 2009: 344–346). Pritom se u leksiku može razlučiti nekoliko slojeva. Dio riječi koje su rijetke u kanonskim tekstovima ima status arhaizma i u hrvatskoglagoljskim tekstovima, dok je dio njih nerijetko obilno potvrđen. U odnosu na stanje u staroslavenskom udio latinizama očekivano je veći, a grecizama manji, no potvrđene su i posudnice hebrejskoga, aramejskoga, germanskoga i turkijskoga (protobugarskog) podrijetla, koje zapravo imaju status staroslavenizma jer su upravo u taj jezik posuđene i preko njega preuzete. U sloju slavenskih leksema zamjetni su moravizmi, ohridizmi i preslavizmi, među kojima su potonji osobito zanimljivi jer pokazuju da su prijevodi na hrvatski prostor stizali i tim putem.

U prethodnim odlomcima predstavljen je sustav hrvatskoga staroslavenskog jezika na temelju cjelovitih i sintetskih prikaza toga jezika po razinama jezične upotrebe, no ovdje valja spomenuti i druge autore koji su krajem 20. i početkom 21. stoljeća uvelike obogatili postojeće spoznaje o tome jeziku. Jedan od fokusa novijih istraživanja jesu nepromjenjive riječi, kojima je u odnosu na promjenjive dosad bilo posvećivano manje pozornosti. Ovdje treba spomenuti istraživanja Tanje Kuštović, u fokusu čijega je razmatranja značenje, uporaba i/ili tvorba prilogâ u liturgijskim i neliturgijskim tekstovima ponajprije 14. i 15. stoljeća. U dosadašnjem znanstvenom radu (2004, 2005a, 2005b, 2006, 2007, 2008, 2009) pokušala je utvrditi mogu li se prilozi zabilježeni u odabranim tekstovima razgraničiti s obzirom na sustav kojem pripadaju: jesu li dio staroslavenskoga ili starohrvatskoga sustava, odnosno je li riječ o jedinicama koje su zajednički fond obaju sustava. Podrijetlo, uporabu i značenje uzvikâ u hrvatskoglagoljskim – ne samo liturgijskim – tekstovima raščlanila je Ana Kovačević (2008) te ponudila njihovu podjelu u skupine po funkcionalno-semantičkom kriteriju, problematizirajući ujedno njihov lingvistički status uopće, osobito u gramatikama nastalim na strukturalističkim zasadima. Uz nepromjenjive riječi, čiji je položaj specifičan jer se nalaze između morfologije i sintakse, donedavno je bila slabo proučena i tvorba riječi u hrvatskoj redakciji staroslavenskoga jezika. Tvorbene načine i sredstva kojima se pridjevi izvode u hrvatskome staroslavenskome jeziku opisala je Sandra Sudec (2010; v. i 2008a, 2012), dotaknuvši se i tvorbe imenica (2009). Njezinu je pozornost posebno zaokupila i komparacija

---

²⁵ Uz citirane jedinice, pregled je najvažnijih sintaktičkih značajki moguće pronaći i u Mihaljević, 2009: 338–342.

pridjevâ: prikazavši neopisnu, opisnu i apsolutnu komparaciju, zaključila je da se staroslavenski tvorbeni obrasci u načelu čuvaju, no mogućnosti su izricanja komparativnoga ili superlativnog značenja znatno proširene, a zabilježila je i razvijanje novih sufikasa (2005). Tvorbenu strukturu leksemâ u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima prikazao je M. Mihaljević (2007).

Posebno su unaprijeđene dosadašnje spoznaje o hrvatskostaroslavenskoj sintaksi. Veći broj sintaktičkih priloga pružio je M. Mihaljević. Raščlanjujući značenje i uporabu veznika *aće* i *ako* kada dolaze samostalno ili u kombinaciji s različitim priložima, veznicima ili česticama, uz poseban obzir na njihove ekvivalente u grčkome, odnosno latinskome predlošku, zaključio je da njihova uporaba nije posve podudarna i potvrdio pripadnost veznika *ako* starohrvatskome sustavu (Mihaljević, 1990). U okviru transformacijsko-generativne lingvistike analizirao je rečenice uvedene tzv. upitnim riječima u hrvatskome staroslavenskom jeziku (Mihaljević, 1992). Opisavši sintaksu hrvatskostaroslavenskih jestno-niječnih pitanja, ustvrdio je da su svi zabilježeni primjeri pitanjâ uvedeni upitnim česticama (najčešće su to *li*, *eda*, no i pogodbeni veznici *ako* i *aće* te rastavni *ili* i *ali*, kao i veznici *da* i *a*), dok tzv. nulta pitanja nisu zastupljena u korpusu (Mihaljević, 1997). Osim toga pozornost je posvetio imeničkim i prijedložnim skupinama te različitim rečeničnim strukturama koje dolaze kao dopune uz percepcijske glagole (Mihaljević, 2011b). Različitim pitanjima u vezi sa sredstvima izricanja izravnoga objekta i njihovim značenjem u hrvatskome staroslavenskom jeziku bavila se u svojim radovima Jasna Vince (Vince Marinac 1992, 1993, 2000, Vince 2008a, 2008b, 2008c), među kojima su osobito zanimljivi oni u kojima se dotiče i nekih tema nadrečenične sintakse (npr. Vince Marinac 1997, Vince 2005). Sintaksu hrvatskoglagoljskoga psaltira analizirala je u svojoj disertaciji Lucija Turkalj (2012), gdje je prikazala unutarnje ustrojstvo rečenice, sintaksu imena i glagola te utjecaje jezika predložaka (grčkoga, latinskoga i hebrejskog) u hrvatskoglagoljskim psaltirima 14. i 15. stoljeća – *Lobkovicovu*, *Pariškom* i *Frašćićevu*. Izražavanje negacije na morfološkoj, sintaktičkoj i suprasintaktičkoj razini istražila je u svojem doktorskom radu Ana Kovačević (2012).

Kao što pokazuje ovaj pregled dosadašnjih istraživanja hrvatskoga staroslavenskog jezika, unatoč brojnim vrijednim prinosima novijega datuma najmanje istraženom jezičnom razinom (uz tvorbenu) ostaje i dalje sintaktička, što je, naravno, posljedica i činjenice da, za razliku od fonologije i morfologije, nije riječ o zatvorenom skupu. Upravo zato baš na sintaktičkoj razini jezične upotrebe ostaje i dalje najviše prostora i otvorenih mogućnosti za buduća istraživanja (usp. Mihaljević – Reinhart, 2005: 71), što je bilo jednom od temeljnih smjernica pri odabiru teme ovoga doktorskoga rada.

1. 1. 2. Poredbeno-povijesna metoda u slavistici

Intenzivno razvijanje poredbeno-povijesnoga jezikoslovlja započinje u prvoj polovici 19. stoljeća. Jezični se materijal uspoređivao i prije, ali proizvoljno, dok se čvršći znanstveni temelji uspostavljaju tek u ovome razdoblju (primjerice 1816. godine objavljena je knjiga Franza Boppa *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, a 1822. *Deutsche Grammatik* Jacoba Grimma). Usporedbenim proučavanjem jezika, koje je bilo potaknuto otkrićem sanskrta i uočavanjem njegove sličnosti s grčkim i latinskim, težilo se odrediti stupanj srodnosti indoeuropskih jezika, utvrditi razvoj pojedinačnih jezika i jezičnih skupina te rekonstruirati njihov zajednički prajezik. Jezična komparatistika doživjet će procvat sedamdesetih godina 19. stoljeća, kada se pojavljuju tzv. mladogramatičari, skupina mladih indoeuropeista okupljena oko sveučilišta u Leipzigu, koja u komparativno proučavanje jezika unosi dijakronijsku dimenziju.

U istome se razdoblju formira i slavenska poredbena gramatika. Njezin je cilj rekonstruirati praslavenski jezik i utvrditi povijest općeslavenskih procesa u pojedinim slavenskim jezicima (Bernštejn, 1961: 15). Izvori kojima se pritom služi jesu podaci sadržani u pisanim tekstovima, narodnim govorima, toponimiji, slavenske posuđenice u drugim jezicima i posuđenice iz srodnih i nesrodnih jezika u slavenskim jezicima i dr. Osnovna je metoda istraživanja poredbeno-povijesna, koja sravnjivanjem odabranih jezičnih elemenata nastoji utvrditi zakonitosti njihova razvitka, a ujedno i rekonstruirati „prototip“ od kojega su nastali (usp. Bernštejn, 1961: 17). Rekonstrukcija starih razdoblja razvitka slavenskih jezika nužno je tako obilježena dijakronijskim pogledom.

U poredbeno-povijesnim istraživanjima slavenskih jezika staroslavenskomu jeziku pripada vrlo važno mjesto. Budući da su najstariji tekstovi kojima raspolažemo pisani upravo tim jezikom, koji je blizak završnoj fazi praslavenskoga, a da na slavenskim jezicima ne postoje zapisi takve starine, dragocjena nam je njegova pomoć u rekonstrukciji početnih faza razvoja slavenskih jezika. U 9. stoljeću, kada Konstantin i Metod prevode na staroslavenski jezik najnužnije liturgijske knjige, slavenski su se dijalekti međusobno već donekle razlikovali, ali te razlike još uvijek nisu uzrokovale komunikacijske prepreke unutar slavenske govorne zajednice (Picchio, 1980: 6). Prilagodba staroslavenskoga jezika novonastalim govornim zajednicama i nastanak pojedinih redakcija krajem 11., odnosno početkom 12. stoljeća posredno su omogućili utvrđivanje najstarije jezične povijesti svakoga pojedinog slavenskog jezika. Takva je znanstvena zaokupljenost zasigurno bila i posljedica težnji

pojedine nacionalne filologije da dokaže starost svoje nacionalne pismenosti i jezične tradicije (Picchio, 1980: 5).²⁶

Mladogramatičarski interes za jezičnu evoluciju ostavio je svoje tragove i u pojedinim slavenskim filologijama, pa tako i u hrvatskoj, u razvoju metodologije serbokroatističkih i kroatističkih istraživanja brojnih sačuvanih jezičnih spomenika koji su u 19. stoljeću dospjeli u znanstveni fokus. U jezičnim se istraživanjima hrvatskoglagoljskih tekstova poredbena metoda provodi na nekoliko razina. U prvome redu riječ je o usporedbi jezičnih sustava koji se nalaze u temelju književnoga jezika, odnosno o utvrđivanju osnovice književnoga jezika (staroslavenska ili starohrvatska). Određivanje osnovice književnoga jezika omogućilo je sravnjivanje tekstova s obzirom na različitu funkciju, što je ukazalo na postojanje različitih artikulacija književnoga jezika od 14. stoljeća u ovisnosti o namjeni teksta (Hercigonja, 1978: 147; Damjanović, 2008: 24–37), a međusobnom usporedbom tih artikulacija poblize su utvrđene jezične značajke pojedinoga tipa. Na temelju toga tekstove je moguće sravnjivati dalje na vertikalnoj ili horizontalnoj ravni. Drugim riječima, promatranjem različitih vremenskih odsječaka pojedinoga književnojezičnoga tipa može se steći predodžba o njegovu razvoju i promjeni norme, ali ga se može promatrati i kontrastivno u odnosu na druge književnojezične tipove kako bi se odredilo što je svojina pojedinoga tipa, a što je zajedničko s drugim književnojezičnim tipovima.

Zahvaljujući autoritetu i jezičnoj konzervativnosti liturgijskoga korpusa upravo je u tekstovima te funkcije vjerno sačuvana staroslavenska norma, stoga ne iznenađuje činjenica da se najveći broj filoloških analiza hrvatskoglagoljskih tekstova bavio tim temeljnim, najstarijim korpusom slavenske književnosti. Zbog već spomenutih razloga i u hrvatskoj se paleoslavistici uobičajila poredbeno-povijesna metoda, kojoj je glavni zadatak bio ustvrditi odnos staroslavenskih i starohrvatskih elemenata u tekstu, ponajviše radi njegova datiranja ili određivanja mjere u kojoj je njegov jezik pomlađen.²⁷ Unatoč postojanju svijesti o artifizijalnosti staroslavenskoga kao književnoga jezika i njegova nužna odjeljivanja od tadašnjih praslavenskih dijalekata, zbog spomenute bliskosti staroslavenskoga jezika najstarijim razvojnim fazama slavenskih jezika i zbog unosa elemenata narodnih idioma u nastale redakcije u filologiji se ubrzo najstarijemu slavenskom književnom jeziku pridružila

---

²⁶ Da taj proces još uvijek nije završen, potvrđuje se u novije doba, kada nastaje praktičan problem ne samo u imenovanju već i u broju staroslavenskih redakcija zbog četiriju standardnih jezika utemeljenih na novoštokavskoj osnovici.

²⁷ Uspostava egzaktnih kriterija kojima bi se moglo procijeniti fondu kojega jezičnoga sustava pripada pojedini tekst gdje je bila motivirana praktičnim razlozima, primjerice određivanjem korpusa tekstova iz kojih bi se ekscerpirala građa za rječnik hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika (Nazor, 1963).

odrednica *staro*, a starohrvatskim elementima odrednica *ново, младе*.²⁸ Time se gotovo sugerirala pravocrtna genetska veza između tih dvaju sustava. Naravno, pridruživanju je takvih odrednica zasigurno pogodovala i težnja da se u (hrvatsko)staroslavenskim tekstovima pronađu najstariji tragovi hrvatskoga jezika. Nerijetko se iz tekstova ekscerpiralo tek zanimljive oblike koji bi mogli uputiti na kraj iz kojeg je prepisivač, prevoditelj, kompilator ili autor potekao. No u pojedinim je raspravama upozoreno da starohrvatske elemente ne valja odmah povezivati s pisarovim lokalnim idiomom te da veći udio staroslavenskih elemenata ne implicira i veću starost teksta, što je primjerice jasno pokazala u svojoj analizi jezika glagoljskih kodeksa Bartola Krbavca Marija Pantelić. U njima su, osim govornih elemenata krbavskoga područja, uneseni i elementi organskih idioma krajeva za koje su kodeksi bili pisani, a može se pratiti i Bartolovo usavršavanje u poznavanju staroslavenskoga jezika (Pantelić, 1964: 67–81).

Budući da hrvatskoglagojski tekstovi sadrže paralelno i staroslavenske i starohrvatske elemente, s vremenom je zamijećeno da opis koji počiva na popisivanju starohrvatskih inovacija, odnosno izdvajanju elemenata govornih idioma ne uspijeva zadovoljavajuće odrediti jezik takvih tekstova. Zbog toga se pribjegli kvantifikaciji jezičnih podataka ili se ostajalo tek na navođenju elemenata iz obaju sustava bez dodatnih komentara i tumačenja. Zagovornici kvantifikacije vjerovali su da ona može donijeti objektivnu i vjerodostojnu sliku jezika jer se oslanja na precizne i lako provjerljive podatke. Budući da su nerijetko rezultati analize pokazivali šarolikost jezičnih rješenja, rasprave koje su na taj način opisivale jezik ostajale su katkad bez pravih odgovora.

Primjerice primjena statističke metode ne bi uspjela adekvatno opisati svojevrsnu hijerarhizaciju osoba koja se provodi variranjem jezičnih sustava u pojedinim hrvatskoglagojskim tekstovima ili pak pojavu starohrvatskih elemenata u posve određenom kontekstu. U neliturgijskim zbornicima naime zabilježena je individualizacija osoba, koja podrazumijeva zanimljivu uporabu staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih elemenata: u govoru Krista ili proroka koji ga najavljuje ili govori u Božje ime rabi se zamjenica *azъ*, dok u govoru običnih smrtnika dolazi uvijek *ê*. U govoru Boga može se pojaviti i *ê*, no uz smrtnike nikada ne dolazi *azъ*. Damjanović je pojavu zabilježio u *Korizmenjaku Kolunićeva zbornika* (1984: 126), a provodi se i u *Petrisovu zborniku*, što je u svojoj disertaciji utvrdio Hercigonja (1968: 492–493, prema Damjanović, 1984: 126). Slična se uporaba može zamijetiti u *Reguli svetoga Benedikta* u vezi s odnosnim zamjenicama, gdje zamjenica *iže* u pravilu dolazi u

---

²⁸ „Starost“ je donekle sugerirana i samim terminom *staroslavenski*.

biblijskome kontekstu, pogotovo kada govori Bog, iako je u cjelini *Regule* znatno frekventnija zamjenica *ki* (Damjanović, 2008: 193). Takvo stilsko diferenciranje dviju „klasa“ likova nije potvrđeno samo u neliturgijskim tekstovima već i u liturgijskim. Provođenje hijerarhizacije likova zamijetio je u brevijarima Andrew Roy Corin, i to poglavito onima južne skupine (1993: 172–173). Isto tako vrlo je znakovito da su u *Korizmenjaku Kolunićeva zbornika* ikavski refleksi jata brojniji u dijelovima propovijedi koji su „zapravo primjeri iz života i kojima se potkrepljuje osnovna misao“ negoli u citatima ili parafrazama evanđelja (Damjanović, 2008: 275). U *Vinodolskom* i *Petrisovu zborniku*, u kojima je zabilježen znatniji broj elemenata iz kajkavskoga sustava, ikavski refleks jata ne dolazi uz izrazite kajkavizme (Damjanović, 1984: 161–162). Ipak, takva „harmonija jezičnih elemenata“, da se poslužimo Damjanovićevim riječima, ne mora se provoditi uvijek: primjerice u *Reguli svetoga Benedikta* zamjenice *čto* i *ča* ne rabe se uvijek uz elemente odgovarajućega sustava, no to pokazuje da su prevoditelji zamjenice obaju sustava smatrali ravnopravnim elementima književnoga jezika i njihovom naizmjeničnom uporabom dotjerivali stil prijevoda (Damjanović, 2008: 192). Manjkavost i neadekvatnost kvantificirajuće metode, koja jezik teži precizno odrediti isključivo na temelju brojenja jezičnih elemenata različitih sustava, osobito se dobro pokazuje upravo u takvim primjerima: stilske značajke tekstova ostaju posve izvan opisa koji se služe spomenutom metodom.

U kvantitativnim se analizama zastupljenosti staroslavenskoga i starohrvatskoga jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima uz to zanemaruje i činjenica da nisu svi jezični elementi uneseni iz govornoga idioma²⁹ imali jednak status, kako naglašava A. R. Corin (1993: 155–156, 160–161). Hrvatskostaroslavenska je norma u određenoj mjeri dopuštala variranje, npr. u načinu bilježenja poluglasa ili u uporabi jata i vokala /e/ na njegovu mjestu, stoga se oni mogu smatrati dijelom norme. S druge strane pojedini elementi nisu bili prihvatljivi s normativnoga gledišta i najčešće se sporadično pojavljuju. U takve primjere možemo ubrojiti uporabu zamjenice *ki* umjesto *iže* ili rotacizam, kao u *dari* umjesto *daže*. Usprkos tobožnjoj statističkoj preciznosti, ključno je uspostaviti hijerarhiju među jezičnim elementima koji se u pojedinim razmatranjima vrednuju.

Hrvatska paleoslavistika još uvijek nije ozbiljnije iskoračila iz okvira filoloških koncepcija 19. stoljeća. Zbog ostajanja unutar granica mladogramatičarske paradigme i pretežno dijakronijskoga pristupa strukturalizam je u njoj sporo ostavljao tragove. Nužnost prevladavanja mladogramatičarskoga pristupa, koji je – opterećen podrijetlom jezičnih

---

²⁹ A. R. Corin rabi termin *vernacularisms*.

elemenata – zanemarivao opis sustava čiji su dio i njihova mjesta u njemu, istaknuta je tek u drugoj polovici 20. stoljeća (usp. npr. Pantelić, 1964: 74; Hercigonja, 1978: 150–151; Damjanović, 1984: 36), a hrvatski staroslavenski jezik opisan je kao sustav tek početkom 21. stoljeća (Mihaljević – Reinhart 2005; Mihaljević, 2009). Iako je to zasigurno posljedica sve bolje istraženosti hrvatskoglagoljskih tekstova, izostanak takvih radova u ranijim desetljećima velikim je dijelom uzrokovan i izoliranim promatranjem pojedinih jezičnih činjenica.³⁰

Nedostaci starije filološke metodologije osobito su došli do izražaja u trenutku kada su u fokus hrvatskih paleoslavističkih proučavanja došli tekstovi neliturgijske funkcije. Istraživanja zbornika neliturgijskoga sadržaja bila su praćena i intenzivnijim promišljanjem o metodi kojom bi se njihov jezik mogao primjerenije zahvatiti i opisati, stoga je kritički odmak od tradicionalne metodologije vidljiv ponajprije u radovima autora koji su se bavili neliturgijskim korpusom hrvatskoglagoljskih tekstova (usp. Hercigonja, 1978, 1983: 161–167, 303–385, 395–439; Damjanović 1984). Ipak, valja napomenuti da se upozorenja o opasnosti shematičnoga promatranja razmjera staroslavenskoga i starohrvatskoga jezika kao kronološkoga odnosa između „starijeg“ i „mlađeg“ provlače vrlo često kroz literaturu, neovisno o funkciji tekstova koji su predmetom istraživanja. Hamm naglašava da je dijakronijski pristup gurnuo u drugi plan *sustav* jezika kojim su pisani hrvatskoglagoljski tekstovi te ukazuje na pogrešnu premisu da mladi spomenici sadrže i mlađe jezične crte (1963: 55–56). Naprotiv, u hrvatskoglagoljskim tekstovima namjerno se katkad uvode oblici koji su za onodobnu normu bili već zastarjela, a nisu zasigurno više bili ni dijelom govornih idioma. Damjanović ističe da presudan utjecaj na razmjer staroslavenskih i starohrvatskih elemenata ne ostavlja nužno samo vremenski čimbenik, već i neki drugi, kao što je primjerice namjena teksta, autorova naobrazba, mjesto nastanka teksta i dr. (1991: 70). Ujedno podsjeća na činjenicu da i jezične inovacije i namjerno arhaiziranje nalazimo i u starijim i u novijim tekstovima. Sandra Sudec napominje da se kroatiziranje hrvatskoglagoljskih tekstova ne smije poistovjećivati s pomlađenošću jer takvo shvaćanje proizlazi iz nerazlučivanja tekstovne i

---

³⁰ I dok je početak 21. stoljeća napokon donio opis sustava hrvatskoga staroslavenskoga jezika, takav opis starohrvatskoga, i to prije svega onoga utemeljenoga na čakavskom sustavu, pa i onoga utemeljenog na drugim dvama jezičnim sustavima (kajkavskome i štokavskome) još uvijek ne postoji. Iako je nesumnjivo da funkcioniranje glagoljičnoga i latiničnoga kompleksa kao dviju zasebnih sociolingvističkih pojava ima svojih specifičnosti (Corin, 1993: 161 i dalje), pri opisivanju će se književnoga jezika utemeljena na čakavštini morati napustiti okviri prvoga kompleksa i iščitati relevantni podaci iz latiničnih tekstova. U glagoljičnome je kompleksu književni jezik utemeljen na govornim idiomima – ponajprije na čakavštini (Kuzmić, 2009: 412) – rezerviran u prvome redu za pravne tekstove. Staroslavenski je jezik u njima, ako ga i ima, u funkciji nadgradnje. Adekvatna proučenost tekstova pisanih književnim jezikom temeljenim na starohrvatskome jeziku nužna je da bi se moglo pristupiti preciznijem određivanju odnosa prema hrvatskostaroslavenskome dijelu korpusa. Time će se moći bolje uvidjeti i što je zajedničko dvama sustavima, što je dosad često ostajalo u drugome planu.

jezične starosti, odnosno počiva na pogrešnoj pretpostavci da će tekstovno mlađe biti nužno praćeno i jezično mlađim (Sudec, 2008: 693; Kovačević – Mihaljević – Sudec, 2010: 400).

Ograničenja starije filološke metodologije postaju osobito vidljiva u istraživanjima kasnosrednjovjekovnoga i ranonovovjekovnog korpusa hrvatskoglagoljskih tekstova. Već prema razvijenom srednjovjekovlju unosi se veći broj izmjena u liturgijske tekstove, što najavljuje promjenu statusa staroslavenskoga jezika. S jedne strane glagoljaši su raspolagali višestoljetnom tradicijom staroslavenskoga jezika, čija je norma uživala veći prestiž te bila autoritetom i uzorom (a ne smije se smetnuti s uma ni činjenicu da je tek staroslavenski, uz latinski, imao dopuštenje za uporabu u bogoslužju), dok su s druge strane imali mogućnost oblikovati književni jezik na novim temeljima – ponajprije čakavskome sustavu, te odgovoriti na nove zahtjeve koji se postavljaju pri oblikovanju književnoga jezika, među kojima je najvažnija razumljivost. Upravo se u tome procjepu oblikuju različiti stavovi o adekvatnome književnome jeziku, stoga jednom od nezaobilaznih točaka pri proučavanju tekstova navedenoga razdoblja mora biti i određivanje promjena u sociolingvističkome statusu staroslavenskoga jezika (Corin, 1993; Mihaljević, 2009, 2010). S izmijenjenim položajem staroslavenskoga jezika povezana je i neodrživost promatranja jezika samo kroz shemu odnosa staroslavenskoga i starohrvatskoga jezika kao odnosa starog i novog/mlađeg, koja se možda i može primijeniti u početnim stoljećima postojanja hrvatske redakcije, ali ne i za kasnija razdoblja srednjega vijeka, pogotovo ne u novovjekovlju. Usložnjavanje komunikacijskih potreba govornika dovelo je do proširivanja funkcija književnoga jezika, u čiju se izgradnju ulažu sve veći naponi. Jezične bi analize morale opisati *sustav* toga (i svakoga pojedinog) književnog jezika, a ne utvrđivati brojčani odnos među staroslavenskim i starohrvatskim elementima. U novom su vijeku to već dva posve različita jezična sustava izbor kojih je određen promišljanjima o funkciji i strukturi novog književnog jezika te namjerama u njegovu uređenju. U istom se razdoblju usložnjavaju izvanjezični čimbenici o kojima valja voditi računa pri proučavanju književnoga jezika. Prije svega, početak tiskarske djelatnosti pokrenuo je velik obrat u recepciji liturgijskih tekstova, a u vezi s tim i u oblikovanju književnoga jezika. Tekstovi, šireni u ranijim razdobljima prepisivanjem i ograničene uporabe, postaju dostupni širem krugu korisnika. Činjenica da se nisu samo pretiskavali stari misali ukazuje na težnju za postizanjem književnoga jezika koji bi bio prihvatljiv puku,³¹ a čija je bitna karakteristika razumljivost. Osim toga sve razvijenija

---

³¹ Naravno, to ne vrijedi i za istočnoslavenizirana hrvatskoglagoljska liturgijska izdanja, čiji je jezik odredila crkvena politika.

individualnost koja prodiere u humanizmu i renesansi omogućila je i pojavu originalnih autorskih koncepcija književnoga jezika.

Nositeljem je jedne takve izrazito autorski obilježene koncepcije književnoga jezika i dobrim primjerom svemu rečenom Šimun Kožičić Benja, pokretač glagoljske tiskare u Rijeci sredinom prve polovice 16. stoljeća. Kožičić se ne slaže s dotadašnjom misalskom hrvatskostaroslavenskom tradicijom te priređuje novi prijevod redigirajući ga izrazitije po latinskome predlošku, ponajviše po Vulgati, pri čemu se vjerojatno služio nekim onodobnim latinskim misalom venecijanske provenijencije (Žagar, 2012a: 116). Premda uvodi u različitoj mjeri i starohrvatske elemente, ponajviše na leksičkoj razini (što je posebno zanimljivo s obzirom na izmijenjen položaj staroslavenskoga početkom novoga vijeka), istovremeno svjesno inzistira na prepoznatljivosti hrvatskoga staroslavenskog jezika, koji je imao odobrenje za liturgijsku uporabu, oblikujući tako jedan uređen i u velikoj mjeri standardiziran književni jezik na novim temeljima. Kvantitativno izražavanje odnosa staroslavenskih i starohrvatskih elemenata u tako oblikovanu književnom jeziku nema smisla ne dovede li se u vezu sa širim kontekstom – uspješan opis jezika *Misala hruackoga* mora pokazati *sustav*, odnosno njegovu osmišljenost i cjelovitost. Novost je i Kožičićevo proširivanje funkcije književnoga jezika u odnosu na njegovu trojaku artikulaciju³² u kasnome srednjovjekovlju, odnosno ranome novovjekovlju: čini se da je taj književni jezik bio namijenjen ne samo liturgijskim tekstovima već i onima druge funkcionalne usmjerenosti (Žagar, 2012a: 114), no tu bi pretpostavku tek trebalo temeljitije istražiti.³³

Kategorija u kojoj se može dobro prepoznati Kožičićeva strategija oblikovanja jezika prikladnog za knjige jest uporaba participâ (Ceković – Sanković – Žagar, 2010). Primjenom tradicionalne filološke metodologije mogao bi se tek ustvrditi nesrazmjer u uporabi participa u njegovu misalu u odnosu na druge tiskane hrvatskoglagojske misale 15. i 16. stoljeća: naizgled je u mnogim primjerima odabrana druga sintaktička konstrukcija u Kožičićevu misalu na mjestima gdje se u paralelnim misalima nalazi particip. Međutim usporedbom s latinskim predloškom uočava se ovisnost njihove distribucije o latinskome predlošku te Kožičić prema latinskoj finitnoj rečenici uvodi finitnu rečenicu, a prema latinskome participu particip, zbog čega se gdjekad nepodudarnost s hrvatskoglagojskom tradicijom očituje i u obrnutom smjeru – participom u Kožičićevu misalu naspram druge sintaktičke konstrukcije u ostalim trima promatranim misalima. No ne valja pretjerivati ni s utjecajem latinskoga jezika.

---

³² O funkcionalnoj artikulaciji književnoga jezika od 9. do 16. stoljeća bit će više riječi u idućem potpotpoglavlju 1. 1. 3. *Sociolingvistički položaj hrvatskoga staroslavenskog jezika od 9. do 16. stoljeća*.

³³ Tako zasigurno jest s jezikom *Knjižica od žitiê rimskih arhierêovъ i cesarovъ* (usp. npr. Tomašić, 2000).

Unatoč jakoj ovisnosti o predlošku, Kožičić zadržava neke tipične staroslavenske konstrukcije, kao što je primjerice dativ apsolutni (Eterović – Vela, 2013), koji rabi prilično dosljedno, a koji ne možemo jednostrano pripisati ni utjecaju latinskoga predloška, ni hrvatskoglagoljskih misala, a ponajmanje govornoga jezika, čime se izdvaja iz skupine „srodnih“, „kroatiziranih“, „pomlađenih“ misala. Činjenica da su upravo participi jedna od kategorija u kojoj se mogu dobro uočiti nedostaci starije filološke metodologije i preispitati njezini temelji (uz općenitu zanimljivost i nesustavnu istraženost teme) bila je naposljetku presudan razlog zbog kojega su oni odabrani za predmet istraživanja u ovoj doktorskoj disertaciji. Osim toga upravo je iskustvo intenzivna rada na materijalu u okviru projekta izrade kritičkoga izdanja *Misala hruackog* potaknulo mnoge dvojbe i promišljanja te omogućilo dragocjene uvide u vezi s mogućnostima i ograničenjima tradicionalno shvaćene poredbene metode primjenjivane u jezičnim raščlambama srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova, o čemu je u ovome potpoglavlju bilo riječi, ponajprije zbog toga što se njome nije mogla adekvatno opisati razlika između toga misala i ostalih triju tiskanih hrvatskoglagoljskih misala 15. i 16. stoljeća.

Sustavniji opis jezičnoga sustava u liturgijskim tekstovima novoga vijeka trebao bi naposljetku dovesti i do preispitivanja kvalitativnih i vremenskih odrednica „indigene“ hrvatske redakcije (Hamm, 1963: 66), odnosno „čistoga“ hrvatskoga tipa tog jezika (Hamm, 1963: 59).³⁴ Iznimke su u njezinu razvoju vrlo često ocijenjene kao kvarenje jezika, no neki od misala s takvim atributom uopće ne stoje na tradicionalno zacrtanoj razvojnoj liniji hrvatskoga staroslavenskoga jezika, npr. spomenuti *Misal hruacki* Šimuna Kožičića. Može se očekivati i da će novija istraživanja ukazati na kontinuiranost uporabe hrvatske redakcije uključujući i jezik istočnoslaveniziranih³⁵ misala, sa svim posebnostima koje ima uporaba staroslavenskoga u novome vijeku, odnosno na neopravdano isključivanje toga korpusa iz povijesti uporabe staroslavenskoga jezika u hrvatskoj kulturi. Prihvatimo li stav da samosvojnost jednoga jezičnoga tipa definira funkcija, a ne razmjer *starog* i *novog*, mogli bismo i jezik Šimuna Kožičića Benje, i protestanata, i istočnoslaveniziranih liturgijskih knjiga

---

³⁴ Hamm smatra da se novohrvatska redakcija nadovezuje na redakciju iz 16. stoljeća, odnosno da je Dragutin Parčić ponovno u liturgijske knjige unio „staru hrvatsku redakciju iz XVI stoljeća“ (1963: 65), no u svojoj su analizi jezika *Muke po Mateju* u Parčićevu misalu Antonija Zaradija-Kiš i Mateo Žagar pokazali da jezik njegova misala zapravo predstavlja „svojevrsan, konstruiran, povratak u sam početak redakcijskoga formiranja.“ (Zaradija-Kiš – Žagar, 2006: 176). Parčićevo zagledanje u kanonske staroslavenske spomenike prepoznao je još i Josip Leonard Tandarić (1993: 155–156).

³⁵ Istočnoslavenski su utjecaji bili najizrazitiji na grafijskoj i fonološkoj razini, dok su na morfološkoj razini slabije zastupljeni (Babić, 1997: 63–70). Intenzitet istočnoslavenizacije, dakle i količina istočnoslavenskih elemenata, pojačan je u kasnijim izdanjima, osobito u *Karamanovu*, no Vanda Babić smatra da su *Levakovićev* (1631.) i *Paštrićev misal* (1706.) još uvijek dio hrvatskostaroslavenske tradicije.

definirati terminom hrvatski crkvenoslavenski jezik, no shvaćenim kao promjenljiva veličina – naravno, unutar glagoljaškoga sociolingvističkoga kompleksa, kako ga shvaća Corin (1993). Isto tako opis će jezičnih sustava kao samostalnih struktura i sam pripomoći relativizaciji dijakronijskoga pristupa, su-postavljajući jezike, a ne raspoređujući ih na vremensku liniju.

Iako poredbena metoda u filološkim istraživanjima zadržava središnje mjesto, njezina teorijska utemeljenost i dometi različiti su u istraživanjima povijesti jezika kao gramatičke strukture i povijesti književnoga jezika, koje treba jasno razlučiti.³⁶ Damjanović naglašava da omjer staroslavenskih i starohrvatskih elemenata valja promatrati u kontekstu načela izgradnje književnoga jezika, a ne kao svojevrsne „oglede govora“ iz kojih bismo iščitali tek jezični razvoj u onoj mjeri u kojoj nam to pojedini tekst dopušta (1980: 24). U proučavanju jezika hrvatskoglagoljskih tekstova ključno je promatrati povijest upotrebe, odnosno utvrditi kakav su jezik glagoljaši smatrali prikladnim za knjige. Upravo zato Damjanović smatra pitanje o „nagrizanju“ norme ili ono o supostojanju više normi jednim od najvažnijih u razumijevanju književnojezične prakse hrvatskih glagoljaša (1995: 47). Premda u opisu jezika kojim je pojedini tekst pisan omjeravanje o staroslavenski i starohrvatski pol ostaje nezaobilaznim mjestom, nije najbitnije utvrđivanje kojih je elemenata više, a kojih manje, odnosno koji od njih prevladavaju u pojedinom tekstu; cilj je izdvojiti čimbenike koji pokazuju da su pojedini glagoljaški pisci u svojim prijevodima, obradama i prijepisima pokušali provesti jedinstvenu književnojezičnu koncepciju (Hercigonja, 1978: 150–151). Temeljni je postupak pritom određivanje onog što se u tekstu sustavno provodi i stabilno ostvaruje, a tek nakon toga identificiranje eventualnih nedosljednosti i miješanja, no uvijek praćeno kontekstualizacijom jezičnih elemenata i pozornošću usmjerenom na način izgradnje književnoga jezika (Damjanović, 2008: 189–190). U suprotnom slučaju postoji rizik da uspostavljanje nove norme shvatimo kao nered ili kaos u primjeni dotadašnje (Damjanović, 2008: 14), dok je najčešće riječ o namjernu i svjesnu odabiru glagoljaša, što je u literaturi već više puta istaknuto (npr. Damjanović, 1984: 179; 1995: 380–381; 2002: 68; 2008: 7–23, 197). Ono što povijest književnoga jezika mora opisati, između ostaloga, jesu upravo promjene u shvaćanju norme, različitost funkcionalne artikulacije književnoga jezika pojedinih razdoblja, sredstva njegova stilskog oblikovanja itd. (usp. Pantelić, 1964: 74; Tandarić, 1993: 91).

Budući da poredbeno-povijesna metoda proizišla iz filoloških koncepcija 19. stoljeća nije stvorila preduvjete za metodološko razgraničenje povijesti jezika kao gramatičke

---

³⁶ Usp. „Posve su drugačija polazišta kad jeziku prilazimo ne kao interesnom objektu genetske lingvistike, nego kad u njemu gledamo komunikacioni (i izražajni) instrument stanovitoga društva, ljudskoga kolektiva, jezični instrument stanovite civilizacije.“ (Brozović, 1978: 16)

strukture i povijesti književnoga jezika, mnogi problemi u vezi s postankom i ranim razvojnim fazama slavenskih književnih jezika ostali su neriješeni do danas (Barnet, 1981: 13). Umjesto vrednovanja uloge i doprinosa stranih jezika (grčkoga, latinskoga, staroslavenskoga) u razvoju komunikacije pojedine zajednice lingvistička su se istraživanja ograničavala na razlikovanje *domaćih* od *stranih* elemenata (Barnet, 1981: 13) sve do zaokreta u lingvističkim istraživanjima tridesetih godina 20. stoljeća u teorijskom okviru razvijenu unutar Praškoga lingvističkog kruga, koji naglasak s pojedinačnih jezičnih elemenata pomiče na književni jezik sam. Vladimír Barnet smatra da sociolingvistički pristup nudi brojne mogućnosti za potpunije shvaćanje i bolje rasvjetljavanje ranoga razvoja slavenskih književnih jezika, pri čemu mu se osobito poticajnim čini koncept diglosije, te drži da bi trebalo prevrednovati spoznaje o društveno-komunikacijskim funkcijama starih tekstova, odnosno identificirati komunikacijske sfere starih slavenskih tekstova, utvrditi njihovu prirodu i međusobne veze, kao i normu koja vrijedi za svaku pojedinu od njih (1981: 20). Imajući na umu da su u hrvatskoj paleoslavistici posljednjih desetljeća učinjeni važni koraci na tome putu,³⁷ upravo jedan takav, šire postavljen sociolingvistički pristup držim dobrim okvirom koji bi mogao ponuditi nove perspektive i u istraživanju jezika hrvatskoglagoljskih tekstova – konkretno, onih liturgijskih, kojima sam se posvetila u svome doktorskome radu.

1. 1. 3. Sociolingvistički položaj hrvatskoga staroslavenskog jezika od 9. do 16. stoljeća

Prvi slavenski književni jezik utemeljen je na govoru iz okolice Soluna, grada u kojemu je u 9. stoljeću živio velik broj Slavena, kao i u njegovoj okolini.³⁸ Solun je u to doba bio političko, vojno i gospodarsko središte, zbog čega je njegovo stanovništvo bilo nerijetko bilingvalno, odnosno poznavalo je i grčki i slavenski jezik. To potvrđuje i jezična slika najstarijih slavenskih jezičnih spomenika, u koje su zabilježeni leksički grecizmi ušli u liku iz govornoga jezika, a ne književnoga (Selišćev, 1951: 15–17). Staroslavenski je bio blizak završnoj fazi razvoja praslavenskoga jezika, neposredno prije njegova raspada, koji se obično smješta na kraj 10. stoljeća. Slavenski dijalekti tada još uvijek nisu bili znatnije diferencirani i govornici su svaki slavenski idiom mogli prihvatiti kao „svoj“ (Brozović, 1978: 23), zbog

---

³⁷ V. više o tome u idućem potpoglavlju *1. 1. 3. Sociolingvistički položaj hrvatskoga staroslavenskog jezika od 9. do 16. stoljeća*.

³⁸ Lunt smatra staroslavenski jezik djelomično standardiziranim oblikom kasnog općeslavenskog (2001: vi) te naglašava da je njegovom osnovicom bio uopćen oblik ranoga istočnoslavenskoga balkanskog idioma koji se ne može pobliže lokalizirati (2001: 1).

čega nije bilo prepreka za razumijevanje književnoga jezika južnoslavenske osnovice.³⁹ Od svoje je osnovice staroslavenski jezik preuzeo prvenstveno fonologiju i morfologiju, međutim da bi mogao poslužiti namjeni za koju je stvoren, bilo ga je nužno nadograditi prije svega na sintaktičkoj, frazeološkoj i leksičkoj razini, zahvaljujući čemu je slavenski govor iz okolice Soluna uzdignut na razinu književnoga jezika.⁴⁰ Pri oblikovanju su se književnoga jezika na tim razinama Konstantin i Metod ugledali u jezik predloška – grčki, no njegove riječi, konstrukcije i izraze nisu mehanički prenosili, tj. doslovno prevodili na slavenski jezik, već samo u onim slučajevima kada nije postojao odgovarajući slavenski ekvivalent (usp. npr. Grković-Mejdžor, 2007: 419). Sa sociolingvističkoga se aspekta odnos između staroslavenskoga jezika i govornih idioma u tome razdoblju može opisati kao odnos između književnoga jezika i dijalekata (Mihaljević, 2009: 284).

Književni jezik mora osigurati mogućnost sporazumijevanja izvan granica narječja/dijalekata i neovisno o promjenama koje se s vremenom pojavljuju u govornim navikama (Katičić, 1971: 46), što je načelo koje je staroslavenski jezik nesumnjivo zadovoljavao. Međutim književni jezik mora biti elastično stabilan, dakle s jedne strane prevladati prostornu i vremensku jezičnu raznolikost, dok s druge strane ne smije iznevjeriti bliskost jeziku kojim se govornici spontano služe kako bi ga bilo moguće savladati bez mnogo truda (Katičić, 1971: 46). Upravo zbog pokušaja pronalaženja ravnoteže između spomenutih dvaju zahtjeva on, ipak, nije nepromjenjiv: kada se uopće ne bi mijenjao, previše bi se razlikovao od organskoga idioma kojim se njegovi govornici spontano služe i koji se prirodno mijenja, što bi naposljetku dovelo do prevelika udaljavanja tih dvaju jezičnih sustava i učenje bi književnoga jezika zahtijevalo prevelik napor. U tim načelima funkcioniranja književnoga jezika valja tražiti i razloge prilagodbi staroslavenskoga jezika različitim slavenskim govornim zajednicama, koja počinje krajem 11., odnosno početkom 12. stoljeća,

---

³⁹ Damjanović s druge strane napominje: „općeslavenski književni jezik morao je biti doživljavan, i moramo ga danas promatrati, kao nešto tuđe, vanjsko u odnosu na staroruski, staročeški, starohrvatski ma kako to tuđe bilo srodno u tadašnjem vremenu.“ (1984: 26) Takav bi se opis mogao primijeniti i u hrvatskoj jezičnoj situaciji suvremenoga doba na odnos prosječnoga govornika kojega od čakavskih ili kajkavskih organskih idioma prema standardnome jeziku. Valja međutim imati na umu da se tuđost može vrlo široko shvatiti. Primjerice međusobno tuđi mogu biti i mjesni govori dvaju susjednih punktova.

⁴⁰ Govoreći o podjednakoj važnosti i dijalekatske osnovice i civilizacijsko-jezične nadgradnje standardnoga jezika, Brozović ističe da bi se isključivo dijalekatskom osnovicom moglo zadovoljiti „samo potrebe jedne primitivne pretfeudalne agrikulturne ekonomike i jedne folklorne duhovne civilizacije, mogli bismo se izražavati samo o glavnim meteorološkim pojavama, o osnovnim fiziološkim funkcijama, i sl.“, dok nadgradnja „ne bi uopće mogla funkcionirati kao ljudski idiom ni na kojoj razini – radilo bi se naime samo o nepovezanim fragmentima jezika, ne o jeziku.“ (1978: 16–17) Sukladno tome termini *starobugarski* ili *staromakedonski* nikako ne mogu biti primjereni za označavanje najstarijega slavenskoga književnoga jezika. Osim što počinjavaju na pogrešnim teorijskim premisama, ujedno su i dvoznačni.

otkad možemo pratiti nastanak pojedinih redakcija, a koja se provodila ponajprije na glasovnoj razini.

Razmatrajući sačuvane hrvatske srednjovjekovne tekstove, J. Hamm zamjećuje jezičnu „bipolarnost“ s obzirom na namjenu pojedinoga teksta: liturgijski tekstovi u užem smislu pisani su hrvatskim staroslavenskim jezikom, a oni nižega registra više-manje odražavaju „ono što je u danom periodu predstavljalo normu u živom narodnom govoru.“ (1963: 54) Iako se ne možemo složiti u potpunosti s njegovim određenjem o „normi u živom narodnom govoru“, Hamm na istome mjestu vrlo jasno upozorava da je riječ o dvama književnim jezicima, odnosno o dvjema književnojezičnim normama, a ujedno i na činjenicu da je riječ samo o općoj podjeli te da je svaki od tih dvaju jezika imao zaseban lik i razvoj. Spomenutoj dvojakoj artikulaciji književnoga jezika valja pridodati i treću inačicu, zastupljenu ponajprije u hrvatskoglagoljskim zbornicima (usp. Hercigonja, 1978), u čijem se jeziku isprepleću elementi staroslavenskoga jezika i govornih idioma.⁴¹ Različitost artikulacije književnoga jezika dobro upućuje na usložnjavanje komunikacijskih funkcija koje je s vremenom nastupilo.

Opisujući jezik hrvatske knjige u 15. stoljeću, ponudio je S. Damjanović sljedeću shemu (1984: 21):

	liturgija	literatura	pravo
latinski	+	+	+
hrv. redakcija OKJ	+	-	-
čakavsko-cksl. amalgam	-	+	-
čakavski	-	±	+

Kako je iz prikazane sheme vidljivo, tri tipa hrvatskoga književnoga jezika unutar glagoljske sastavnice hrvatske kulture u 15. stoljeću opsluživali su zajedno sve funkcije koje je latinski jezik zadovoljavao sam. Damjanović je taj prikaz u kasnijim radovima neznatno izmijenio, prije svega u terminologiji: termin *hrvatska redakcija općeslavenskoga književnog jezika* zamijenio je terminom *hrvatskostaro(crkveno)slavenski*, a naziv *literatura* nazivom *beletristika* (2008: 12).⁴² Naposljetku će uspostaviti gotovo posve novu terminologiju, zamijenivši i termine za preostala dva književnojezična tipa: umjesto termina *čakavsko-crkvenoslavenski amalgam* uvodi termin *hrvatsko-staroslavenski*, a umjesto termina

⁴¹ Primjerice u popisu glagoljskih rukopisa otoka Krka Vjekoslav Štefanić ustvrđuje da je jezik *Petrisova zbornika* (1468) neujednačen i nejedinstven, stoga komentira posebno jezik svakoga članka (1960: 355–397).

⁴² Ta je rasprava prvi put objavljena 1984., no citiram je prema autorovoj knjizi *Jezik hrvatskih glagoljaša* (2008).

čakavski uvodi termin *hrvatski jezik* (1997: 57). Hrvatskostaroslavenski jezik rabi se najčešće u liturgijskim tekstovima, dok se hrvatski jezik – uglavnom čakavske osnovice s rijetkim kasnijim unosom kajkavskih elemenata, a sa staroslavenskim jezikom isključivo u funkciji stilske nadgradnje – pronalazi ponajprije u pravnim tekstovima. Premda su pravni tekstovi pisani ili latinskim ili starohrvatskim jezikom, Damjanović na temelju najstarijih epigrafskih spomenika pretpostavlja da su u početku mogli biti pisani hrvatskostaroslavenskim⁴³, što znači, drugim riječima, da trojaka artikulacija književnoga jezika kakvu poznajemo iz kasnoga srednjovjekovlja još nije bila uspostavljena, odnosno da je do kraja 13. stoljeća hrvatskostaroslavenski bio jedini književni jezik, kojim su pisani i beletristički i pravni tekstovi, a nakon toga reducirao je svoje funkcije i povukao se samo u domenu liturgije (Damjanović, 2008: 45). Hrvatsko-staroslavenski je „'miješani' tip jezika sastavljen od elemenata staroslavenskih i starohrvatskih“ (Damjanović, 1997: 57), čiji se omjer razlikuje od teksta do teksta, a nalazi se u beletrističkim tekstovima. Upravo zahvaljujući tome amalgamu književni jezik utemeljen na hrvatskim govornim idiomima izborit će mjesto u knjizi (Damjanović, 1984: 21–22; 1997: 59).

U vezi sa spomenutim književnojezičnim tipovima hrvatskoga kasnog srednjovjekovlja Damjanović postavlja nekoliko važnih pitanja: je li riječ o trima zasebnim jezicima ili trima stilovima istoga jezika te, ako je riječ o trima stilovima, kojega su jezika to stilovi? (1997: 57–60) Pozivajući se na opis jezične situacije ruskoga srednjovjekovlja⁴⁴ koji je ponudio Viktor Vladimirovič Vinogradov⁴⁵, gdje staroslavenski i staroruski funkcioniraju kao viši i niži stil ruske pismenosti, zaključuje da bi se i hrvatska situacija mogla slično opisati, no pritom ostaje problematičan status hrvatsko-staroslavenskoga jezika: moramo li ga promatrati kao treći stil jezika hrvatske srednjovjekovne pismenosti ili kao stil kojega od drugih dvaju jezika? Budući da razmjeri javljanja staroslavenskih i starohrvatskih elemenata variraju od teksta do teksta, ne može se izlučiti normu koja bi vrijedila za taj književnojezični tip, a i ostaje otvorenim zadatkom za buduća istraživanja utvrđivanje koji su jezični elementi

---

⁴³ U početku je držao da je riječ o čakavsko-crkvenoslavenskom amalgamu tretirajući kao svjedoka *Bašćansku ploču* (Damjanović, 1984: 21), no nakon detaljnijeg istraživanja njezina jezika utvrdio je da je pisana hrvatskim staroslavenskim jezikom (Damjanović, 2008: 167–180), stoga sam njegovu početnu tvrdnju modificirala u skladu s kasnijim spoznajama.

⁴⁴ Da se možda može govoriti o postojanju različitih stilova kao u staroj ruskoj književnosti, naslutio je i Hamm (1963: 53–54).

⁴⁵ Izvršno upoznat s opisima i periodizacijom ruskoga književnog jezika koje su ponudili njegovi prethodnici i suvremenici, Vinogradov je detaljno razmotrio rusku srednjovjekovnu, pa i ranonovovjekovnu situaciju (1958). Zaključuje da je ipak primjerenije govoriti o dvama književnojezičnim tipovima od 11. do 16. stoljeća, a od 16. do 18. stoljeća o trima stilovima, koji su podlijegali različitim normama (1958: 111–119). Ta su se dva književnojezična tipa rabila u različitoj kulturnoj, funkcionalnoj i žanrovskoj sferi (1958: 37–38, 60), ali su bila „u živu međudjelovanju i dinamičnoj koordinaciji“ (1958: 41).

zajednički dvama ili trima književnojezičnim tipovima, a koji se pojavljuju samo u jednome od njih.⁴⁶

Prikladniji sociolingvistički okvir kojim bi se mogla bolje zahvatiti i opisati jezična situacija u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi prvi⁴⁷ je ponudio i obrazložio A. R. Corin (1993), a radi se o konceptu diglosije. Suprotno Damjanovićevu mišljenju, Corin (1993: 157–158) drži da se o hrvatskostaroslavenskome može govoriti samo kao o jeziku pismenosti ili književnosti, ali ne i književnome jeziku. Iz njegova držanja potonjega termina problematičnim razvidno je da termine *standardni jezik* i *književni jezik* drži sinonimnima, stoga naglašava da hrvatskostaroslavenski ne zadovoljava tri bitne značajke književnoga/standardnoga jezika prema definiciji Praške škole: obvezatnost na čitavu nacionalnome teritoriju,⁴⁸ funkcionalnu polivalentnost i stilsku diferencijaciju (Corin, 1993: 157–158).⁴⁹ Nasuprot tome u glagoljskoj su sastavnici hrvatskoga srednjovjekovlja komunikacijske potrebe govorne zajednice zadovoljavala dva jezična sustava, svaki sa svojom normom, genetski srodna, no funkcionalno razgraničena, koji su se mogli miješati, no nisu se nikad stopili niti je takav, hibridan jezik razvio posebnu normu (Corin, 1993: 158). K tomu kao dodatan argument tezi da je jezičnu situaciju hrvatskoga srednjovjekovlja moguće opisati diglosijom Corin ističe da je nužno da govornici nisu svjesni ikakve bitnije razlike među višom i nižom inačicom, odnosno da višu inačicu doživljavaju kao pravilniji ili stvaran oblik

---

⁴⁶ Pitajući se ima li u hrvatsko-staroslavenskome jeziku ičega čega nema u (hrvatskome) staroslavenskome i starohrvatskome sustavu, Damjanović (1997: 59; 2008: 26–27) ustvrđuje da ima: kao primjere tomu navodi „pseudoapsolutni dativ“, u kojemu je subjekt participijske konstrukcije i predikatske radnje isti, te uporabu nastavka *-ogo* u G jd. m. i s. r. pridjevske deklinacije. Budući da su obje mogućnosti – naravno, u drugačijem opsegu – potvrđene i u hrvatskome staroslavenskome jeziku (od čega je prva zabilježena i u kanonskim tekstovima), ipak nije riječ o pouzdanim kriterijima.

⁴⁷ Mogućnost primjene diglosijskoga teorijskoga okvira, kakav je primijenjen u istraživanjima istočnoslavenske srednjovjekovne situacije, na hrvatsko srednjovjekovlje zapravo je prvi ispitao Peter Rehder (1981). Premda priznaje da odnos između hrvatskoga staroslavenskog i starohrvatskog jezika zadovoljava neke od značajki koje je Charles A. Ferguson (1959) odredio tipičnima za diglosiju, smatra da se taj koncept ipak ne može primijeniti na hrvatskoglagoljske tekstove. Drži da je svojevrsna tendencija komplementarne uporabe hrvatskoga staroslavenskog jezika i književnoga jezika čakavske osnovice zasigurno postojala među glagoljašima, ali nije nikad posve uspostavljena (Rehder, 1981: 190). Nedosljednosti u njihovoj uporabi pripisuje nepostojanju jake državne ili crkvene institucije koja bi zahtijevala jasniju jezičnu koncepciju, onako kako je to bilo na srpskome ili istočnoslavenskome prostoru.

⁴⁸ Naime Damjanović (1984: 177–178) smatra da se može govoriti o književnome jeziku u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima, koji ne ispunjava tek kriterij opće obvezatnosti uporabe na nacionalnome teritoriju da bi mogao biti nazvan standardnim. O razlozima zbog kojih ne rabi termine poput *pismeni jezik*, *jezik pismenosti* i sl. usp. Damjanović, 1984: 11–13.

⁴⁹ Premda je u osnovi točna, mislim da je nužno precizirati Corinovu konstataciju: kako je već u ranijim odlomcima upozoreno, funkcionalnu polivalentnost hrvatskoga staroslavenskog jezika vjerojatno ipak valja pretpostaviti za početna razdoblja hrvatske pismenosti (usp. Damjanović, 2008: 45). Ograničenost funkcija i u vezi s tim stilističkom neizdiferenciranost staroslavenskoga jezika (i njegovih redakcija u arealu *Slavia orthodoxa*) H. Keipert navodi kao jednu od bitnih razlika u odnosu na latinski jezik (1987: 93–97).

svojega jezika,⁵⁰ a nižu inačicu drže nepravilnim ili degeneriranim oblikom, što smatra primjenjivim i na hrvatsku pismenost toga razdoblja (1993: 164).⁵¹ Ujedno naglašava da taj odnos između jezičnih varijeteta vrijedi samo za glagoljski sociolingvistički kompleks,⁵² dok onaj latinički funkcionira po drukčijim načelima (1993: 161–167).⁵³ Sociolingvistički status jezika koji nalazimo u beletrističkim tekstovima, tzv. hrvatsko-staroslavenskog, nije odredio.

U hrvatskoj je paleoslavistici Corinov poziv upućen slavistima da se u budućim istraživanjima hrvatskoga glagoljaštva pobliže opiše odnos i preklapanje hrvatskostaroslavenskoga i hrvatskoga jezika (1993: 167) naišao na plodno tlo krajem prvoga desetljeća 21. stoljeća, kada se predloženoga zadatka prihvatio hrvatski paleoslavist M. Mihaljević, prikazavši sociolingvistički položaj hrvatskoga staroslavenskog jezika u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi (2010). Charles A. Ferguson definirao je diglosiju kao „relativno stabilnu jezičnu situaciju u kojoj, uz primarne dijalekte jezika (koji mogu uključiti standardni jezik ili regionalne standardne jezike), postoji vrlo divergentan, visoko kodificiran (često gramatički kompleksniji) nadređeni varijetet, nosilac opsežne i ugledne književnosti, bilo iz ranijega razdoblja bilo iz druge govorne zajednice, koji se uglavnom uči tijekom formalnoga obrazovanja i rabi u većini pisanih i formalnih usmenih svrha, no društvo ga nikad ne koristi u svakodnevnoj komunikaciji“ (1959: 336). Drugim riječima, takva jezična situacija podrazumijeva postojanje dviju ili više varijanti istoga jezika čija je uporaba strogo funkcionalno određena, pri čemu je jedna varijanta „nadređena“ drugoj, stoga se može govoriti o višoj (H) i nižoj (L) varijanti (1959: 325, 327). Pri uspostavljanju je svoje teorije Ferguson (1959) usmjerio pažnju na sinkronijski prikaz četiriju suvremenih jezičnih situacija: arapska (odnos klasičnog arapskog i regionalnih varijanti), grčka (odnos grčkoga književnog

---

⁵⁰ Usp. „Iz takvih njegovih odabira iščitavam da on [redaktor *Regule sv. Benedikta*, nap. I. E.] na staroslavenski nije gledao kao na drugi jezik, nego kao na stariji književni oblik svojega jezika. Iz njega on uzima po svojoj želji i po svome shvaćanju lijepoga, skladnoga izražavanja.“ (Damjanović, 2008: 205) Starost je ovdje čimbenik ugleda i autoriteta, a ne kronološka kategorija.

⁵¹ No sama činjenica da postoji pisanje najnižim registrom upućuje da se on ipak ne doživljava baš tako.

⁵² P. Rehder (1981) promatra hrvatskoglagoljske i latiničke tekstove kao cjelinu, ne praveći razliku između dvaju sociolingvističkih kompleksa.

⁵³ S obzirom na činjenicu da su oba sociolingvistička kompleksa, između ostaloga, obilježena pismovno i jezično (u glagoljskome se rabi glagoljica, a hrvatskostaroslavenski i hrvatski u odnosu su diglosije; u latiničkome se rabi latinica, a hrvatski i latinski jezik u odnosu su bilingvizma), Corin (1993: 164) tvrdi da ne očekujemo, pa i ne nalazimo, latiničke čakavsko-staroslavenske tekstove (osim rijetkih staroslavenizama u čakavskim tekstovima). Premda ne izvodi daljnje implikacije, to bi značilo i da je posve neočekivano pojavljivanje latinskih zapisa pisanih glagoljicom. U tome su smislu još zanimljiviji primjeri – koji se, naravno, javljaju posve iznimno – glagoljičkih zapisa kojima je zabilježen latinski (Hercigonja, 2006: 254) ili pak talijanski jezik (Dürriegl – Fatović-Ferenčić, 2013). Vrlo je poticajno i Corinovo zapažanje da su se glagoljski i latinički sociolingvistički kompleks mogli preklapati „samo u onim okruženjima u kojima su tradicija i postignuća obiju pismenosti bili poznati te u djelovanju onih pojedinaca koji su savladali oba sustava pismenosti i sudjelovali u njima“, stoga ondje možemo očekivati „posebno intenzivno stilsko (jezično i književno) eksperimentiranje i inoviranje.“ (1993: 165) U takvu bismo kontekstu upravo djelovanje krbavsko-modruškoga biskupa Šimuna Kožičića Benje mogli smatrati oglednim primjerom.

jezika stvorena na klasičnim temeljima i modernoga grčkog jezika), švicarska (odnos standardnoga njemačkog jezika i njegove švicarske varijante), haićanska (odnos između francuskoga jezika i haićanskoga kreolskog jezika), no već na samome početku svoje studije ističe primjenjivost toga teorijskoga okvira na istraživanja povijesti jezika (1959: 326). Prema sedam Fergusonovih kriterija koji pomažu u identificiranju diglosijske situacije (funkcija, prestiž, književno naslijeđe, usvajanje jezika, standardiziranost, stabilnost, gramatika, leksik, fonologija) Mihaljević je raščlanio jezičnu situaciju hrvatskoga srednjovjekovlja.

Jedno je od najvažnijih obilježja diglosije specijalizacija funkcija više i niže varijante: u pojedinim domenama primjerena je samo uporaba više, a u drugima samo niže inačice (Ferguson, 1959: 328). Njihova je distribucija dakle komplementarna. Naslanjajući se na prethodna istraživanja, predstavljena u prethodnim odlomcima, Mihaljević razlikuje dva razdoblja od 11. do 16. stoljeća s obzirom na sociolingvistički položaj hrvatskoga staroslavenskoga jezika. Položaj i funkcija latinskoga jezika jednaki su u svim razdobljima: obavlja sve funkcije koje književni jezik ima i koje su međusobno zajednički obavljali hrvatski književnojezični tipovi slavenske osnovice, a s njima stoji u odnosu bilingvizma (Mihaljević, 2010: 229–231). U prvome je razdoblju, koje traje od 11. do 14. stoljeća, hrvatskostaroslavenski imao funkciju književnoga jezika kojim su pisana djela i liturgijske i književne neliturgijske namjene (2010: 230):⁵⁴

	liturgija	književnost	pravo
latinski	+	+	+
crkvenoslavenski	+	+	-
čakavski	-	-	+

U tome se razdoblju može govoriti o diglosijskome odnosu hrvatskoga staroslavenskog (više inačice) i hrvatskoga (u prvome redu čakavskoga) književnog jezika (niže inačice). Čakavskim književnim jezikom pisani su tekstovi posve praktične, svakodnevne namjene (npr. epigrafi i grafiti), a razlog zbog kojega ga nalazimo i u pravnim tekstovima jest njihov usmeni karakter (Mihaljević, 2010: 230–231).

U drugome razdoblju, koje traje od treće četvrtine 14. do druge polovice 16. stoljeća, javlja se i treća inačica: hrvatsko-staroslavenski amalgam. Njezinom pojavom književnojezični tipovi slavenske osnovice ulaze u odnos triglosije: hrvatskostaroslavenski

⁵⁴ Tablice donosim s onakvom terminologijom kakvu rabi Mihaljević (2010), ali je u popratnome tekstu „prevodim“ u terminologiju koju rabim u ovome radu, a koju je uveo Damjanović (1997).

jezik rabi se u liturgijskim tekstovima, hrvatsko-staroslavenski amalgam u beletrističkim tekstovima, a hrvatski jezik u pravnim tekstovima. Mihaljević to prikazuje sljedećom shemom (2010: 231):

	liturgija	književnost	pravo
latinski	+	+	+
crkvenoslavenski	+	-	-
čak.-csl. amalgam	-	+	-
čakavski	-	±	+

Od 15. stoljeća u hrvatskoglagoljske neliturgijske tekstove (i one književne i one pravne) ugrađuju se elementi kajkavskoga sustava. Damjanović naglašava da je to početak „konceptije o miješanju narječja kao temelju zajedničkog književnog jezika svih Hrvata.“ (1984: 23) Uključivanje kajkavštine u književni jezik bio je svjestan i namjeren čin, motiviran težnjom za oblikovanjem književnoga jezika koji bi bio prihvatljiv na što širem području (Damjanović, 2009: 400). Daljnje napore u izgradnji takva zajedničkoga književnog jezika nasilno su prekinule društveno-političke okolnosti krajem 15. stoljeća, među kojima naj snažnije prodor Turaka (Damjanović, 1984: 23).

Polovicom 16. stoljeća nastupa nova promjena u odnosu hrvatskoga staroslavenskoga, hrvatsko-staroslavenskoga i hrvatskoga jezika uslijed istočnoslavenizacije hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga, stoga Mihaljević smatra da se može govoriti o novocrkvenoslavenskome jeziku (2010: 231). Naime istočnoslaveniziranje jezika hrvatskoglagoljske liturgijske knjige moralo je stvoriti u hrvatskih glagoljaša otpor *stranom* i *nerazumljivom* jeziku, čija nametnuta uporaba, budući da nije imala tradiciju kakvu je imao hrvatski staroslavenski jezik, nije mogla biti dočekana s odobravanjem. Triglosijski se okvir konačno raspada,⁵⁵ a pojavom tzv. *ščaveta*⁵⁶ narušava se i funkcionalna komplementarnost hrvatskostaroslavenskoga i

⁵⁵ Pitanje je međutim bismo li trebali raspad triglosije pomaknuti nekoliko desetljeća ranije, odnosno na prvu polovicu 16. stoljeća. Godine 1530. Šimun Kožičić Benja pokreće glagoljsku tiskaru, u izdanjima koje je – kako ukazuju dosadašnja istraživanja – pokušao provesti jedinstvenu književnojezičnu koncepciju, čime odstupa od aktualne trojake artikulacije književnoga jezika, no tu bi pretpostavku tek trebalo sustavnije istražiti. V. više u *I. 2. 1. 8. Misal hruacki (Ko)*. Rano je novovjekovlje uopće obilježeno raspadanjem svake koncepcije, odnosno pojavom gotovo individualnih koncepcija. Jezik hrvatske glagoljske knjige gubi snagu da bi se prema njemu mogao definirati jezik pojedine zajednice.

⁵⁶ *Ščaveti* su latinički lekcionari na hrvatskome jeziku koji se pojavljuju u glagoljskome sociolingvističkome kompleksu nakon početka istočnoslavenizacije hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga. O jeziku jednoga od takvih misala iz druge polovice 17. stoljeća – *Missalu hervaskom* Jurja Manzina, pisala je iscrpnije Sanja Holjevac (2005, 2006).

hrvatskoga (Mihaljević, 2010: 232).⁵⁷ U ovome bi se razdoblju dakle moglo govoriti o hrvatskostaroslavensko-hrvatskome bilingvizmu (Mihaljević, 2010: 232).⁵⁸

Viša je varijanta prestižnija od niže, no govornici ne moraju nužno biti čvrsto uvjereni o superiornosti više inačice, već je mogu držati i ljepšom, logičnijom ili primjerenijom za izražavanje važnih misli i sl. (Ferguson, 1959: 329–330). Mihaljević smatra da na uvjerenje glagoljaša o većoj superiornosti hrvatskoga staroslavenskog jezika ukazuje individualizacija karakterâ koja se provodi u pojedinim hrvatskoglagoljskim kodeksima 15. i 16. stoljeća te staroslavenizmi zabilježeni u glagoljskim grafitima na zidovima crkava, koji se mogu promatrati kao posljedica težnje svećenika i svećeničkih pripravnika da se hvale i razmeću svojim poznavanjem toga jezika (2010: 232). U prilog tomu da je hrvatskostaroslavenski bio smatran prestižnim govori i zamjedba da su hrvatski glagoljaši upotrebljavali njegove elemente radi postizanja višega, kultiviranog književnog izraza (npr. dativ apsolutni, v. Hercigonja, 1983: 398, 435), tj. davanja svečanoga prizvuka svojem iskazu (Damjanović, 1995: 49). Prestiž više varijante nerijetko je povezan s religijom (Ferguson, 1959: 330), u što se hrvatska srednjovjekovna jezična situacija potpuno uklapa s obzirom na činjenicu da je hrvatski staroslavenski jezik bio rezerviran prije svega za liturgijsku uporabnu sferu.

Na višoj je varijanti obično ostvarena velika književna produkcija, visoko cijenjena u govornoj zajednici (Ferguson, 1959: 330). Višestoljetna tradicija hrvatskoga staroslavenskog jezika utemeljena je na ćirilometodskome književno-jezičnome naslijeđu, odnosno na staroslavensko-bizantskome sloju izvornih i prijevodnih tekstova iz velikomoravskoga, ali i kasnijih razdoblja (Hercigonja, 2006: 67, prema Mihaljević, 2010: 232). Budući da je literarna produkcija ostvarena višom inačicom uzor suvremenim piscima, oni mogu rabiti mnoge riječi, fraze ili konstrukcije koje u njihovo doba više ne postoje u jeziku, ali su postojale na jednome stupnju jezičnoga razvoja (Ferguson, 1959: 331). Tu je činjenicu važno imati na umu upravo

---

⁵⁷ Ovdje valja dodati da se ne narušavaju samo odnosi književnojezičnih tipova unutar glagoljskoga sociolingvističkoga kompleksa već i odnosi glagoljskoga i latiničkoga sociolingvističkoga kompleksa (usp. Corin, 1993).

⁵⁸ O izmijenjenome položaju staroslavenskoga jezika, koji u novome vijeku postaje strani, nerazumljiv jezik, svjedoče protestantska izdanja. Usp. riječi Primoža Trubara u njegovu prijevodu *Novoga testameta* iz 1557.: „...dobri pogumni Hrvatje tudi nimajo ne biblije ne vsega katekizma v svojem jeziku in pismu [...]. Doslej so se morali zadovoljiti zgolj s svojo mašno knjigo in brevirjem. *Te dve knigi pa sta bili pred mnogimi leti tako temno in nerazumljivo prevedeni, da njihovi duhovniki sami ne razumejo mnogih besed* [istakla I. E.].“ (Nav. prema Jembrih, 2007: 25–26.) Antun Dalmatin i Stjepan Konzul Istranin iskazuju slične misli u predgovoru hrvatskomu ćirilichnomu izdanju *Novoga testameta* iz 1563.: „Toga radi jesmo va ovo naše tmačenje ove priproste, navadne razumne, opštene, vsagdanije, sadašnjega vrimenta besede, koje Hrvatje, Dalmatini i drugi Slovinci i Krajnci najveće va njih govorenju govore, hoteli postaviti. I kada god je dve ili tri besede za jednu kako na strani videti hoćete, da vsaki bude moći razumeti, jednu besedu, ili ime, po dva puta i po tri izrečena i pisana, da jedna drugu tmači, da nismo paki povsuda vsih besed, kakono u vaših Misalih i Brevijalih stoji va ovo naše tmačenje postavili, to jesmo voljno učinili, zato da vdosta mestih u Misalih našli smo pismenim načinom [...] pisano ili *nikim tujim nerazumnim jazikom* [istakla I. E.] kako sami znate, i nikude krivo tmačeno.“ (Nav. prema Jembrih, 2007: 55–56.)

u istraživanju hrvatskoglagoljskih tekstova. U prethodnome je naime potpotpoglavlju već protumačeno da se nedostaci starije filološke metodologije ogledaju upravo u njezinoj nesposobnosti izlaska iz tradicionalno zacrtanih okvira, odnosno pristupanja jeziku s pozicija staro/novo ili staro/mlađe, dok uporaba „starijih“ i „mlađih“ oblika, leksema i konstrukcija, kako dobro zamjećuje Ferguson, ne prati jednosmjernu razvojnu liniju i treba je promatrati u širim društvenim okvirima. Hammovu tvrdnju da su se katkad u hrvatskoglagoljske tekstove unosili oblici „koji se sasvim sigurno u narodu *nisu* govorili, i koji su bili mnogo stariji od onih koji su se prije toga – na jednom starijem razvojnom stupnju – upotrebljavali i bili u skladu s normama koje su tada bile na snazi“ (1963: 56) već sam citirala na prethodnim stranicama, a tomu možemo ovdje dodati njegov primjer uporabe staroslavenske konstrukcije dativa apsolutnog u Jurjevoj predilekciji, na mjestu „gdje je nitko drugi (pa ni Vul.) nema“.

Niža je varijanta obično materinski jezik i uči se u djetinjstvu unutar obitelji, dok se znanje više varijante stječe u okviru formalnoga obrazovanja u vidu pravila i normi koje treba oponašati (Ferguson, 1959: 331). Takva razlika u načinu učenja dvaju jezika tipična je i za dvije polarne jezične inačice u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. Naravno, organski govor koji je bio materinski jezik pojedinca ne smije se pritom poistovjetiti s književnojezičnom inačicom utemeljenom na narodnome jeziku, već valja pretpostaviti i neutralan oblik čakavskoga idioma, svojevrsan interdijalekt, koji su u međusobnoj komunikaciji rabili govornici s različitog područja, a u kojemu su vjerojatno bile neutralizirane neke „rubne“ ili „rijetke“ jezične značajke. Upravo se na temeljima toga, „razgovornoga“ tipa čakavštine vjerojatno oblikovala inačica književnoga jezika kakvu nalazimo primjerice u pravnim tekstovima. S druge strane norma hrvatskoga staroslavenskoga jezika usvajala se tijekom školovanja.⁵⁹

Izobrazba svećeničkoga glagoljaškog podmlatka odvijala se u kaptolskim i redovničkim školama te u kući iskusnoga glagoljaškog župnika, no školovanje nije bilo ograničeno samo na djecu koja su se školovala za svećenike već je tu mogućnost mogao iskoristiti i širi krug zainteresiranih pojedinaca, obično sinovi iz uglednih i imućnih obitelji, ali i drugi (Hercigonja, 2004: 63–65). U literaturi je sustavnije obrađeno školovanje glagoljaškoga klera u srednjem vijeku u Zadarskoj nadbiskupiji, čiji je prikaz na temelju

---

⁵⁹ Među primjerima diglosijskih situacija Ferguson (1959: 337) izdvaja i odnos latinskoga jezika i nastalih romanskih jezika. Dok su se romanski jezici rabili u svakodnevnoj komunikaciji, latinski je jezik bio jezik Crkve, samim time i prestižnija varijanta, te se rabio kao književni jezik, a u pojedinim formalnim prilikama i u usmenoj komunikaciji. Od romanskih se jezika razlikovao i u gramatičkoj strukturi. Zanimljivu je usporedbu odnosa hrvatskoga i hrvatskostaroslavenskoga jezika dao zadarski biskup Mutius Callinus u vrijeme Tridentskoga sabora: hrvatsku jezičnu situaciju uspoređuje s odnosom talijanskoga i latinskoga jezika i piše da hrvatskostaroslavenski jezik nije materinski narodu te da mu je čak nejasan kao nekim Talijanima latinski (Damjanović, 1984: 20; 2008: 46–47).

arhivskih istraživanja dao Runje (2003). Arhivska građa svjedoči o velikom broju žakana i svećeničkih pripravnika koji su djelovali na širem području Zadarske nadbiskupije u drugoj polovici 14. i 15. stoljeću (Runje, 2003: 114). Kako vrijedi i za opće onodobno školovanje, glagoljaši su se obrazovali u dvjema skupinama disciplina: *trivium* i *quadrivium* (Runje, 2003: 85). Runje (2008: 109) upozorava na činjenicu da je Crkva smatrala školovanje vrlo važnom djelatnošću kako bi dobro poučenim svećenicima osigurala vjernost i ispravnost učenja. U okviru priprema za svećeničku službu učenici su najprije svladavali osnove pismenosti.⁶⁰ Budući da zbog materijalnih i drugih prilika nisu svi mogli pohađati kaptolske, samostanske ili pak gradske škole, učenici su se u svojim sredinama obrazovali i pripremali kod iskusnijih glagoljaških župnika (Runje, 2008: 110). Učenikova obitelj obično bi sklopila ugovor s učiteljem o tome da će on osigurati sve što je potrebno za ređenje svećeničkoga kandidata, ponajprije najnužnije knjige i liturgijsku odjeću. Kako bi se bolje pripremili za svećeništvo, pripravnici su nerijetko i stanovali sa svojim učiteljima. Nakon svladavanja čitanja i pisanja učenici su počinjali sustavan rad na proučavanju Biblije te stjecali teološka i liturgička znanja (Runje, 2003: 85; Hercigonja, 2004: 64). Budući da je pojedine dijelove Biblije i već sastavljene propovijedi koje su im bile na raspolaganju bilo potrebno naučiti napamet, važno je mjesto u njihovu školovanju imala retorika. Prije zaređenja ispitivanje je svećeničkoga kandidata provodio biskup ili njegov zamjenik (Runje, 2003: 86). U oporukama popova glagoljaša sastavljenim tijekom 15. stoljeća, koje su zabilježene kod zadarskih bilježnika, ali i drugim ispravama pohranjenim u samostanskim arhivima, nalazi se mnoštvo vrijednih podataka o glagoljskim knjigama i međusobnim odnosima glagoljaškoga svećenstva, čijim se istraživanjem predano bavi fra Petar Runje. S obzirom na to da su knjige bile vrlo skupe, nerijetko i teže dostupne, župnici rado oporučno ostavljaju svoje knjige župnicima iz drugih župa, ali i svojim pripravnicima, neovisno o stupnju školovanja na kojem se nalaze, uvjetujući katkad da se moraju zarediti, u protivnome knjige prelaze u ruke susjednim župnicima ili župama (Runje, 1990: 205–206). Iako se Runje u svojim istraživanjima fokusirao najviše na

---

⁶⁰ Kako se odvijalo usvajanje pisma, iščitavamo posredno iz prve hrvatskoglagoljske početnice, tiskane 1527. godine u Veneciji (Bratulić, 2007: 19). Učenje pisma počinjalo je upoznavanjem učenika s glagoljskim slovima u uobičajenom poretku, nakon čega su vježbali sricanje slogova. Naposljetku bi prelazili na čitanje tekstova, pri čemu su polazili od onih dobro poznatih koje su znali napamet, kao što su *Očenaš*, *Zdravo Marija*, *Slava Ocu* i dr. Usporedo s tim počinjali su vježbati i pisanje. Runje (1990: 24) spominje fra Stjepana Belića kao prvoga službenog predavača glagoljice: „Godine 1494. imenovan je učiteljem jezika hrvatskoga i dana mu je ovlast da predaje na svim školama u gradovima, u varošima i selima.“ Usp. i: „Krajem 15. stoljeća fra Gabrijel Bruni, delegat franjevačkog generala, podjeljuje fra Stjepanu Baliću, Rabljaninu, franjevcu trećorecu, pravo naučavanja teologije i poučavanja u hrvatskom jeziku, kojem je Belić vješt, dobro ga zna i njime se stalno služi.“ (Runje, 2003: 94)

zadarsko područje, zaključuje na temelju sporadičnih podataka iz drugih izvora da je posve jednako moralo biti i u drugim središtima.⁶¹

U diglosiji je standardiziranost više varijante obično veća u odnosu na nižu (Ferguson, 1959: 331–332). Niža obično nije kodificirana, dok je norma više varijante propisana u rječnicima, gramatikama i drugim priručnicima. Priručnici kojima bi se kodificirala hrvatska staroslavenska norma nisu sačuvani iz hrvatskoga srednjovjekovlja, a najvjerojatnije nisu uopće ni postojali (Tandarić, 1993: 72).⁶² To sve međutim ne znači da o hrvatskostaroslavenskoj normi ne možemo govoriti. Suvremena paleokroatistika slaže se da je hrvatski staroslavenski jezik svjesno uređivan i normiran (usp. Hamm, 1963: 56; Tandarić, 1993: 72; Damjanović, 1984: 15; Mihaljević, 2010: 233), no razlikuje se u shvaćanju mehanizama prenošenja te norme. Dok Tandarić (1993: 76) vjeruje da su se prevoditelji u svojem radu oslanjali na biblijske i liturgijske tekstove uopće, „egzemplarni žanr“ Corin (1993: 185–186, 188) dodatno sužava samo na biblijska čitanja u misalima, koja su podlijezala strožoj „kontroli“ pri prevođenju i prepisivanju te u kojima je dopušteni raspon variranja bio znatno ograničen. Premda će preciznije odgovore pružiti tek buduća istraživanja, o brizi hrvatskih glagoljaša oko očuvanja hrvatske staroslavenske norme nedvojbeno svjedoče njihovi „hiperkorektorski“ postupci. Na jedan takav upućuje Tandarić (1993: 68–69, 75): u jednoj tijelovskoj sekvenciji, koja se općenito ne drži dobro uspješnim prijevodom, dva liturgijska kodeksa (*MS Can. lit. 349 i 373*) smatraju da su dva oblika prezenta s nastavkom -š (*vidišь, primešь*) zapravo *lapsus calami* uslijed zamjene dvaju sličnih glagoljskih slova š i t, stoga ih bez konzultiranja s latinskim izvornikom ispravljaju u „pravilan“ oblik (*viditь, primetь*).⁶³ Kako ukazuje Runje (2003: 92), glagoljaši su hrvatskostaroslavenski držali nepromjenjivim, ustaljenim i normiranim, kao i latinski, te uviđali da kao književni jezik oltara ne podliježe zakonitostima narodnoga idioma. Ipak, njegova (ne)promjenjivost već je problematizirana u literaturi uz izvrstan prikaz kompleksnosti toga pitanja (Corin, 1993: 169–181).⁶⁴

Ferguson ističe da se može pojaviti i standardizirani oblik ili više regionalnih tipova niže varijante, ali nikada ne izlaze iz funkcionalne domene rezervirane za taj jezični tip (1959: 332). Takva situacija može se pretpostaviti i za hrvatsko srednjovjekovlje jer su se svećenici

---

⁶¹ U Rijeci se tako godine 1437. svećenik glagoljaš Antun Vižinjić obvezuje da će Marka, sina Stjepana Zorića iz Bihaća, poučavati „litteram sclabonicam“ (Hercigonja, 2004: 65).

⁶² S druge strane u srednjovjekovnoj srpskoj, bugarskoj i ruskoj državi postoji veći broj gramatičkih ili pseudogramatičkih rasprava (Corin, 1993: 182–184).

⁶³ „I u tom pogrešnom postupku [...] osjećamo poznavanje i spašavanje crkvenoslavenske jezične norme.“ (Tandarić, 1993: 75)

⁶⁴ O problemima određivanja staroslavenske norme v. i Mathiesen, 1978.

pri poučavanju svojih učenika vjerojatno služili i govornim idiomom i službenim liturgijskim jezikom, dakle čakavštinom i hrvatskim staroslavenskim jezikom. Učenici su hrvatski staroslavenski jezik učili na temelju liturgijskih knjiga i razlikovali ga od jezika svakodnevne komunikacije. Kako je već kazano u odlomku o različitu usvajanju više i niže inačice, jezik svakodnevne komunikacije mogao je biti kakav interdijalekatni tip čakavskoga idioma.

Unatoč tomu što priznaje postojanje norme u spomenutom egzemplarnom žanru hrvatskoga staroslavenskog jezika, Corin (1993: 188) smatra da se izvan toga žanra može govoriti tek o polikromatskom uzusu njegove uporabe jer se samo na taj način mogu objasniti jezične razlike među biblijskim perikopama, molitvama i rubrikama. Kako bi pokazao da to nije rezultat lošega poznavanja latinskoga jezika ili slabe prevoditeljske vještine hrvatskih glagoljaša, već posljedica činjenice da prepisivač i prevoditelj shvaćaju različito ulogu jezika ovisno o sferi kojoj pripada, J. Tandarić nudi analogiju s jednim mlađim, ali sličnim primjerom tzv. *Rimskog brevijara* (Lyon, 1745.), u kojemu je „sakralni tekst“ latinski, a rubrike francuske (1993: 73). Sličnosti se s takvom jezičnom situacijom mogu pronaći i u drugim srednjovjekovnim slavenskim pismenostima, primjerice staroruskoj. Vladimír Barnet (1981: 18) također naglašava da se različitost u oblikovanju književnoga jezika s obzirom na funkciju teksta u kojemu dolazi ne može objasniti tek drukčijim stupnjem naobrazbe pojedinoga pisara jer tada ne bismo mogli objasniti slučajeve kao što su tekstovi Vladimira Monomaha, koji književni jezik oblikuje različito u zavisnosti od žanra o kojemu je riječ u skladu s onodobnom praksom. Jednako tako može se pretpostaviti da su i u hrvatskome srednjovjekovlju većinom „isti pisci (prevodioci) pisali (prevodili) i liturgijske i neliturgijske tekstove“ (Damjanović, 1995: 48), što dodatno potkrepljuje tvrdnju da su glagoljaši dobro⁶⁵ poznavali i (hrvatski) staroslavenski jezik i latinski jezik (Tandarić, 1993) te da su miješanja kakva nalazimo u tekstovima posljedica njihova stava, a ne neznanja. To potvrđuju i recentna istraživanja mlađih biblijskih prijevoda (usp. npr. Kovačević – Mihaljević – Sudec, 2010).⁶⁶

---

⁶⁵ Damjanović (1995: 48) upozorava da se ne smije smetnuti s uma kako je zasigurno bilo i onih manje obrazovanih koji su unosili pogreške zbog lošije naobrazbe, ali se takva praksa ne smije generalizirati na cjelinu hrvatskih glagoljaša.

⁶⁶ Nove dokaze o visokoj razini poznavanja latinskoga jezika u glagoljašâ pruža dragocjena arhivska građa. U ispravama zadarskih javnih bilježnika pojavljuju se vrlo često kao prenositelji i tumači oporuka. Oporuke vjernika sa zadarskih otoka i iz zaleđa prenosili su javnome bilježniku, koji ih je zabilježio na latinskome jeziku, a uz to što su svjedočili o vjerodostojnosti oporuke nerijetko bi ondje gdje nije bilo javnoga bilježnika svećenici i sami pribilježili ostavinske odredbe (Runje, 2003: 71–72). Zadarski kaptol bio je čak „locus credibilis“, a sve su poslove obavljali članovi kaptola (Runje, 2003: 61). Takva praksa upućuje na činjenicu da su glagoljaši vrlo dobro poznavali i hrvatski i latinski jezik. O latinskom školovanju u Hrvata implicitno je riječ već u pismu pape Ivana X. kralju Tomislavu iz 925. godine, gdje traži od Tomislava da ne dopusti bogoslužje na slavenskom jeziku te ga potiče da sposobnije mladiće pošalje na izobrazbu u latinske škole kako bi tako pokušao ugasiti glagoljašku praksu, a ređenje svećenika koji ne znaju latinski zabranjuje se i na splitskim saborima u drugoj polovici 11. stoljeća (Runje, 2003: 12). Umjesto željenoga gašenja glagoljaške prakse, naobrazba je

Složenost je gramatičkih struktura više i niže varijante različita: viša inačica obično sadrži gramatičke kategorije koje nisu zastupljene u nižoj varijanti i ima složeniji morfološki sustav (Ferguson, 1959: 333–334). Isto vrijedi i za odnos između hrvatskostaroslavenskoga i čakavskoga sustava. Na prvome mjestu valja spomenuti uporabu participijskih konstrukcija, koja je tipična za hrvatski staroslavenski jezik, dok u govornome idiomu gotovo posve izostaju. Uz participe, Mihaljević (2010: 233) izdvaja i razlike u deklinacijskome i konjugacijskome sustavu. Imenička sklonidba čakavskoga sustava temelji se na tri glavne promjene, dok je u hrvatskome staroslavenskome jeziku dobro zastupljen staroslavenski deklinacijski sustav glavnih i sporednih sklonidbenih tipova, a analogna je distribucija zamijećena i u uporabi asigmatskoga i prvoga sigmatskoga aorista.

Glavnina je leksika zajednička višoj i nižoj varijanti, no neke se riječi mogu razlikovati u obliku, uporabi i značenju (Ferguson, 1959: 334). Primijenimo li to na hrvatsku srednjovjekovnu jezičnu situaciju, možemo navesti primjer leksema *mirь* i *světь* koji imaju različito značenje u dvama jezičnim sustavima (Mihaljević, 2010: 233): u hrvatskome *mirь* dolazi samo u značenju 'pax', a *světь* u značenju 'mundus', dok u hrvatskostaroslavenskome *mirь* znači i 'pax' i 'mundus', a *světь* 'mundus' i 'lux, lumen'. Pojedini su leksemi zastupljeni samo u višoj varijanti, dok se drugi nikad ne rabe izvan niže varijante, zbog čega uporaba pojedinih leksema nerijetko odmah signalizira o kojoj je varijanti riječ (Ferguson, 1959: 334). Iako Mihaljević (2010: 233) među takvim parovima leksema navodi one tipa *egda/kada*, *glagolati/govoriti*, *ače/ako*, *egože/koga*, *cêsarstvo/kralevstvo* i dr., mislim da tomu ipak treba pristupiti s nužnom ogradom. Iako se nesumnjivo može za svaki leksem utvrditi kojem jezičnom sustavu pripada, na temelju njihove uporabe ne može se odmah zaključiti je li riječ o višoj ili nižoj jezičnoj inačici. Primjerice u *Senjskome misalu* vrlo se često umjesto anaforičke zamjenice rabi zamjenica *ki*, no sve u svemu hrvatskostaroslavenska norma čuva se izvrsno na drugim jezičnim razinama. Na poteškoće određivanja čvršće granice između više i niže jezične inačice upravo zbog različitih tipova i različitih razmjera variranja (hrvatskih) staroslavenskih i čakavskih elemenata upozorio je i Corin (1993: 167–181), zbog čega bi trebalo opreznije pristupati takvu jednostranu „razvrstavanju“ jezičnih elemenata. Držim

---

glagoljaškoga svećenstva izjednačena s onom latinskoga klera, a razina je njegove stručnosti dobro vidljiva u hrvatskoglagoljskim prijevodima s latinskoga, kasnije talijanskoga i češkoga. O tome dobro svjedoči primjerice i potpis krčkoga učitelja glagoljaša Jakova Skorupića, koji na dokumentu koji je preveo s latinskoga i zapisao glagoljicom bilježi: „Ja Jakov Skorupić od Paga va no vrime meštar od skule knige latinske“ (Runje, 2003: 41). U vezi s izobrazbom hrvatskoga svećenstva nesumnjivo je vrlo znakovita i činjenica da se krajem srednjega vijeka velik broj hrvatskih studenata obrazuje na stranim sveučilištima i stječe visoku naobrazbu (Runje, 2003: 48; Hercigonja, 2004: 79–80).

stoga da se potonja Fergusonova napomena ipak ne može primijeniti na hrvatskoglagoljske tekstove.

Fonološka je struktura dviju varijanti obično jedinstvena, s tim da je fonološki sustav niže temeljan, a ako viša varijanta ima foneme koje nema niža, tada se oni u usmenoj komunikaciji obično zamjenjuju ekvivalentima iz niže inačice (Ferguson, 1959: 335–336). Čakavski temelj hrvatskoga staroslavenskoga jezika dokazuju fonološke promjene s prijelaza 11./12. stoljeće koje su se odrazile i u promjenama unutar grafijskoga inventara (Mihaljević, 2010: 234). Od hrvatskostaroslavenskoga jezika zlatnoga doba hrvatskoga glagoljaštva niža inačica razlikovala se izostankom fonema /ê/, odnosno i fonema /ə/ promatramo li je kontrastivno u odnosu na hrvatskoglagoljske fragmente 12. i 13. stoljeća (usp. Mihaljević, 2003: 55; 2009: 299).

Ferguson tvrdi da govornici obično prihvaćaju diglosijsku situaciju i ne doživljavaju je problematičnom sve dok u društvu ne ojačaju pojedine tendencije, koje uključuju primjerice znatan porast pismenosti, širu komunikaciju među različitim regionalnim dijelovima i društvenim slojevima pojedine zajednice ili pak težnju za uspostavom nacionalnoga standardnog jezika kao dokaza autonomnosti i suverenosti pojedine nacije (1959: 338). Nakon toga u društvu se počinju javljati zahtjevi za oblikovanjem jedinstvenoga jezika, čijom osnovicom može biti viša ili niža inačica, ali mogu poslužiti i obje. Upravo je takvo promišljanje poticajno u promatranju hrvatskoga 15. stoljeća, kada je na našem prostoru odabran upravo treći put (Damjanović, 1984: 23). Isto tako vrlo je zanimljiva različitost književnojezičnih koncepcija u hrvatskoglagoljskoj knjizi 16. stoljeća (čiji je dio i odabran za korpus istraživanja⁶⁷ u ovome doktorskomu radu), kada na našim, ali i širim, prostorima dolazi do intenzivnijega širenja pismenosti i povećanja broja obrazovanih, pojave individualnih autorskih koncepcija te svježih promišljanja o ulozi i strukturi književnoga jezika. U 16. stoljeću naime mogu se susresti sve tri mogućnosti: pojedina izdanja vjerno slijede tradirani hrvatski staroslavenski jezik, dakle rabe višu inačicu kao refleks hrvatske srednjovjekovne tradicije (npr. *Misal Pavla Modrušanina*), druga izdanja inauguriraju novi književni jezik oblikovan od elemenata više i niže inačice (npr. *Misal hruacki* Šimuna Kožičića Benje), dok treća književnojezična koncepcija uzima za osnovicu nižu jezičnu varijantu (npr. protestantska izdanja).

---

⁶⁷ Korpus istraživanja detaljnije je predstavljen u sljedećem potpoglavlju.

Premda je zaokupljenost genetskim podrijetlom jezičnih elemenata dugo bila svojstvena hrvatskoj paleoslavistici (ili: paleokroatistici),⁶⁸ kako je već objašnjeno u prethodnome potpoglavlju, u novije doba ipak je bitno iskoračila iz mladogramatičarske paradigme, što je rezultiralo sustavnim opisom norme hrvatskoga staroslavenskog jezika.⁶⁹ Dio elemenata „narodnoga jezika“ funkcionira kao njezin sastavni dio, dok je drugi s normativnoga gledišta nedopušten (Corin, 1993: 155–156, 160–161). Temeljom bi dakle preokupacijom budućih istraživanja, između ostaloga, trebalo biti utvrđivanje norme pojedinoga hrvatskoglagoljskog teksta, a ne tek razvrstavanje jezičnih elemenata po njihovu podrijetlu. U ovome sam potpoglavlju nastojala pokazati da se norma pritom ne može promatrati izolirano, već nužno u širem, sociolingvističkom kontekstu. Položaj hrvatskostaroslavenskoga jezika nije naime bio nepromjenjiv tijekom hrvatskoga srednjovjekovlja i ranoga novovjekovlja, što se odražava i na njegovoj normi. Smatram da razlike u njegovu položaju dobro zahvaća upravo diglosijski teorijski pristup, čija je primjenjivost u proučavanju književnoga jezika na slavenskome, pa tako i hrvatskome, prostoru prikazana u prethodnim odlomcima. Na temelju jednoga odsječka hrvatskoga staroslavenskog jezika – sintaktičkih svojstava participâ, u ovoj disertaciji nastojim utvrditi kakva je njihova uporaba bila normirana i može li se njihova potencijalna variranja dovesti u vezu s promjenama u statusu hrvatskoga staroslavenskog jezika.

---

⁶⁸ Takva istraživačka usmjerenost nije karakteristična isključivo za hrvatsku filologiju. U slovačkoj filologiji primjerice Mark Richard Lauersdorf ustvrđuje da je u fokusu većine istraživanja slovačkih tekstova pretkodifikacijskoga razdoblja bilo identificiranje genetskoga podrijetla jezičnih elemenata, odnosno na temelju toga pripadaju li oni genetski češkomu ili slovačkomu sustavu nastajala su određena jezika tipa „više češki“ ili „više slovački“ (2010: 39). Smatra da su takvi pokušaji stavljanjem naglaska na podrijetlo jezičnih elemenata samo odvlačili pozornost od važnijeg pitanja – normiranosti. Upravo zbog toga razloga istraživanjem slovačkih tekstova pretkodifikacijskoga razdoblja Lauersdorf pokušava utvrditi postoji li „relativno stabilna unutarnja struktura koja je drukčija od unutarnje strukture češkoga književnoga jezika toga doba, takva da se može smatrati da jezik pretkodifikacijskih tekstova pokazuje jedinstvenu jezičnu normu u slovačkoj pismenoj praksi. Drugim riječima, vidimo li u pretkodifikacijskim tekstovima iz Slovačke normirani pismeni jezični varijetet koji je jedinstven u slovačkome kontekstu (neovisno o genetskome podrijetlu elemenata koji su dio norme toga jezičnoga varijeteta)?“ (2010: 39) Kako bi se to moglo utvrditi, potrebna su sustavnija i preciznija istraživanja jezične strukture i jezičnih elemenata u tim tekstovima, uključujući opsežan korpus tekstova različite funkcionalne usmjerenosti s različitih slovačkih područja koji bi se proučio na svim jezičnim razinama (fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj).

⁶⁹ Hrvatskostaroslavenska norma iscrpnije je ovdje na temelju dosadašnjih istraživanja opisana u potpoglavlju 1. 1. 1. *Jezik hrvatskoglagoljskih misala*.

1. 2. Korpus istraživanja

Budući da je u dosadašnjoj literaturi utvrđeno da se u njima najbolje čuva hrvatskostaroslavenska norma, ovim su istraživanjem obuhvaćeni hrvatskoglagoljski liturgijski tekstovi, i to osam misala nastalih tijekom razdoblja tzv. „indigene redakcije crkvenoslavenskoga jezika“ (Hamm, 1963: 66). J. Hamm promatra taj period kao jednu od četiriju⁷⁰ faza postojanja staroslavenskoga jezika na hrvatskome području, koje se međusobno razlikuju u shvaćanju koncepcije i funkcije književnoga jezika, a tu, prvu fazu na temelju jezičnih značajki dijeli dalje u tri podrazdoblja.⁷¹ S obzirom na to da su participi jedan od tipičnih staroslavenizama, u literaturi su često pridruženi kriterijima za procjenu starosti pojedinoga (i ne samo hrvatskoglagoljskoga) teksta.⁷² Polazeći od pretpostavke da bi se na njima mogle dobro uočiti promjene u shvaćanju uloge i strukture hrvatskoga staroslavenskoga jezika, kao što je protumačeno u prethodnim poglavljima, umjesto sveobuhvatnoga opisa svih participskih pojava u svim hrvatskoglagoljskim liturgijskim tekstovima, fokus je u ovome radu sužen na nekoliko odabranih rukopisnih i tiskanih misala od 14. do 16. stoljeća.

Na temelju liturgijskih, tekstoloških i jezičnih obilježja hrvatskoglagoljski misali mogu se podijeliti u dvije skupine (Pantelić, 1967: 69, 71; Tandarić, 1993: 16, 31–35, 146): sjevernu, koja obuhvaća misale nastale na području Istre i Kvarnera, čiji je jezik konzervativniji; te južnu, kojoj pripadaju misali nastali na zadarskom prostoru te području Like i Krbave, u kojima je zamjetna veća jezična pomlađenost. U kvarnersko-istarskoj skupini dobro se čuvaju arhaičnije značajke i stariji tekstovi većinom prevedeni s grčkoga jezika, dok je u zadarsko-krbavskoj skupini veći broj tekstova redigiranih prema Vulgati. Iako su slabije istraženi od misalâ, čini se da se i brevijari po istim kriterijima mogu razvrstati u dvije temeljne skupine (Tandarić, 1993: 171).

Misali koji su odabrani za korpus istraživanja u ovoj radnji jesu *Vatikanski illirico 4*, *Misal kneza Novaka*, *Ročki misal*, *Hrvojev misal*, *Prvotisak*, *Senjski misal*, *Misal Pavla Modrušanina* i *Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje*. *Vatikanski illirico 4* najstariji je cjelovito sačuvan hrvatskoglagoljski misal i vrlo dobro odražava (hrvatsku) staroslavensku

⁷⁰ Hammova periodizacija crkvenoslavenskoga jezika na hrvatskome prostoru (1963: 66) obuhvaća sljedeće faze: indigena redakcija crkvenoslavenskoga jezika (do 16. stoljeća), protestantska epizoda (druga polovica 16. stoljeća), rusificirana redakcija (od tridesetih godina 17. do devedesetih godina 18. stoljeća), novohrvatska redakcija (od 1893.).

⁷¹ Za odjeljivanje je tih triju podrazdoblja ponovno ključna koncepcija književnoga jezika (Hamm, 1963: 66). Do sredine 14. stoljeća odvija se spontan razvoj prema starim predlošcima. Od 14. stoljeća dolazi do revizije tekstova i osvježavanja jezika. Pojavom tiska krajem 15. stoljeća književni se jezik promišlja u kontekstu novoga doba i normira za tiskane glagoljske knjige.

⁷² U literaturi je međutim već upozoreno na kompleksnost jezika hrvatskoglagoljskih tekstova, koji se ne smije pojednostavljeno shvaćati kao pomak od starijega prema mlađem. U pojedinim se mlađim tekstovima mogu rabiti i „stariji“ oblici ili konstrukcije. V. npr. Hamm, 1958b: 132; Pantelić, 1964: 70–71 i dr.

normu. Iako se njegov nastanak smješta u 15. stoljeće, konzervativno je stanje dobro očuvano i u *Ročkom misalu*, koji također predstavlja istarsko-kvarnersku skupinu kodeksâ. *Misal kneza Novaka* i *Hrvojev misal* predstavnici su zadarsko-krbavske skupine liturgijskih kodeksa, s nešto „pomlađenim“ jezikom, u čemu je *Hrvojev misal* otišao osobito daleko. Tiskani misali pružaju uvid u shvaćanje hrvatske staroslavenske norme krajem srednjega i početkom novoga vijeka, pri čemu se *Prvotisak*, *Senjski misal* i *Misal Pavla Modrušanina* mogu promatrati kao refleksi hrvatske srednjovjekovne tradicije, a ujedno pripomažu u boljem rasvjetljavanju misala koji se po mnogočemu izdvaja iz dotadašnje hrvatskoglagojske tradicije – Kožičićeva *Misala hruackog*. To su razlozi odabira upravo navedenih misala, ali važnim je kriterijem odabira svakako bila i dostupnost izvornika: služila sam se kritičkim izdanjem Hrvojeva i Kožičićeva misala, u kojima je temeljni tekst sravnjen s ostala tri navedena misala, u prvome slučaju rukopisnim, a u drugome tiskanim.⁷³ Slijedeći tradicionalnu filološku metodologiju, ovakav odabir misala za korpus istraživanja ne bi bio metodološki primjeren, no uzimajući u obzir drugačiji pristup koji se pokušava primijeniti u ovoj radnji, upravo njihova različitost može biti važnim pokazateljem sociolingvističkoga konteksta.⁷⁴

Budući da je temeljna funkcija tekstova u srednjem vijeku bila liturgijska, upravo su misali i brevijari bili najvažniji priručnici, a biblijska čitanja najčešće posredovani tekstovi. Kako bi se osigurala mogućnost usporedbe s kanonskim tekstovima iz 10. i 11. stoljeća: *Assemanijevim*, *Marijinskim* i *Zografskim evanđeljem*, u fokusu su ovdje samo tekstovi evanđelja u svim navedenim misalima. Na taj način moći će se utvrditi status participacija tijekom različitih faza u razvoju liturgijskoga jezika: od klasičnoga staroslavenskoga preko njegove „klasične“ hrvatske varijante pa sve do novopozicioniranoga liturgijskoga jezika početkom novoga vijeka. Ovo će istraživanje poslužiti i u proučavanju mlađih biblijskih prijevoda, koji su se zasigurno ugledali na prethodne hrvatske. Poslužimo li se shemom koncentričnih krugova kako bismo prikazali funkcionalnu i žanrovsku raslojenost hrvatske

---

⁷³ Kritičko izdanje Hrvojeva misala priredili su Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić i Vjekoslav Štefanić te usporedili njegov tekst s *Vatikanskim misalom illirico 4*, *Ročkim* i *Misalom kneza Novaka* (1973). Kritičko izdanje Kožičićeva misala upravo se privodi kraju, a priređujemo ga Blanka Ceković, Tanja Kuštović, Mateo Žagar i ja u okviru projekta *Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva*.

⁷⁴ Dobro je to istaknuo Josip Leonard Tandarić: „Kada bismo uzeli ravnopravno sa starijima i mlađe kodekse (sam kraj 15. st. i početak 16. st.) pa još i tiskana djela npr. Kožičićeve tiskare, građa bi bila s obzirom na izbor tekstova vrlo neujednačena, a i slika prvotnog prijevoda bila bi iskrivljena. To bi bilo novo područje istraživanja (promjene, naime, koje su nastale u poimanju jezične crkvenoslavenske norme), a to bi zahtijevalo i drugačiji pristup građi.“ (1993: 91) Slično je ranije upozorila i Marija Pantelić: „Tako je i kod literature – kopističke, prepisivačke, kao što je ova – važno što je u određeno vrijeme i na određenom području predstavljalo književnu normu, ono što je ulazilo u književni jezik, u njegov izraz. Iz tekstova o kojima se ovdje govorilo [glagoljskim kodeksima Bartola Krbavca, op. I. E.] vidi se da je takva norma postojala, i da će jedan od zadataka naše filologije na tom području biti da se utvrdi, kako se ta norma razvijala i kakve je oblike – glasovne, morfološke, sintaktičke, semantičke i stilističke – u različnim fazama svojega razvitka sadržavala.“ (1964: 74)

srednjovjekovne književnosti, upravo biblijski tekstovi zauzimaju središnje polje u okomici hrvatske pismenosti od početaka do danas.

1. 2. 1. Izvori⁷⁵

1. 2. 1. 1. *Vatikanski illirico 4 (Vat)*

Vatikanski misal illirico 4 najstariji je potpuni hrvatskoglagoljski misal, koji je prepisan početkom 14. stoljeća. Josef Vajs smatra da je pisan između 1317. i 1323. godine na temelju svetaca koji se pojavljuju u kalendaru (1948: 66), no Josip Vrana ne slaže se s njegovim mišljenjem i naglašava da se može uzeti tek godina 1317. kao *terminus ante quem non* nastanka misala (1975: 25–26).⁷⁶ Bilješke u kodeksu upućuju na to da je misal upotrebljavan u crkvi Majke Božje u Omišlju na Krku (Vajs, 1948: 79–82), pa se u nekim izdanjima naziva i *Omišaljskim* (usp. npr. Vrana, 1975). Nastanak njegova predloška, odnosno matice J. Vrana smješta u drugu polovicu ili kraj 13. stoljeća (1975: 36).

Na jezičnoj i tekstološkoj razini *Vatikanski illirico 4* pokazuje veliku arhaičnost. Pregled je fonoloških, morfoloških i leksičkih značajki donio J. Vajs (1948: 83–88, 103–105) u svojem opisu najstarijega hrvatskoglagoljskoga misala, čemu je pridružio i kratak paleografski prikaz toga spomenika. Konzervativnost se jezika na fonološkoj razini može primjerice uočiti u pisanju poluglasa ili jata. Poluglas se bilježi štapićem ili apostrofom, uz vrlo malen broj primjera sekundarnog *a* te još rjeđu pojavu poluglasa na mjestu etimološkoga *a*. Na starim se mjestima uglavnom čuva i jat, a broj mjesta gdje se umjesto njega pojavljuje *e* ili *i* zanemariv je. Na morfološkoj se razini starina ogleda u čuvanju nominalne deklinacije pridjeva, izostanku stezanja nastavaka u deklinaciji pridjeva, zamjenica i participa te u imperfektu, čuvanju razlike između asigmatskog i sigmatskog aorista te uporabi posebnih oblika glagola *biti* u tvorbi kondicionala.

Vrana jezik *Vatikanskog misala illirico 4* opisuje ipak nešto opširnije (1975: 32–44). Uz većinu značajki koje je već spomenuo Vajs, na fonološkoj razini donosi i primjere asimilacije konsonanata i pojednostavnjivanja konsonantskih grupa. Izuzev analoških

---

⁷⁵ U ovome se potpoglavlju pobliže predstavlja osam misala koji čine korpus istraživanja provedena za potrebe ove radnje, i to s posebnim obzirom na dosadašnje spoznaje o njihovom jeziku. Očiti nesrazmjer u tekstovima koji prate svaki pojedini od njih posljedica je različita stupnja njihove istraženosti, kojoj razlog zasigurno valja tražiti (i) u činjenici da su najzanimljivijima bili oni misali koji se čime znatnije izdvajaju iz ostalih hrvatskoglagoljskih misala (npr. Hrvojev ili Kožičićev misal). Iz prikaza su isključeni podaci iz literature koja jeziku hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga pristupa sintetski, a u okviru koje se najčešće o njima govori. U fokusu su samo one rasprave i članci koji pridonose iscrpnijim pojedinačnim opisima.

⁷⁶ Kalendar sadrži blagdan Lodovika biskupa, koji je kanoniziran 1317., ali ne i blagdan Tome Akvinskoga, koji je u svetački album ušao 1323. godine (Vajs, 1948: 66). Vrana ističe da blagdan Tome Akvinskoga nije morao odmah biti unesen u misal (1975: 25–26).

promjena koje je uočio u deklinaciji imenica, rjeđe i u deklinaciji pridjeva, zamjenica i brojeva te proširenja imperativnog nastavka s jatom kao prvim vokalom i na glagole i-tipa, naglašava općenitu konzervativnost morfologije i dobro čuvanje staroslavenske norme. Naposljetku komentira i sintaktičke promjene koje su posljedica revizije prema latinskome tekstu, među kojima izdvaja usklađivanje prezenta trajnih glagola s latinskim futurom, umjesto čega se uvodi prezent glagola *vbčeti* s infinitivom; zamjenu aorista složenim glagolskim oblicima za izražavanje prošlosti; češću uporabu kondicionala; zamjenu participa relativnim rečenicama.

1. 2. 1. 2. *Ročki misal (Ro)*

Ročki misal liturgijski je kodeks nastao početkom 15. stoljeća, koji je pisao i iluminacijama ukrasio Bartol Krbavac, kako doznajemo iz *memento vivorum*. Riječ je o vremenski drugome od triju misala iz Bartolova pera: nastao je između *Berlinskoga* i *Ljubljanskoga*. Potpuno je sačuvan, a upotrebljavao se u Roču od 15. stoljeća do 1593. godine, što je na temelju bilježaka u misalu zaključila Marija Pantelić (1964: 32). Ista je autorica iscrpno predstavila njegov sadržaj te analizirala iluminacije i jezik svih Bartolovih kodeksa (Pantelić, 1964: 30–42, 57–81).

U raščlambi jezičnih značajki triju misala koje je pisao Bartol Krbavac M. Pantelić pokušala je utvrditi, između ostaloga, koliko se u njima odražava Bartolov materinski idiom, a koliko idiom kraja za koji su kodeksi napisani te što je na temelju toga moguće zaključiti o književnojezičnoj normi u 14. i 15. stoljeću (1964: 67–68). Najviše unosa iz narodnoga idioma zabilježila je u prvome kodeksu – *Berlinskom misalu*, čije jezične značajke ukazuju na to da je nastao na južnom čakavskom području (Pantelić, 1964: 70–71). U *Berlinskom* su *misalu* naime brojni ikavizmi (npr. *lipo*, *obima rukama* i sl.), umjesto staroslavenskoga /žd/ na mjestima jotiranoga /d/ bilježi se /j/ (npr. *osueniê*), a inovacije su česte i na razini sintakse (npr. uporaba participa) i leksika (npr. *raspeše* naspram *propanše*). Nasuprot tome *Ročki* i *Ljubljanski misal* vrlo vjerno slijede hrvatsku staroslavensku normu na svim jezičnim razinama (Pantelić, 1964: 70–74). Zamjetno je to u pisanju jata i skupine /žd/, uporabi glagolskih oblika (participi preterita ne zamjenjuju se jednostavnim glagolskim oblicima za izricanje prošlosti, umjesto pasivnoga participa preterita ne unosi se obezličjenje, uporaba aorista i imperfekta diferenciranija je), redu riječi, a tako i u leksiku, što pokazuje usporedba s kanonskim tekstovima. *Ročki misal* pritom stoji u sredini triju Bartolovih misala ne samo vremenski već i jezično (Pantelić, 1964: 52). Iako je i on dobro usklađen s hrvatskom staroslavenskom normom, nešto je veći broj ekavizama, što je zasigurno u vezi s područjem

kojemu je kodeks bio namijenjen (Pantelić, 1964: 75). M. Pantelić tu vidi osobnu evoluciju Bartola Krbavca, čiji kodeksi pokazuju da je s jedne strane vodio računa o kraju za koji prepisuje kodeks, a s druge strane s vremenom se i sve više usavršavao u poznavanju staroslavenskoga jezika, stoga najviše starine pokazuju njegovi najmlađi kodeksi (1964: 70–71). Upravo je na primjeru tih triju liturgijskih kodeksa na taj način dobro pokazala nedostatke tradicionalne filološke metodologije.

1. 2. 1. 3. Misal kneza Novaka (Nk)

Misal kneza Novaka liturgijski je kodeks koji je pisao knez Novak Disislavić iz plemena Mogorovića 1368. godine. Iako ga je Novak namijenio onoj crkvi u kojoj će biti sahranjen, misal je njegov sin Petar prodao županima Pirihi i Marinu za potrebe crkve Sv. Jelene i sv. Petra u Nuglu blizu Roča u Istri, kako doznajemo iz bilješke datirane 1405. godinom (Pantelić, 1967: 7). Na temelju oracija za zaštitu grada u čast patrona starih zadarskih benediktinskih samostana, tragova imena benediktinskih svetaca u sanktoralu i litanijama te pojavi imena sv. Krševana i sv. Benedikta opata u blagoslovu zobi i soli na dan Sv. Stjepana M. Pantelić (1967: 26–36) pretpostavlja da je njegov predložak bio vezan za grad Zadar i da je to mogao biti „jedan latinski, a možda i glagoljski misal samostana Sv. Marije“ (isto: 35), čija je donja granica postanka 1317. godina (isto: 75).

Jezik ovoga misala M. Pantelić nazvala je „degradiranim⁷⁷ crkvenoslavenskim“ (1967: 56), što se očituje ponajprije u dvama grafematičkim značajkama: bilježenju jata i skupine /žd/. Iako ima dosta primjera u kojima dolazi grafem jat, vrlo su brojna i mjesta na kojima je na njegovu mjestu ikavizam, neovisno o tome je li riječ o leksičkom ili gramatičkom morfemu. Što se pisanja skupine /žd/ tiče, podjednako su brojni i oni primjeri u kojima se ta skupina zadržava po uzoru na hrvatsku staroslavensku normu i oni u kojima se grafijom na različite načine sugerira glas /j/. Tipično je za grafiju ovoga misala i dosljedno bilježenje protetskoga /j/. Na morfološkoj razini misal dobro slijedi hrvatsku staroslavensku normu: primjerice sklonidba je neodređenih pridjeva dobro potvrđena i pravilna, imperativ nije zahvaćen inovacijama, ovjereni su i neodređeni i određeni oblici participa kao i njihova sklonidba itd. Dobra usklađenost s hrvatskoglagojskom tradicijom vidljiva je i u leksiku.⁷⁸

---

⁷⁷ Ovakva određenja jezika pojedinih misala nisu rijetkost u literaturi, gdje se pri govoru o pojedinim misalima osim o *degradiranju* govori i o *kvarenju jezika*. Takva, pejorativna određenja potpuno su neprikladna jer ne uzimaju u obzir različitost normi na horizontalnoj i njihove promjene na vertikalnoj osi.

⁷⁸ O svim jezičnim značajkama v. detaljnije Pantelić, 1967: 48–74, prema čemu se ovdje i donosi njihov pregled.

1. 2. 1. 4. *Hrvojev misal (Hm)*

Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića liturgijski je kodeks nastao početkom 15. stoljeća (oko 1404. godine), koji je po narudžbi za bosanskoga vojvodu i splitskoga hercega Hrvoja pisao pisar Butko, čije je ime zabilježeno u rubrici *memento vivorum*. Misal je poznat po bogatim i lijepim iluminacijama, kao i po tome što je riječ o najkroatiziranijem misalu (Tandarić, 1993: 74). Jezik je *Hrvojeva misala* „crkvenoslavenski u znatno pomlađenu obliku“ (Nazor, 1973: 510). Da je pomlađivanje posljedica prepisivačeva stava, Tandarić dokazuje primjerima mehaničke zamjene krivo shvaćenih dijelova teksta hrvatskim oblicima, kao npr. na f. 119v, gdje prepisivač mjesto *eže ni*, kako stoji u drugim misalima, mijenja u *ko nasъ*, iako nije riječ o ličnoj zamjenici, već o negaciji – prema lat. *qua nec status* (1993: 75).⁷⁹

U svojem je prikazu njegova jezika Anica Nazor razvrstala pokazatelje pomlađenosti s obzirom na jezičnu razinu kojoj pripadaju (1973: 508–509). Na fonološkoj se razini pomlađenost očituje u vokalizaciji poluglasa i pojavi sekundarnoga /a/, pretežno ikavskoj zamjeni jata uz manje brojne ekavizme i posve iznimno zastupljen grafem *ê*, čakavskom refleksu prednjega nazala, pisanju slogotvornoga /l/ na izvornim mjestima bez popratnoga poluglasa i /r/ s popratnim poluglasom ili bez njega, refleksu /j/ na mjestu staroslavenskoga /žd/, zamjeni prijedloga i prefiksa /v/ s /u/, rotacizmu. U morfologiji je inovacije zabilježila „u premoći novih pridjevskih nastavaka“, posebice u G jd. m. i s. r., dok u ostalim oblicima načelno dobro slijedi staroslavensku normu, izuzev u I jd. ž. r., gdje se javljaju noviji nastavci *-omъ* i *-ovъ*; u 1. l. mn. prezenta, za koje je potvrđen i nastavak *-mo*, te u 3. l. jd. i mn. prezenta, s često reduciranim dočetnim *-tb*. Kasnije je Lana Hudeček upozorila na to da bi tvrdnja A. Nazor o premoći novih pridjevskih nastavaka ipak bila pretjerana jer u G jd. m. i s. r. u znatnoj mjeri (približno u omjeru 1:3) pretežu staroslavenski nastavci, koji su češći i u ostalim padežima, a jedini bi izuzetak bio nominativ jednine (1994a: 5, 62). Na leksičkom planu A. Nazor izdvaja uporabu zamjenice *ča* i njezinih složenica, posve iznimno javljanje čestice *že*, mlađe oblike zamjenica (npr. mlađi oblici lične zamjenice za 1. l. jd., *ki* umjesto anaforičke zamjenice) i nepromjenjivih riječi (npr. *ako* umj. *aće*, *kako* umj. *êko*, *kada* umj. *egda* i sl.). Naposljetku je prikazala i specifičnosti na ortografskoj razini. Na temelju navedenih jezičnih značajki u kojima odstupa od norme hrvatskostaroslavenskoga jezika, A. Nazor (1973: 509–510) vezuje taj misal teritorijalno uz južnočakavski dijalekt, i to, konkretnije, splitsko područje.

⁷⁹ Antonija Zaradija-Kiš i Mateo Žagar pretpostavljaju da su prepisivači ovoga misala bili iz zadarskoga kruga (2010). Na istome su mjestu pisali i o njegovoj vezi s bosanskim prostorom, kojemu je vjerojatno bio namijenjen.

Spomenuti prikaz temeljnih jezičnih značajki *Hrvojeva misala* Anice Nazor dopunila je L. Hudeček. U svojoj analizi pridjeva u njegovu sanktoralu donosi prikaz čitave paradigme pridjeva, a promatranje potvrđenih nastavaka s obzirom na jezični sustav kojem pripadaju pomoglo je relativizirati tvrdnju o posvemašnjoj jezičnoj pomlađenosti toga misala (Hudeček, 1994a). Iako 41% pridjevskih nastavaka pripada hrvatskomu, a 59% staroslavenskome jeziku, taj odnos ne vrijedi za sve padeže (Hudeček, 1994a: 62). U istoj raspravi autorica posebnu pažnju usmjerava na razmatranje kategorije određenosti u pridjeva, a promatra i položaj pridjeva u rečenici (prepozicija/postpozicija), njegovu funkciju (atributna/predikatna), uporabu poimeničenih pridjeva i pridjeva u imeničkoj službi, genitivno-akuzativni sinkretizam te alterniranje pridjeva i priloga u funkciji predikatnoga proširka, tj. priložne oznake.

Ista je autorica sustavno posvetila pažnju i zamjenicama u sanktoralu *Hrvojeva misala* (Hudeček, 1994b). Za razliku od pridjeva, ustvrdila je da zamjenice bolje čuvaju staroslavensku normu i da su otpornije na inovacije, što tumači leksičkom zatvorenošću toga skupa. Od inovacija koje je zabilježila u ličnim zamjenicama izdvojila je posve iznimno javljanje oblika *ě* zamjenice za prvo lice i prevlast dužih oblika u A jd. zamjenica za prvo i drugo lice, a u akuzativu množine veću čestotu oblika *nasъ*, *vasъ* naspram staroslavenskih *ni*, *vi*. Starohrvatske su značajke zastupljenije u zamjenici za treće lice, gdje se češće javljaju noviji oblici. Kao zanimljivost ističe da pridjevske zamjenice vjernije slijede staroslavensku normu i ondje gdje je u pridjeva obilnija potvrđenost novijih nastavaka (npr. u G jd. m. i s. r.).

Posebno valja izdvojiti uvide u jezik *Hrvojeva misala* koje je pružila Vlasta Rišner. Iako se ne uspijeva apsolutno odmaknuti od uobičajena gledanja kroz prizmu staroslavensko/narodno, njezinu pažnju u prvome redu zaokuplja sustav, što dobro pokazuje analiza veznika koju je provela u sanktoralu *Hrvojeva misala* (1995b). Naglašavajući da se radi o vrsti riječi koja se nalazi između morfologije i sintakse, u središtu su njezina zanimanja bili pravi veznici i vezničke riječi (odnosne zamjenice i prilozi) u zavisnosloženim rečenicama, s obzirom na to da su u njima u odnosu zavisnosti prema ostalim rečeničnim dijelovima – glagolima (predikatima) glavne i zavisne rečenice. Najviše je prostora posvetila odnosnoj zamjenici *ki* kao najčešćoj vezničkoj riječi u sanktoralu, ali raščlanila je detaljno i ostale prave i neprave veznike u samostalnoj uporabi i u svezama, zaključivši da se značenja pravih veznika često preklapaju, zbog čega su homonimija i sinonimija među njima vrlo česte pojave. Odnosnim konektorima *ča/čъ/š'to/čto/š'to ako/ča* detaljnije se pozabavila na drugome mjestu, opisujući narav njihove povezanosti s rečenicom u kojoj dolaze i utvrđujući pobliže, s obzirom na njihovu promjenjivost i odnos prema antecedentu, značenje u kojem se rabe

(1995a). Jednak pristup zamjetan je i u njezinoj analizi relativnih i deiktičkih konektora, gdje se posebno osvrnula na primjere u kojima izostaje kongruencija, tumačeći to težnjom da se postigne neposrednija komunikacijska veza među sudionicima govornoga akta (Rišner, 1993).

1. 2. 1. 5. Prvotisak (Pt)

Misal po zakonu rimskoga dvora iz 1483. prva je hrvatska tiskana knjiga. Mjesto tiskanja, tiskari, izdavači ili uopće osobe koje su sudjelovale u njegovu izdavanju dosad nisu pouzdano identificirani.⁸⁰ Radi se o prvome europskome misalu koji nije pisan latinskim jezikom i nije otisnut latinicom. Kako zamjećuje S. Damjanović, činjenicom da je tiskanje završeno 22. veljače 1483., dakle na dan kada se slavi Katedra Sv. Petra apostola u Katoličkoj crkvi, glagoljaši su htjeli i simbolički potvrditi svoju pravovjernost i pripadnost Rimskoj crkvi (2012: 272). U sadržajnom smislu *Prvotisak* je vjeran odraz *Misala kneza Novaka* iz 1368. godine, što ukazuje na to da je upravo on poslužio kao predložak najstarijoj hrvatskoj tiskanoj knjizi (Pantelić, 1967: 8–26).

Jezik perikopa u *Prvotisku* M. Pantelić određuje hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika „s mnogo mlađim jezičnim i tekstovnim zahvatima u stari ćirilometodski prijevod, koji su se odvijali od 13. st. dalje, kad su se glagoljske knjige morale uskladiti s latinskima“, dodajući k tomu da „Pt predstavlja vrhunac jezičnih i tekstovnih inovacija“ (1971: XLVIII). Promatrajući jezik *Prvotiska* u kontekstu književnojezične prakse hrvatskih glagoljaša, Damjanović (2008: 208) ustvrđuje da su i u misalu ovjerena variranja jezičnih sredstava kao i u istodobnim zborničkim tekstovima, s jedinom razlikom u njihovoj učestalosti, te naglašava da bi normu trebalo shvaćati elastično i ne smatrati „svoja iznevjerena očekivanja [...] narušavanjem norme. Naime, polagano rušeći jedan red (staroslavensku normu), hrvatski glagoljaši uspostavljali su novi, a nisu ostavili nered.“ (Isto: 218)

Usporedivši odabrane značajke *Misala kneza Novaka* i *Prvotiska* na svim jezičnim razinama (1967: 48–74), M. Pantelić zaključila je da su redaktori bili s istarskoga područja i jezično prilagođavali predložak području kojemu je bio namijenjen, zbog čega su u njegovu jeziku zamjetne različite sjevernočakavske crte (1967: 74). Takvu praksu primjerice dokazuje dosljedno pisanje jata grafemom jat ili brojni ekavski refleksi, dok u *Novakovu misalu* prevladavaju ikavizmi. Iako je ta značajka podudarna i s hrvatskom staroslavenskom normom,

---

⁸⁰ Informativan pregled dosadašnjih teorija o mjestu tiskanja i osobama koje su u tome sudjelovale pružaju popratni tekstovi uz objavljen pretisak *Prvotiska* iz 1971. godine, kao i osnovne informacije o njegovu sadržaju i jeziku te korištenim grafičkim znakovima.

u drugim se jezičnim obilježjima *Prvotiska* više ogleda utjecaj narodnoga govora i pomak u odnosu na stanje u predlošku. Tako se primjerice na mjestu skupine /žd/ vrlo često pojavljuje /j/. U pisanju je poluglasa hrvatskoj staroslavenskoj normi bliži *Novakov misal* jer se u *Prvotisku* vokalizacija bilježi nedosljedno, zbog čega se vokal /a/ i u nekim pozicijama u kojima mu je etimološki mjesto zamjenjuje mjestimično poluglasom. Slogotvorni /r/ i /l/ nikad se ne pišu s popratnim poluglasom. Vrlo su zanimljivi leksemi u kojima se na mjestu nekadašnjega stražnjeg nazala javlja /o/ umjesto /u/, što bi moglo povezivati *Prvotisak* s bužetskim područjem, na kojemu se nalazi Nugla, u kojoj se *Novakov misal* rabio. Brojnim grafematičkim razlikama pridružuju se i one na morfološkoj razini. Inovirana je tvorba imperativa, a deklinacijski sustav, zanemarimo li značajke koje su posljedica grafematičkih razlika, podliježe raznim analogijama, što se može dobro pratiti u sklonidbi pridjeva i participa. Redigiranje predloška osobito je vidljivo u leksiku, a razlike je na toj razini M. Pantelić strukturirala u nekoliko skupina: zamjena staroslavenskih riječi čakavskima, uporaba riječi različitoga značenja, uporaba sinonima, pogreške i ispušteni dijelovi teksta (1967: 61–68). Semantičke nijanse i uporaba različitih rečeničnih konstrukcija ukazale su i na različitu tekstološku tradiciju. Redakcija prema onoj varijanti Vulgate kakva je postojala u južnoj skupini hrvatskoglagoljskih misala, tako i u *Misalu kneza Novaka*, bila je manje poznata na istarskome prostoru, gdje su u uporabi bili misali koji su dosljednije čuvali ostatke ćirilometodskih prijevoda s grčkog (Septuaginte), stoga su prilikom priređivanja *Novakova misala* za tisak redaktori morali provesti i tekstološke izmjene. Na tim se mjestima *Prvotisak* slaže s najstarijim cjelovito sačuvanim hrvatskoglagoljskim misalom Vat, na koji se oslanja kvarnersko-istarska skupina liturgijskih kodeksa.

1. 2. 1. 6. Senjski misal (Sm)

Tiskanje tzv. *Senjskoga misala* dovršeno je 7. kolovoza 1494. godine u Senju, a u njegovu su tiskanju, kako doznajemo iz kolofona, sudjelovali Blaž Baromić, Silvestar Bedričić i žakan Gašpar Turčić. Misal je istraživačima dosad bio zanimljiv uglavnom s kulturološkoga i tipografskoga aspekta, dok se o njegovu jeziku ne zna mnogo. Radi se naime o knjizi čijim objavljivanjem započinje rad senjske glagoljske tiskare, u kojoj će tijekom dviju faza njezina djelovanja biti otisnuto još šest knjiga, među kojima su bila izdanja liturgijske (psaltir) i neliturgijske namjene (prijevodi onodobnih popularnih djela teološke i literarne tematike).⁸¹ Kao i ostala izdanja u čijem je priređivanju i tiskanju Baromić sudjelovao, misal

---

⁸¹ O jeziku neliturgijskih izdanja senjske glagoljske tiskare iscrpnije je pisala A. Nazor (1971).

je ostao upamćen po jedinstvenoj tehnici lomljenih ligatura, koju je sam osmislio, a koja je pravi unikum tiskarskoga umijeća u početnome razdoblju europskoga tiskarstva (Paro, 1994: 20).

Pretpostavlja se da mu je predloškom bio neki rukopisni misal južne skupine liturgijskih kodeksa (Nazor, 1971: 418). U literaturi se njegov jezik određuje kao „hrvatskokrkvenoslavenski“, a zamijećena je i „prožetost“ crtama „živoga, narodnog jezika“ (Nazor, 1994: 9), zastupljena osobito u rubrikama, što se najbolje očituje u ikavsko-ekavskome refleksu jata. Toj bismo zamjedbi mogli pridodati i zapažanje da gdjekad jezično, u manjoj mjeri i tekstološki, odudara od drugih hrvatskoglagoljskih misala 15. i 16. stoljeća: premda te razlike nisu znatne, ne smije se zanemariti činjenica da se u nj, osim ekavizama i ikavizama, uvodi više čakavskih elemenata, kao što je primjerice česta uporaba upitno-odnosne zamjenice *ki* ili unos pokojeg čakavskog leksema. U tome se smislu može nazrijeti trunka sličnosti u shvaćanju norme s Kožičićevim misalom, otisnutim četrdesetak godina kasnije.⁸² Naravno, u nedostatku sustavnijih i usmjerenih istraživanja, to zapažanje nužno ostaje neprecizno.

1. 2. 1. 7. Misal Pavla Modrušanina (Mo)

O hrvatskoglagoljskome misalu tiskanu 1528. godine u Veneciji zna se još uvijek malo. Iz njegova kolofona doznajemo da ga je „korežao“ franjevac konventualac Pavao Modrušanin, a tiskali su ga venecijanski tiskari Francesco Bindoni i Maffio Pasini. Na temelju arhivske građe Petar Runje uspio je dopuniti sliku o tiskanju toga misala, odnosno doznao je više podataka o njegovu nakladniku Bartolomeu Zanettiju, naručiteljima fra Bernardu Dubrovčaninu i Ivanu Bokini Cresaninu te boravku fra Pavla Modrušanina u venecijanskom franjevačkom samostanu Sv. Marije prije i poslije tiskanja misala (2001: 89–103, 66–67).⁸³

Usporedbom ovoga misala s prvom hrvatskom tiskanom knjigom, koja je provedena za potrebe priređivanja kritičkoga izdanja *Misala hruackog* Šimuna Kožičića Benje, utvrđen

---

⁸² Kožičićev se misal najčešće razlikuje i od *Prvotiska*, i od *Senjskoga misala*, i od *Misala Pavla Modrušanina*, no u slučajevima podudaranja najčešće je riječ o sličnosti sa *Senjskim misalom*, dok je slaganje s drugim dvama paralelnim misalima uz istovremeni izostanak podudaranja sa *Senjskim* posve iznimno potvrđeno (Ceković – Sanković – Žagar, 2010: 139).

⁸³ Petar Runje naznačio je i nekoliko vrlo poticajnih tema koje bi trebala, nadamo se, rasvijetliti tek buduća istraživanja. Jedno je od takvih pitanja veza Šimuna Kožičića Benje s franjevcima konventualcima i trećorecima, koje otvara činjenica da Bartolomeo Zanetti sudjeluje i u radu riječke glagoljske tiskare. Runje pretpostavlja da bi narudžbu malih oficija koje je kod Zanettija naručio Bernard Dubrovčanin trebalo možda dovesti u vezu s tiskanjem Kožičićeva *Oficija rimskog* (2001: 93–94). Druga je zanimljiva tema na koju Runje upućuje, pozivajući se na pretpostavke Josipa Bratulića, moguća suradnja između priređivača prve tiskane hrvatskoglagoljske početnice iz 1527. godine i Modrušaninova misala (2001: 95–96). O mogućem boravku Pavla Modrušanina i Bernarda Dubrovčanina u rapskome samostanu v. Runje, 2001: 54–55.

je vrlo visok stupanj njihova podudaranja, što govori u prilog tomu da mu je vjerojatno upravo *Prvotisak* poslužio kao predložak. Modrušaninov se misal međutim pokazuje kao svojevrsna nesavršena kopija hrvatskoga *Prvotiska*: većina je pogrešaka iz njega prenesena, a broj je novih pogrešaka, uglavnom tiskarskih, znatno povećan. U svakom slučaju može se zamijetiti da dobro odražava mlađi tip norme hrvatskoga staroslavenskog jezika.

1. 2. 1. 8. *Misal hruacki (Ko)*

Misal hruacki (1531.) središnja je od šest knjiga⁸⁴ objavljenih u riječkoj glagoljskoj tiskari modruškoga biskupa Šimuna Kožičića Benje⁸⁵. Osim po svojoj tiskarskoj djelatnosti, Kožičić je ostao upamćen kao prva osoba koja je izravno progovorila o potrebi uređivanja književnoga jezika. Upravo je ta činjenica razlog tomu što su njegova izdanja pobudila velik interes znanstvenikâ, zbog čega je njegov jezik, iako još uvijek nije opisan iscrpno i sveobuhvatno, prilično dobro istražen, osobito u recentnim radovima.

Obraćajući se trogirskom biskupu Tomi Nigeru, u posveti *Knjižicama ođ žitiê rimskih arhierêovъ i cesarovъ* Kožičić iskazuje svoje nezadovoljstvo jezikom glagoljskih knjiga. Smatra da glagoljaška sredina nema dobrih knjiga osim misala i brevijara jer su postojeće „nakazane lažnimi pisci i zalimi tmači“. Zbog toga se sam prihvatio „popravljanja“ njihova jezika jer se „taênstvenie službi naše veri tuđimi ili lažnimi slovesi obvršuûtъ da smo se sramovali mnozi n(a)šim ezikomъ“. Zamjera svojim prethodnicima što se nisu i sami, iako učeniji i bogatiji od njega, poduhvatili toga zadatka. Nada se da se „ote vanъ vriči priêtaê zdavna i prêstarivša“, a njegova „da primut se i čtala se budutъ“. Da je njegova jezična redakcija jednako provedena u svih šest tiskanih izdanja, sugeriraju i njegove napomene u

---

⁸⁴ Tijekom dviju godina djelovanja ove tiskare (1530.–1531.) tiskana je početnica za učenje glagoljice – *Psaltir*, (nedatiran; pretisak iz 1976.), privatni molitvenik – *Oficii rimski* (prva datirana Kožičićeva knjiga: 15. prosinca 1530.), temeljna liturgijska knjiga – *Misal hruacki* (28. travnja 1531.), ritual krštenja – *Knjižice krsta* (2. svibnja 1531.; pretisak iz 1984.), historiografsko djelo o rimskim papama i carevima – *Knjižice ođ žitiê rimskih arhierêovъ i cesarovъ* (25. svibnja 1531.; pretisak objavljen 2007.) te pravilnik redovničkoga života – *Od bitiê redovničkoga knjižice* (27. svibnja 1531.; pretisak objavljen 2009.). Detaljniji podaci o spomenutim izdanjima mogu se pronaći u Nazor, 1991.

⁸⁵ Šimun Kožičić Benja rođen je oko 1460. u uglednoj zadarskoj plemićkoj obitelji. Godine 1502. postaje zadarskim kanonikom i upraviteljem crkve Sv. Ivana izvan luke Zadra, a potom i paškim arhiprezbiterom. Sedam godina kasnije papa Julije II. postavlja ga na mjesto modruškoga ili krbavskoga biskupa. Godine 1513. na šestoj sjednici lateranskoga koncila drži govor pred papom Leonom X. o tešku stanju u svojoj domovini uslijed turskih napada. Godine 1516. ponovno sudjeluje u radu lateranskoga koncila: prikazuje nevolje koje su zadesile Hrvatsku te moli papu za pomoć u borbi protiv Turaka. Iako je njegov govor privukao pažnju prisutnih, reakcija papinske kurije izostaje te se Kožičić razočaran vraća u Modruš krajem 1516. ili početkom 1517. godine. Nakon što su Turci opljačkali i popalili dio Modruške biskupije, zauzeli i sam Modruš te zapalili biskupsku palaču, Kožičić se sklanja najprije u Novi Vinodolski, a 1529. i u Rijeku. Za potrebe glagoljaške tiskare, koju će otvoriti u Rijeci sljedeće godine, boravi 1530. u Veneciji i pribavlja tiskarsku opremu. Vjerojatno 1532. vraća se stalno u Zadar, gdje i umire 1536. Sahranjen je u crkvi Sv. Jerolima na Ugljanu. Kožičićev život, na temelju kritičkoga iščitavanja starije i novije literature o njemu, opširnije je prikazao Stjepan Antoljak (1991).

naslovu *Misala hruackoga* da su „neičtena mēsta popravlena“, a „mnoga ošče znova stlmačena i pridana sutь“, odnosno u *Oficiju rimskom*, za koji tvrdi da je „kužanь i popravlenь“, što zasigurno valja tumačiti u istome kontekstu kao i posvetu Tomi Nigeru.

U svojem prikazu Kožičićeva života i djela Franjo Rački piše da je Kožičić manje razumljive riječi zamjenjivao „pučkima“, istovremeno ipak zadržavajući staroslavensko-starohrvatsku jezičnu *mješavinu* u nadi da će to olakšati prihvaćanje starijih i podučavanje mlađih svećenika: „U svom izdavanju slovjenškoga službenika imaše Šimun veliki i osebujni obzir na živući jezik naroda hrvatskoga; s toga 'prestarivše' oblike i rieči manje razumljive zamieni pučkimi. Odavle u njegovu izdavanju onaj smies jezika staro-slovjenškoga s hrvatskim i navlaš čakavskim, koji dakako neprija učenomu jezikoslovcu, ali imao tim veći odziv naći u naroda hrvatskoga. S toga nadao se je tvrdo izpravljao, da će stariji svetjenici malo po malo, a mladji odmah poprimiti ovo novo izdanje.“ (1861: 41) Uz to navodi da su istim jezikom pisane i *Knjižice od žitiê*. Navedeni odlomak najavljuje dvije važne okosnice u istraživanju jezika izdanjâ riječke glagoljske tiskare kojima će se baviti hrvatski slavisti u narednim stoljećima: prvo, razumijevanje Kožičićeva referiranja na odnos staroga i novoga kao razmjer staroslavenskoga i starohrvatskoga jezika; drugo, postojanje jedinstvene književnojezične koncepcije u svim izdanjima riječke glagoljske tiskare.

Spomenuto mišljenje Račkoga da je jezik Kožičićevih izdanja *mješavina*, koje – iako u osnovi točno – nosi i konotaciju neuređenosti i nereda, provlači se i kroz kasniju literaturu. Tako Vatroslav Jagić ističe da je usporedbom *Misala hruackoga* s Prvotiskom iz 1483. utvrdio znatnu pohrvaćenost jezika riječkoga misala te da „po njegovu [Kožičićevu, op. I. E.] mišljenju imao bi jezik biti crkveni slovenski u hrvatskom ruhu, ali to nije bila sistematski provedena crkvena slovenština hrvatskog stila, već neka smjesa jednoga i drugoga“ (1913: 41). Slično napominje i A. Nazor: „U stvarnosti Kožičićev je jezik mješavina čakavštine i crkvenoslavenskoga jezika, koji je on valjda smatrao književnim jezikom.“ (2007: 21–22) Unatoč tomu ocjenjuje da je jezik *Knjižica krsta* „crkvenoslavenski jednako u rubrikama kao i u ostalom dijelu teksta“ (Nazor, 1984: 14), a snažnu prožetost crkvenoslavenizmima utvrđuje i u *Od bitiê redovničkoga knjižicama* (Nazor, 2009: 23). S druge strane I. Berčić smatra da jezik Kožičićevih izdanja „naliči više na hrvatski nego na staroslavenski“ (1881: 178).

A. Nazor smatra da se Kožičićeve riječi o ispravljanju jezika glagoljskih knjiga odnose na njihovo osuvremenjivanje (1984: 11), no napominje da „u pomlađivanju i kroatiziranju jezika nije bio dosljedan“ (2007: 19). Anton Benvin naglašava da je bitna odrednica Kožičićeve zamisli liturgijskoga jezika, oblikovane na temeljima ćirilometodske ideje o pravu

svakoga naroda na vlastiti liturgijski jezik, shvaćanje književnoga jezika kao dinamične i funkcionalne veličine koja se mora prilagođavati „postojećem stupnju govornog sustava naroda, stalno mjerena kriterijem jasnoće i razumljivosti.“ (1984: 208) S tim se mišljenjem slaže i Darko Deković, koji ističe da je Kožičić u *Misalu hruackome* proveo u djelo svoju „misao da jezik knjiga koji se ne razvija usporedno sa živim jezikom narodnim gubi moć jasna priopćavanja“ (1991: 78, 80). Povećanjem komunikativnosti jezika crkvenih knjiga ujedno je težio prevladati „zastarjela gledanja glagoljaša na [njegovu, op. I. E.] nedodirljivost“ (Kolumbić, 1991: 110).⁸⁶

Iako je nedvojbeno da liturgijski priručnici riječke glagoljske tiskare sadrže znatno više starohrvatskih elemenata u odnosu na hrvatskostaroslavensku jezičnu tradiciju, svjesno su zadržani i mnogi staroslavenizmi koji u to doba zasigurno više nisu bili dijelom govornih idioma, zbog čega je tvrdnja o kroatizaciji prihvatljiva samo uvjetno. Sumnju u tumačenje o pohrvaćivanju izražava T. Kuštović na temelju Kožičićevih riječi o misalima i brevijarima kao jednim vrijednim knjigama, s obzirom na to da se najveći broj staroslavenizama nalazi tradicionalno upravo u njima (Tomašić, 2000: 37). Ista autorica ističe da je Kožičić uspostavio stanoviti red: u jednoj kategoriji rabi dosljedno staroslavenske, a u drugoj starohrvatske oblike, pri čemu u fonologiji daje prednost hrvatskim, a u morfologiji tradiranim, staroslavenskim oblicima (Tomašić, 2000: 82; 2003: 63–65).

Kako je vidljivo iz ovoga prikaza istraživanja jezika Kožičićevih izdanja, nesigurnosti su i poteškoće u definiranju tipa jezika zastupljena u Kožičićevim izdanjima posljedica ostajanja u okvirima starije, mladogramatičarske filološke paradigme, u kojoj se odnos starije/novije promatra ponajprije kao kronološki odnos starije/mlađe, a često i posve izjednačuje s oprekom staroslavenski/starohrvatski, što se pokazalo donekle primjerenim pristupom u opisu jezika srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova, ali ne udovoljava

---

⁸⁶ Tvrdnja o Kožičićevu kroatiziranju u pojedinim je izdanjima neznanstvenoga karaktera nepotrebno radikalizirana i pojednostavljena, npr. u Stanković Avramović (2002). Iako dobro poznaje dotadašnju literaturu o Kožičiću, suočena s neujednačenim određenjima jezika u njoj, autorica upada u brojne kontradikcije govoreći o Kožičićevu jeziku. Liturgijski jezik Kožičićevih izdanja na početku definira „starohrvatskom čakavštinom sa znatnom primjesom crkvenoslavenskog jezičnog sloja“ (str. 7), a istu tvrdnju izriče i kasnije sumirajući zajednička jezična obilježja tih izdanja: „U svakom slučaju Kožičićev jezik je hrvatski jezik iz prva tri desetljeća 16. stoljeća u kojem nalazimo ostatke crkvenoslavenske jezične norme i utjecaj živoga narodnog čakavskog idioma.“ (str. 151). S ovim se tvrdnjama ne bismo nikako mogli složiti. Naposljetku autorica zaključuje: „Dosadašnje spoznaje govore nam da je Kožičićev jezik hibridni hrvatski s vidljivim crtama crkvenoslavenskoga koji je blizak općeslavenskom jeziku.“ (str. 156), tj. „Kožičić je kao organski idiom za standardizaciju liturgijskog jezika koristio hrvatsko-staroslavenski“ (str. 157) i „Kožičićev jezik je hrvatsko-staroslavenski odnosno 'miješani' tip jezika sastavljen od elemenata staroslavenskih i starohrvatskih“ (str. 167). Uz to što su izdvojene tvrdnje proturječne međusobno, ne podudaraju se ni s tvrdnjama koje Marija Stanković Avramović iznosi govoreći o svakom pojedinačnom izdanju riječke glagoljske tiskare. Usp. npr. Stanković Avramović, 2002: 27, 74, 77, 81, 94, 111. Na nekoliko je mjesta izrečena i teza da je Kožičić najprije prevodio na hrvatski, a potom na hrvatskostaroslavenski (str. 105, 133).

zahtjevima u opisu književnoga jezika početkom novoga vijeka. No da se Kožičičeve riječi iz posvete Tomi Nigeru ne odnose isključivo na jezik, naslutio je već V. Jagić: „U predgovoru govori o tome, kako mu je bila briga 'popravljanje naše knjige', jer da u onome siromaštvu glagolske literature, koja nema nego misale i molitvenike, nije sve ispravno. Čini se, da je kod toga imao na umu i prijevod i jezik“ (1913: 41). Odstupanje od hrvatskoglagoljske tradicije na mjestima gdje tekst ne odgovara latinskom predlošku uočio je i J. L. Tandarić, prepoznavši da (ne)razumljivost nije temeljna motivacija Kožičičevim izmjenama (1993: 54, 281, 283). Važnost Kožičičevih prijevodnih strategija u svojim je istraživanjima podcrtao A. Benvin, koji prepoznaje tri skupine njegovih redaktorskih zahvata, iako u njima nije bio uvijek ni podjednako uspješan ni podjednako dosljedan (1984: 210–214): preuzimanje tradirana staroslavenskoga naslijeđa; ispravljanje, dotjerivanje i prilagođavanje teksta, obično zamjenom starijega jezičnoga oblika suvremenijim, morfološki ili sintaktički vjernijim; novi prijevod prema latinskome predlošku. Modruškoga biskupa kao *prevoditelja* Benvin promatra i u *Zrcalu svestnom*, sastavnome dijelu *Oficija rimskog* iz 1530. godine (1991).

U novije je doba dakle napušteno mišljenje da se Kožičičeve riječi iz predgovora *Knjižicama od žitiê* odnose na puko pohrvaćivanje jezika, a tako i tvrdnja o nesustavnoj i nedosljednoj uporabi staroslavenskoga i starohrvatskoga jezika. Ta činjenica, uz spoznaju da je u izdanjima riječke glagoljske tiskare riječ i o *tekstološkome*, a ne isključivo jezičnome uređenju tekstova, pobudila je novi interes i naglasila potrebu za jezičnim istraživanjima tih izdanja oblikovanima na novim temeljima. U tome svjetlu valja razumjeti i aktualno priređivanje kritičkoga izdanja najvažnije i najopsežnije Kožičičeve knjige – *Misala hruackoga*.

Recentna su istraživanja potvrdila da je razlog Kožičičeva naglašena odstupanja od dotadašnje hrvatskostaroslavenske misalske tradicije njegovo temeljito redigiranje teksta prema Vulgati, što izdvaja *Misal hruacki* kao prvi hrvatski misal posve uređen po biblijskome prijevodu sv. Jeronima (Ceković – Sanković – Žagar, 2010; Žagar, 2012a). Usporedba je naime toga misala s ostalim hrvatskoglagoljskim misalima 15. i 16. stoljeća: *Prvotiskom*, *Senjskim misalom* i *Misalom Pavla Modrušanina*, ukazala na to da glavne razlike nisu motivirane težnjom za jezičnim pomlađivanjem, već za što većom usklađenosti s latinskim predloškom. U okviru projekta pripreme kritičkoga izdanja *Misala hruackoga* dosad su objavljeni tekstovi o glagolskim oblicima (Ceković – Sanković – Žagar, 2010), zamjenicama (Kuštović, 2012a), dvojini (Ceković – Eterović, 2012) i leksiku (Žagar, 2012b), kao i uvodni tekst koji upućuje na karakteristične smjernice u pristupu jeziku novovjekovnih staroslavenskih liturgijskih tekstova (Žagar, 2012a), a održana su i priopćenja o najvažnijim

značajkama *Misala* na grafetičkoj i grafematičkoj razini (Ceković – Eterović – Žagar, 2012) te o načinu fonološke adaptacije vlastitih imena (Kuštović, 2012b).

Dvojina je jedan od uočljivih staroslavenizama koje Kožičić zadržava. Budući da u 16. stoljeću više ne postoji kao gramatička kategorija u hrvatskim govornim idiomima te da njezina uporaba nije pod utjecajem latinskoga predloška, upravo je na njezinu primjeru jasno vidljiv Kožičićev aktivan odnos prema (hrvatskome) staroslavenskome jeziku. U izricanju parnosti očito je kolebanje u uporabi dvojine, koje se očituje u zamjeni dvojjinskih oblika množinskim u sumativnome i distributivnome značenju te u izostanku sročnosti sa zamjenicama i pridjevima, dok je u izricanju dvojnosti pojava množinskih oblika znatno rjeđa. Unatoč kolebanju na razini oblika, na razini značenja dvojina se gotovo posve dosljedno provodi, što ukazuje na činjenicu da je Kožičić namjerno zadržao taj staroslavenizam i svjesno ga u tekstu primjenjivao. Važno je pritom naglasiti da takav postupak nije provodio (samo) zbog ugledanja u jezik njemu dostupnih oglednih hrvatskoglagoljskih misalskih predložaka, jer dvojinu dosljedno rabi i u novoprevedenim dijelovima unesenim radi usklađivanja s Vulgatom.

Paradigma ličnih zamjenica, uključujući i povratnu zamjenicu te zamjenice za treće lice, načelno je u skladu s hrvatskostaroslavenskom normom, što je osobito uočljivo u uporabi lične zamjenice *azb* za 1. l. jd. U G, D i A jd. ličnih zamjenica Kožičić je međutim ostavio nered zbog umnožavanja mogućih oblika u tim padežima, pa su tako npr. u A jd. potvrđeni oblici *mene, mēne, menê, mnê, mne, me, mē*, gdje – čak i ako prihvatimo tezu da su grafemi *ê* i *e* alografi grafema *e* – ostaje činjenicom da se rabe tri različita oblika. Jezično se osuvremenjivanje provodi uvođenjem oblika *ga* i *n̄b* u A jd. m. r. te početnoga *n-* u svim oblicima zamjenica za treće lice kada nisu iza prijedloga, kao i u potpunu napuštanju nenaglašenih oblika A mn. ličnih zamjenica za prvo i drugo lice.

Uporaba je i distribucija glagolskih oblika pod jakim utjecajem Vulgate, dok je na morfološkom planu zamjetna uređenost. U prezentu se dosljedno rabe staroslavenizmi u 2. l. jd., gdje uvijek dolazi nastavak *-ši*, te u 3. l. jd. i mn., koji se uvijek javljaju sa završnim *-t* osim kada je riječ o pomoćnome glagolu *hotêti* koji sudjeluje u tvorbi futura I. U 1. l. jd. i mn. zastupljeni su starohrvatski oblici, koji se u jednini rabe u kombinaciji s tradiranim. U tvorbi imperativa prevladava starohrvatski formant *i*, a istomu jezičnomu sustavu pripada i dosljedni nastavak *-mo* u 1. l. mn. U vezi s ovim glagolskim oblikom zamijećeno je da Kožičić uvodi jednostavni oblik za 3. l. jd. nasuprot konstrukciji *da + prezent*, koja je česta u ostalim trima misalima 15. i 16. stoljeća, a slijedeći latinski predložak, „latinizira“ tvorbu niječnoga imperativa (npr. *ne hotij se boêti* naspram *ne boi se*). Uporaba je asigmatškoga aorista gotovo

posve napuštena, a u 1. l. mn. aorista i imperfekta rabi se starohrvatski nastavak. U tvorbi perfekta, pluskvamperfekta i kondicionala nema razlika prema ostalim trima misalima 15. i 16. stoljeća, ali u Kožičića dolaze češće zbog utjecaja predloška. Uporaba je futura I. proširena, i to u korist složenih oblika, dok se futur II. pojačano rabi u odnosu na tradiranu hrvatskostaroslavensku normu, ali je u neskladu i s onodobnim čakavskim tekstovima. Sklonidba je participa očuvana kao i njihovi stariji nastavci, ali se pojedini oblici rabe nepravilno i podliježu analoškim ujednačavanjima (npr. uporaba oblika za ž. r. umjesto za m. r., kao u *i kamenovahu stipana (...) i sie rekši uspe*).

Na leksičkoj je razini postizanje razumljivosti što širem krugu korisnika prepoznato kao temeljna Kožičićeva misao vodilja pri jezičnome redigiranju. Pojedine slabije poznate riječi i posuđenice zamjenjuje „domaćim“ i poznatijim. Osim iz potrebe za postizanjem razumljivosti leksičke razlike proizlaze i iz težnje za što većom semantičkom bliskošću s latinskim predloškom. Ipak, radi obilježavanja povišene funkcije književnoga jezika zadržani su u stilskoj funkciji i mnogi staroslavenizmi, primjerice česta uporaba čestice *že*⁸⁷ ili staroslavenskih oblika zamjenica, što se osobito očituje u genitivu jednine. No glavnim nositeljem staroslavenskih obilježja nije leksik, već morfologija.

Usporedivši jezik kanona mise, u kojemu su razlike između hrvatskoglagoljskih misala zbog njegove konzervativnosti obično najmanje, Kožičićeva misala s 22 druga hrvatskoglagoljska spomenika, M. Mihaljević ustvrdio je i tu velike jezične razlike, zbog kojih bi se gotovo moglo govoriti i o novome prijevodu, a ne samo o redakturi (2012). Osim radi postizanja razumljivosti uvođenjem hrvatskih oblika i približavanja teksta latinskome predlošku, naglašava da je Kožičić često odstupao od latinskoga predloška kako bi postigao veću stilsku i estetsku izražajnost.

Usporedba rezultata dobivenih predstavljenim, recentnim istraživanjima jezika *Misala hruackog* s podacima u postojećim jezičnim raščlambama drugih izdanja riječke glagoljske tiskare (usp. Nazor, 1984: 14–19; 2007: 22; 2009: 23–24; Tomašić, 2000; Holjevac – Crnić, 2010; Holjevac, 2012: 190–196) sugerira da je Kožičićeva koncepcija književnoga jezika doista jedinstvena, odnosno da ne ovisi o namjeni teksta, što bi bila novina u odnosu na dotadašnju raslojenost jezika hrvatskoglagoljskih tekstova s obzirom na njihovu funkciju (usp. Damjanović, 1997), no tome se pitanju valja temeljitije posvetiti u budućim istraživanjima.

---

⁸⁷ Kožičićeva česta uporaba čestice *že* vrlo je zanimljiva usporedi li se sa stanjem u Hrvojevu misalu, gdje se njezina uporaba izbjegava (Nazor, 1973: 509). I na tome se primjeru dobro ogleda činjenica da „pomladenost“ tih dvaju misala valja tumačiti u posve drukčijem kontekstu.

1. 3. Ciljevi i zadaci istraživanja

Osnovni je cilj ove disertacije usporedbeno proučavanje sintaktičkih funkcija participâ u hrvatskoglagoljskim misalima od 14. do 16. stoljeća na odabranome reprezentativnome uzorku. Istraživanje bi trebalo pokazati kakva je njihova zastupljenost, tj. u kojim se funkcijama rabe, čime bi se posredno stekao uvid i u njihov odnos prema staroslavenskome jeziku. Drugim riječima, postoje li posebnosti njihove uporabe u hrvatskostaroslavenskome ili je ona posve podudarna sa staroslavenskom normom, kolikih su razmjera eventualna odstupanja i mogu li se pritom utvrditi kakve pravilnosti, odnosno jesu li ona možda posljedica promjene postojeće i uspostave nove norme. U ostvarenju osnovnoga cilja istraživanje koje se provodi za potrebe ovoga doktorskog rada mora dakle ispuniti nekoliko zadataka:

- a) sustavno istražiti sintaktičke funkcije participa i ostale osobitosti u vezi s njihovim položajem u rečenici na temelju ekscerpiranih participa i njihova minimalnoga konteksta u odabranome korpusu;
- b) međusobnom usporedbom sintaktičkih funkcija participa u različitim misalima utvrditi je li njihova uporaba bila normirana, odnosno može li se govoriti o jedinstvenoj normi kojoj podliježu ili različitim normama;
- c) protumačiti zastupljenost i uporabu participa unutar sociolingvističkoga teorijskoga okvira, dakle s obzirom na položaj hrvatskoga staroslavenskog jezika.

Ovim se istraživanjem pridonosi popunjavanju dijela praznine u sintaktičkim istraživanjima povijesti hrvatskoga književnog jezika (točnije, jednoga od hrvatskih književnih jezika – hrvatskostaroslavenskoga) te komplementarno dopunjuju dosadašnje spoznaje o tim glagolskim oblicima, kojima se većinom pristupalo s aspekta morfologije. Iako korpus čine liturgijski tekstovi, i to misali, primijenjeni bi model mogao poslužiti kao ogledan za slična istraživanja ostalih hrvatskoglagoljskih tekstova istoga ili drukčijega funkcionalno-stilskog usmjerenja, ali i tekstova drugih sastavnica hrvatske pismenosti od početaka do danas, osobito mlađih biblijskih prijevoda pisanih latinicom. Iako će time naposljetku biti posredno omogućeno sustavnije praćenje razvoja participa i osnovnih faza toga procesa, valja neprestano imati na umu da nije riječ o sustavima govornih idioma, već o književnome jeziku, zbog čega poredbeno proučavanje odabranoga korpusa samo iznimno odražava i unutarjezični razvoj, i to ponajprije na fonološkoj i morfološkoj razini, dok se upravo na sintaktičkoj najviše ogleda njegova artificijelnost i „vanjska“ definiranost.

2. Participi u dosadašnjoj literaturi

2. 1. Određenje termina *particip*

Termin *particip* potječe iz antičke gramatičke tradicije, a nastao je preuzimanjem i prilagodbom latinskoga termina *participium*, složenice od dviju latinskih riječi: imenice *pars* i glagola *capio*, *capere*. Doslovno preveden, termin bi značio 'koji ima udjela' (usp. *partem capere*), što je doslovna prevedenica grčkoga termina *μετοχή*, izvedenoga prema glagolu *μετέχω* 'sudjelujem u čemu'. Takvo je imenovanje posljedica rane spoznaje o dvostrukosti prirode toga oblika: s jedne strane izražava imenske kategorije, a s druge strane glagolske. Primjerice u svojem djelu *Gramatičko umijeće* antički gramatičar Dionizije Tračanin određuje particip jednim od osam dijelova iskaza, odjeljujući ga od imena i glagola (1995: 93, 95). Definira ga kao „riječ koja dijeli /neke/ osobitosti glagolā i imenā. Pridružuju mu se iste /kategorije/ koje i imenu i glagolu, osim lica i načina.“ (1995: 157)

U gramatikama staroslavenskoga jezika mogu se zamijetiti dva različita pristupa: dio autora obrađuje particip u poglavlju o glagolima, dok dio komentira njegove imenske kategorije u poglavlju o pridjevima, a njegove glagolske kategorije u poglavlju o glagolima.⁸⁸ Iako hibridni, participi se u pravilu dakle svrstavaju među glagolske oblike.⁸⁹ Tradicionalno se s obzirom na vrijeme i stanje koje označuju razlikuje pet vrsta participa: aktivni particip prezenta, pasivni particip prezenta, aktivni particip preterita I., aktivni particip preterita II. i pasivni particip preterita. Prema stanju zasvjedočenu u prvome slavenskom književnom jeziku, takva klasifikacija participâ, a sukladno tomu i terminologija, primjenjuje se obično i u jezičnopovijesnim raščlambama različitih slavenskih jezika.

U literaturi se vrlo često rabi i termin *gerund(ij)*, koji bi se mogao smatrati hiponimskim u odnosu na nadređeni pojam *particip*. U novijim raspravama nalazimo i sinonimni termin *transgresiv*, no nije se dublje ukorijenio i susrećemo ga uglavnom u radovima pojedinih autora (v. npr. Večerka, 1993: 66–67). Gerandom se naziva onaj particip koji je zbog promjene sintaktičke funkcije izgubio oznaku gramatičke kategorije roda i broja te stekao adverbijalno značenje (usp. npr. Kovaliv, 1957: 39). Drugim riječima, radi se o nesklonjivu obliku koji ima priložno značenje ili, jednostavnije, glagolskome prilogu. Premda većina autora koji su pisali o staroslavenskome jeziku razlikuje razinu oblika i razinu funkcije/službe, odnosno particip od gerunda (usp. npr. Škarić, 1902: 28; Leskien, 1962: 92;

⁸⁸ V. više o tome u potpoglavlju 2. 2. *Participi u staroslavenskome jeziku*.

⁸⁹ Budući da su u participima zastupljeni barem neki od znakova predikativnosti, Aleksandar Belić tvrdi da se mogu smatrati pravim glagolskim oblicima iako ne izražavaju glagolsku kategoriju lica ili načina (1973: 1).

Kurz, 1969: 130; Hamm, 1958: 150, 178–179), u pojedinim se prikazima gerund navodi kao poseban glagolski oblik, primjerice u gramatici Grigorea Nandriša (1969: 128, 155). Posljedicom je razgraničenja sklonjivih od nesklonjivih participskih oblika preciznije odjeljivanje participskih i gerundskih konstrukcija u posve recentnoj literaturi, kao što to čini Ivana Vrtič govoreći o nominativu apsolutnom kao o gerundskoj konstrukciji (2010).

Terminološka neujednačenost nije nužno problematična ako je svaki pristup unutar sebe metodološki dosljedan, što omogućuje usporedbu pojava istoga reda, međutim to nije uvijek tako. Premda se njezina napomena ne odnosi samo na participe, mogli bismo se potpuno složiti s tvrdnjom Vanje Švačko: „Veliki broj gramatičkih opisa još uvijek pati od nedostatnosti zajedničkoga kriterija, cirkularnih objašnjenja te miješanja sinkronijskog i dijakronijskog aspekta jezika.“ (1991: 279) Kristina Štrkalj Despot naglašava potrebu za jasnim razlikovanjem razine oblika (imenice, glagoli, pridjevi itd.) od razine funkcije (subjekt, predikat, atribut itd.), što se u postojećoj literaturi počesto ne slijedi, pa se primjerice određenje *pridjevska upotreba participa* smatra sinonimnim određenju *atributna služba participa* (2007: 419). S jedne strane svaki particip koji se sklanja kao pravi pridjev doista dolazi najčešće u atributnoj funkciji, no s druge strane može vršiti i drugu službu u rečenici. Sklonjivost dakle nije presudan kriterij za utvrđivanje njegove sintaktičke funkcije, zbog čega podjela na pridjevsku i priložnu uporabu participâ, koja se u hrvatskoj filologiji obično primjenjuje pri raščlambama njihova statusa u hrvatskoj pismenosti predstandardnoga razdoblja, nije dovoljno preciznom niti uvijek jednako relevantnom.⁹⁰

Kada se govori o aktivnome participu prezenta i aktivnome participu preterita I. u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku, uvriježila se terminologija koja je uvažila promjenu njihova sintaktičkoga položaja i drukčiji status čijim su nosiocima postali: *glagolski prilog sadašnji* i *glagolski prilog prošli*. Iako su aktivni particip preterita II. i pasivni particip preterita kroz hrvatsku jezičnu povijest do danas u pravilu zadržali status kakav su imali u početnim razdobljima, za njih se u suvremenim gramatikama rabi termin *glagolski pridjev radni* i *glagolski pridjev trpni*. Primjenu bi međutim suvremene terminologije valjalo ipak izbjegavati kada je riječ o hrvatskome književnom jeziku (ili: književnim jezicima) predstandardnoga razdoblja. Već bismo naime u staroslavenskome jeziku mogli govoriti o glagolskim priložima sadašnjem i prošlom zato jer aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I. dolaze i u takvoj službi, međutim mogućnost izricanja sekundarnoga predikata samo je jedna od njihovih sintaktičkih funkcija, stoga bi takvo uvođenje termina bilo

---

⁹⁰ Neproturječan, jednostavniji i konzistentniji gramatički opis glagolskih priloga i pridjeva pokušala je ponuditi Vanja Švačko (1991).

neadekvatno i ne bi uspjelo zahvatiti bit njihova sintaktičkoga statusa. Uz to participi su tijekom povijesti hrvatskoga književnog jezika u većoj ili manjoj mjeri zadržali mogućnost vršenja različitih sintaktičkih funkcija, bez obzira na to je li tako bilo zbog utjecaja stranih jezika (grčkoga, latinskoga, talijanskoga, češkoga itd.) ili eventualnoga uporišta u govornim idiomima. Zbog tih razloga držim da u istraživanjima hrvatske povijesne sintakse valja primjenjivati tradicionalnu terminologiju, koja počiva na razlikovanju pet participa s obzirom na vrijeme i stanje koji se njima izriču.

2. 2. Dosadašnja istraženost participâ⁹¹

2. 2. 1. Participi u praslavenskome jeziku

Pretpostavlja se da je u praslavenskome jeziku postojalo pet participa. Joosepi Julius Mikkola u svojem prikazu praslavenskoga sustava govori o participima kao o mostu između glagola i imena (1950: 62) te ih svrstava u nelične glagolske oblike (1950: 65).⁹² Ocjenjujući u cjelini dosege njegove gramatike, Henrik Birnbaum ističe da je Mikkola – opredijelivši se za zanemarivanje dinamičnosti evolucije – u svojem pokušaju prikaza sinkronijskoga stanja opisao sustav koji nikada nije postojao kao takav (1975: 29–30). Peeter Arumaa promatra praslavenski materijal u širem kontekstu, a uočljiva je izrazito dijakronijska dimenzija njegove gramatike (1985). Participima posvećuje poglavlje *Particip u indogermanskom* i uspoređuje slavenski materijal s drugim indoeuropskim jezicima, prije svega najbližim slavenskim srodnicima – baltičkim jezicima, ali i s toharskim, hetitskim jezikom i dr. (1985: 324–344) U potpoglavljima razdijeljenim po vrstama participa (*Particip na -nt*, *Particip na -ues/us*, *Particip na -mo*, *Particip na -no*, *Particip na -lo*) koncentrira se uglavnom na njihovu tvorbu i posebnost pojedinih oblika, a potom i na njihovu funkciju. Kao slavensku posebnost izdvaja najveći broj participa (1985: 332).

U svojem pregledu dostignuća i problema u rekonstrukciji općeslavenskoga⁹³ jezika Henrik Birnbaum naglašava da je zbog specifičnih metodoloških problema u odnosu na druge

---

⁹¹ Pri prikazivanju sam se dosadašnje istraženosti participa opredijelila za podjelu na praslavenski, staroslavenski, hrvatski staroslavenski i hrvatski jezik do 16. stoljeća, no takvo strukturiranje nije odraz stava da svaki od tih sustava predstavlja jednu stepenicu u njihovu razvoju u genetskom smislu, iako bi spomenuta podjela takvo što mogla sugerirati. Jedan je od zadataka ovoga rada prikaz sintaktičkih svojstava participâ u odabranome korpusu, a ne utvrđivanje njihova povijesnog razvoja, iako je posredno i on donekle zahvaćen ovim istraživanjem.

⁹² Treći je dio Mikkoline gramatike priredio nakon njegove smrti na temelju njegovih bilježaka Ernst Dickenmann, zbog čega je taj dio ostao nužno na razini kostura.

⁹³ Terminom *općeslavenski jezik* H. Birnbaum označava „cijeli raspon slavenske (ali ne predslavenske) jezične evolucije prije njegove zabilježene povijesti, tj. njegovih prvih potvrda u pisanim tekstovima.“ (1975: 5) Samo

jezične razine istraživanje sintakse toga jezika još uvijek na početku i u fazi prvih pokušaja otkrivanja fragmenata njegove sintaktičke i semantičke dubinske strukture (1975: 26). Na čvršćem se tlu stoji tek s istraživanjima funkcija pojedinačnih riječi ili morfoloških kategorija, koje se ipak mogu do određene mjere projicirati u pretpovijesnu fazu općeslavenskoga jezika (1975: 182). H. Birnbaum navodi dvije osnovne metode rekonstrukcije sintakse toga jezika: prva polazi od usporedbe slavenskih i baltičkih jezika kako bi utvrdila sintaktičke arhaizme koji proizlaze iz pretpostavljenog baltoslavenskog prajezika, dok druga sintaksu najstarijih slavenskih tekstova pokušava „pročistiti“ od stranih utjecaja i izlučiti arhaične slavenske strukture (1975: 182).

Takvi su pokušaji razgraničenja izvorno slavenskih od sekundarno unesenih sintaktičkih struktura primijenjeni u brojnim raščlambama dativa apsolutnog, konstrukcije tipične za staroslavenski jezik. Uočeno je naime da dativ apsolutni iz staroslavenskih tekstova odgovara grčkomu genitivu apsolutnom, latinskomu ablativu apsolutnom i gotskomu dativu apsolutnom, što ne može biti slučajnost, stoga se pokušalo utvrditi treba li takvu konstrukciju pretpostaviti za praslavenski jezik, pa i dalje – za praindoeuropski. S vremenom su se iskristalizirala dva oprečna mišljenja: (a) dativ apsolutni izvorna je slavenska participska konstrukcija, (b) dativ apsolutni sintaktički je grecizam.⁹⁴ Budući da je broj autora koji su pisali o toj temi vrlo velik, ovdje će se navesti tek nekoliko reprezentativnih stajališta.

Franc Miklošič smatrao je da ta konstrukcija nije u vezi s grčkom zbog nepodudarnosti padeža (1926: 617). Henrik Birnbaum upozorio je da valja razlikovati dva tipa grecizama: prvi se tip javlja uslijed predoslovna ugledanja na predložak, zbog čega se javljaju konstrukcije kojih u staroslavenskom jeziku nije bilo; drugi se tip odnosi na pojavu ekvivalentnih konstrukcija, koje nisu posljedica doslovna prevođenja, ali se uvijek javljaju na mjestu određenih grčkih (1958: 244–246). Na sličan je oprez pozvao i Rudolf Růžička, analiziravši strukturu i značenje dativa apsolutnog u staroslavenskome jeziku uz poseban obzir na podrijetlo te participske konstrukcije (1961). Dok se u prvome dijelu svoje rasprave uglavnom oslanja na razmišljanja svojih prethodnika, u drugome se dijelu eksplicitno izjašnjava protiv mišljenja koja dativ apsolutni smatraju sastavnicom sintaktičkoga sustava praslavenskoga jezika. Uvjeren je da se radi o participskoj konstrukciji koja se pojavila prvi put u staroslavenskome jeziku, a razvila pod utjecajem grčkoga jezika, no ne može se smatrati pukim sintaktičkim kalkom jer je oblikovana i prilagođena slavenskomu sintaktičkom

---

ondje gdje je to potrebno precizira o kojemu je stupnju razvoja riječ: za ranija razdoblja tada rabi termin *praslavenski*, a za kasnija termin *općeslavenski*.

⁹⁴ Vrlo sažet prikaz osnovnih postavki i ograničenja obaju polazišta može se pronaći primjerice u: Skupskij, 1993: 49–50.

sustavu. Unatoč utjecaju grčkoga jezika na njezin nastanak naglašava da je riječ o stabilnoj, produktivnoj i izvornoj staroslavenskoj sintaktičkoj konstrukciji (1961: 592).

Svoju je raniju misao Henrik Birnbaum razradio kasnije unutar transformacijsko-generativnoga teorijskoga okvira pri pokušaju objašnjenja podudarnosti indoeuropskih jezika u zastupljenosti apsolutnih padežnih konstrukcija (1970). Ističući da se zastupljenost apsolutnih konstrukcija u staroslavenskome ne može promatrati kao puko prenošenje iz jezika predložaka (ponajprije grčkoga), ali ni samosvojan razvoj bez ikakva grčkoga utjecaja, H. Birnbaum smatra da je riječ o svojevrsnoj „aktivaciji“ u jeziku primaocu koju je pokrenuo jezik davalac (1970: 43–45). Konstrukcije s apsolutnim padežima koje se sreću u nekoliko indoeuropskih jezika, posebice u onim rano potvrđenim, poput grčkoga, latinskoga i staroslavenskoga, a koje su ekvivalentne subordiniranim rečenicama, općeindoeuropska su tipološka struktura u dubinskoj strukturi, koja sadrži semantička obilježja predikacije i subordiniranosti. Takva, latentna mogućnost mogla se različito izraziti na površinskoj razini u različitim indoeuropskim jezicima. Prva je mogućnost uporaba određene apsolutne padežne konstrukcije s imenicom ili zamjenicom u subjektnoj funkciji i kongruentnim participom. Druga je mogućnost uporaba gerunda. U prvome slučaju particip nosi semantičko obilježje agensa i odgovara subjektu dvočlane rečenice koji stoji uz finitni glagolski oblik, dok u drugom slučaju nosi semantičko obilježje radnje i odgovara predikatu dvočlane rečenice. Konkretna padež takve apsolutne konstrukcije kojom se izražava predikacija i subordiniranost različit je od jezika do jezika, ali zajedničko je indoeuropsko naslijeđe.

U dijelu se mišljenja slaže s monogenetskom teorijom Henninga Andersena, koji zastupljenost dativa apsolutnog tumači neovisnom o grčkome utjecaju. Andersen naglašava da se iz potvrđenih jezika moraju apstrahirati dvije činjenice: prvo, neovisno o različitim padežima, svim su jezicima zajedničke apsolutne konstrukcije, što je sintaktički uzorak koji se mora pretpostaviti i za praindoeuropski jezik, pri rekonstrukciji čije se sintakse moraju uspoređivati različita sintaktička pravila, a ne padeži; drugo, unatoč pretpostavljenoj zastupljenosti apsolutnih konstrukcija u praindoeuropskom, ne treba pokušavati utvrditi padež koji je izvorno u njima bio zastupljen (1970: 3–4). Iako se slaže s temeljnim Andersenovim polazištima, H. Birnbaum ipak ne isključuje mogući utjecaj grčkoga modela na staroslavenski jezik (1975: 295).

Boris Ivanovič Skupskij smatra da tvrdnja o dativu apsolutnome kao izvorno slavenskoj konstrukciji nema nikakvih temelja. Njegova je analiza 146 grčkih i 37 slavenskih

rukopisa evanđelja različitih redakcija i strukturnih tipova do 13./14. stoljeća⁹⁵ potvrdila prethodno utvrđenu činjenicu da se ta participska konstrukcija u staroslavenskome jeziku javlja obično na mjestu grčkoga genitiva apsolutnog i ovisne participske konstrukcije u dativu, a znatno rjeđe i na mjestu drugih grčkih konstrukcija (1993). Budući da su se grčki i slavenski dativ međusobno načelno podudarali, odabrana je upravo takva padežna konstrukcija najprije za prevođenje grčkih ovisnih participskih konstrukcija u dativu, a kasnije i njima bliskoga grčkoga genitiva apsolutnog, za koji također nije postojao slavenski sintaktički ekvivalent. Po mišljenju je Skupskog dakle dativ apsolutni sintaktički grecizam.

Premda je predmetom dosadašnjih istraživanja koja su se u većoj ili manjoj mjeri doticala praslavenskoga jezika većinom bio dativ apsolutni, pojedini su se autori usmjerili i na druga pitanja s izvornim participskim sustavom u vezi. Možemo primjerice spomenuti Gunnara Jacobssona, koji je pokušao utvrditi izvorno značenje i uporabu aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. u slavenskim jezicima (1963). Nakon usporedbe stanja u staroslavenskome jeziku s drugim indoeuropskim jezicima, posebice baltičkim, raspravlja o opravdanosti tradicionalnoga pristupa koji ih smatra hibridnim oblicima i smješta između *nominalia* i *verbalia*. Skloniji je promatrati ih kao imenske oblike jer svoje glagolske kategorije mogu zahvaliti samo glagolu od kojega su tvoreni, dok participi sami po sebi ne izriču kategoriju stanja ili vida. Suprotno mišljenju većine drugih istraživača, smatra da pojava nesklonjivoga participa (gerunda) u staroslavenskome jeziku nije inovacija, već unos iz govornoga idioma: po njegovu su mišljenju naime u najranijoj slavenskoj jezičnoj povijesti gerundi (nesklonjivi participi priložnoga značenja) bili posve obični i funkcionirali kao glagolske imenice (slično infinitivu), ali su prilikom prevođenja najstarijih slavenskih tekstova prilagođeni jezičnomu sustavu grčkoga jezika. U skladu s tim autor pretpostavlja da je izvorno particip u dativu apsolutnome ili u funkciji situacijskoga determinatora objekta bio nesklonjiv, a kategoriju padeža pokazivala je samo imenska riječ na koju se odnosi.

Dio istraživanja bio je usmjeren na pokušaj rekonstrukcije slavenskoga participa futura, koji se spominje kao poseban oblik i u pojedinim gramatikama staroslavenskoga jezika. Primjerice Grigore Nandriş navodi da se particip futura izražavao participom prezenta tvorenim od svršenoga glagola *byti* (*bōdy*, *bōdōci*) u značenju 'koji će biti', a poseban se oblik nalazi tek u spomenicima kasnijih razdoblja, npr. u ruskoj redakciji staroslavenskoga jezika oblik *byšęĉ-* (1969: 153). Sylvain Patri propitao je tezu o srodnosti staroslavenskoga participa futura sa sigmatskim participom futura u drugim indoeuropskim jezicima (1990). Ističući da

---

⁹⁵ O metodologiji određivanja izvora na temelju kojih bi se rekonstruirala sintaksa prvobitnoga slavenskog prijevoda evanđelja Boris Ivanovič Skupskij raspravlja na drugome mjestu (1978).

se može utvrditi etimološka podudarnost slavenskoga participa futura s indoiranskim, ali ne i litavskim participom futura, zaključuje da ne postoji jedan indoeuropski particip futura, već su postojala dva oblika koji su bili podlogom kasnijim oblicima u pojedinačnim jezičnim skupinama, odnosno jezicima. Neuvjerljivost je njegove teorije pokazao David J. Birnbaum: slijedeći ga u argumentaciji korak po korak, pokazao je njegovo nepoznavanje temeljnih načela indoeuropske povijesne fonologije kao i neuvjerljivost drugih argumenata koje je ponudio (1995). Uz to naglašava problematičnost samoga izdvajanja staroslavenskoga participa futura kao posebna glagolskoga oblika, koje je bilo potaknuto činjenicom da se grčki particip futura obično prevodi aktivnim participom prezenta *bōdy*, *bōdqōi*. Slijedeći Rudolfa Aitzetmüllera, Birnbaum podsjeća da se njime međutim nije prevodio samo grčki particip futura, već i particip prezenta futurskoga značenja, ali i participi aorista ili infinitiv, što dovodi u pitanje status toga participa u staroslavenskome jeziku: riječ je vjerojatnije o njegovu rezultativnome značenju, a ne futurskome (Birnbaum, 1995: 87).

2. 2. 2. Participi u staroslavenskome jeziku

Pri prikazu se dosadašnje istraženosti participâ u staroslavenskome jeziku može poći od gramatika toga jezika. Sintetski su naime radovi o njegovoj sintaksi, od kojih na prvome mjestu valja spomenuti kapitalno djelo Radoslava Večerke, nastali tek u novije doba, dok je dotad opis te razine jezične uporabe bio zastupljen glavninom u gramatikama staroslavenskoga jezika. Naravno, budući da je većina gramatika nastala uglavnom iz praktičnih potreba, izlaganje je u njima podređeno posve konkretnoj funkciji – uvodu ciljane čitateljske publike u prvi slavenski književni jezik, a znanstvenoj se razini pažnja posvećuje manje, stoga ne valja ispustiti iz vida nužnu ograničenost tih prikaza. Razina znanstvenosti pojedine gramatike ogleda se, između ostaloga, već i u navođenju primjerâ iz staroslavenskih tekstova, pri čemu se jedni autori opredjeljuju za jezičnu normalizaciju primjerâ, a drugi nastoje vjerno odraziti jezično stanje potvrđeno u najstarijim slavenskim tekstovima. Ipak, njihove koncepcije i način prezentiranja građe nerijetko ukazuju i na dosege paleoslavistike u cjelini, odražavajući trenutne okvire unutar kojih se kreće slavistička znanost.⁹⁶ Zato će se u

---

⁹⁶ Prve su gramatike staroslavenskog jezika bile dio široko zacrtane koncepcije i prikazivale su njegov jezični materijal s osobitim obzirom prema ostalim indoeuropskim jezicima (npr. *Le Slave commun* Antoineta Meilleta), odnosno bile su osmišljene kao poredbene slavenske gramatike sa staroslavenskim jezikom u središtu kao ključem za učenje slavenskih jezika (npr. poredbena gramatika Franca Miklošiča). Nakon toga u slavistici počinje razdoblje uske specijalizacije u pojedinoj filologiji, koje se primjerice u hrvatskoj paleoslavistici može dobro uočiti na primjeru dviju staroslavenskih gramatika novijega doba: Hammova (1958) i Damjanovićeve (2005). Dok je u Hammovoj još uvijek zadržan komparatistički okvir, zamjetan u vrlo kratkim napomenama o razvitku određenih jezičnih kategorija i oblika u slavenskim jezicima u odnosu na stanje zatečeno u staroslavenskom jeziku, Damjanovićeve gramatika više ne sadrži takve podatke. Iako proizlazi iz autorove težnje

ovome prikazu dosadašnje istraženosti participa pažnja posvetiti najprije njihovim opisima u staroslavenskim gramatikama, a potom dati i pregled znanstvenih rasprava u čijem su fokusu bili konkretni problemi u vezi s tim glagolskim oblicima. S obzirom na specifičnost značenja participa, nužno ih je promatrati u okviru dviju gramatičkih razina: morfologije i sintakse.⁹⁷ Imajući na umu brojnost gramatika staroslavenskoga jezika, a kako bi se ipak dobila manje-više reprezentativna slika, odabrano je nekoliko gramatika koje su dijelom različitih filoloških tradicija i koje dobro odražavaju raznovrsnost primijenjenih koncepcija.

Poglavlje je o staroslavenskim oblicima zajedničko svim gramatikama toga jezika. Utvrđuje se da je u staroslavenskom postojalo pet participa: aktivni particip prezenta, pasivni particip prezenta, prvi aktivni particip preterita, drugi aktivni particip preterita⁹⁸ i pasivni particip preterita. Trima se od njih iskazivalo aktivno (radno) značenje, a dvama pasivno (trpno). Dva su od njih izražavala istovremenost, a tri prijevremenost. Tvorili su se od glagola, ali pripadaju pridjevima, iz čega proizlazi njihov poseban status. Posljedica je takva statusa i posve praktičan problem: uz koju ih vrstu riječi valja obrađivati u prikazu staroslavenske morfologije?

U gramatikama se staroslavenskoga jezika mogu zamijetiti dva različita pristupa. Dio autora obrađuje participe samo u poglavlju o glagolima (Gardiner, 1984: 73–74, 80–84; Krivčik – Možeško, 1985: 150–157; Nikolić, 2002: 198–212; Damjanović, 2005: 137–145), a dio obrađuje deklinaciju participâ u poglavlju o imenskim riječima, a tvorbu i izvođenje u poglavlju o glagolima (Vondrák, 1912: 446, 450–454, 482–485, 497, 513–517; Hamm, 1958: 146–150, 176–179; Leskien, 1962: 87–92, 102–109, 131, 135–138; Kurz, 1969: 92–95, 128–132, 150–154; Nandriš, 1969: 99–102, 117–120, 149–153; Lunt, 2001: 60–61, 68–70, 99–100, 108–111). Raščlamba morfologije participa u odabranome korpusu, odnosno načina na koji su se tvorili i izvodili iz glagolskih oblika, nije zadatak ovoga rada, već je primarni

---

opisa sustava sa sinkronijskoga aspekta, posljedica je to zasigurno i posve perifernoga statusa staroslavenskoga jezika u današnjem slavističkom obrazovanju, gdje se njegovo učenje sve više izbacuje iz kurikuluma i ostaje dijelom studija samo pojedinih slavenskih filologija.

⁹⁷ Dosadašnja se istraženost nastoji prikazati kronološki, no zbog velika broja izdanja pojedinih gramatika to načelo neće biti svugdje zamjetno.

⁹⁸ Drugi aktivni particip preterita dolazi samo u službi predikata u sastavu složenih glagolskih oblika i rabi se isključivo u nominativnom obliku. Kao takav iskazuje samo kategoriju broja i roda. August Leskien ističe da spomenuti particip nikada ne dolazi u pridjevskoj uporabi (1962: 136). Horace G. Lunt smatra da bi bilo bolje rabiti termin *l-particip* ili *rezultativni particip* (2001: 110). Uporabu uobičajenoga termina *drugi aktivni particip preterita* predlaže za primjere iz tekstova nastalih nakon 10. i 11. stoljeća, u kojima se susreću nenominativni oblici toga participa. Navodi da je u kanonskim tekstovima zabilježen tek jedan takav primjer, i to u *Savinoj knjizi*: A jd. ž. r. *agodŕ izgnilŕ*.

interes usmjeren na njihovu službu u rečenici, tj. na funkcije čijim su nosiocima bili, stoga je dovoljno istaknuti da u morfološkoj obradi participa nema bitnih razlika među gramatikama⁹⁹.

Jedina razlika među gramatikama koju bi valjalo spomenuti vezana je uz pitanje gerunda. Grigore Nandriš primjerice navodi gerund kao poseban glagolski oblik: razlikuje dva gerunda – prezenta i perfekta, pridružuje ih infinitivu i supinu u skupini neličnih glagolskih oblika te napominje da ukazuju na početak gubljenja deklinacije participa i njihova svođenja na jedan oblik, odnosno gerund današnjih slavenskih jezika (1969: 128, 155). U drugim se pak gramatikama gerund ne izdvaja kao zaseban glagolski oblik, već se govori o priložnoj ili gerundskoj službi/uporabi participa, najčešće uz spomen različitih ujednačavanja i interferencija unutar sklonidbe participâ u ranim razdobljima (Leskien, 1962: 92; Kurz, 1969: 130; Hamm, 1958: 150, 178–179;¹⁰⁰ Nikolić, 2002: 201, 206).

Sintaksa je u gramatikama zastupljena u različitu opsegu. U pojedinim gramatikama posve izostaje opis te razine, što je nerijetko sugerirano i u samome podnaslovu (npr. Nandriš, 1969; Nikolić, 2002). Među onima koje su u svoj opis staroslavenskoga jezika uključile i sintaksu uočava se da u starijima prevladava kontrastivan pristup, unutar kojega se staroslavenske sintaktičke značajke promatraju gotovo isključivo kroz prizmu njihova odnosa prema grčkome jeziku, dok je u novijima toj jezičnoj razini posvećeno ipak više prostora. Opis sintakse u njima obuhvaća većinom sintaksu padežâ, napomene o negaciji, prikaz značenja i uporabe glagolskih oblika, dok je u manjem broju njih pozornost posvećena i raščlambi rečenica s obzirom na sastav i priopćajnu svrhu, redu riječi, sročnosti.

Najbolji su primjeri starije koncepcije Leskienova i Hammova gramatika, koje sintaksi posvećuju svega nekoliko stranica. August Leskien u odjeljku o sintaksi s participima u vezi ukratko komentira dativ apsolutni, samo naznačuje da su se mogli rabiti kao gerundi i naposljetku upućuje na Vondrakovu gramatiku (1962: 175–177). Hammova namjera nije iscrpniji prikaz sintaktičke razine, već komentar najvažnijih sintaktičkih značajki koje su (danas) slavenskim jezicima slabije poznate ili potpuno nepoznate (1958: 184–187).¹⁰¹ Zbog

---

⁹⁹ Razlike u obradi proizlaze uglavnom iz različite klasifikacije glagola u razrede te shodno tomu i njihove obrade u morfološkom dijelu. No kako je već istaknuto, to nije u fokusu ovoga istraživanja, stoga se ovdje zanemaruje.

¹⁰⁰ Varijantu nastalu analoškim ujednačavanjem oblika N jd. m. r. prema drugim oblicima, npr. prema N jd. s. r. kao u primjeru uporabe *spšite* umjesto *sy*, Josip Hamm tumači težnjom za jačim naglašavanjem atributske službe participa (1958: 149).

¹⁰¹ U uvodnome dijelu cjeline o morfologiji Josip Hamm ističe da je staroslavenski jezik „ključ kojim se može bez većih teškoća pristupiti proučavanju ostalih slavenskih jezika i njihovih književnosti.“ (1958: 113) I iz tih se riječi vidi njegova namjera da staroslavenska gramatika ne bude samo prikaz staroslavenskoga jezičnoga sustava, već ujedno i vrlo kratak nacrt slavenske poredbene gramatike, zbog čega će se „više osvrtni na živu dinamiku riječi i oblika nego na praindoevropske formante pomoću kojih se oni izvode, više na ono što je i danas za bolje razumijevanje savremenih slavenskih jezika važno“ (1958: 113). To upućuje na njegovu težnju da

čestote njihova pojavljivanja u staroslavenskim tekstovima posebnu pažnju posvećuje upravo participima. Napominje da najčešće dolaze na mjestu grčkih participa, ali da se ne može reći da je njihova uporaba u staroslavenskome posve uvjetovana predložkom. Najviše prostora posvećuje dativu apsolutnom. Kontrastivan pristup karakterističan je i za Kurzovu gramatiku, gdje se u odjeljku o participima u okviru sintakse autor zadržava samo na nekoliko pitanja: konstrukciji glagola *byti* i aktivnog participa prezenta, dativu apsolutnom i činjenici da se participska konstrukcija s ostatkom rečenice nerijetko povezuje veznikom, što govori u prilog njezinoj sintaktičkoj nezavisnosti (1969: 210–211). Uz to Josef Kurz također skreće pažnju na ovisnost participskih konstrukcija o grčkome predložku.

Iscrpnošću se sintaktičkoga opisa posebno izdvaja Vondrákova gramatika. Wáclav Vondrák prikazuje funkcije aktivnoga participa prezenta i prvoga aktivnoga participa preterita u rečenici i razlikuje njihovu atributnu, apozicijsku i predikatnu službu, iako i sam naglašava da nijanse u značenju participâ nisu uvijek jasno izražene te da primjeri često dopuštaju različita tumačenja (1912: 607–610). Za razliku od drugih gramatika, ne komentira dativ apsolutni u okviru sintakse padeža već uz atributnu i apozicijsku službu. U skupinu participa koji imaju predikatnu funkciju smješta konstrukciju glagola *byti* i aktivnoga participa prezenta, participske konstrukcije koje dopunjuju predikat i sintagme koje čini izravni objekt i s njim sročan particip, koje je moguće razriješiti samo kao zavisnu rečenicu u kojoj oni preuzimaju funkciju predikata.

Prikazujući u sintaktičkome dijelu posebnosti u uporabi različitih padeža, Varvara Fedorovna Krivčik i Nadežda Semenovna Možejko dotiču se i dativa apsolutnog, a participsku službu u rečenici dijelom spominju i u pregledu načina iskazivanja subjekta i predikata u staroslavenskome jeziku (1985: 165–169, 173–174). Horace G. Lunt (2001: 157–160) i Sunray Cythna Gardiner (1984) posvećuju participima zasebno potpoglavlje, iako dativ apsolutni komentiraju i u okviru sintakse padeža (Lunt, 2001: 149; Gardiner, 1984: 103). Gardiner govori o značenju i uporabi participâ u rečenici, usmjeravajući pozornost osobito na specifičnosti participskih konstrukcija ovisno o padežu u kojem dolaze (1984: 131–137), dok se Lunt osvrće ponajprije na odnos radnje iskazane participom prema radnji predikata (2001: 157–160).

Oslanjajući se na tumačenja slavista poput Rudolfa Růžičke ili Henrika Birnbauma, Stjepan Damjanović spominje dativ apsolutni kao primjer sustavnog kalka i latentne

---

gramatika bude praktičan priručnik, što se pokazuje i na sažetu opisu sintaktičke razine, na kojoj su mogućnosti usporedbe slavenskih jezika – između ostaloga, i zbog slabije istraženosti tekstova – znatno uže negoli je to slučaj s fonologijom i morfologijom.

konstrukcije čija je aktivacija potaknuta grčkim jezikom (2005: 156–157). Među sintaktičkim grecizmima spominje i čestu uporabu konstrukcija glagola *byti* i aktivnoga participia prezenta te poimeničene participe. U poglavlju o sintaksi padežâ Damjanović komentira podrijetlo i značenje dativa apsolutnog (2005: 165). Napominje da je karakterističan za staroslavenske tekstove predikat kojemu je dio particip (*bê že učę, зъванъ бѣдеши*) (Damjanović, 2005: 171).

Sve u svemu, premda su autori gramatika staroslavenskoga jezika više ili manje u svoj gramatički opis nastojali uključiti suvremene im spoznaje, po načinu obrade participâ možemo pratiti vrijeme prije objavljivanja kapitalnoga Večerčina djela i vrijeme poslije njega. Upravo je naime Radoslav Večerka prvi ponudio sustavan opis i klasifikaciju participia u staroslavenskome jeziku s obzirom na njihovu sintaktičku funkciju uz iscrpno tumačenje primjera. U svojoj monografiji posvećenoj aktivnim participima dijeli ih s obzirom na njihovu sintaktičku službu u sljedeće skupine: supstantivizirani particip, atributni particip, dativ apsolutni, particip s akuzativom, nominativni particip uz pojedine glagole, particip uz glagol *byti*, samostalan particip, particip uz upitno-odnosne zamjenice i veznike, apsolutni nominativ, apsolutni particip u neličnim iskazima, particip u funkciji transgresivne odrednice (1961; usp. i Večerka, 1958). Krajem 20. i početkom 21. stoljeća Večerka je pružio i opširan opis sintakse staroslavenskoga jezika – između ostaloga, dopunivši i ranije spoznaje o participima – u svojem višetomnom djelu (1989, 1993, 1996, 2002), stoga je u utvrđivanju različitih sintaktičkih službi koje participi mogu vršiti u staroslavenskome jeziku nezaobilazno upravo ime toga autora. Budući da u svojoj disertaciji pri obradi sintaktičkih funkcija participâ uglavnom slijedim upravo njegovu klasifikaciju, ovdje se neću detaljnije zadržavati na njegovu opisu jer će o svakoj pojedinoj funkciji biti više riječi u odgovarajućem potpoglavlju.¹⁰² Umjesto toga predstaviti ću ukratko i najvažnije radove ostalih autora koji su pisali o staroslavenskim participima.¹⁰³

Otto Grünenthal usporedio je tekst staroslavenskih evanđelja s grčkim predloškom kako bi stekao uvid u prijevodnu tehniku Svete Braće i pružio vrijedne podatke slavenskoj gramatici, iako i sam naglašava metodološku problematičnost takva pristupa jer nisu svi kanonski tekstovi do nas došli neizmijenjeni (1910, 1911). Najviše prostora posvećuje kontrastivnomu opisu grčkoga jezika i staroslavenskih jezičnih sredstava, koje grupira po vrstama riječi, a uz glagole posebno komentira kategorije vida i stanja, glagolska vremena i

---

¹⁰² V. čitavo poglavlje 3. *Sintaktičke funkcije participâ u jeziku hrvatskoglagoljskih misala* i pripadajuća mu potpoglavlja.

¹⁰³ Premda tematikom ne pripada ovom potpoglavlju, treba ovdje spomenuti raspravu o aktivnome participu prezenta i aktivnome participu preterita I. čiji je autor Jan Sedláček (1954). Autor je dao pregled sintaktičke funkcije i značenja participskih konstrukcija čijom su sastavnicom spomenuti participi u različitim slavenskim jezicima, osvrnuvši se ujedno i na tip vremenskih odnosa koji se njima iskazuju u odnosu na glavnu rečenicu.

načine te nelične oblike. Tomu dodaje primjere slobodnijih prijevodnih rješenja i intervencija u poglavlju o stilistici, napomene o redu riječi i sročnosti, dok tek na samome kraju rada upozorava da bi trebalo proučiti i rijetka mjesta prevedena mehanički, no sam se u to ne upušta. Grünenthal ne pravi razliku između pridjeva i participa u pridjevnoj uporabi, stoga potonje komentira i u poglavlju o pridjevima bez posebne napomene. Napominje da je supstantivizirani particip jedno od sintaktičkih sredstava kojima se prenosi grčki supstantivizirani particip, i to obično u određenome liku (1910: 336–338). Grčke članske konstrukcije prenose se supstantiviziranim participom ili kojim od finitnih oblika glagola *byti* (1910: 343). Kada particip dolazi u atributnoj funkciji, ustvrđuje da uporaba dvaju likova ovisi o postojanju grčkoga člana, a osvrće se i na lik participa u sastavu predikata (1910: 341–342). Kratko komentira da se dativ apsolutni pojavljuje na mjestu grčkoga genitiva apsolutnog ili, rjeđe, na mjestu infinitiva s *év τῶ* (1910: 356; 1911: 4). U poglavlju o participima govori o odnosu vida grčkoga participa i staroslavenskoga koji dolazi na njegovu mjestu, komentira mjesta na kojima je particip uveden iako u grčkom stoji koja druga konstrukcija i sredstva prenošenja grčkih participa u prvome slavenskom književnom jeziku (1911: 6–11). O aktivnome participu preterita II. u sastavu složenih glagolskih oblika i drugim primjerima njegove uporabe piše u zasebnu poglavlju (1911: 19–21).

Gina Angelowa temeljito je u svojoj disertaciji analizirala odnos grčkih i staroslavenskih participa, podijelivši građu u tri dijela (1929). U prvome dijelu navodi različite grčke participske konstrukcije koje su u staroslavenskome prevedene drugim sintaktičkim sredstvom. U drugome dijelu navodi različita grčka sintaktička sredstva koja su u staroslavenskome prevedena participskim konstrukcijama. U trećem dijelu navodi grčke participske konstrukcije koje su u staroslavenskome prevedene također participskim konstrukcijama. Svaki je dio strukturiran na brojna poglavlja i potpoglavlja s obzirom na to da je svaka zabilježena prijevodna mogućnost u zasebnom odjeljku. Premda autorica donosi obilan i precizno strukturiran materijal, Radoslav Večerka upozorava na „atomiziranost“ njezina pristupa staroslavenskoj sintaksi, koja se ne smije promatrati tek kao puko prenošenje grčkih jezičnih sredstava (1961: 7; usp. i Růžička, 1963: 1–6).¹⁰⁴

---

¹⁰⁴ Zbog sagledavanja staroslavenske građe s aspekta grčkoga jezika i prijevodne tehnike najstarijih slavenskih prevoditelja slično je ovomu istraživanju ono Stanisława Słońskiego (1908). Iako se u svojem istraživanju prijevodnih ekvivalenata grčkih zavisnih rečenica u staroslavenskome jeziku mjestimično dotaknuo i participa, oni nisu bili predmetom njegova interesa, stoga ga ne spominjem u glavnome tekstu.

Petar Đorđić pisao je o pasivnim participima u staroslavenskome jeziku.¹⁰⁵ U radu o staroslavenskome pasivnom participu preterita ustvrđuje da on dolazi na mjestu triju grčkih participa: medijalnoga participa perfekta, pasivnoga participa aorista i glagolskoga pridjeva, a u latinskome je jeziku na njihovu mjestu također jedan particip – glagolski pridjev na *-tus*, no on stoji i umjesto grčkoga pasivnoga participa prezenta (1930: 274), što Đorđić potom oprimjeruje odgovarajućim mjestima iz *Marijinskoga evanđelja* na kojima staroslavenski particip nije sastavnim dijelom finitnih pasivnih konstrukcija. Posebno izdvaja primjere u kojima se grčki i staroslavenski tekst podudaraju uporabom participa, dok latinski gdjekad odstupa i umjesto participa sadrži „opisnu konstrukciju“, odnosno subordiniranu rečenicu, u pravilu odnosnu. Ističe da se u staroslavenskome jeziku pasivni particip preterita „još osećao kao glag. pridev za prošlost“ (1930: 276) jer se za sadašnjost rabio pasivni particip prezenta, što potvrđuje pojava i aktivnoga participa preterita I. na mjestu triju navedenih grčkih participa, no ako se grčkim participom izražavala necesitativnost, mogao se rabiti i particip prezenta. Ipak, pasivni particip preterita mogao je dobiti značenje pravoga pridjeva ako je označavao kakvo trajno svojstvo, stoga dolazi i na mjestu običnoga grčkoga pridjeva, što otvara prostor i njegovoj supstantivizaciji, a zabilježena je i mogućnost uporabe staroslavenskoga participa na mjestu grčke imenice ili obratno (1930: 276–277).

Na drugome je mjestu Đorđić iscrpno prikazao tvorbu i značenje obaju staroslavenskih pasivnih participa s osobitim obzirom na stanje u praslavenskome i suvremenim slavenskim jezicima, zbog čega taj njegov rad ima i izražen poredbeno-povijesni karakter (1931). Pasivni particip prezenta označavao je radnju istovremenu s trenutkom govorenja, odnosno s onom iskazanom finitnim glagolskim oblikom i tvorio se od nesvršenih, trajnih glagola, osim kada je imao necesitativno značenje (1931: 113–114). Najčešće je stajao na mjestu grčkoga medijalnoga participa prezenta. Na temelju primjera iz kanonskih tekstova i prijevoda *Novoga zavjeta* Vuka Stefanovića Karadžića Đorđić zaključuje da je vrijeme pasivnoga participa prezenta bilo uvjetno, odnosno njegov se glagolski karakter osjećao samo u vršenju neke radnje, zbog čega je njegovo značenje bliže apozitivnome negoli atributnome, a to je i glavni razlog gubljenju i ostalih glagolskih kategorija spomenutoga participa i njegovu prelasku u prave pridjeve (1931: 116–117). Što se pasivnoga participa preterita tiče, Đorđić ističe da stoji u vezi s predikatom bez obzira na vrijeme vršenja predikatske radnje i detaljno raščlanjuje njegovo značenje u atributnoj i predikativnoj uporabi s obzirom na službu imena uz koje stoji

---

¹⁰⁵ Umjesto Đorđićevih termina *trpni glagolski pridev sadašnjeg* i *trpni glagolski pridev prošlog vremena* rabim terminologiju kakva je zastupljena u suvremenim hrvatskim gramatikama staroslavenskoga jezika (npr. Damjanović, 2005).

(subjekt, objekt), položaj u rečenici (anteponiranost, postponiranost) i oblik (neodređeni, određeni) te sličnosti i različitosti takve uporabe u odnosu na pravi pridjev (1931: 118–129). Posebno se osvrće na tvorbu i značenje pasivnih participa od povratnih glagola (1931: 141–149), popridjevljenje pasivnih participa (1931: 149–159) i njihovo značenje s obzirom na vid glagola od kojega su tvoreni u aktivnim i pasivnim iskazima (1931: 160–172).

Dativ apsolutni bio je pobudio najviše interesa u paleoslavistâ, ponajprije pri određivanju je li riječ o izvornoj slavenskoj konstrukciji ili sintaktičkoj prevedenici prema jeziku predložaka najstarijih slavenskih tekstova – grčkome, o čemu je već bilo govora u prethodnome potpotpoglavlju. Sustavno i obuhvatno istraživanje dativa apsolutnog u staroslavenskome jeziku proveo je Ján Stanislav (1933–1934). Nakon sažeta uvodnoga prikaza prethodnih istraživanja apsolutnih konstrukcija u indoeuropskim jezicima, uz poseban obzir na teorije o podrijetlu dativa apsolutnog, prikazao je najčešće funkcije te participske konstrukcije i raščlanio njegovu strukturu i sastavnice, odnosno utvrdio tip imena koje najčešće dolazi u službi subjekta te vrstu i lik participa koji je obično predikatom takve konstrukcije. Potom se osvrnuo na pojavu veznika u pojedinim primjerima i ekvivalentne konstrukcije u grčkome predlošku na čijem mjestu dolazi staroslavenski dativ apsolutni i njegov status u današnjim slavenskim jezicima. Druga polovica Stanislavove rasprave obuhvaća iscrpno navođenje svih zabilježenih primjera dativa apsolutnog u kanonskim tekstovima, razvrstanih po vrsti participa, značenju konstrukcije i imenu koje dolazi u službi subjekta. Detaljnije je istraživanje dativa apsolutnog i grčkih jezičnih sredstava čijim je prijevodnim ekvivalentom u staroslavenskome jeziku dva desetljeća kasnije proveo Ladislav Nečásek (1957).

Istraživanje uporabe participa prezenta tvorenih od svršenih glagola koje je provela Ellen Hermelin u početku je trebalo obuhvatiti suvremeni ruski jezik, u kojemu se njima izriče prošlost, no radi boljšega je razumijevanja prvotno zagledanje u staroslavenski jezik postalo na kraju njezinom glavnom temom istraživanja (1935). Nakon pregleda dotadašnje literature o toj temi donijela je abecednim redom iscrpan popis svršenih glagola od kojih se tvore participi prezenta u kanonskim tekstovima, i to u njihovu kanonskome liku (infinitiv) uz navedeni nesvršeni parnjak, te je svaki obilno oprimjerila. Zaključuje da particip prezenta tvoren od svršenoga glagola najčešće ima značenje prošlosti, a ono po čemu se razlikuje od participa preterita jest to što se prvim iskazuje neposredna prošlost, odnosno radnja koja je završena prije toliko kratka vremena da se tek u sadašnjem trenutku podastire kao zaključena, dok se potonjim ne precizira pobliže značenje prošlosti (1935: 133). U najvećem broju primjera njegova uporaba nije pod utjecajem grčkoga jezika, već se može smatrati individualnim

odabirom prevoditelja (1935: 134). Izravan grčki utjecaj ne može se utvrditi ni u onim slučajevima u kojima slavenski particip ima futursko značenje jer samo u 30% primjera dolazi u predložku particip futura, dok je na ostalim mjestima kakva druga konstrukcija (1935: 135–139). Ostale značenjske nijanse čije je izricanje tvorbom prezentskih participa od svršenih glagola Hermelinova prepoznala kao moguće jesu iterativnost prošlosti (označivanje ponovljenih događaja čiji se pojedini odsječci doživljavaju svršenima), osporenost određene mogućnosti i dopunbenost značenja finitnoga glagola (uz *verba dicendi* ili uz druge glagole čije se značenje pojačava), a moguće su i kombinacije (1935: 139–145). Svoju je analizu zaključila usporednim tabličnim prikazom najčešćih značenja s jedne strane aktivnoga, a s druge strane pasivnoga participa prezenta.

O istoj je temi dvadesetak godina nakon Hermelinove pisao Igor Němec (1957), koji je pojavu staroslavenskih participa prezenta tvorenih od svršenih glagola sagledao kroz prizmu kategorije determiniranosti. Zaključuje da kanonski tekstovi odražavaju stanje u kojemu leksička kategorija neodređenosti još nije bila dosljedno podređena gramatičkoj kategoriji vida: u determiniranih je glagola stari oblik (tvoren od svršenoga glagola) zamijenjen novim (tvorenim od nesvršenoga glagola) još prije prvih slavenskih spomenika, dok isti proces u indeterminiranih glagola još nije bio dovršen.

Rumjana Hristova Zlatanova detaljno je raščlanila strukturu imenskoga predikata u staroslavenskome jeziku (1976). Posebno poglavlje posvećuje i participima, u kojemu razmatra vrstu participa koji mogu doći u sastavu imenskoga predikata te strukturu i značenje takvih konstrukcija (1976: 124–159). Najviše je prostora rezervirala za predikatni particip, odnosno particip u sastavu predikata koji obično dolazi uz glagol *byti*, i to u pravilu aktivni particip prezenta, a rjeđe aktivni particip preterita I. U raspravi o ispravnu shvaćanju takve konstrukcije Zlatanova se priklanja mišljenju da je riječ o sintaktičkoj vezi, a ne morfologiziranu obliku. Osim uz glagol *byti* particip dolazi gdjekad i uz druge glagole, koje autorica naziva semikopulativnima, npr. *prěbyvati* ili *obrěsti*, a posve iznimno uz njega se ne pojavljuje kopula (1976: 140–143). Poseban je odjeljak posvetila supstantiviziranome participu u sastavu imenskoga predikata, naglašavajući kao njegovu važnu karakteristiku uporabu u određenome liku i zamjenjivost pravom imenicom. Naposljetku komentira strukture koje dopuštaju različita tumačenja, a sukladno tomu i klasifikaciju, završivši svoj pregled prikazom pasivnih participa u sastavu predikata.

Uz spomenute, šire zasnovane rasprave o participima valja naposljetku spomenuti i usko specijalizirane studije pojedinih autora u kojima je fokusiran određeni mikrosegment s participima u vezi.

Antoine Meillet pisao je o distribuciji kraćih i dužih oblika aktivnoga participa preterita I. glagola i-tipa u staroslavenskome jeziku (1928). Međusobnom usporedbom kanonskih tekstova zaključuje da su u prvotnome prijevodu zasigurno bili zastupljeni samo kraći oblici jer upravo oni prevladavaju u svim spomenicima, dok sporadično javljanje dužih oblika (prevladavaju samo u *Sinajskome euhologiju*, u drugim su tekstovima rijetki) pripisuje individualnome unosu prevoditelja ili pisara, što ukazuje na to da se u pojedinim slavenskim jezicima u to vrijeme već proširila mogućnost tvorbe novijih oblika.

Pažnju Josefa Kurza zaokupio je oblik aktivnoga participa prezenta *gory* glagola *gorêti*, koji je zamijetio u *Assemanijevu evanđelju* na mjestu oblika za srednji rod (1956). Budući da je to jedini njemu poznat primjer takva tipa u najstarijim slavenskim tekstovima, pokušao je utvrditi razloge pojavljivanja upravo toga oblika i s obzirom na način njegove tvorbe i s obzirom na kategoriju roda.

Josef Kurz ponudio je i svoje tumačenje čestica *i*, *a*, *ti* koje se u kanonskim tekstovima gdjekad pojavljuju između participske konstrukcije i glavne rečenice (1964). Suprotno mišljenju A. Meilleta i A. Vaillanta, koji su u takvoj uporabi vidjeli neznanje i nemar kasnijih prevoditelja ili pisara kojim je „kvaren“ prvotni prijevod, Kurz ustvrđuje da nije riječ o veznicima, već o česticama kojima se postizala veća ekspresivnost te pretpostavlja da nije riječ o kasnijoj „jezičnoj dekadenciji“ već o kreativnoj uporabi jezičnih sredstava koja je zacijelo postojala i u prvobitnome prijevodu.

Premda i sam priznaje da je riječ o sasvim marginalnoj temi, David Huntley pisao je o dvjema analogijskim promjenama u određenome liku staroslavenskih aktivnih participa. Prva se odnosi na pojavu novijega nastavka *-iji* uz stariji *-eji* u nominativu množine muškoga roda, dok druga uključuje pojavu nastavka *-eji* u svim množinskim padežima koji su u sastavu gramatičkoga morfema imali slijed *-iji* (1987). Među tim dvjema promjenama nije uspio utvrditi povezanost, ali su mu zanimljive s aspekta spoznaja o jezičnim promjenama, čijim se rezultatima u pravilu pripisuje nepovratnost, dok je ovdje riječ o vjerojatnosti.

Josip Vrana posvetio se objašnjenju analogijskoga nastavka *-a* koji se javlja u participu prezenta aktivnome u nekim slavenskim jezicima, a osnovni materijal na kojemu dokazuje svoju teoriju kanonski su tekstovi, u kojima su sporadično ovjerene takve analogijske zamjene nastavaka koje uključuju pojavu nastavka *-ę* u onih glagola koji su izvorno imali nastavak *-y* (1991). Nastavak *-a* tumači rezultatom sekundarno provedene denazalizacije, nakon što je u prvoj fazi izvorni nastavak analogijom zamijenjen onim palatalnih osnova. Takav je nastavak zadržan do danas samo u češkome jeziku (1991: 315).

Emilie Bláhová raščlanila je mjesta na kojima umjesto pasivnih participa stoji običan pridjev tvoren sufiksom *-ьнъ* u prvome slavenskom književnom jeziku (2009). Zaključuje da je tako primjerice u onim slučajevima gdje je aktivno značenje glagola izraženo radnom imenicom s glagolima *dějati*, *tvoriti* (npr. *divьнъ* prema *divь tvoriti*), gdje je značenje odgovarajućega glagola *reflexivum tantum* (npr. *divьнъ* prema *diviti se*), uz glagole koji zahtijevaju objekt u dativu (npr. *věрьнъ* prema *věriti komu*) ili u primjerima u kojima se pokušava razriješiti homonimija (npr. *čьстьнъ* prema *čisti*).

U ovome je pregledu najvažnijih istraživanja participâ u staroslavenskome jeziku nešto više prostora namjerno posvećeno pasivnim participima i aktivnome participu preterita II. zato jer su oni samo u manjoj mjeri uključeni u korpus ove doktorske disertacije.¹⁰⁶ Na temelju iznesenoga vidljivo je da je istraženost participâ u najstarijem slavenskom književnom jeziku zahvaljujući prethodnim autorima koji su pisali o toj temi poprilično dobra, što se ne može ustvrditi i za njihovu istraženost u hrvatskome staroslavenskome i starohrvatskome (čakavskome) jeziku, što će se pokazati u sljedećim potpoglavljima.

2. 2. 2. 1. Participi u hrvatskome staroslavenskom jeziku

Dosadašnje spoznaje o participima u hrvatskome staroslavenskom jeziku odnose se pretežno na njihove oblike, a nalazimo ih većinom sporadično kao usputne napomene o njihovoj sklonidbi, odnosno uporabi prilikom opisa kojega hrvatskoglagoljskoga spomenika ili teksta, što i ne čudi s obzirom na to da detaljan jezični opis i nije bio primarnim zadatkom takvih istraživanja (usp. npr. Štefanić, 1957: 99–100; Grabar, 1969: 217–218; Pantelić, 1973: 180; 2013: 461; Šimić, 2004: 12–13; Badurina-Stipčević, 2006: 43, 52–53; 2009: 21, 27–28; Vlašić-Anić, 2011: 139–140). Zbog nepostojanja obuhvatnijih istraživanja podaci su o participima ostajali nužno fragmentarni. Tako je primjerice Josip Hamm, govoreći o participima u hrvatskome staroslavenskom jeziku, mogao tek spomenuti dobro čuvanje kraćih, jotiranih oblika aktivnoga participa preterita I. glagola i-tipa i ustvrditi da su inovacije s vremenom zahvatile participe u pridjevskoj i priložnoj službi: u prvome slučaju oblici s osnovom proširenom analogijom prema zavisnim padežima zahvatili su i one padeže u kojima ih ranije nije bilo, a u drugome se slučaju generalizirao sufiks *-e* (1963: 53, 56, 59). Sustavan prikaz sklonidbe i tvorbe participâ pružio je pedesetak godina kasnije Milan Mihaljević, potvrdivši da se dobro čuvaju naslijeđeni staroslavenski obrasci, s iznimkom rijetkih primjera pojave analogijskoga formanta *-uĉ-* u nominativu jednine muškoga roda ili nastavka *-a* u

---

¹⁰⁶ V. više o tome u 3. *Sintaktičke funkcije participâ u jeziku hrvatskoglagoljskih misala*.

nominativu jednine ženskoga roda te unosa pridjevskoga nastavka *-i* u nominativ množine muškoga roda (2005; 2008a: 343–345; 2009: 336), no ti se nastavci, kako upozorava Sandra Sudec, vrlo rijetko pojavljuju i u staroslavenskim tekstovima, stoga se i ne mogu smatrati pravom inovacijom (2008b: 520).¹⁰⁷

Ako se posebno i komentirala pojedina participska konstrukcija, najčešće je bila riječ o procjeni zastupljenosti dativa apsolutnog, čija se uporaba u literaturi mjestimično određuje pouzdanim „znakom starine“ (Nazor, 1963: 73), dok se druge funkcije participa promatraju tek kroz prizmu njihove pridjevske/atributne, odnosno priložne/adverbijalne uporabe. U uvodnome dijelu svojega iscrpnog pregleda sklonidbe aktivnoga participa prezenta u hrvatskome staroslavenskom jeziku Sandra Sudec istaknula je dostatnost takve podjele zbog upućivanja na razgraničenje između deklinabilnih i indeklinabilnih oblika (2008b: 517), no unatoč tomu, u skladu sa suvremenom literaturom, komentira i sintaktičke konstrukcije sastavnim dijelom kojih mogu biti participi koji su predmetom njezina bavljenja. Premda je već Hamm upozorio da se dativ apsolutni u hrvatskoglagoljskim tekstovima katkad nalazi i na mjestima na kojima ne dolazi ni u latinskome izvorniku ni u srodnim rukopisima (1963: 56), uvjerenost u pouzdanost toga kriterija u procjeni starosti pojedinoga teksta provukla se i u kasniju literaturu.

Prevlast interesa za morfološku razinu prilikom jezičnoga opisa traje i do današnjih dana. Deklinaciju participâ u sanktoralu *Hrvojeva misala* prikazala je Lana Hudeček (1994a). Autorica donosi primjere za sve padeže, rodove i brojeve, a posebno izdvaja participe u imeničkoj službi. Iako građa doista potvrđuje autoričinu tvrdnju da je obilno potvrđena uporaba participa kao priloga (1994a: 45, 53), ipak nisu svi oblici kojima se ta teza potkrepljuje primjeri istoga reda. Unatoč tomu što se to nigdje eksplicitno ne navodi, iz primjera koji se donose u tekstu može se apstrahirati autoričino načelo da se oni primjeri koje je danas moguće zamijeniti glagolskim prilogom smatraju priložima, dok se oni koje je danas moguće zamijeniti samo subordiniranom, najčešće odnosnom, rečenicom smatraju participima u pridjevskoj funkciji.¹⁰⁸ Očigledno je međutim da valja razlikovati primjere *naslađahъ se po vse d(b)ni igrajući pred' nimъ* (Hudeček, 1994a: 46) i *otgovorivъ i(su)sъ re(č)e(!) emu* (Hudeček, 1994a: 53). Zbog nerazdvajanja se razine oblika od razine značenja¹⁰⁹ ne može prihvatiti tvrdnja da u proučenu korpusu aktivni particip prezenta dolazi

---

¹⁰⁷ Pojava analoških nastavaka češća je u hrvatskoglagoljskim zbornicima neliturgijskoga sadržaja (usp. npr. Damjanović, 2009: 392–394).

¹⁰⁸ To se odnosi na nominativne oblike. U kosim se padežima danas u pravilu zamjenjuju jedino subordiniranom rečenicom.

¹⁰⁹ Gdje se izostaje i minimalni kontekst potreban za ispravno tumačenje uporabe konkretnoga participa.

češće u pridjevskoj, a aktivni particip preterita I. u priložnoj funkciji (Hudeček, 1994a: 53, 65). Upravo je obratno!

U svojem opisu jezika *Muke po Mateju* u hrvatskoglagojskim misalima Marinka Šimić navodi zasvjedočene oblike koji dokazuju očuvanu sklonidbu participâ naslijeđenu iz staroslavenskoga jezika, dok u poglavlju o sintaksi komentira većinom razlike u redu riječi i razlike koje su posljedica različitih predložaka, odnosno samostalnih intervencija prepisivača ili pisara, kao što su dodane ili ispuštene riječi, sintagme i rečenice (2000: 64–67, 81–88).

Istraživši jezik odabranih dijelova psaltira i sanktorala triju hrvatskoglagojskih tiskanih brevijara (prvotiska brevijara iz 1491., *Baromićeva* iz 1493. i *Brozićeva* iz 1561.), Ivan Jurčević ustvrdio je da participi dobro čuvaju hrvatskostaroslavensku normu na razini oblika, dok je inovacija vrlo malo (2002: 179–189). Razlike zabilježene u građi odnose se uglavnom na različitu uporabu neodređenih i određenih participa u pojedinim padežima. Kratak je odjeljak posvetio i ulozi participa u rečenici, navodeći tek nekoliko primjera za atributnu i priložnu funkciju participa i uspoređujući ih s Vulgatom (Jurčević, 2002: 189–191), a posve istu metodologiju primijenio je i u svojem radu o tvorbi i uporabi aktivnoga participa prezenta na neznatno proširenu korpusu (2004).

Iako također usmjereno na morfološku razinu, istraživanje glagolskih oblika u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje pokušalo je nadići ograničenja starije filološke metodologije i iznaći prikladniji pristup kojim bi se jezik toga misala potpunije opisao (Ceković – Sanković – Žagar, 2010). U uporabi participa zamjetan je znatan odmak od dotadašnje hrvatskostaroslavenske tradicije kakvu nalazimo u ostalim trima tiskanim hrvatskoglagojskim misalima 15. i 16. stoljeća, ali nije rezultat jezičnoga pomlađivanja već posljedica izrazita redigiranja teksta prema Vulgati. Iako je njihova uporaba naizgled smanjena, ne može se reći da je došlo do njihove redukcije jer su gotovo svi primjeri asimetrije među spomenutim četirima misalima posljedica doslovna ugledanja na predložak. Na mnogim mjestima na kojima je u paralelnim misalima particip u Kožičića dolazi finitni glagolski oblik, ali su potvrđena i brojna mjesta na kojima se upravo u *Misalu hruackome* rabi particip naspram finitnih oblika u ostalim trima misalima. Utjecajem bi se govornoga jezika mogla smatrati tek narušenost njihove paradigme, u kojoj su – unatoč dobru čuvanju sklonidbe i starijih nastavaka – vidljiva analoška ujednačavanja različita tipa.

Ipak, novija su istraživanja hrvatskoglagojskih tekstova oštrije fokusirala dosad slabo istražene jezične razine, među kojima i tvorbu riječi. Premda u središtu njezina zanimanja nisu bili participi, u svojem detaljnom opisu tvorbe pridjeva u hrvatskome staroslavenskom jeziku Sandra Sudec dotaknula se i tih glagolskih oblika, posvetivši posebno poglavlje

njihovoj preobrazbi u pridjeve (2010: 202–210). Budući da pridjevi i participi imaju podudarne sintaktičke službe, naglasila je da definiranje popridjevljena participa nije jednostavan zadatak. Ustvrdivši da kriteriji razgraničenja participa od pridjeva nastala preobrazbom od participa koje je ponudio Aleksandar Belić nisu dovoljno precizni za odabrani korpus, poslužila se drugim – formalnim i značenjskim – pokazateljima kako bi riješila taj metodološki problem (mogućnost stupnjevanja, prefiksacija pojačajnim prefiksom; znatan značenjski pomak, pojava modalnoga potencijalnog značenja u pasivnih participa).

Preokret u sintaktičkim istraživanjima hrvatskoga staroslavenskog jezika nastupio je početkom 21. stoljeća, otkad možemo pratiti brojnije radove o različitim sintaktičkim temama.¹¹⁰ Njihovim važnim prethodnicama mogu se smatrati istraživanja hrvatskoglagoljskoga rituala Josipa Leonarda Tandarića (1993) i habilitacijska radnja Johannes Reinhardta o sintaksi hrvatskoglagoljskoga misala (1993). Premda Tandarićevi radovi ne uključuju opširnija istraživanja sintaktičkih tema, treba ga izdvojiti ponajprije zbog napora koje je uložio u dokazivanje da su hrvatski glagoljaši izvrsno poznavali latinski jezik, ali i hrvatskostaroslavensku jezičnu normu, koju su u novim prijevodima dosljedno, ali ne i slijepo slijedili. Njihove prevodilačke postupke oprimjeravao je nerijetko upravo participima, pokazujući da su – uz doslovno prenošenje latinskih participskih konstrukcija – katkad uvodili participe i ondje gdje se u izvorniku nalazila finitna rečenica (1993: 69, 103–104). Tandarićev odmak od devetnaestostoljetne filološke metodologije vidljiv je na mnogim mjestima, a napose u njegovu upozorenju na paradoksalnu činjenicu da su najdosljednije čuvani upravo oblici koji su bili obilježeni kao izrazito knjiški, kao što su primjerice bile i participske konstrukcije.¹¹¹

Johannes Reinhart posvetio je četiri poglavlja temama koje su u užoj vezi s participima u svojoj studiji o sintaksi hrvatskoglagoljskoga misala uz usporedno navođenje primjera i iz sjeverne i iz južne skupine hrvatskoglagoljskih misala. U poglavlju o apsolutnim konstrukcijama razmotrio je pojavljivanje dativa apsolutnog i njegovih sinonimnih sintaktičkih sredstava (s jedne strane vremenske rečenice, a s druge strane instrumentala apsolutnog), pri čemu je izdvojio i primjere njegova uvođenja u kasnijim redakcijama hrvatskoglagoljskoga teksta (1993: 115–124). Dotaknuo se i participa u funkciji situacijskoga determinatora, iako ga ne naziva tim terminom (1993: 189–194, 214). U poglavlju o

---

¹¹⁰ O tome je bilo više riječi u potpotpoglavlju *1. 1. 1. Jezik hrvatskoglagoljskih misala*.

¹¹¹ Usp. „Što se neki oblik više razlikovao od oblika koji su živjeli u govornom jeziku, to je manje bio pod njihovim utjecajem i to se bolje čuvao, ne samo u prijepisima starih tekstova nego i u novim prijevodima. To je ujedno dokaz da hrvatska redakcija crkvenoslavenskog jezika ne ostaje u upotrebi zato što prepisivač nije sposoban za nešto bolje, već je to jezik kojim se naši glagoljaši u prevođenju služe aktivno i kultiviraju ga kao svoj svečani, liturgijski jezik.“ (Tandarić, 1993: 103)

participskim konstrukcijama usmjerio je svoju pažnju na zamjenu participa finitnim glagolom i finitnoga glagola participom, što se glavninom odnosi na particip u funkciji sekundarnoga predikata, čije je značenje obično vremensko, a vrlo rijetko uzročno, namjerno ili dopusno (1993: 329–357). Ustvrdio je da mnoge od zamjena toga tipa nisu nastale pod latinskim utjecajem i da nisu ovisne o pripadnosti pojedinoga kodeksa sjevernoj ili južnoj skupini. Posebno je poglavlje Reinhart rezervirao za odnosne rečenice, čiji je unos potaknut prije svega latinskim predloškom, iako ne i uvijek, a koje se pojavljuju na mjestu atributnoga ili supstantiviziranoga participa, iznimno i na mjestu kojega drugog sintaktičkog sredstva (1993: 401–426). Na temelju ekscerpiranih primjera zaključio je da se takve inovacije mogu pratiti već od 12. stoljeća, a nastavljaju se u sljedećim stoljećima. S obzirom na jači utjecaj Vulgate odnosne su rečenice češće u južnoj skupini liturgijskih kodeksa. Upravo se na zamjeni participa odnosnom rečenicom najjače ogleda latinski utjecaj u hrvatskoglagoljskome misalu.

U svojem sintetskom opisu hrvatskoga staroslavenskog jezika Milan Mihaljević i Johannes Reinhart komentirali su sintaktičke značajke s obzirom na njihovu (ne)ovisnost o latinskome predlošku (2005). Latinskomu utjecaju pripisali su, između ostaloga, zamjenu dativa apsolutnog vremenskom rečenicom ili instrumentalom apsolutnim pod utjecajem sintaktičke konstrukcije koja se nalazi u predlošku te zamjenu participske konstrukcije odnosnom ili kojom drugom finitnom rečenicom (2005: 66–68).

Prikazujući obilježja najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata na sintaktičkoj razini, gdje valja očekivati znatno veće utjecaje jezika predložaka (grčkoga i latinskoga), ali i govornoga idioma, negoli na fonološkoj i morfološkoj razini, Milan Mihaljević dotaknuo se i participâ u onoj mjeri u kojoj mu je bilo potrebno za procjenu jezičnoga utjecaja predložaka (2006). Svoju je pozornost usmjerio na dativ apsolutni i njegovo variranje s instrumentalom apsolutnim te smjenjivanje participskih konstrukcija s odnosnim ili drugim finitnim rečenicama.

U svojem prikazu najvažnijih rezultata dosadašnjih istraživanja sintakse hrvatskoga staroslavenskog jezika Milan Mihaljević ustvrdio je da je uporaba participâ razmjerno česta i većinom uvjetovana konstrukcijom u grčkome ili latinskome predlošku, premda ne i uvijek (2009: 339, 341). Kao važnu značajku izdvojio je zastupljenost dativa apsolutnog, koji se u mlađim razdobljima ipak češće zamjenjuje drugim sintaktičkim sredstvima, primjerice vremenskom rečenicom ili instrumentalom apsolutnim pod latinskim utjecajem, dok su apsolutne konstrukcije s drugim padežima iznimno rijetke.

Lucija Turkalj opisala je sintaksu hrvatskoglagoljskoga psaltira za potrebe svoje doktorske disertacije, raščlanivši unutarnji ustroj rečenice, sintaksu imenâ i glagolâ te udio

stranih jezičnih elemenata koji su mogli prodrijeti iz grčkih, latinskih i hebrejskih predložaka (2012). U okviru sintakse nefinitnih glagolskih oblika posebno je mjesto posvetila upravo participima, prikazavši službu koju vrše u rečenici te njihovu uporabu s obzirom na sintaktičku funkciju čijim su nosiocima (2012: 14–15, 20–28, 53–54, 72–73, 132–133, 141–142, 196–210). Sve u svemu, zaključila je da se u sintaksi participâ dobro čuvaju modeli naslijeđeni iz staroslavenskoga jezika.

S obzirom na dotadašnju slabiju istraženost te jezične razine noviji opisi pojedinih hrvatskoglagoljskih tekstova uključuju i detaljnije poglavlje o sintaksi, unutar kojega posebno mjesto zauzimaju participi. Primjerice u opisu jezika hrvatskoglagoljskih *Pazinskih fragmenata* s početka 14. stoljeća Jasna Vince prikazala je tvorbu i sklonidbu participa u odjeljku o morfologiji, dok je u odjeljku o sintaksi raščlanila službu u kojoj dolaze i njihove sintaktičke funkcije (Mihaljević – Vince, 2012: 58–62, 73–106). Navela je primjere za determinativni i supstantivizirani particip, particip u funkciji sekundarnoga predikata i dativ apsolutni, a uz aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I. ukratko je oprimjerila i uporabu pasivnih participa.

Ovdje valja spomenuti i istraživanje sintaktičkih funkcija aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje koje su proveli Ivana Eterović i Jozo Vela kako bi utvrdili u kolikoj je mjeri sintaksa participâ ovisna o latinskome predlošku (2013). Premda se pokazalo da uporaba participâ prilično vjerno slijedi latinski predložak, nije o njemu ovisna u potpunosti, što se osobito dobro može uočiti na primjeru dativa apsolutnog, koji Kožičić često uvodi i ondje gdje ga u latinskome nema. Usprkos nepodudaranju u odabiru sintaktičkih konstrukcija zbog različitosti njihovih predložaka, participi se u Kožičićevu misalu rabe u istim sintaktičkim funkcijama kao u ostalim trima tiskanim hrvatskoglagoljskim misalima 15. i 16. stoljeća.

Unatoč zamjetnu napretku u istraženosti sintakse hrvatskoga staroslavenskog jezika posljednjih desetljeća, mnogo je zanimljivih tema, očekivano, i dalje nesustavno istraženo i slabije rasvijetljeno, među kojima i sintaksa participâ. Upravo je to bilo jednim od presudnih razloga zbog kojih sam se odlučila u svojoj doktorskoj disertaciji pozabaviti njihovim sintaktičkim funkcijama, želeći time dati prilog boljemu poznavanju sintakse hrvatskoga staroslavenskog jezika, ali i hrvatske povijesne sintakse uopće.

2. 2. 3. Participi u hrvatskome jeziku do kraja 16. stoljeća

Kada je riječ o istraženosti participâ u hrvatskome jeziku do kraja 16. stoljeća, može se ustvrditi slično onomu što je prethodno rečeno za hrvatski staroslavenski jezik. Najbolje su istraženi na morfološkoj razini, a doticali su ih se uglavnom autori prilikom jezičnih raščlambi pojedinih spomenika hrvatske pismenosti. Pritom se obično tek ustvrđuje čuvanje starijega stanja (uz navođenje primjera koji dokazuju da su se participi još sklanjali i rabili u atributnoj i adverbijalnoj službi) ili završenost procesa adverbijalizacije. Premda su rasprave u središtu čijega su interesa participi malobrojne, postoji nekoliko pokušaja opisa njihova povijesnoga razvoja, što je u skladu s temeljnim fokusom devetnaestostoljetne filologije.

Jedan je od pregleda povijesnoga razvoja participa u hrvatskome (odnosno hrvatskosrpskome) jeziku ponudio Aleksandar Belić (1973: 67–80).¹¹² Pomak u uporabi aktivnoga participa prezenta dogodio se još prije prvih pisanih spomenika, i to u onome trenutku kada su se nominativni oblici prestali dovoditi u vezu s odgovarajućim rodom, brojem i padežom i počeli rabiti sa značenjem priloga.¹¹³ S takvim se značenjem oblici na *-e* rabe sve do 16. i 17. stoljeća, a oblik na *-će* sve do kraja 16. stoljeća. Kasnije ih potiskuje u većoj mjeri oblik na *-ći*, koji sa značenjem priloga dolazi od 13. stoljeća, a dijelom oblik na *-ć*¹¹⁴, čija je pojava od kraja 15. stoljeća potpuno obična, dok su njegove potvrde prije toga razdoblja rijetke. Deklinabilnost ovoga participa u starijoj hrvatskoj književnosti (osobito u čakavskoj), po Belićevu mišljenju, moguća je samo kada imaju značenje pravoga pridjeva, a ako se rabe kao glagolski pridjevi, tada je riječ o utjecaju crkvenoga ili kojega stranoga jezika (latinskoga, talijanskoga, njemačkoga) (1973: 71).

Gubljenje se promjenjivosti aktivnoga participa preterita I. odvijalo jednako. Nominativni se oblici ovoga participa rabe sa značenjem priloga od početaka hrvatske pismenosti. S izvornim nastavcima u tome padežu opstaju sve do 16. i 17., pa čak i do 18. stoljeća, nakon čega se gube. U 16. stoljeću proširuje se tvorba sufiksima *-av*, *-avši*, kakvu su u ishodišnome sustavu imali glagoli s infinitivnom osnovom na suglasnik, na sve glagole

¹¹² Smatrajući takav pristup neophodnim pri utvrđivanju razloga gubljenju (aktivnih) participa, Belić naglašava da je nužno promotriti i njihovu uporabu, i značenje, i oblike (Belić, 1939: 59). To je načelo primijenio i u spomenutom pregledu.

¹¹³ Deklinacija se ovoga participa uglavnom podudarala s pridjevskom sklonidbom, s iznimkom nominativnih oblika, koji zato podliježu analoškim promjenama. Posljedica je toga, smatra A. Belić, bila da su „[s]vi oblici staroga participa, koji se nisu mogli, zbog svoga naročitog oblika, osetiti kao pridevski oblici izvesnoga roda i broja, postali [...] zbog toga prilozi, tj. počeli su se upotrebljavati uz sve rodove“ (1973: 69). Primjerice u izrazu *žena plačōci pride* dočeto se *-i* participa nije osjećalo kao nastavak za ž. r. jer nije bilo nijedne pridjevske riječi koja bi imala takav nastavak u N jd., a u imenica je ja-deklinacije tipa *bogyni*, ionako rijetkim, rano izgubljen izvorni nastavak i zamijenjen nastavkom *-a* (Belić, 1939: 60).

¹¹⁴ Belić smatra da nije riječ o nekadašnjem obliku A mn. m. r., već o apokopiranu obliku participa na *-će* nastalu nakon razvoja tzv. pokretnoga *e*, koji se javlja u priloga i veznika *te*, *rjeđe*, u prezentu. (1973: 70–71) S takvim se tumačenjem ne slaže D. Gabrić-Bagarić (1995b: 56).

neovisno o dočetu njihove infinitivne osnove, a iz jezika se gube i kraći, stariji oblici participa glagola i-tipa.

Da bi utvrdio razloge ograničenoj uporabi participa u suvremenome jeziku, Belić razmatra najprije participe koji su se u najvećoj mjeri sačuvali: pasivni particip preterita i aktivni particip preterita II. (1973: 188–191). Pasivni particip preterita zadržao je mogućnost predikativne i atributivne uporabe: u prvome slučaju samo označuje da je određena radnja vršena, a u drugome da je radnja koja se vršila izvršena i postala svojstvom predmeta. Budući da tada označava stalno svojstvo, značenje mu je blisko pridjevskom, stoga se rabi kao pravi pridjev i zadržava promjenjivost (npr. *vjenčani kum*). Takva se razlika u značenju može zamijetiti i u aktivnoga participa preterita II. S obzirom na to da samo izvršena radnja može postati stalnim svojstvom predmeta, u atributivnoj uporabi mogu doći samo oblici ovoga participa tvoreni od svršenih glagola, koji nerijetko prelaze u prave pridjeve.¹¹⁵

Na temelju morfosintaktičkih obilježja tih dvaju participa Belić zaključuje da su pridjevska svojstva primili i aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I. kada su označavali kakvo stalno svojstvo (npr. *tegleća stoka, bivši gazda*).¹¹⁶ (1973: 181–199) Ako je prevladala veza s glagolom, prešli su u priloge, i to oni participi koji su završavali na *-će, -ći, -ć, -vši*. U književnim se tekstovima susreću i primjeri uporabe tih oblika uz ime u kojemu od zavisnih padeža, ali u atributivnoj službi (npr. *Jeste li videli človika mrući od velike žaje?*). Kada su se ova dva participa rabila uz predikat kao modifikacija glagolskoga značenja, poprimali su priložna značenja (vremensko, načinsko, uzročno, pogodbeno, dopusno). Ti su participi bili i konkurentno sintaktičko sredstvo zavisnoj rečenici odgovarajućega značenja, što Belić tumači činjenicom da participi u rečenici zapravo imaju ulogu sekundarnih predikata (1973: 194).

Drugim riječima, Belićevo se tumačenje razvoja aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. može sažeti na sljedeći način: ako se prekine veza participa s imenicom na koju se odnosi i izostane kongruencija, particip postaje gerund; ako se pak prekine veza participa s glagolom prema kojemu se upravlja i radnja koju on označuje postane stalnom osobinom predmeta, particip postaje pridjev (Belić, 1939). Pri određivanju je uzroka adverbijalizacije participâ Belić polazio od morfologije prema sintaksi, smatrajući da je gubitak sročnosti uzrokovao promjenu njihove sintaktičke službe. Kasniji će istraživači poći obratnim redosljedom: promjene na morfološkom planu zapravo su posljedica njihove

---

¹¹⁵ U takvu slučaju postoji i mogućnost njihove komparacije (npr. *vreo, vreliji*). Upravo je mogućnost stupnjevanja participa jedan od najsigurnijih formalnih pokazatelja njegova popridjevljenja (Sudec, 2010: 204).

¹¹⁶ O pravogovornim i pravopisnim problemima u vezi s popridjevljenim participima tipa *sljedeći, prijeteći* pisao je s aspekta suvremene standardologije Dalibor Brozović (1985).

izmijenjene funkcije u rečenici (usp. npr. Kovaliv, 1957: 6; Pešikan, 1959: 99).¹¹⁷ Neke je od Belićevih postavki preciznije razradio i dopunio Mitar Pešikan (1959), posvećujući veću pažnju, između ostaloga, službi koja je u njegovim radovima bila zapostavljena – participu u atributnoj funkciji.

U recentnoj se literaturi, koja u obzir uzima aktualne dosege suvremene indoeuropeistike, Belićev pristup ocjenjuje posve zastarjelim (Matasović, 2008: 7). Suvremeni je pogled na razvoj participa od indoeuropskoga, preko baltoslavenskoga i praslavenskoga, do hrvatskoga jezika pružio u svojoj poredbenopovijesnoj gramatici hrvatskoga jezika Ranko Matasović (2008: 291–300), koji u odnosu na prethodne hrvatske priručnike takva tipa¹¹⁸, a u skladu s aktualnim spoznajnim dosezima indoeuropeistike, znatnu pozornost posvećuje morfologiji, koja je dotad bila uglavnom zanemarena. Kraći pregled morfološkoga razvoja participa od praslavenskoga do hrvatskoga jezika pružio je isti autor na drugome mjestu (2009: 98, 100).

Uz Belićev pregled povijesnoga razvoja participâ ovdje valja spomenuti još nekoliko kraćih prikaza, među kojima i onaj Đure M. Škarića s početka 20. stoljeća, koji je opisao tvorbu i uporabu aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. u čakavskoj književnosti 15. i 16. stoljeća (1902). Uvjeren da je povijesni razvoj participâ moguće razumjeti samo poznavanjem njihove tvorbe u najstarijem slavenskom književnom jeziku, na početku Škarić opisuje tvorbu obaju participa u praindoeuropskome i staroslavenskome jeziku, a potom prikazuje tvorbene obrasce zasvjedočene u svojem korpusu, oprimjerujući obilno svaki od njih. Utvrđuje četiri različite tvorbene mogućnosti za svaki od dvaju participa koji su u središtu njegove pozornosti: (a) *gredući, videći*; (b) *greduć, videć*; (c) *greduće, videće*; (d) *grede, vide, čekaje, plivaje* (1902: 3), odnosno (a) *pomog, vazam*; (b) *minuv, stav*; (c) *pomogši, rekši, vidivši*; (d) *čuvše, vazamše* (1902: 11). Priklanjajući se tumačenju T. Maretića, razlog širenju tih oblika Škarić različito određuje: oblike koji završavaju na *-i* drži utjecajem instrumentala množine, one s nastavkom *-ø* smatra akuzativom jednine muškoga roda, dok one koji završavaju na *-e* koje se naslanja na nerelacijski morfem tumači akuzativom jednine srednjega roda, kao i one oblike aktivnoga participa prezenta koji završavaju na *-e* kojemu ne prethodi nerelacijski morfem; oblike aktivnoga participa preterita I. navedene pod (a) tumači jednako, ali ističe djelovanje analogija na njihovo konačno

---

¹¹⁷ Katkad se tragovi starijega shvaćanja, koje zastupa Belić, provlače i u novijoj literaturi. Usp. „U trenutku kada su izgubili pridjevsku deklinaciju i broj, promijenio se i njihov položaj u rečenici.“ (Švačko, 1991: 281)

¹¹⁸ Povijesne gramatike hrvatskoga jezika u pravilu sadrže samo povijesnu fonologiju (usp. Holzer, 2007; Moguš, 2010), a u rijetkima koje uključuju i morfologiju (Jurišić, 1992) zamjetna je potreba za osuvremenjenjem gramatičkoga opisa i tumačenja.

formiranje (1902: 22–28). Držeći se Miklošičeve sintakse, u odjeljku o uporabi komentira zabilježene primjere u kojima se aktivni particip prezenta tvori od svršenih glagola, što je rijetko potvrđeno u slavenskim jezicima (ruskome, češkome i slovačkome). Takvi su oblici u njegovu korpusu obični i njihovo je značenje, kako napominje Škarić, uvijek ili prošlo ili buduće, neovisno o obliku (1902: 16–19). S druge strane aktivni particip preterita I. tvori se katkad od nesvršenih glagola, no ta je mogućnost u slavenskim jezicima običnija (1902: 19–20). U čakavskoj književnosti 15. i 16. stoljeća oba su se spomenuta participa rabila u funkciji atributa (i to češće aktivni particip prezenta), pri čemu su se mogli i supstantivizirati, a njihovu sklonidbu Škarić pripisuje utjecaju latinskoga, talijanskoga ili staroslavenskoga jezika jer je u većini slavenskih jezika izgubljena (1902: 20–22). Svoj prikaz autor završava primjerima uporabe dvaju participa o kojima je riječ uz lične oblike glagola *biti* i u gerundskome značenju te oprimjerenjem apsolutnih padeža koje je pronašao u korpusu (nominativa i dativa).

U okviru prikaza značenja i uporabe participâ u suvremenome jeziku Augusta Musića nalazimo i kratak ekskurs o njihovu povijesnome razvoju (1935: 133–137). Musić pak slijedi Đuru Daničića u tumačenju adverbijaliziranih participskih oblika kao onih nominativa množine muškoga roda, koji uključuju starije (*-će, -še*) i mlađe (*-ći, -ši*) oblike, odnosno nominativa jednine muškoga roda ako je riječ o oblicima aktivnoga participa prezenta na *-e* ili aktivnoga participa preterita I. koji završavaju dočetnim suglasnikom osnove ili sufiksom *-v*. Participi u funkciji sekundarnoga predikata ili „adverbijalni participi“, kako ih naziva Musić, iskazivali su radnju koja se shvaćala kao priložna oznaka radnje predikata, a takvo, priložno značenje naposljetku je stvorilo i priložni oblik. Činjenicu da su adverbijalizirani upravo nominativni oblici tumači uobičajenošću i frekvencijom njihove uporabe, što nije rijetkost među indoeuropskim jezicima općenito.

Darija Gabrić-Bagarić određuje kraj 15. i početak 16. stoljeća završnom fazom u razvoju hrvatskoga glagolskog sustava, „nakon koje ćemo imati gramatički (morfološki) ustroj vrlo blizak današnjemu“ (1995a: 135–136). Prijelomnim trenutkom u kojemu počinje funkcionirati novi gramatički sustav može se smatrati sredina 17. stoljeća (1995a: 136). Autorica ističe da je popriloženje participa uzrokovala promjena njihove sintaktičke funkcije: „Dok je particip funkcionirao unutar rečenice kao segment koji ima vezu i sa subjektom i s predikatom, on je čuvao sve svoje morfološke pridjevske odlike: promjenljivost, slaganje sa subjektom (rod, broj, padež) i vezu s predikatom. Put k adverbijalizaciji započeo je prekidom veze sa subjektom, ili s imenicom uopće, ostvarivanjem veze jedino s predikatom, a to je dovelo do toga da particip gubi svoju deklinaciju, odlike gramatičkoga roda i broja i briše

svoju pridjevsku funkciju. Ostaje jedino veza s predikatom, koja na sintaktičkoj razini znači da particip više ne kvalificira subjekt, nego govori o nekoj okolnosti ili načinu na koji se obavlja radnja označena predikatom.“ (1995b: 52) Tako su oblici zavisnih padeža postali nepotrebnima, a nominativni su se oblici počeli rabiti za svaki rod i padež (1995b: 52). Na temelju jezika Marka Marulića i proze njegovih suvremenika Darija Gabrić-Bagarić pokušala je utvrditi razvojne faze nastanka suvremenoga oblika glagolskoga priloga prošlog i uzroke razlaganja naslijeđenoga sustava oblika (1995a), a na drugome je mjestu iscrpnije pisala o popriloženju aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I., ponudivši rekonstrukciju etapa toga procesa na temelju široko obuhvaćene građe iz hrvatskih srednjovjekovnih tekstova te štokavskih i čakavskih pisaca (1995b).

Predstavljene preglede dopunjuju precizniji podaci u sustavnim raščlambama najstarijih hrvatskih spomenika. Od samih početaka hrvatske pismenosti može se pratiti međusobna povezanost svih njezinih sfera neovisno o različitoj pismovnoj, odnosno kulturnoj domeni kojoj pojedini spomenik pripada. Uvidi u hrvatske glagoljičke, ćiriličke i latiničke spomenike ukazali su na mnogobrojne veze koje među njima postoje, a ujedno potakli i poticajna pitanja o poligrafičnosti srednjovjekovnih skriptorija (Malić, 2002: 35). U svima je njima zamijećen jak utjecaj staroslavenske jezične tradicije, koju su doživljavali kao viši stil i biraniju inačicu svojega jezika te značajke čijega su stilskoga rekvizitarija po potrebi koristili.¹¹⁹ Zbog tih se razloga prikaz dosadašnjih spoznaja o participima u hrvatskoj (književno)jezičnoj povijesti ovdje ne ograničuje samo na glagoljičke tekstove.

U hrvatskoglagoljskim natpisima i grafitima od 11. do 18. stoljeća participi su slabo zastupljeni¹²⁰ (Mihaljević – Sudec, 2011: 414), što je posljedica činjenice da zapisi sadrže uglavnom konvencionaliziranu strukturu kojom se najčešće teži zabilježiti čija nazočnost u određenome vremenu i prostoru, kakav podatak o gradnji objekta ili važnu događaju. Staroslavenizmi se javljaju u sakralnome kontekstu: biblijskim citatima¹²¹, svetačkim imenima i formulaičnim izrazima. Unatoč tomu može se zamijetiti tendencija uporabe participskih konstrukcija umjesto vremenske ili odnosne rečenice kada se njima iskazuje trajnost svojstva ili stanja subjekta, dok se za izricanje prolaznih svojstava ili stanja rabi vremenska ili odnosna rečenica (Mihaljević – Sudec, 2011: 415). U gotovo svim primjerima riječ je o aktivnome participu prezenta glagola *biti*.

---

¹¹⁹ O utjecaju staroslavenske tradicije na hrvatske latiničke rukopise 14. stoljeća v. opširnije u Malić, 2002: 35–56.

¹²⁰ Autori su zabilježili mogućnost sklanjanja aktivnoga participa prezenta još u 17. stoljeću.

¹²¹ Usporedbom je biblijskih i liturgijskih citata zabilježenih u hrvatskoglagoljskim natpisima od 11. do 18. stoljeća s biblijskim citatima u hrvatskoglagoljskim misalima i brevijarima Johannes Reinhart utvrdio da je njihov jezik vrlo konzervativan sve do ranoga novoga vijeka (2011).

U *Povaljskoj listini* (1250.) aktivni particip prezenta može doći u pridjevskoj i priložnoj uporabi, dok se aktivni particip preterita I. javlja samo u priložnoj (Malić, 1988: 121–122, 157). U *Redu i zakonu sestara dominikanki* (1345.) i *Pariškoj pjesmarici* (14. stoljeće) aktivni particip prezenta i prvi aktivni particip preterita rabe se samo u priložnome značenju (Malić, 1972: 173–174; 2002: 343, 369–370). Takva je njihova služba najčešća i u *Žićima svetih otaca* (kraj 15. stoljeća), ali u tome se spomeniku ipak nalazi veći broj primjera pridjevske uporabe aktivnoga participa prezenta, a potvrđeni su i primjeri njegove supstantivizirane funkcije (Malić, 1997: 563–570). Pridjevska služba aktivnoga participa prezenta (aktivni particip preterita I. ne dolazi uopće u tekstu) uz mogućnost njegove supstantivizacije potvrđena je i u *Šibenskoj molitvi* (Malić, 2002: 209–210). Iako se pridjevska uporaba aktivnoga participa prezenta obično tumači utjecajem latinskoga i staroslavenskoga jezika, slijedeći Đ. M. Škarića, koji je utvrdio da je njegova uporaba u takvoj službi vrlo česta i u čakavskih pisaca 15. i 16. stoljeća, Dragica Malić ne isključuje mogućnost da je ta jezična značajka mogla još biti živa u govornim idiomima (2002: 237). U primorskim lekcionarima 15. stoljeća (*Zadarskome, Lekcionaru Bernardina Splićanina i Ranjininu* te odlomku lekcionara koji se rabio na otoku Korčuli) aktivni particip prezenta rabi se uglavnom kao prilog, ali može doći i u svojstvu pridjeva, no rjeđe, a aktivni particip preterita I. dolazi samo kao prilog (Rešetar, 1898: 171–177). U jeziku književnih djela Marina Držića ne sklanjaju se, osim rijetkih primjera aktivnoga participa prezenta koji je popridjevljenjem prešao u pravi pridjev, a semantički su ekvivalenti vremenske rečenice (Rešetar, 1933: 187–189, 205); tako je i u pjesmama *Zbornika Nikše Ranjine* (Rešetar, 1936: 159–161, 164–166). U jeziku hrvatskih protestantskih pisaca 16. stoljeća uobičajena je uporaba aktivnoga participa prezenta kao pridjeva i kao priloga, međutim aktivni particip preterita I. rabi se samo kao prilog, uz posve iznimnu mogućnost njegove pridjevske uporabe (Fancev, 1916: 51–54). U svim se spomenicima drugi aktivni i pasivni particip preterita rabe kao i u suvremenome jeziku: prvi dolazi samo u sastavu složenih glagolskih oblika,¹²² a drugi se rabi i kao pravi pridjev, no rijetko se javlja u kosim padežima.¹²³

Početakom 21. stoljeća intenzivirao se interes za hrvatsku povijesnu sintaksu, što je unaprijedilo i postojeće spoznaje o participima. Na prvome mjestu ovdje valja spomenuti Ivanu Vrtič i Kristinu Štrkalj Despot, čiji su radovi o sintaktičkim funkcijama participâ

---

¹²² Njegova je uporaba u pridjevskoj funkciji posve iznimno potvrđena. Dragica Malić zabilježila je svega dva-tri primjera, i to u *Žićima svetih otaca* (1997: 573).

¹²³ Premda spomenute rasprave oprimjeruju i ovjerene modele tvorbe participâ, ti se podaci u ovome pregledu dosadašnje istraženosti ne donose jer su dijelom već uključeni u povijesne prikaze predstavljene na početku ovoga potpoglavlja.

umnogome osuvremenili paradigmu unutar koje se dotad u hrvatskoj filologiji pristupalo njihovom opisu. Premda su i rasprave tih dviju autorica obilježene dijakronijskom dimenzijom, naglasak je s morfološkoga razvoja participâ pomaknut na njihovu uporabu, odnosno u fokus je stavljena rekonstrukcija mijena njihove sintaktičke službe.

Kristina Štrkalj Despot (2007) raščlanila je značenje i uporabu aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. u tri čakavske verzije teksta o vitezu Tundalu: glagoljičkoj iz *Petrisova zbornika* (1468.), latiničkoj iz *Vartla Petra Lucića* (16. stoljeće) i latiničkoj iz *Lulićeva zbornika* (oko 1600.). Upravo se naime kraj 15. i početak 16. stoljeća drži razdobljem velikih jezičnih promjena u sintaktičkome ustrojstvu hrvatskoga jezika uslijed preobrazbe participa u glagolske priloge, što je rezultiralo povećanom uporabom odnosnih rečenica. Primjeri u kojima particip dolazi u službi atributa najbrojniji su u verziji zabilježenoj u *Petrisovu zborniku*, a u korpusu je autorica pronašla i primjere u kojima particip dolazi u službi predikata, bivajući gdjekad i jedinim nositeljem predikativnosti s obzirom na odsustvo finitnoga glagola. U službi predikatnoga proširka particip se rabi kao pravi prilog i govori o okolnostima vršenja glagolske radnje, i to najčešće o načinu njezina obavljanja, no ovjereni su i primjeri vremenskoga, uzročnoga i dopusnoga značenja. Pojedini se primjeri mogu preoblikovati u koordinirane sastavne strukture, no kako K. Štrkalj Despot naglašava, takva mjesta često nose popratna značenja načina ili vremena.

Premda ne ulaze u vremenski okvir koji je određen naslovom, valja ovdje spomenuti i istraživanja sintaktičkih funkcija participâ Ivane Vrtič jer omogućuju kontinuirano praćenje odabranih sintaktičkih modela u istome žanru kroz različita razdoblja i vrlo su vrijedan prilog hrvatskoj povijesnoj sintaksi (2009b). Upravo su naime svetopisamski tekstovi od XIV. stoljeća zastupljeni „u svim etapama predstandardnoga i standardnojezičnoga razvoja“ (Vrtič, 2009b: 366), a tomu bismo ovdje mogli dodati da pružaju i dobar temelj za usporedbu sa stanjem u drugoj književnojezičnoj artikulaciji hrvatskoga srednjovjekovlja i ranoga novovjekovlja – hrvatskomu staroslavenskom jeziku. Ivana Vrtič temeljito je istražila sintaksu prijevoda *Biblije* Bartola Kašića (17. stoljeće), koji je prvi najpotpuniji, ali još uvijek necjelovit prijevod *Svetoga pisma* na hrvatski jezik, unutar čega je važno mjesto posvetila upravo participima, raščlanivši ih s obzirom na sintaktičku funkciju u kojoj dolaze u tekstu uz opis i ostalih osobitosti u vezi s njihovom uporabom (2009a: 304–346). Oslanjajući se ponovno na Radoslava Večerku i Jasminu Grković-Mejdžor, istu metodologiju primijenila je i u istraživanju sintaktičkih funkcija participâ u prijevodu *Svetoga pisma* Matije Petra Katančića, objavljenu 1831. godine (2009b). Na drugome mjestu autorica je prikazala apsolutni nominativ u hrvatskim svetopisamskim prijevodima od polovice 15. do polovice 19.

stoljeća, gdje umjesto o participskoj govori o gerundskoj konstrukciji, a sukladno tomu i o participima koji su sastavnicom nominativa apsolutnog kao o gerundima (2010).

Posljedica slabe istraženosti participâ u hrvatskome jeziku do kraja 16. stoljeća (pa i kasnije) jest njihovo periferno mjesto i u posve recentnim prikazima hrvatske književnojezične situacije, među kojima tek rijetki autori posvećuju više prostora participima, no i tada s obzirom na njihove oblike, tj. deklinaciju (Kuzmić, 2009: 431, 436; 2011: 370; Kapetanović, 2011: 102–103; Damjanović, 2011: 310–311), dok ih drugi uopće i ne spominju u svojem jezičnom opisu (npr. Vulić, 2011; Stolac, 2011; Bratulić, 2011). Ta je činjenica dostatnim opravdanjem potrebe za sustavnijim i obuhvatnijim istraživanjima sintakse participâ u hrvatskome jeziku predstandardnoga razdoblja.

2. 3. Sintaktički položaj participâ u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku

U suvremenoj hrvatskoj jezikoslovnoj kroatistici mogu se zamijetiti dva osnovna pristupa gramatičkomu opisu sintaktičkoga ustrojstva hrvatskoga jezika. Prvi je od njih razvijen na teorijskim temeljima transformacijsko-generativne gramatike, a u hrvatskim je gramatikama i sintaktičkim raspravama zastupljen od kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća. Krajem 20. i početkom 21. stoljeća sintaktički opis počinje se graditi na teorijskim postavkama gramatike zavisnosti i time se razvija novi pristup sintaktičkomu opisu. Razlike među tim dvama pristupima nisu zamjetne i pri određenju sintaktičkoga položaja participâ, odnosno glagolskih priloga, osim u neznatnoj mjeri.¹²⁴

U svojoj sintaksi hrvatskoga standardnog jezika Radoslav Katičić određuje da je jedina služba glagolskih priloga glagolski predikatni proširak, kojim se glagolski predikat jedne ishodišne rečenice uvrštava uz glagolski predikat druge: ako je glagol u sastavu glagolskoga predikata rečenice koja se uvrštava nesvršen, poprimit će oblik glagolskoga priloga sadašnjeg; ako je glagol u sastavu glagolskoga predikata rečenice koja se uvrštava svršen, poprimit će oblik glagolskoga priloga prošlog (Katičić, 1991: 460–462).¹²⁵ U objema

---

¹²⁴ Premda nije u vezi s vremenskim odsječkom o kojemu je riječ u ovome potpoglavlju, spomenimo ovdje da je iscrpan, sustavan i pregledan opis sintaktičke kategorije atributa u hrvatskim tiskanim gramatikama hrvatskoga štokavskoga književnojezičnog tipa od one Bartola Kašića (1604.) do one Adolfa Vebera Tkalčevića (1859.) pružila u svojoj disertaciji Anastazija Vlastelić (2012), dotaknuvši se i njihova opisa participa, iako na tu vrstu riječi nije detaljnije usmjerila daljnju pažnju. Prikazala je tako opis participa u gramatici Bartola Kašića (str. 101, 102, 110–113), Tome Babića (str. 121), Lovre Šitovića Ljubušaka (str. 134), Josipa Jurina (str. 152, 163), Francesca Marije Appendinija (str. 175, 178, 184, 188–189), Šime Starčevića (str. 209–210, 216) i Adolfa Vebera Tkalčevića (str. 243–245).

¹²⁵ U suvremenim hrvatskim gramatičkim opisima ističe se da glagolski prilog sadašnji imaju samo nesvršeni glagoli, a glagolski prilog prošli obično svršeni, dok se rjeđe može tvoriti i od nesvršenih glagola (Barić – Lončarić – Malić – Pavešić – Peti – Zečević – Znika, 1997: 244–245). Valja međutim imati na umu da je u povijesti hrvatskoga književnoga jezika ovjerena i mogućnost tvorbe glagolskoga priloga sadašnjeg od svršenih

ishodišnim rečenicama subjekt je isti, a primjeri u kojima se njihovi subjekti razlikuju rijetki su i stilski obilježeni. Katičić naglašava da glagolski proširci mogu doći „kao posebni članovi rečeničnoga niza, koordinirani sa svojim predikatima i od njih odvojeni zarezom. To su onda potpuna jezična ustrojstva u kojima je izostavljeno kao zalihosno što se ponavlja prema drugom kojem ustrojstvu u rečeničnom nizu.“ (1991: 463) Ujedno ustvrđuje postojanje jasne razlike „u nijansi sintaktičkoga značenja“ između glagolskoga proširka koji je samo uvršten uz predikat i glagolskoga proširka koji je koordiniran u rečeničnom nizu (1991: 464). Uz glagolski prilog sadašnji Katičić navodi da postoji i „glagolski pridjev (particip) jednake tvorbe“, koji se od prvoga razlikuje u naglasku i sklonjivosti, a dolazi kao atribut uz imenicu, pri čemu su najčešći oni primjeri koji su izgubili vezu s glagolom i postali običnim pridjevima (1991: 462).

Sintaktički opis koji je ponudio Radoslav Katičić vjerno je prenesen u *Hrvatskoj gramatici*, no uz nedosljedno tretiranje pitanja heterosubjektivnosti predikata i predikatnoga proširka: u odjeljku *Glagolski proširak* prenosi se Katičićeva rečenica da subjekti ishodišnih rečenica koje se uvrštavaju jedna uz drugu ne moraju biti isti, dok se u uvodnome dijelu o predikatnome proširku navodi da se predikat jedne rečenice može uvrstiti uz predikat druge „samo onda ako je u toj rečenici ista imenica koja je subjekt predikatu koji se uvrštava i ako se obje odnose na isto“ (Barić – Lončarić – Malić – Pavešić – Peti – Zečević – Znika, 1997: 573, 570).¹²⁶

Predikatnomu proširku u suvremenome hrvatskom jeziku najsuštavnije se posvetio Mirko Peti također u okviru transformacijsko-generativne paradigme (1974, 1979). Ustvrđuje da je važnim obilježjem predikatnoga proširka njegova sintaktička nezavisnost od predikata u odnosu na druge članove rečeničnoga ustrojstva (subjekt, objekt, priložna oznaka), koji su predikatu podređeni: predikatni proširak stoji s predikatom u odnosu koordinacije dvaju istovrsnih rečeničnih elemenata i „predikat [je] druge rečenice u koju se po zalihosti prema njemu uvrštavaju ostali elementi rečeničnog ustrojstva“ (1979: 79). Predikatni se proširak dakle u rečenicu uvrštava izravno po predikatu, a s obzirom na riječ koja u rečenici stoji za predikat Peti dalje razlikuje dvije vrste predikatnoga proširka: ako se radi o riječi nepotpuna značenja, predikatni proširak bit će obvezatan; ako se radi o riječi potpuna značenja,

---

glagola, primjerice u *Žićima svetih otaca*, u primorskim lekcionarima 15. stoljeća i u jeziku hrvatskih protestantskih pisaca 16. stoljeća (Malić, 1997: 566; Rešetar, 1898: 193; Fancev, 1916: 97).

¹²⁶ Ljubomir Stojanović navodi primjere sažimanja složene rečenice participom i kada je glavna rečenica bezlična (usp. i Musić, 1935: 152–153), odnosno kada je logički subjekt izrečen u dativu (1928–1929: 3–4), a njegovi primjeri mogućih sažimanja i kada nije riječ o istome subjektu s današnjega su aspekta sintaktički arhaizam (1928–1929: 4–5). O kondenziranju složenih rečeničnih struktura glagolskim prilogom samo kada je riječ o istome subjektu usp. i Feleszko, 1981: 144–145.

predikatni proširak bit će neobvezatan (1979: 88–169). Glagolske priloge sadašnji i prošli te glagolski pridjev radni¹²⁷ svrstava u glagolska sredstva kojima se izriče neobvezatni predikatni proširak (1979: 163–165). Kako nije sastavnicom njezina sintaktičkoga ustrojstva, takav se proširak može uvijek izostaviti iz rečenice. „Budući da su fakultativni predikatni proširci predikati drugoga elementarnog rečeničnog ustrojstva, participskom je obliku **glagola** sintaktički položaj proširka u rečenici jednoznačno određen time što kao glagolski predikat ne može postati atribut a kao fakultativni predikatni proširak ne prestaje biti predikatom.“ (1974: 21)

Autori posljednje gramatike hrvatskoga jezika Josip Silić i Ivo Pranjković uglavnom slijede prethodna određenja sintaktičke službe participa. Ustvrdjuju da glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli dolaze u službi glagolskoga predikatnog proširka, pri čemu prvi, koji se tvori od nesvršenih glagola, označuje radnju paralelnu s onom koja je označena glagolom u sastavu predikata, dok drugi, koji se tvori od svršenih glagola, označuje radnju prethodnu radnji koja je označena glagolom u sastavu predikata (2005: 292).¹²⁸ Drugim riječima, njihova je glavna služba označivanje radnje kao okolnosti, što im omogućuje njihov prijelazan status između glagola i priloga (2005: 198).¹²⁹ Različito od ranije spomenutih autora, Silić i Pranjković dodaju da glagolski prilozima mogu nastupiti i u ulozi zavisne surečenice, pri čemu njihovo značenje najčešće odgovara vremenskoj surečenici (značenje glagolskoga priloga sadašnjeg odgovara vremenskoj surečenici kojom se označuje istovremenost, a značenje glagolskoga priloga prošlog vremenskoj surečenici kojom se označuje prethodnost), ali se tomu značenju mogu pridružiti i druge značenjske nijanse, npr. nijanse načina, uzroka, dopuštenja ili uvjeta (2005: 93–94, 198).

Glagolski pridjevi određuju se u suvremenoj literaturi kao hibridni oblici, koji imaju svojstva pridjevâ (mocija) i glagolâ (vid, prijelaznost), a čija je osnovna služba sudjelovanje u tvorbi složenih glagolskih oblika: glagolski pridjev aktivni sudjeluje u tvorbi aktivnih, a glagolski pridjev trpni u tvorbi pasivnih glagolskih oblika (Silić – Pranjković, 2005: 197–

---

¹²⁷ Mirko Peti rabi termine *particip prezenta*, *particip perfekta* i *particip pasivni*.

¹²⁸ Kazimierz Feleszko izdvaja i primjere rečenica u kojima se glagolskim prilogom sadašnjim iskazuje prijevremenost ili poslijevremenost, kao što je to u kondenziranim uzročnim, dopusnim ili namjernim rečenicama (1981: 142–143). Isto tako glagolskim se prilogom prošlim osim prijevremenosti iskazuju i istovremenost i poslijevremenost (Feleszko, 1981: 143). Slično je zamijetio i Ljubomir Stojanović, no on takvu uporabu smatra nepravilnom i pogrešnom (1928–1929: 8–9). Usp. „...ja bih ipak, po svome jezičkom osećanju, rekao da participi u njima nisu upotrebljeni u njihovu pravom značenju, dakle, pogrešno. [...] Ja ne vjerujem da je u njegovo [Vukovo, op. I. E.] vreme (pre 130 godina) ovaka upotreba bila u narodnom govoru.“ (Stojanović, 1928–1929: 9)

¹²⁹ Usp. „Oni naime također zadržavaju tzv. unutarnja glagolska svojstva (glagolski vid i (ne)prijelaznost), a dobivaju svojstva priloga, tj. riječi koje označuju okolnosti u kojima se odvija glagolska radnja.“ (Silić – Pranjković, 2005: 198)

198). Oba glagolska pridjeva mogu prijeći u službu pravih pridjeva, naročito trpni, no tada gube glagolska svojstva i značenje (umjesto radnje označuju svojstvo). Marija Znika naglašava da su u njihovu značenju kao potencijal sadržana i imenska i glagolska obilježja, koja stoje u međusobno isključivu odnosu; koje će se gramatičko značenje aktualizirati, ovisi o njihovoj uporabi, no ona mora biti ovjerena (2005: 437–439). U slučaju aktiviranja pridjevnice glagolski pridjevi stječu mogućnost stupnjevanja i izricanja određenosti.¹³⁰

---

¹³⁰ Od starijih autora koji su pisali o položaju participâ u suvremenome hrvatskom (odnosno hrvatskosrpskom) jeziku možemo izdvojiti danas uglavnom prevladanu raspravu Augusta Musića o značenju i uporabi participâ (1935), nastalu prije svega na temelju oblika zasvjedočenih u narodnim pjesmama, pripovijetkama i poslovicama koje je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić. Musić polazi od objašnjenja trojake uporabe pridjeva, što će kasnije primijeniti i pri raščlambi participâ, koju je preuzeo iz tradicionalne gramatike klasičnih jezika. Pridjev u atributivnoj uporabi označuje svojstvo imena kojemu se pridijeva, čime ga izdvaja kao makar jednoga od članova iste vrste kojima to svojstvo pripada (neodređeni lik) ili kao točno određenoga od članova iste vrste kojima to svojstvo pripada (određeni lik) (1935: 127). Pridjev u apozitivnoj uporabi označuje da svojstvo koje se pridijeva imenu utječe na vršenje radnje predikata, čijim je uzrokom, uvjetom ili posljedicom (1935: 128). Dok je svojstvo koje se pridijeva atributivnim pridjevom postojano, ono koje se pridijeva apozitivnim pridjevom prolazno je i određuje se samo u odnosu na radnju izrečenu predikatom (1935: 129). Pridjev u predikativnoj uporabi označuje svojstvo imena koje mu se pridijeva samo za vrijeme vršenja radnje predikata (1935: 131). To je svojstvo prolazno kao i ono koje se izriče apozitivnim pridjevom, ali za razliku od njega, koje utječe na radnju predikata, svojstvo iskazano predikativnim pridjevom ovisno je o predikatskoj radnji i поблиže je označuje (1935: 131). Mitar Pešikan međutim upozorava da particip adverbijalne funkcije (drugim riječima, apozitivni i predikativni particip u Musićevoj terminologiji) ne označava uvijek prolazno i vremenski ograničeno svojstvo, iako to najčešće jest tako: ako se rabi uz predikat kojim se izriče svevremenost, i sam poprima takvo značenje (npr. *On zarađuje trgujući.*). (1959: 91–92) Trojaka uporaba svojstvena je i participima, nastavlja Musić, no u punoj su je mjeri zadržali tek aktivni particip preterita II. i pasivni particip preterita (1935: 137–142). Aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I. dolaze samo u apozitivnoj i predikativnoj uporabi, dok su primjeri njihove atributivne uporabe rezervirani samo za one participe koji su davno proprijedjivljeni (1935: 142–148). Suvremeniji pogled na pravi, apozitivni i predikativni atribut pružile su Ljiljana Subotić i Vladislava Petrović (2000).

3. Sintaktičke funkcije participâ u jeziku hrvatskoglagoljskih misala

Hrvatski je staroslavenski jezik naslijedio sintaktičke modele prvoga slavenskoga književnog jezika, među kojima i uporabu participâ. Kako je razvidno iz prethodnoga poglavlja, u kojemu je prikazana njihova istraženost u dosadašnjoj literaturi, participima se u hrvatskostaroslavenskome jeziku pristupalo pretežno s morfološkoga aspekta, dok njihova funkcija nije sustavno proučena. S druge je strane u istraživanjima hrvatskih biblijskih prijevoda koji nisu dijelom glagoljaškoga sociolingvističkog kompleksa nedavno učinjen važan korak naprijed. Stoga se ovdje prikazuju sintaktičke funkcije participa u tekstovima evanđelja osam hrvatskoglagoljskih misala nastalih od 14. do 16. stoljeća.¹³¹

Budući da je upravo njima svojstvena najveća raznovrsnost uporabe, pažnju usmjeravam ponajprije na aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I., ali i na pasivni particip prezenta zbog njegove niske frekvencije već u staroslavenskim tekstovima, dok su aktivni particip preterita II. i pasivni particip preterita ovdje u središtu interesa samo u onim primjerima u kojima se pojavljuju kao nositelji koje druge participske funkcije osim one u kojoj se uobičajeno javljaju.¹³² Naime aktivni particip preterita II. dolazi uglavnom u sastavu složenih glagolskih vremena, dok je njegova drukčija uporaba posve iznimna.¹³³ Pasivni particip preterita obično se rabi kao pravi pridjev (u determinativnoj i supstantiviziranoj funkciji), a detaljnija bi raščlamba njegove uporabe morala nužno obuhvatiti i složenu problematiku aktivnih i pasivnih iskaza.

Pri određivanju sintaktičkih funkcija u kojima dolaze participi slijedim klasifikaciju koju u svojim radovima uvodi Radoslav Večerka (1961, 1989, 1993, 1996, 2002), a donekle modificira i dopunjuje Jasmina Grković-Mejdžor (2007: 231–258). Riječ je o podjeli koja se primjenjuje i u recentnoj literaturi o participima (npr. Turkalj, 2012), i to ne samo u hrvatskome staroslavenskom jeziku (Vrtič, 2009a, 2009b, 2010), što će naposljetku, držim, omogućiti međusobno sravnjivanje različitih faza u razvoju staroslavenskoga jezika, ali i različitih hrvatskih književnojezičnih artikulacija zato jer pruža temelj za usporedbu pojava istoga reda. Valja imati na umu da razradbu koja će biti predstavljena ne treba shvatiti kao konačnu ili jedinu moguću s obzirom na mogućnost višestruke interpretacije pojedinih primjera – posebice s obzirom na izostanak interpunkcije u današnjem smislu riječi, što bi olakšalo podjelu teksta na rečenične cjeline.

¹³¹ O korpusu istraživanja v. više u potpoglavljju *I. 2. 1. Izvori*.

¹³² O specifičnim razlikama u uporabi participâ v. više i u Večerka, 1961: 5–6.

¹³³ O „predikativnoj“ uporabi aktivnoga participa preterita II. (u slučajevima kada ne dolazi samo kao dio složenih glagolskih vremena) i značenju rečenica u kojima dolazi (najčešće je riječ o pogodbenome i dopusnom) na temelju obilne građe iz narodnih pjesama, pripovjedaka i poslovice koje je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić iscrpno je pisao August Musić (1899).

Ekscerpirani su participi iz onih tekstova evanđelja koje je bilo moguće pronaći u svih osam odabranih misala: primjeri iz čitanja koja nisu zastupljena u svima ne donose se. Iako su u korpus dobiven ekscerpcijom participâ razlike pomno prenesene prema stanju zatečenu u izvorima, one se ovdje načelno ne navode jer bi to znatno opteretilo tekst, usložnilo navođenje primjera i nepotrebno povećalo broj stranica. Budući da su u fokusu ovoga istraživanja participi i njihove ekvivalentne sintaktičke konstrukcije, zanemaruju se sve razlike koje pritom nisu relevantne (npr. fonološke, morfološke i leksičke razlike ili razlike u redu riječi). Umjesto toga bilježe se samo razlike u participima, no i one se donose selektivno. Ne navodim posebno grafijske varijante tipa *ẓ̌nei/ẓ̌anei*, *sḅbd'i/sašad'i*, *tvor'šei/tvoršei*, *pogib'šago/pogibšago* i sl., dosljedne leksičke razlike tipa *govorei/glagolei* ili očite pogreške tipa *briemlei/priemlei*, dok su varijante koje se razlikuju fonološki ili tvorbeno, katkad i leksički, ipak zabilježene u bilješkama radi potpunije informacije. Osnovni tekst koji donosim jest onaj iz Vat, osim ako je napomenuto drukčije. Nakon toga navode se varijante iz ostalih misala, pri čemu je uvijek istaknuto o kojemu je riječ, a ako nema posebnoga podatka o kojemu od misala, to znači da je oblik jednak onomu u Vat.

Primjere iz Vat navodim prema Vraninu izdanju (1975: 91–208), s iznimkom *Muke po Mateju*, koju navodim prema M. Šimić (2000: 109–114). Iako bi se izdanju Josipa Vrane moglo prigovoriti da nije jezično reprezentativno (npr. znakovi za poluglas izostavljeni su u onim slučajevima u kojima nemaju nikakvu fonetsku ni pravopisnu funkciju, razriješene su sve ligature i kratice bez posebne oznake), za potrebe istraživanja čijim su predmetom sintaktičke funkcije participâ, gdje fonološke značajke ili nisu uopće ili su samo dijelom važne, kao i njihova prikaza u ovoj disertaciji bilo je sasvim dostatno. Primjere iz ostala tri rukopisna misala ekscerpirala sam prema kritičkome izdanju *Hrvojeva misala*, no uz transliteracijska načela i kritički aparat usklađene s onim primijenjenim pri navođenju primjera iz tiskanih misala.¹³⁴ Primjere iz tiskanih misala donosim na temelju građe iz neobjavljena kritičkoga izdanja Kožičićeva misala. Budući da nije riječ o izvornim već prijevodnim tekstovima, treba računati i s utjecajem jezika predložka, dakle grčkim i latinskim, zbog čega uz svaki primjer donosim i njihovu paralelu u *Septuaginti* i *Vulgati*.

Naravno, moje navođenje grčke usporednice uz primjere iz sedam starijih hrvatskoglagoljskih misala nije posljedica uvjerenja da su oni neposredno prevedeni s grčkoga jezika, no zasigurno je riječ o prijepisima starijih prijevoda kojima je u temelju grčki

---

¹³⁴ Popisane razlike među trima rukopisnim misalima kako su navedene u kritičkome izdanju *Hrvojeva misala* nisam provjeravala u izvornicima, iako je na pojedinim mjestima vjerojatno riječ o kakvoj pogrešci, što je i razumljivo s obzirom na osjetljivost i složenost zadatka koji je bio pred priređivačima. Ispravila sam tek one primjere čiju je reinterpetaciju omogućilo samo kritičko izdanje.

predložak, stoga ipak valja računati s posrednim grčkim utjecajem. Primjere iz tih misala načelno ne komentiram kontrastivno jer je takva iscrpna analiza već učinjena za aktivne participe u staroslavenskome jeziku i uz manje modifikacije može poslužiti i pri analizi hrvatskoga staroslavenskog jezika (usp. npr. Angelowa, 1929; Růžička, 1963). S druge strane Kožičićev je misal izravno sravnjivan s kojim onodobnim latinskim misalom, ako ne i nanovo preveden prema njegovu tekstu, zbog čega participe u njegovu misalu pri opisu češće komentiram u odnosu na konstrukciju iz latinskoga predloška. S obzirom na različitost predložaka funkcionalnijim se pristupom pokazalo izdvojeno promatranje najprije sedam hrvatskoglagoljskih misala koji tradiraju grčki predložak, a potom zasebno Kožičićeva misala.

3. 1. Supstantivizirani particip

Supstantivizirani particip označuje nositelja radnje ili stanja koje izriče glagol o čijem je participu riječ (Večerka, 1961: 12). U staroslavenskome jeziku dolazi vrlo često i može se smatrati jednim od upečatljivih obilježja toga jezika. Iako je na čestotnost njegove uporabe nesumnjivo utjecao jezik predložka najstarijih slavenskih prijevodnih tekstova – grčki, nije riječ o mehaničkome prenošenju stranoga jezičnog sredstva, već o latentnoj mogućnosti slavenskih jezika čiju je intenzivniju uporabu u književnome jeziku potaknuo i ojačao upravo jezik predložka, dok se u govornim idiomima ostvarivala posve iznimno (Večerka, 1993: 70).

U najstarijem slavenskom književnom jeziku supstantivizirani particip dolazi najčešće na mjestu grčkoga supstantiviziranoga participa (Večerka, 1961: 16–19). Na njegovu mjestu može u staroslavenskome doći i odnosna rečenica, no grčka se odnosna rečenica nikada ne prevodi staroslavenskim participom, već uvijek odnosnom rečenicom, što je stvorilo asimetričan prijevodni model (Večerka, 1993: 69). Premda se neka mjesta na kojima se grčki particip prevodi staroslavenskom odnosnom rečenicom podudaraju sa sintaktičkim sredstvom zastupljenim u Vulgati, brojni su i primjeri gdje takvih podudarnosti nema, zbog čega Večerka upozorava da latinska konstrukcija nije presudna pri odabiru sintaktičkoga sredstva i ističe da je činjenica da su latinski prijevodi, u kojima na mjestu grčkoga participa stoji latinska odnosna rečenica, zacijelo bili poznati u ćirilo-metodskoj književnoj školi zasigurno osigurala legitimnost takvoj odluci pri prijevodu (1993: 70). Nasuprot tome u hrvatskome staroslavenskom jeziku pojava participa na mjestu gdje ih nema ni u grčkome ni u latinskome predložku rijetka je, ali potvrđena (Mihaljević, 2009: 339). Osim u staroslavenskome jeziku particip u ovoj funkciji potvrđen je i u starijoj hrvatskoj lekcionarskoj tradiciji, u protestantskim svetopisamskim prijevodima iz 16. stoljeća i Kašićevoj *Bibliji* (Vrtič, 2009a: 305–307).

Supstantivizirani particip rabi se poput prave imenice i može vršiti različitu sintaktičku službu (Večerka, 1961: 12–14). Iako su u staroslavenskome jeziku u toj funkciji dobro potvrđeni i aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I., potonji ipak dolazi rjeđe (Večerka, 1961: 14). Aktivni particip prezenta označuje nositelja radnje ili stanja koji se odvijaju istovremeno s trenutkom govorenja, a aktivni particip preterita I. nositelja radnje ili stanja koji su se dogodili prije trenutka govorenja (Večerka, 1961: 14). Particip načelno dolazi u određenome liku i semantički je ekvivalent odnosne rečenice. Sudeći po dostupnim podacima, prevlast je određenoga lika participa u ovoj funkciji tipičnom značajkom i hrvatskoga staroslavenskog jezika, što je zamijećeno u raščlambi hrvatskoglagoljskoga psaltira (Turkalj, 2012: 14–15).

Uporaba supstantiviziranih participa u hrvatskoglagoljskim misalima od 14. do 16. stoljeća koji su bili korpusom ovoga istraživanja podudara se u potpunosti sa stanjem zasvjedočenim u staroslavenskome jeziku. Valja međutim naglasiti da su zbog tekstoloških razloga znatno češći u misalima nastalim na temelju grčkoga predloška, gdje se gotovo u svim primjerima particip pojavljuje na mjestu grčkoga supstantiviziranoga participa, a posve iznimno na mjestu drugih grčkih konstrukcija. Supstantivizirani su participi potvrđeni u sljedećim sintaktičkim službama:

a) subjekt

obrétyi dušu svoú pogubit ú Mt 10,39 (grč. *ὁ εὐρών την ψυχήν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν*), *čtei da razuméet* Mt 24,15 (grč. *ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω*), *približi se prédadei¹³⁵ me* Mt 26,46 (grč. *ἰδοὺ ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με*), *vsi¹³⁶ bo primučei¹³⁷ nož' nožemь pogibnutь* Mt 26,52 (grč. *πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρῃ ἀπολοῦνται*), *bé že togda naricaemi varava razboinik sь svoim kovniki svezan* Mk 15,7 (grč. *ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν στασιαστῶν δεδεμένος*), *i slišaše okr'st živučei i užiki ee êko vzveličil est gospod milost svoú s neú* Lk 1,58 (grč. *καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνεν Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς*), *izide sēei sēēt sēmene svoego* Lk 8,5 (grč. *Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείραι τὸν σπόρον αὐτοῦ*), *a padšēe v tr'ni* Lk 8,14 (grč. *τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν*), *slušaeti vas me slušaet a slušaeti me slušaet poslanšago me* Lk 10,16 (grč. *Ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ ἀκούει*), *sedi na poslédnem mēstē da egda pridet znavi tebe rečet ti* Lk 14,10 (grč. *ἀνάπεσε εἰς τὸν ἔσχατον τόπον, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκῶς σε ἐρεῖ σοι*), *vsi videčei¹³⁸ načnut rugati se emu* Lk 14,29 (grč. *πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται αὐτῶ ἐμπαίζειν*), *vsak vgnosei se smērit se a smēraei se vnzese se* Lk 18,14 (grč. *πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψοθήσεται*), *se mnog narod i naricaemi iúda edin ot oboú na desete idēše préd nimi* Lk 22,47 (grč. *ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα προήρχετο αὐτούς*), *niktože vzide na nebo sbšbd'i s nebese sin čloněčьski* Iv 3,13 (grč. *οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*), *vsak vērueti vь nь ne pogibnet na imat život věčni* Iv 3,15 (grč. *πᾶς ὁ πιστεύων ἐν αὐτῷ ἔχη ζωὴν αἰώνιον*), *vsak vērueti¹³⁹ va n' ne pogibnet na imat život věčni* Iv 3,16 (grč. *πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ*

¹³⁵ U Hm, Ro *predaei*, a u Sm *predadei*.

¹³⁶ Staroslavenski particip u određenome liku spojen sa zamjenicom *vьsb*, pridjevom *mьnogъ* i sl. Večerka (1961: 12) smatra prijelaznim tipom između atributnoga i supstantiviziranoga participa, ali ga ipak svrstava u supstantivizirani zbog značenjskih i formalnih razloga. Ne ispuštajući iz vida činjenicu da granice među spomenutim dvama tipovima participa nisu oštre, jednako postupam i ja u ovoj podjeli. U literaturi je potvrđena i suprotna praksa (Štrkalj Despot, 2007: 417).

¹³⁷ U Hm *priemlei*, u Nk, Mo, Sm, Pt *priemlúcei*.

¹³⁸ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *vidučei*.

¹³⁹ U Sm *veruei*.

ἀπόληται ἀλλὰ ἔχη ζωὴν αἰώνιον), vêruei¹⁴⁰ va n' ne budet osuen_{IV 3,18} (grč. ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρίνεται), vsak bo dêlaei¹⁴¹ zlo nenavidit svét_{IV 3,20} (grč. πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσων μισεῖ τὸ φῶς), sêei vkup raduet se sь žbñúćim_{IV 4,36} (grč. ὁ σπεύρων ὁμοῦ χαίρη καὶ ὁ θερίζων), vsak videi¹⁴² sina i vêruei¹⁴³ va n' imat život věčni_{IV 6,40} (grč. πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἔχη ζωὴν αἰώνιον), vêruei¹⁴⁴ v me imat život věčni_{IV 6,47} (grč. ὁ πιστεύων ἔχει ζωὴν αἰώνιον), êdei¹⁴⁵ me i ta živ budet mene radi_{IV 6,57} (grč. ὁ τρώγων με κακεῖνος ζήσει δι' ἐμέ), êdei hlěb sa živ budet vь vėki_{IV 6,58} (grč. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα), ne vhodei dnьr'mi vь dvor onči ... tat est i razboinik_{IV 10,1} (grč. ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων ... κλέπτῃς ἐστὶν καὶ ληστῆς), a vhodei dnьr'mi pastir est oncam_{IV 10,2} (grč. ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας ποιμὴν ἐστὶν τῶν προβάτων), vêruei¹⁴⁶ v me dēla ēze az tvorū i ta stvorit_{IV 14,12} (grč. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ κάκεῖνος ποιήσει), ne lúbei mene sloves moih ne sьblúdet_{IV 14,24} (grč. ὁ μὴ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ), kto est predadei¹⁴⁷ te_{IV 21,20} (grč. τίς ἐστὶν ὁ παραδιδούς σε)

b) objekt

blagoslovéte kl'nuće vi_{Mt 5,44} (grč. ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν), moléte za progoneće vi i za tvoreće vam napasti_{Mt 5,44} (grč. προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς), ače bo lúbite lúbeće vi_{Mt 5,46} (grč. εἰάν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς), i reče gredučim po nem_{Mt 8,10} (grč. εἶπεν τοῖς ἀκολουθοῦσιν), iže priemlet mene priemlet poslavšago me_{Mt 10,40} (grč. ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με), viděnsje že klevrěti ego bivšaé sьžališe si zělo_{Mt 18,31} (grč. ἰδόντες οὖν οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα ἐλυπήθησαν σφόδρα), prišedše skazaše gosrodu svoemu vsa bivšaé (grč. ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ ἑαυτῶν πάντα τὰ γενόμενα), izgna vse prodaúće i kuruiúće v crьkьvi_{Mt 21,12} (grč. ἐξέβαλεν πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ), napl'niše brak vzležečih¹⁴⁸_{Mt 22,10} (grč. ἐπλήσθη ὁ νυμφῶν ἀνακειμένων), gore že neprazdnim i doečim¹⁴⁹ v tie dьni_{Mt 24,19} (grč. οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις), načeže na odrěh prinositi boleće¹⁵⁰_{Mk 6,55} (grč. ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάττοις τοὺς κακῶς ἔχοντας

¹⁴⁰ U Sm *veruei*.

¹⁴¹ U Sm *delaei*.

¹⁴² U Hm, Ro *viděi*.

¹⁴³ U Sm *veruei*.

¹⁴⁴ U Sm, Pt *veruei*.

¹⁴⁵ U Sm *êdei*.

¹⁴⁶ U Sm *veruei*.

¹⁴⁷ U Sm, Pt *predaei*, a u Mo, vjerojatno s pogreškom, *predai*.

¹⁴⁸ U Hm *sidečihь*.

¹⁴⁹ Mo ima oblik *doečimь*, ali vjerojatno je riječ o pogrešci.

¹⁵⁰ U Hm *ležěcee*.

περιφέρειν), vsa bo vzmožna sut vêruúćumu¹⁵¹ Mk 9,22 (grč. πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι), i bist strah na vséh živučih okr'st ih Lk 1,65 (grč. Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντα φόβος τοῦς περιοικοῦντας αὐτούς), glagolaše o nem vsém čaućim¹⁵² izbavleniê Lk 2,38 (grč. ἐλάλει περι αὐτοῦ πᾶσιν τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν Ἰερουσαλήμ), se iznošahu umr'ũa edinočedago materi svoei Lk 7,12 (grč. ἰδοὺ ἐξεκομίζετο τεθνηκῶς μονογενῆς υἱὸς τῆ μητρὶ αὐτοῦ), posla e ... cêliti boleće Lk 9,2 (grč. ἀπέστειλεν αὐτοῦς ... ἰᾶσθαι), slušaei vas me slušaei a slušaei me slušaei poslanšago me Lk 10,16 (grč. Ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ ἀκούει), ki têh trih mnit ti se iskr'nni biv vpadšumu v razboiniki Lk 10,36 (grč. τίς τούτων τῶν τριῶν πλησίον δοκεῖ σοι γερονέναι τοῦ ἐμπεισόντος εἰς τοὺς ληστὰς), tlbkućumu že otvnr'zet se Lk 11,10 (grč. καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται), sil'na est s desetiû tisući srêsti gredućago¹⁵³ s dvêma deset tisućema na n Lk 14,31 (grč. δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ὑπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν), pride bo sin čloněčb'ski vziskati i spasti pogibšago¹⁵⁴ Lk 19,10 (grč. ἦλθεν γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός), i prêstoećim¹⁵⁵ reče Lk 19,24 (grč. καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν), dadite imućumu 10 manas Lk 19,24 (grč. δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι), vs'komu imućumu dast se i izbudet a otb neimućago¹⁵⁶ i eže mnit se imêe v'zmet se otb nego Lk 19,26 (grč. παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται), načet izgoniti prodaúće i kurvućee v nei Lk 19,45–46 (grč. ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας), egda uzrite vsa siê bivaema¹⁵⁷ vêdite êko bliz est cêsar'bstvo božie Lk 21,31 (grč. ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ), vidénše že iže béhu o nem bivaemo rêše emu Lk 22,49 (grč. ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον εἶπαν), reče že isus k priš'd'sim na n' arhierêom i stratigom crkvenim Lk 22,52 (grč. εἶπεν δὲ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγούς τοῦ ἱεροῦ), vidén že s'bnik bivšee proslavi boga Lk 23,47 (grč. Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατοντάρχης τὸ γεγόμενον ἐδόξαζεν τὸν θεόν), i vsi narodi priš'dšei na pozor sa videće bivaúćae¹⁵⁸ v'zvracáhu se biúće pr'bsi svoe Lk 23,48 (grč. πάντες οἱ συνπαραγενομένοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωρήσαντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες τὰ στήθη ὑπέστρεφον), i ta bêsta besêduúća k sebê o vséh priklúčših se Lk 24,14 (grč. καὶ αὐτοὶ ὠμίλουν πρὸς ἀλλήλους περι πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων), ne čul esi bivših v nem' v sie d'ni Lk 24,18 (grč. οὐκ ἔγνωσ τὰ γενόμενα ἐναυτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις), da im oblast čedom božim biti

¹⁵¹ U Sm *veruúćumu*.

¹⁵² U Hm *čekaúćimъ*.

¹⁵³ U Mo, Sm, Pt *grêdućago*.

¹⁵⁴ U dijelu misala particip ne stoji u A jd. m. r. nego u A jd. s. r.: *pogib'šee* Nk, Mo, Sm, Pt.

¹⁵⁵ U Hm *prêd'stoećimъ*, a u Ro *prestoećimъ*.

¹⁵⁶ U Hm *neimućega*.

¹⁵⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *bivaúća*.

¹⁵⁸ U Hm *bivaúćee*, u Ro *bivaúćie*.

veruúćim¹⁵⁹ vь ime ego Iv 1,12 (grč. ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ), da otvêt dam poslavšem ni Iv 1,22 (grč. ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς), séei vkup raduet se sь žbnućim¹⁶⁰ Iv 4,36 (grč. ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρη καὶ ὁ θερίζων), glagolahu že iúdêi iscélêvšumu¹⁶¹ Iv 5,10 (grč. ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῶ τεθεραπευμένῳ), hvalu vьzdav razdaê vzležećim¹⁶² Iv 6,11 (grč. εὐχαριστήσας διέδωκεν τοῖς ἀνακειμένοις), priš'dšago kь mnê ne izdenu vьn Iv 6,37 (grč. τὸν ἐρχόμενον πρὸς με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω), védeêše bo prêdadućago¹⁶³ i Iv 13,11 (grč. ἦδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν), ne védet poslavšago me Iv 15,21 (grč. οὐκ οἶδασιν τὸν πέμψαντά με), ne o sebê bo imam glagolati na eliko aće slišit glagolati imat i gredućaê¹⁶⁴ vьzvêstit vam Iv 16,13 (grč. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἀκούει λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν), vprosi slišavšie¹⁶⁵ čto glagolah im Iv 18,21 (grč. ἐρώτησον τοὺς ἀκηκοότας τί ἐλάλησα αὐτοῖς)

c) atribut¹⁶⁶

sut eteri otь sьdê stoećih iže ne vkuset semr'ti Mt 16,28 (grč. εἰσὶν τινες τῶν ὧδε ἐστῶτων οἵτινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου), i mnoga têlesa us'pših¹⁶⁷ vstaše Mt 27,52 (grč. καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθησαν), edin že eter otь stoećih sь isusom izvlêče nož udari raba arhieréona Mk 14,47 (grč. εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν ἔπαισεν τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως), eteri že otь stoećih tu slišav'se glagolahu Mk 15,35 (grč. καὶ τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες ἔλεγον), idet v slêd pogibšee don'deže obrečēt ū Lk 15,4 (grč. πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς ἕως εὔρη αὐτό), se ruka prêdadućago¹⁶⁸ me sь mпоù est na trьpezê Lk 22,21 (grč. ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης), az glas v'riúćago v rustini Iv 1,23 (grč. Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ), moe brašno est da tvoru volú poslavšago me Iv 4,34 (grč. Ἐμὸν βρῶμά ἐστίν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με), ležaše množ'stvo bolećih čaućih vьzmuštenie vodi Iv 5,3 (grč. ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν), da ne tvoru vole moe na volú poslavšago me otьca Iv 6,38 (grč. οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με), se bo est vola poslavšago me otьca Iv 6,39 (grč. τοῦτο δέ ἐστίν τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με), se že est vola poslavšago me otьca Iv 6,40 (grč. τοῦτο γάρ ἐστίν

¹⁵⁹ U Sm *veruúćimь*.

¹⁶⁰ U Hm *ženućimь*.

¹⁶¹ U Hm, Nk, Ro *is'celiv'sumu*, u Sm *iscelêvšumu*.

¹⁶² U Hm *sidećimь*.

¹⁶³ U Hm, Ro *predaućago*, u Nk, Mo, Sm, Pt *prêdaúćago*.

¹⁶⁴ U Hm *gredućago*, u Sm *grêdućaê*.

¹⁶⁵ U Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *slišav'see*.

¹⁶⁶ Supstantivizirani particip u službi atributa dolazi samostalno (u kojemu od kosih padeža) ili nesamostalno (u sastavu prijedložno-padežnoga izraza).

¹⁶⁷ U Sm *osapšihь*.

¹⁶⁸ U Hm, Sm *predaućago*, u Mo, Pt *prêdaúćago*.

τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου),¹⁶⁹ *moe učenie nêst moe na poslanšago me* Iv 7,16 (grč. Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με), *a iže icet slavi poslanšago i sa istin'n est* Iv 7,18 (grč. ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτὸν οὗτος ἀληθὴς ἐστίν), *mné podobaeť délati déla poslanšago me* Iv 9,4 (grč. ἡμᾶς δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με), *glagola emu marta sestra umr'všago* Iv 11,39 (grč. λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τετελευτηκότος Μάρθα), *niktože sméêše od vzležečih*¹⁷⁰ *vprašati i ti kto esi* Iv 21,12 (grč. οὐδεὶς ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτόν Σὺ τίς εἶ)

d) predikat¹⁷¹

*ti li esi gredei*¹⁷² *ili inogo čaem* Mt 11,3 (grč. Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν), *budi oblast imée nad' desetiû gradi* Lk 19,17 (grč. ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων), *vsъkomu imučumu dast se i izbudet a oť neimučago i eže mnit se imée vъzmet se oť nego* Lk 19,26 (grč. παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος καὶ ὁ ἔχει ἀρθήσεται), *privêste mi človéka sego êko razvračae*¹⁷³ *lûdi* Lk 23,14 (grč. Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν), *lazar že edin bé oť vzležečih*¹⁷⁴ *s nim* Iv 12,2 (grč. ὁ δὲ Λάζαρος εἶς ἦν ἐκ τῶν ἀνακειμένων σὺν αὐτῷ), *slovo eže slušaste nêst moe na poslanšago me oťca* Iv 14,24 (grč. ὁ λόγος ὃν ἀκούετε οὐκ ἔστιν ἐμὸς ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρὸς)

e) priložna oznaka

idête že rače k prodaučim i kupite sebê Mt 25,9 (grč. πορεύεσθε μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς), *kletvi radi i vzležečih*¹⁷⁵ *radi s nim ne hotê oťreči se ei* Mk 6,26 (grč. διὰ τοὺς ὄρκους καὶ τοὺς ἀνακειμένους οὐκ ἠθέλησεν ἀθετῆσαι αὐτήν), *ťgda budet ti slava přêd vsêmi sêdečimi*¹⁷⁶ *s tobou* Lk 14,10 (grč. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον πάντων τῶν συνανακειμένων σοι), *idu k poslanšumu me* Iv 7,33 (grč. ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με), *idu k poslanšumu me* Iv 16,5 (grč. ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με).

Iz navedenih je primjera vidljivo da supstantivizirani particip u svih sedam misala obično dolazi u određenome liku: u Vat gotovo beziznimno, dok se u ostalih šest misala ipak

¹⁶⁹ Na ovome mjestu u grčkome nema participa, moguće je da je on u hrvatskostaroslavenski tekst dodan analogijom prema prethodnome primjeru.

¹⁷⁰ U Hm *sidečihъ*.

¹⁷¹ Supstantivizirani particip u službi predikata dolazi kao imenski dio imenskoga predikata ili u sastavu imenskoga predikatnog proširka u sastavu prijedložno-padežnoga izraza ili konstrukcije s prilogom *êko*.

¹⁷² U Hm, Ro *gredi*, u Sm *gr(e)děi*.

¹⁷³ U ostalih je šest misala particip u akuzativu: *razvračaûča*.

¹⁷⁴ U Hm *sidečihъ*.

¹⁷⁵ U Hm *sidečihъ*.

¹⁷⁶ U Hm, Sm *sidečimi*.

češće rabi neodređeni lik. Neodređeni se lik osobito često javlja u Hm: *blaženi plačúcei se éko ti utěšet se* Mt 5,4 (grč. μακάριοι οί πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται) naspram *plačúce* Hm; *priděte kb mně vsi truždaúcei se* Mt 11,28 (grč. Δεῦτε πρός με πάντες οί κοπιῶντες) naspram *tružauće* Hm; *šbd že priemi¹⁷⁷ pet talanat dēla o nih i priobrēte druguū pet* Mt 25,16 (grč. εὐθέως πορευθεὶς ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν ἠργάσατο ἐν αὐτοῖς καὶ ἐκέρδησεν ἄλλα πέντε) naspram *priēm* Hm; *i pristupl' priemi¹⁷⁸ pet talanat prinese druguū pet talanat* Mt 25,20 (grč. καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα) naspram *priēm* Hm; *pristupi že priemi dva talanta i reče* Mt 25,22 (grč. προσελθὼν καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα εἶπεν) naspram *priēm* Hm; *ot straha ego stresshe se strēgucei¹⁷⁹* Mt 28,4 (grč. ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οί τηροῦντες) naspram *str'guce* Hm; *a otymētaei¹⁸⁰ se vas otymētaet se mene a otymētaei¹⁸¹ se mene otymētaet se poslanšago me* Lk 10,16 (grč. καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμὲ ἀθετεῖ: ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με) naspram *ot'metae* Hm; *vsak vgnosei se smērit se a smēraei se vzosit se* Lk 14,11 (grč. πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται) naspram *smērae* Hm; *a ne vēruēi¹⁸² ūže osuen est* Iv 3,18 (grč. ὁ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται) naspram *vēruē* Hm; *ače bi ti vēdēla dar boži i kto est glagolei tebē* Iv 4,10 (grč. Εἰ ἤδεις τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ καὶ τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι) naspram *govore* Hm; *žbnei¹⁸³ mazdu priemlet i sčbiraet plod v život věčni* Iv 4,36 (grč. ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον) naspram *žane* Hm; *slišavšei oživot* Iv 5,25 (grč. οί ἀκούσαντες ζήσουσιν) naspram *slišav'se* Hm; *i izidut stvorše¹⁸⁴ blagaē v' vskrēšenie života a stvor'sei zblaē v' vskrēšenie suda* Iv 5,29 (grč. καὶ ἐκπορεύσονται οί τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οί τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως) naspram *stvor'se* Hm; *se že reče o dusē egože hotēēhu priemati vēruūcei¹⁸⁵ va n'* Iv 7,39 (grč. Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ τοῦ πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οί πιστεύσαντες εἰς αὐτόν) naspram *vēruūce* Hm; *isus že vedī vsa greducaē na n' šbd reče im* Iv 18,4 (grč. Ἰησοῦς οὖν εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν ἐξῆλθεν, καὶ λέγει αὐτοῖς) naspram *greduca* Hm; *vsčk bo tvorei¹⁸⁶ se césar protivit se kesaru* Iv 19,12 (grč. πᾶς ὁ βασιλέα ἑαυτὸν ποιῶν ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι) naspram *tvore* Hm. U primjeru *priēm ostavšaē da im i reče k nim* Lk 24,43–44 (grč. καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν. Εἶπεν δὲ πρὸς αὐτούς) dolazi

¹⁷⁷ U Nk, Ro *priēmi*, u Mo, Sm, Pt *priēm̄i*.

¹⁷⁸ U Nk, Mo, Sm, Pt *priēm̄i*.

¹⁷⁹ Umjesto onoga supstantiviziranog participa u Ro se nalazi imenica: *straže*.

¹⁸⁰ U Sm *otmetaei*.

¹⁸¹ U Hm, Sm *otmetaei*.

¹⁸² U Sm *veruei*.

¹⁸³ U ovome primjeru Nk ima particip i umjesto druge odnosne rečenice (*zbiraei*).

¹⁸⁴ U Nk, Mo, Pt *tvor'sei*.

¹⁸⁵ U Mo *veruūcei*.

¹⁸⁶ U Mo, Sm, Pt *tvorēi*.

ostavše u Hm, gdje bi – uz razliku u participskome liku – mogla biti riječ i o različitu odabiru oblika i padeža za izražavanje neodređenosti (s. r. jd. u Hm naspram s. r. mn. u drugim misalima).

Češća uporaba neodređenoga lika nije svojstvena isključivo Hm, već je potvrđena i u drugim misalima, no ipak u manjoj mjeri: *vsak gněvaei se na brata svoego povin'n est sudu* Mt 5,22 (grč. πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει) naspram *gněvae* Hm, Mo, Pt; *kamen egože nevrědu stvoriše zizdúcei* Mt 21,42 (grč. λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες) naspram *zizdúce* Nk; *takožde eže priemyi¹⁸⁷ dva priobréte drugaé dva* Mt 25,17 (grč. ὡσαύτως ὁ τὰ δύο ἐκέρδησεν ἄλλα δύο) naspram *priěmь* Hm, Mo, Pt; *ne po mnogu že pristupiše sédecei¹⁸⁸ tu i réše petru* Mt 26,73 (grč. μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἐστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ) naspram *stoeće* Nk, Hm; *vsí imucei bolecee različnimi nedugi privoždahu e k nemu* Lk 4,40 (grč. ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν) naspram *imuce* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *iměei uši slišati da slišit* Lk 8,8 (grč. Ταῦτα λέγων ἐφώνει) naspram *imie* Hm, *iměe* Ro, Mo, Sm, Pt; *stiděhu se vsí protivlaućei¹⁸⁹ se emu* Lk 13,17 (grč. κατησχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ) naspram *protiveće* Hm, Ro; *i priš'd zvanьi tebe i onogo rečet ti¹⁹⁰* Lk 14,9 (grč. καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας ἐρεῖ σοι) naspram *zvanь* Ro; *hotecei minuti otъ sudu k vam ne vzmogut* Lk 16,26 (grč. οἱ θέλοντες διαβῆναι ἔνθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται) naspram *hoteće* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *vi že este prěbivše sь mnoú v napasteh moiъ* Lk 22,28 (grč. Ὑμεῖς δὲ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου) naspram *prebiv'se* Hm, Sm, odnosno *prěbivše* Nk, Mo, Pt;¹⁹¹ *edin něsm na az i poslavi me otъc* Iv 8,16 (grč. μόνος οὐκ εἰμί, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ) naspram *poslav'* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *poslavi me sь mnoú est* Iv 8,29 (grč. ὁ πέμψας με μετ' ἐμοῦ ἐστίν) naspram *poslav'* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i svědětel'stvuet o mně poslavi me otъc* Iv 8,18 (grč. καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ) naspram *poslav'* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt. Uporabu određenoga lika participa ne osigurava ni kvantifikator 'svaki': *vsak slišanьi otъca i navikьi¹⁹² prihodit kь mně* Iv 6,45 (grč. πᾶς ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν ἔρχεται πρὸς ἐμέ) naspram *slišanь* Ro.

U pojedinim misalima određeni oblici mogu biti kontrahirani:¹⁹³ *boleći* Hm, Ro, Mo, Sm, Pt u odnosu na *ne trěbuūt zdravi vrača na bolecei* Mt 9,12 (grč. Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ

¹⁸⁷ U Ro *priěmi*, u Sm *priěm'i*.

¹⁸⁸ U Mo, Sm, Pt *stoecei*.

¹⁸⁹ U Nk, Mo, Sm, Pt *protivecei*.

¹⁹⁰ U Hm je, možda pogreškom, oblik *zvati*.

¹⁹¹ U ponovljenome je čitanju određeni lik u svim misalima.

¹⁹² U Sm *nauči*.

¹⁹³ Večerka pretpostavlja da je nastavak *-ei* analogijom prema složenoj deklinaciji pridjeva mekih osnova najprije izmijenjen u *-ii*, a potom kontrahiran (1993: 68). O potvrđenim kontrakcijama supstantiviziranih participa u staroslavenskome jeziku v. više u Večerka, 1961: 21–22.

ισχύοντες ἰατροῦ ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες); *boleći* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt u odnosu na *ne trébuít zdravi vrača na bolečei* Lk 5,31 (grč. *Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες*); *slišeći* Sm u odnosu na *užasahu že se vsi poslušaučei*¹⁹⁴ *ego o razumê i o otvêtêh ego* Lk 2,47 (grč. *ἐζίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ*) naspram *slišeče* Hm; *noseći* Sm u odnosu na *nosečei že staše* Lk 7,14 (grč. *οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν*) naspram *noseče* Hm, Nk, Mo, Pt; međutim nije uvijek sigurno je li riječ o neodređenome liku ili određenome koji je uslijed različitih glasovnih promjena postao homoforman s neodređenim oblikom, primjerice kada je riječ o direktnome objektu: *prodaúče* Nk, Mo, Sm, Pt u odnosu na *obrête v crĕkĕvi prodaúčee ovce i voli i golubi i tr'žniki sêdeče* Iv 2,14 (grč. *εὔρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους*). Uporaba neodređenoga oblika može biti i posljedica haplografije, koja je ovjerena u staroslavenskome jeziku (Večerka, 1961: 22–23; 1993: 67), a zabilježena je i u ovome istraživanju hrvatskoglagoljskih misala u slučajevima u kojima slijedi riječ koja počinje vokalom /i/: *obladaúče* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt u odnosu na *obladaúčei imi blagodêteli naricaúit se*¹⁹⁵ Lk 22,25 (grč. *οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν εὐεργέται καλοῦνται*); *hoté* Hm, Mo, Sm, Pt, *hote* Nk u odnosu na *mi že nadêêhom se êko ta est hotei*¹⁹⁶ *izbaviti izrailê* Lk 24,21 (grč. *ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ*).

U dijelu primjera neodređeni se lik participa nalazi u Vat, dok u ostalim misalima dolazi određeni, i to najčešće u dativu množine: *dobro tvorête nenavidečem vas* Mt 5,44 (grč. *ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν*) naspram *nenavidečim'* Hm, Ro; *načet glagolati stoečem okr'st* Mk 14,69 (grč. *πάλιν λέγειν τοῖς παρεστῶσιν*) naspram *stoečimĕ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *vidêvšem ego vstavša iz mr'tvih ne êše vêri* Mk 16,14 (grč. *τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγεμένον ἐκ νεκρῶν οὐκ ἐπίστευσαν*) naspram *vidêvšimĕ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i prodaúčem golubi reče* Iv 2,16 (grč. *καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν*) naspram *prodaúčimĕ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *otĕcĕ vaš nebesĕski dast duh blag prosečem u nego* Iv 11,13 (grč. *ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν*) naspram *prosečimĕ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt. Sandra Sudec ustvrdila je da u hrvatskome staroslavenskom jeziku češće dolazi stegnuti određeni lik u ovome padežu, a osobito ako je riječ o ženskome ili srednjem rodu (2008b: 524), no to ne vrijedi i za korpus ovoga istraživanja, u kojemu prevlast određenoga lika nije u vezi s kategorijom roda.

¹⁹⁴ U Nk, Ro, Mo, Pt *slišečei*.

¹⁹⁵ U Hm *obladaúitĕ*. U ponovljenome čitanju ostalih šest misala ima donekle izmijenjen tekst: *imučei vlastĕ nad' nimi*.

¹⁹⁶ U Ro *hotêi*.

Kada se dva supstantivizirana participa nađu jedan uz drugi, katkad samo jedan od njih dolazi u određenome liku, kao i u staroslavenskome jeziku.¹⁹⁷ Neznatno se češće javlja u Vat: *blaženi lačuće i žeždúćei*¹⁹⁸ *πρᾶνδι ραδι ἐκο τι nasitet se* Mt 5,6 (grč. μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται) naspram neodređenoga lika *žejúće* Hm, Nk, *žeždúće* Ro, *žaúće* Mo, Sm, Pt; *uva razaraei*¹⁹⁹ *cr(ь)k(ь)v' božiú i trьmi d(ь)ньmi sьzidae*²⁰⁰ *ú* Mt 27,40 (grč. Ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν); *uva razaraei*²⁰¹ *crьkьv i trьmi dьньmi sьzidae*²⁰² *ú* Mk 15,29 (grč. Οὐὰ ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ οἰκοδομῶν ἐν τρισὶν ἡμέραις) naspram neodređenoga lika prvoga participa (*razarae*) u Ro; *vsьk bo prosei priemlet i ic̑ei obȓetae*²⁰³ Lk 11,10 (grč. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει καὶ ὁ ζητῶν εὐρίσκει) naspram neodređenoga lika drugoga participa (*ic̑e*) u Mo, Sm, Pt; *blaženi sut slišećei slovo božie i hraneće e*²⁰⁴ Lk 11,28 (grč. μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ φυλάσσοντες) naspram neodređenih likova participa (*slišeće*, *hraneće*) u Hm u obama slučajevima; *im̑ei*²⁰⁵ *zarov̑edi moe i sьblúdae e ta est lúbei me*²⁰⁶ Iv 14,21 (grč. ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτὰς ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με).

Pojedini su primjeri dvosmisleni sa semantičkoga i funkcionalno-sintaktičkoga aspekta jer se particip može interpretirati ili kao supstantivizirani u službi subjekta ili kao sekundarni predikat: *pretrpiv'* Hm, *pȓetr'p̑ev* Nk, Mo, Sm, Pt u odnosu na *pȓetr'p̑evi že do konca spasen budet* Mt 10,22 (grč. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται); *pretrpivь* Hm, *pȓetr'piv* Nk, *pretrp̑ev* Ro, *pȓetrp̑ev* Mo, Sm, Pt u odnosu na *pȓetr'p̑evi že do konca spasen budet* Mt 24,13 (grč. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται); *stoeće* Hm u odnosu na *stoećei tu glagolahu petru* Mk 14,70 (grč. οἱ παρ᾽εστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ); *slišav'se* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt u odnosu na *i položiše vsi slišav'sei na srьdьcih svoih* Lk 1,66 (grč. καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν); *sideće* Hm, *v'zležeće* Nk, Mo, Sm, Pt u odnosu na *i načeše vкуп vzežećei glagolati v seb̑e* Lk 7,49 (grč. καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς); *protiveće* Hm u odnosu na *pȓemudrost eiže ne vzmogut otъvecati vsi protivećei se vam* Lk 21,15 (grč. σοφίαν ἧ οὐ δυνήσονται ἀντιστῆναι ἢ ἀντειπεῖν ἅπαντες οἱ ἀντεικείμενοι ὑμῖν); *tvore* Hm

¹⁹⁷ O uporabi različitih likova u staroslavenskome jeziku kada više participa dolazi jedan uz drugi te o mogućim tumačenjima v. detaljnije u Grünenthal, 1910: 337–338; Večerka, 1961: 24–28.

¹⁹⁸ U Nk *žajúćei*.

¹⁹⁹ U Hm, Mo, Sm, Pt na mjestu prvoga participa druge su sintaktičke konstrukcije: u Hm, Mo, Pt *razaraeь*, a u Sm *ki razaraešь*.

²⁰⁰ U Sm *saziée*.

²⁰¹ U Hm, Mo, Sm, Pt na mjestu prvoga participa druge su sintaktičke konstrukcije: u Hm, Mo, Pt *razaraeь*, a u Sm *razaraešь*.

²⁰² U Sm *sazidaē*.

²⁰³ U Hm se nalazi drukčiji tekst: *prosite i primite ic̑e obȓećeь*.

²⁰⁴ U ponovljenome čitanju na mjestu obaju participa dolazi odnosna rečenica u Nk, Mo, Sm, Pt.

²⁰⁵ U Nk, Ro *im̑ei*.

²⁰⁶ U Hm ovaj dio čitanja počinje od *sьblúdae*.

u odnosu na *a tvorej istinu prihodit k svētu* IV 3,21 (grč. *ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς*); *viděny* Nk, Mo, Sm, Pt u odnosu na *i viděny²⁰⁷ svédětel'stnova²⁰⁸* IV 19,35 (grč. *καὶ ὁ ἑωρακῶς μεμαρτύρηκεν*). Naravno, mogućnost različite interpretacije participâ ne obuhvaća samo primjere koji su navedeni, a nije ni isključivo obilježje hrvatskoglagoljskih tekstova jer su varijante takva tipa potvrđene i u staroslavenskim tekstovima (usp. Večerka, 1993: 67).²⁰⁹ Iako ispravno čitanje većinom sugerira sam kontekst ili pak usporedba s predloškom, Večerka upozorava da bi mogla biti riječ i o različitoj interpretaciji pojedinih pisara (1993: 67).

U dijelu se zabilježenih primjera sedam misala u čijem temelju stoji grčki predložak ne podudara međusobno. Na mjestu participa koji se nalazi u Vat u ostalima može doći odnosna rečenica: *izmrěše bo iskučeⁱ duše otročete* Mt 2,20 (grč. *τεθνήκασιν γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου*) naspram *ki iskahu* Hm, Sm, odnosno *iže iskahu* Nk, Mo, Pt; *ne v^hodečee v^h usta skvrnit člověka na ishodečee iz' ust to skvr'nit člověka* Mt 15,11 (grč. *οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον*) naspram *eže v'hodit^h i eže ishodit^h* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *ishodečae²¹⁰ iz ust ot^h srbdьca ishodet* Mt 15,18 (grč. *τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται*) naspram *eže ishodit^h* Nk, Mo, Sm, Pt; *si sut skvr'nečae²¹¹ člověka* Mt 15,20 (grč. *ταῦτά ἐστιν τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον*) naspram *eže skvr'net^h* Nk, Mo, Pt, *eže skvr'net^h* Ro, odnosno *eže skvrne* Sm; *blagosloven gredeⁱ v ime gospodne* Mt 21,9 (grč. *Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου*) naspram *ki pride* Hm, Sm, odnosno *iže pride* Nk, Ro, Mo, Pt; *a priemⁱ edin šad raskopa zeml^u* Mt 25,18 (grč. *ὁ δὲ τὸ ἐν λαβῶν ἀπελθὼν ὄρυζεν γῆν*) naspram *ki priēt^h* Hm, odnosno *iže priēt^h* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *prédavi že ego da im^h znamenie* Mt 26,48 (grč. *ὁ δὲ παραδιδούς αὐτὸν ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον*) naspram *ki prēdaēše* Hm, *iže prēdaēše* Nk, *ki prēdast^h* Ro, odnosno *iže pred(a)st* Mo, Sm, Pt; *bliz est prēdadeⁱ²¹² me* Mk 14,42 (grč. *ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικεν*) naspram *iže prēdaet^h* Nk, odnosno *iže prēdast^h* Mo, Sm, Pt; *vsi slišavše²¹³ diviše se o glagolanēh²¹⁴ ot^h pastir* Lk 2,18 (grč. *πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων*) naspram *iže slišaše i sih' eže gl(agol)ahu se* Nk, Mo, Sm, Pt; *bé osip i mariē mati isusova čudeča se o glagolemih o nem* Lk 2,33 (grč. *ἦν ὁ πατήρ*

²⁰⁷ U Hm, Ro *viděi*.

²⁰⁸ U ponovljenome čitanju Hm ima *vidiv^h*, u Mo, Sm, Pt stoji odnosna rečenica *iže vidě*, dok Nk i Ro, čini se, nemaju ponovljeno čitanje.

²⁰⁹ Večerka posebno komentira primjere u kojima je variranje dvaju likova zabilježeno uz zamjenice *v^hsb, on^h* i sl. ili uz pridjev *mnog^h* u staroslavenskome jeziku, uz koje se particip može interpretirati kao supstantivizirani ili kao atributni (1961: 23).

²¹⁰ U Ro *ishodečee*.

²¹¹ U Hm *skvrneče*.

²¹² U Ro *predadei*.

²¹³ U Hm *slišeče*.

²¹⁴ U Hm *r(e)čeni^h*.

αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ) naspram *ka govorahu se* Hm, odnosno *êže gl(agol)ahu se* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *ki boli est vzležeji li ili služeji ne vzležeji li az že po srédê vas esm êko služeji* Lk 22,27 (grč. τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; ἐγὼ δὲ ἐν μέσῳ ὑμῶν εἰμὶ ὡς ὁ διακονῶν) naspram *ki vzležit̃ i ki služit̃* Hm, odnosno *iže vzležit̃ i iže služit̃* Nk, Mo, Sm, Pt, dok Ro na prvome i zadnjem mjestu ima particip kao Vat;²¹⁵ *ta est gredei²¹⁶ po mnê* Iv 1,27 (grč. ὀπίσω μου ἐρχόμενος) naspram *iže prišalb̃ estb̃* Nk; *az esm glagolei s toboû* Iv 4,26 (grč. Ἐγὼ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι) naspram *iže gl(agol)û* Nk, Mo, Pt, odnosno *iže govoru* Sm; *on est sêei²¹⁷ a in est žbnei* Iv 4,37 (grč. ἄλλος ἐστὶν ὁ σπειρών καὶ ἄλλος ὁ θερίζων) naspram *iže žanetb̃* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, dok u prvome primjeru svi imaju particip; *napl̃niše dvê na desete košnici ukruh otb̃ peti hlêb ečnenan i otb̃ dnu ribu êže izbiše êdšemb̃ <êd'šimb̃* Hm, Ro, Sm> Iv 6,13 (grč. ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων ἃ ἐπερίσσευσαν τοῖς βεβρωκόσιν) naspram samo *eže iz'bistb̃* Nk, Mo, Pt; *êdei moû plbt̃ i piei moû kr̃vn imat život vêčni* Iv 6,55 (grč. ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἶμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον) naspram *ki jistb̃* Hm, odnosno *iže êst'* Nk, Mo, Sm, Pt, a na mjestu drugoga većina misala nema taj dio teksta, osim Ro, koji se podudara s Vat, i Sm, u kojemu je odnosna rečenica; *az esm svêdêtel'stvuei o mnê samom* Iv 8,18 (grč. ἐγὼ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαντοῦ) naspram *iže s(̃)v(ê)dêt(e)l(̃)stvuû* Nk, Mo, Sm, Pt, a u Hm, Ro particip dolazi u neodređenome liku *s(̃)vêdet(e)l'stvue*; *poslav'i me istin'n est* Iv 8,26 (grč. ὁ πέμψας με ἀληθὴς ἐστὶν) naspram *ki posla* Hm, odnosno *iže posla* Nk, Mo, Sm, Pt; *hodei po mnê ne imat hoditi vb̃ tmê* Iv 8,12 (grč. ὁ ἀκολουθῶν μοι οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ) naspram *iže hoditb̃* Nk, Mo, Sm, Pt; *az že ne iču slavi moee est iče²¹⁸ i sude* Iv 8,50 (grč. ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου: ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων) naspram *iže ičetb̃ i suditb̃* Nk, Mo, Sm, Pt; *est slavei me otb̃c moi* Iv 8,54 (grč. ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με) naspram *iže sl(a)vitb̃* Nk, Mo, Sm, Pt; *vêruei v me ače i umret oživet i vsak živei²¹⁹ i vêruei²²⁰ v me ne umret vb̃ vêki²²¹* Iv 11,25–26 (grč. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ κἂν ἀποθάνῃ ζήσεται, καὶ πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα) naspram *iže vêruetb̃ <veruetb̃* Sm> Nk, Mo, Sm, Pt na mjestu prvoga participa; *lûbei dušu svoû pogubit û a nenavidei duše svoee ... v život vêčni hranit û* Iv 12,25

²¹⁵ U ponovljenome su čitanju u svim misalima odnosne rečenice na mjestu prvoga, drugoga (osim Ro, u kojemu je particip) i trećega participa, dok je na mjestu četvrtoga u svima particip, određeni (*služeji* Hm, Ro) ili neodređeni (*sl(u)že* Nk, Mo, Sm, Pt).

²¹⁶ U Hm *gredi*.

²¹⁷ U Hm *síjei*, u Sm *sêe*.

²¹⁸ U Hm *iče*.

²¹⁹ U Nk, Ro *živêi*.

²²⁰ U Nk, Mo, Sm, Pt *vêrue*.

²²¹ U Hm se ovaj redak prekida nakon *oživetb̃*. U ponovljenome čitanju nema odnosne rečenice ni u jednome misalu, već svugdje dolaze participi: *vêruei* Hm, Nk, Ro, Mo, Pt, *veruei* Sm; *živei* Nk, Mo, Sm, Pt, *žive* Ro; *vêruei* Ro, *vêrue* Nk, Mo, Pt, *veruei* Sm.

(grč. *ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολλύει αὐτήν, καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ... εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν*) naspram *ki lúbit̃* i *ki nenavidit̃* Hm, *iže lúbit̃* i *iže nenavidit̃* Nk, Mo, Pt, odnosno *ki lúbit̃* i *ki nen(a)v(i)di* Sm;²²² *videj mene vidit i ot̃ca* _{IV 14,9} (grč. *ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑωρακεν τὸν πατέρα*) naspram *ki vidit'* Hm, Sm, odnosno *iže vidit'* Nk, Ro, Mo, Pt; *a lúbei me vzlúblen budet ot̃cem moim* _{IV 14,21} (grč. *ὁ δὲ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς μου*) naspram *ki lúbit'* Hm, odnosno *iže lúbit'* Nk, Mo, Sm, Pt. Takva bi mjesta mogla biti primjerom ranih tekstoloških prilagodbi prema Vulgati, u kojoj je na tim mjestima upravo odnosna rečenica. Zanimljiv je primjer *načeše iskati meždú soboũ kotori bil bi ot nih hotei stvoriti sie* _{Lk 22,23} (grč. *αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἶη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλον πράσσειν*), gdje ostali misali na mjestu participa imaju *bi hotil̃* Hm, *bi hotél'* Nk, Mo, Pt, odnosno *bi hotel̃* Sm, a Ro kombinaciju *bi bil' hotẽcei*.

Primjer *bē že mariē pomazavšīē gospoda isusa murom i otr'vši nozē ego vlasi svoimi* _{IV 11,2} (grč. *ἦν δὲ Μαριάμ ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρω καὶ ἐκμάζασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριζῖν αὐτῆς, ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει*) može poslužiti kao ogledan za sve prethodno navedene razlike. Dva supstantivizirana participa dolaze jedan uz drugi kao sastavni dio imenskoga predikata, pri čemu je jedino prvi u određenome liku. U Hm oba participa dolaze u neodređenome liku (*pomazavši*). U Nk, Mo, Sm, Pt na mjestu prvoga rabi se odnosna rečenica: *ēže pomaza*, dok je na mjestu drugoga kraći oblik: *otr̃*. Kraći se oblik aktivnoga participa preterita I. nalazi i u Ro, no oblik prvoga participa jednak je onomu u Vat.

Nepodudarnosti između misala ne moraju biti nužno u vezi sa zamjenama participa odnosnom rečenicom. Pojedina odstupanja proizlaze primjerice iz različite uporabe padeža, zbog čega supstantivizirani particip dolazi u različitoj sintaktičkoj službi. Tako je u primjeru *isprov'rže i sēdaliča prodaūcīm golubi*²²³ _{Mt 21,12}, odnosno *is'prov'rže i sēdaliče prodaūcih' golubi pod'vrati* Hm, Nk, Ro, gdje se particip može tumačiti ili kao indirektni objekt (u dativu) ili kao atributna dopuna objektu (u genitivu). U grčkome predlošku odgovarajući je particip atributna dopuna (grč. *τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς*). Razlikovati se mogu i u odabiru padeža direktnoga objekta: *vš'd že cēsar vidēti vzležẽcih' vidē tu človēka* _{Mt 22,11} naspram *i vnide c(ēsa)r̃ da vidit̃ sidẽcee* <*vzležẽcih'* Ro, *v'zležẽcee* Nk, Mo, Pt, *vzlēžẽcee* Sm> ... Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt prema grč. *εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαί τοὺς ἀνακειμένους εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον*. U primjeru *znameniē že vēruū̃cee v' me siē poslēdbstvūit* _{Mk 16,17} (grč. *σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἀκολουθήσει ταῦτα*) istraženi se misali također

²²² U ponovljenome čitanju nema odnosne rečenice ni u jednome misalu, već svugdje dolaze participi: *lúbei* Hm, Nk, Ro, Sm, Pt, *lúbēi* Mo; *nenavidei* Hm, Nk, *nenavidēi* Ro, Mo, Sm, Pt.

²²³ U Mo, Sm, Pt padež participa jednak je onomu u Vat, no s ostalim se misalima podudaraju u dodanome glagolu na kraju primjera.

razlikuju u padežu participa: u dijelu njih samo je riječ o drugome padežu direktnoga objekta (genitiv prema akuzativu: *vêruûcîhь* Hm), dok se u drugima radi o indirektnome objektu u dativu, možda pod utjecajem grčkoga predloška (*vêruûcîmь* Nk, Mo, Pt, odnosno *veruûcîmь* Sm).²²⁴ Budući da osim odnosne rečenice supstantiviziranomu participu iznimno konkurira i poimeničeni pridjev ili imenica, u misalima se katkad susreću i takve razlike: *vsi imučei bolečee različnimi nedugi privoždahu e k nemu* Lk 4,40 (grč. ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν) naspram *nemočnie* Nk, Mo, Sm, Pt; *iže boli est vь vas da budet êko služei* Lk 22,26 (grč. ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν) naspram *sluga* Nk, Mo, Sm, Pt;²²⁵ *paki že rěše prozrêvšumu*²²⁶ Iv 9,17 (grč. λέγουσιν οὖν τῷ τυφλῷ πάλιν) naspram *slip'cu* Nk, odnosno *slêpcu* Mo, Sm, Pt. Uz navedene treba spomenuti i nepodudarnosti drugoga tipa, npr. *ne vi bo este glagolûcei na duh otьca vašego glagolei vь vas* Mt 10,20 (grč. οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστέ οἱ λαλοῦντες ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν), gdje su na mjestu drugoga participa prezentski oblici *uzgovoritь* Hm, *v(b)zgl(agol)etь* Ro, odnosno *govoritь* Sm; *glagolei*²²⁷ *s toboû ta est* Iv 9,37 (grč. ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ ἐκεῖνός ἐστιν) naspram *n(i)ne s toboû gl(agol)etь* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt. Razlika u padežu participa, koja upućuje i na njegov drukčiji sintaktički položaj, zabilježena je i na mjestu *straždaûce* <*straûce* Nk, Mo, Sm, Pt, *straždûcee* Ro> *otь duh nečistih cêlahu se* Lk 6,18 (grč. ἐνοχλούμενοι ἀπὸ καὶ πνευμάτων προσκαλεσάμενος ἀκαθάρτων δύο ἐθεραπεύοντο), gdje Hm ima genitiv: *straûcîhь*. U primjeru *glagolaše isus k eterom nadêûcem* <*nadêûcim'* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt> *se na se ... i hulecim pročeє pritču siû* Lk 18,9 (grč. Εἶπεν δὲ καὶ πρὸς τινὰς τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ... καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς τὴν παραβολὴν ταύτην) drugi je particip u funkciji indirektnoga objekta u Hm, Ro, dok je u Nk, Mo, Sm, Pt on u funkciji sekundarnoga predikata (*huleče*).

Važno je naglasiti da nesrazmjer u brojnosti participa između sedam misala nije međutim u svim primjerima takav da se u Vat uvijek nalazi particip, dok je odnosna rečenica uvijek u kojemu od drugih misala. Štoviše, potvrđeni su i primjeri u kojima se na mjestu grčkoga participa u Vat nalazi odnosna rečenica, dok je u drugim misalima particip: u Vat, Hm i Ro *iže priemlet mene priemlet poslavšago me* Mt 10,40 (grč. ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με) naspram *priemlêi* Nk, odnosno *priemlei* Mo, Sm, Pt; *a iže priemlet proroka vь ime proroče mьzdu proroču primet* Mt 10,41 (grč. ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου μισθὸν προφήτου λήμψεται) naspram *priemlei* u ostalih šest misala; *iže priemlet pravьdьnika*

²²⁴ U ponovljenome čitanju Ro se ponovno podudara s Vat, dok je u svima ostalima genitivni oblik (*vêruûcîhь*).

²²⁵ Na mjestu prvoga grčkoga participa stoji odnosna rečenica i u Vat. U ponovljenom čitanju svih ostalih šest misala ima imenicu *sluga*.

²²⁶ U Hm *prozriv'šumu*. U grčkome se ne nalazi particip već pridjev.

²²⁷ U Hm *govori*.

vъ ime pravъdъniče tъzdu pravъdъniču primet Mt 10,41 (grč. *ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου μισθὸν δικαίου λήμψεται*) naspram *priemlei* u ostalih šest misala; *on že otъvečav emu reče* Mt 12,48 (grč. *ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν τῷ λέγοντι αὐτῷ*) naspram *gl(agol)ûcumu* Nk, Ro, Mo, Pt, odnosno *govorecûmu* Hm, Sm (umjesto *emu*); *edin otъ oboû na desete iže²²⁸ omoči sъ mпоû ruku v solilo ta me prêdast* Mk 14,20 (grč. *Εἷς τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ ἐν τρύβλιον*) naspram *omačei* Hm, Nk ili *omočei* Mo, Pt; *niktože vžigaet svêtilnika i v skrovê polagaet i ni pod spudom na na svêčnicê da svêtit vsêm iže v hraminê sut* Lk 11,33 naspram ... *da vhodeče* <*v'hodečei* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt> *s(vê)tъ videtъ* prema grč. *Οὐδεὶς λύχνον ἄψας εἰς κρύπτην τίθησιν οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φῶς βλέπωσιν; iže nenavidit mene i otъca moego nenavidit* Iv 15,23 (grč. *ὁ ἐμὲ μισῶν καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ*) naspram *nenavidei* Hm, Nk, Ro, Mo, Pt, odnosno *nenavidêi* Sm. Osobito je zanimljivo ovdje istaknuti primjer *kto sa est iže glagolet vaspimie* Lk 5,21 (grč. *Τίς ἐστὶν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας*), u kojemu Vat doista slijedi grčki predložak, dok je na mjestu odnosne rečenice particip u svim drugim misalima: *govore* Hm, *glagole* Ro, odnosno *gl(agol)ei* Nk, Mo, Sm, Pt (ni u latinskome nema participa na ovome mjestu), što ukazuje na to da su glagoljaši participima vladali aktivno, doživljavajući ih kao tipičan staroslavenizam koji će jeziku koji su prepisivali i na koji su prevodili dati uzvišeniji, svečaniji ton i zadržati vezu s tradicijom koju su naslijedili. Uporaba participa njihov je slobodan odabir, a ne posljedica slijepa držanja predložaka. Jednako je znakovit i primjer *iže smêraet se²²⁹ vzeset se* Mt 23,12 (grč. *ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν ὑψωθήσεται*) naspram *smêraei se vzosit' se* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, gdje se prvi glagolski oblik podudara s grčkim, dok je na mjestu drugoga grčkoga ličnog glagolskog oblika u dijelu misala upotrijebljen particip.

Aktivni particip prezenta glagola *biti* dolazi redovito na mjestu grčke konstrukcije s članom i imenskom skupinom s kopulom ili bez nje u odnosnim rečenicama s predikatom (Večerka, 2002: 211; usp. i Grünenthal, 1910: 343): *sučei²³⁰ že v korabli pridu i pokloniše se emu* Mt 14,33 (grč. *οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ προσεκύνησαν αὐτῷ*), *tъgda rečet cêsar suçim²³¹ o desnuû sebe* Mt 25,34 (grč. *τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ*), *tъgda rečet suçem²³² o šuû sebe* Mt 25,41 (grč. *τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ ἐυωνύμων*), i *gl(agol)a suçem²³³ tu* Mt 26,71 (grč. *λέγει τοῖς ἐκεῖ*); *sъtnik' že i suçei²³⁴ s nim' strêgučei i(su)sa vidêvše trusъ z(e)mli i ta êže bivahu uboêše se zêlo*

²²⁸ U Sm *ki*.

²²⁹ U Ro *iže bo smêrit se*.

²³⁰ U Nk stegnuti oblik *suči*, dok u Hm particip dolazi u drugome padežu – dativu: *budučimъ*.

²³¹ U Hm *budučimъ*.

²³² U Hm *budučimъ*, dok u svim drugim misalima particip dolazi u određenome liku: *sučimъ*.

²³³ U Hm *budučimъ*, dok u svim drugim misalima particip dolazi u određenome liku: *sučimъ*.

²³⁴ U Hm *buduče*, a u Mo, Sm, Pt stegnuti oblik *suči*.

Mt 27,54 (grč. Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα ἐφοβήθησαν σφόδρα), *i cēlaite nemočnie sučee²³⁵ u nih* Lk 10,9 (grč. θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς), *vsi sučei²³⁶ v grobēh uslišet glas sina božie* Iv 5,28 (grč. πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσουσιν τῆς φωνῆς αὐτοῦ). Participu ponovno konkurira odnosna rečenica, a zabilježena je asimetrija u oba smjera: *togda sučei v iūdēi da bēgaūt na gori* Mt 24,16 (grč. τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη) naspram *ki sutb Hm; strah bo i odr'zaše i vse iže š nim bēhu* Lk 5,9 (grč. θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ) naspram *budučihb Hm, sučihb Nk, Ro, Mo, Sm, Pt*. Umjesto glagola *biti* u mlađih šest misala iznimno može doći i particip bliskoznačnoga glagola: *edin' ot sučih' sb i(su)s(o)mь prostb'r' ruku izvlēče nož' svoi* Mt 26,51 (grč. εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἀπέσπασεν τὴν μάχαιραν αὐτοῦ) naspram *stoečihb Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt*. Rjeđe je grčka članska konstrukcija prevedena odnosnom rečenicom: *vidēvshe že iže bēhu o nem bivaemoe rēše emu* Lk 22,49 (grč. ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον εἶπαν). U zadnjem je navedenom primjeru na mjestu grčkoga participa futura supstantivizirani pasivni particip prezenta u službi objekta.

*

Nepodudarnost Ko s ostalih sedam misala posljedica je njegova vjerna ugledanja na latinski predložak, zbog čega je broj supstantiviziranih participa u njegovu misalu manji, a broj odnosnih rečenica povećan – upravo prema latinskoj sintaktičkoj konstrukciji. No supstantivizirani participi, koji dolaze prema latinskome supstantiviziranom participu, dobro su potvrđeni u korpusu i ovjereni u istim sintaktičkim službama:

a) subjekt

ne trēbuūtь zdravi lečnika na zlo imučei Mt 9,12 (lat. *Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus*), *kam(e)n egože otvrgoše ziučei* Mt 21,42 (lat. *Lapidem quem reprobaverunt aedificantes*), *se že r(e)če ot duha egože priēti imehu veruūčei va nb* Iv 7,39 (lat. *Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum*)

b) objekt

i m(o)lite za progonēčee vasb i tvorečee vamь potvor Mt 5,44 (lat. *et orate pro persequentibus et calumniantibus vos*), *i sledečimь sebe reče* Mt 8,10 (lat. *et sequentibus se dixit*), *on že otvečavь govorečumu nemu reče* Mt 12,48 (lat. *At ipse respondens dicenti sibi, ait*), *i izganaše vse prodaūčee v templi* Mt 21,12 (lat. *et ejiciebat omnes vendentes et ementes in templo*), *naplni se brakь vzlēžečihb* Mt 22,10 (lat. *impletae sunt nuptiae discumbentium*),

²³⁵ U Hm *budučei*.

²³⁶ U Hm *buduče*.

vnide že kralj vidilь da bi vzležečēe i vide tu č(lovē)ka Mt 22,11 (lat. *Intravit autem rex ut viderent discumbentes, et vidit ibi hominem*), teško že obremēnenimь i doečimь v tee dni Mt 24,19 (lat. *Vae autem praegnantibus et nutrientibus in illis diebus*), vsa vzmožna sutь veruūcumu Mk 9,22 (lat. *omnia possibilis sunt credenti*), nače okolu stoečimь govoriti Mk 14,69 (lat. *coepit dicere circumstantibus*), i tlkučemu otprēt se Lk 11,10 (lat. *et pulsanti aperietur*), egda uzrite siē bivaūca znaite ēkože blizu e(stь) kralestvo božbe Lk 21,31 (lat. *cum videritis haec fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei*), o(ta)сь vaš s nebēse dast duhь dobri prosečim ga Iv 11,13 (lat. *Pater vester de caelo dabit spiritum bonum petentibus se*), i predstoečimь reče Lk 19,24 (lat. *Et astantibus dixit*), nače izganati prodavaūcēe v nemь i kupuūcēe Lk 19,45–46 (lat. *coepit ejicere vendentes in illo, et ementes*), vazamь ostavšaē da nimь i reče k nemь Lk 24,43–44 (lat. *sumens reliquias dedit eis. Et dixit ad eos*), obrēte v templi prodaūcēe ovce i volove i golubice Iv 2,14 (lat. *invenit in templo vendentes boves, et oves, et columbas*), pokle hvali vzda razdeli vzležečimь Iv 6,11 (lat. *cum gratias egisset, distribuit discumbentibus*), i(su)сь že znae vsa grēducaē na se poide naprvo i r(e)če Iv 18,4 (lat. *Jesus itaque sciens omnia quae ventura erant super eum, processit, et dixit eis*)

c) atribut

sutь nici odь sade stoečičь(!) ki ne vkusetь semrti Mt 16,28 (lat. *sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem*), i sedaliča prodaūcihь golubice podvrati Mt 21,12 (lat. *et cathedras vendentium columbas evertit*), edan že odь okrstь stoečihь vzvedь mečь udari raba arhierōova Mk 14,47 (lat. *Unus autem quidam de circumstantibus educens gladium, percussit servum summi sacerdotis*), niki odь okolu stoečihь sliš(a)čē govorahu Mk 15,35 (lat. *Et quidam de circumstantibus audientes, dicebant*), se ruka prēdaūcago me sa mnoū e(stь) na trpezi Lk 22,21 (lat. *ecce manus tradentis me, mecum est in mensa*), azь glasь vapiūcago v pustini Iv 1,23 (lat. *Ego vox clamantis in deserto*), ležaše množastvo veliko bolečihь slēpihь hromihь suhihь čekaūcihь vzmučeniē vodē Iv 5,3 (lat. *jacebat multitudo magna languentium, caecorum, claudorum, aridorum, exspectantium aquae motum*), nitkože ot vzležečihь ne smiēše vprašati ga ti tko esi Iv 21,12 (lat. *Et nemo audebat discumbentium interrogare eum: Tu quis es?*)

d) predikat (imenski)

budeši vlast imebi nadь 10tiū gradi Lk 19,17 (lat. *eris potestatem habens super decem civitates*), prikazastē mne č(lovē)ka sego ēko razvračaūca plкь Lk 23,14 (lat. *Obtulistis mihi hunc hominem, quasi avertentem populum*), lazar že edan bē odь vzležečehь š nimь Iv 12,2 (lat. *Lazarus vero unus erat ex discumbentibus cum eo*)

e) priložna oznaka

idite brže k prodaúćim i kupite vam Mt 25,9 (lat. *ite potius ad vendentes, et emite vobis*), *kletvi radi i kupno vzležećih ne hti ũ ozlovoliti* Mk 6,26 (lat. *propter iusjurandum, et propter simul discumbentes, noluit eam contristare*), *tagda budet̃ tebi slava prēd̃ v kup̃ vzležećim* Lk 14,10 (lat. *Tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus*).

Na mjestu latinske odnosne rečenice dolazi odnosna rečenica i u Ko, što rezultira smanjenim brojem participa u njegovu misalu: *mrtvi bo sut̃ ki iskahu dušu otročete* Mt 2,20 (lat. *defuncti sunt enim qui quaerebant animam pueri*), *bl(a)ženi ki lačut̃ i žedaúť pravdu zane ti nasitet̃ sē* Mt 5,6 (lat. *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam: quoniam ipsi saturabuntur*), *vsaki ki gnēvaet se na brata svoego pokrivan budet̃ sudu* Mt 5,22 (lat. *omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio*), *nestē bo vi ki govorite na duh̃ otca vašego iže govorit va vas̃* Mt 10,20 (lat. *non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*), *iže prētrpit̃ daže do konca ta spaseñ budet̃* Mt 10,22 (lat. *qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*), *ki obrēcaet̃ dušu svoú pogubit̃ ũ* Mt 10,39 (lat. *Qui invenit animam suam, perdet illam*), *a ki mēne priemlēt̃ onogo priemlet̃ iže posla mnē* Mt 10,40 (lat. *Qui recipit vos, me recipit et qui me recipit, recipit eum qui me misit*), *ki proroka priemlet̃ va ime proroka mazdu proroka priemlet̃* Mt 10,41 (lat. *Qui recipit prophetam in nomine prophetae, mercedem prophetae accipiet*), *ki pravadnago priemlet̃ va ime pravadnago mazdu pravadnago prieml(e)t̃* Mt 10,41 (lat. *qui recipit justum in nomine justi, mercedem justi accipiet*), *ti li esi iže priti imaši ili inogo čekamo* Mt 11,3 (lat. *Tu es, qui venturus es, an alium exspectamus*), *pridite ka mnē vsi iže trudite sē* Mt 11,28 (lat. *Venite ad me omnes qui laboratis*), *a ki v korabli bēhu pridoše i poklonišē se nemu* Mt 14,33 (lat. *Qui autem in navicula erant, venerunt, et adoraverunt eum*), *ne skvrnit̃ č(lovē)ka eže vshodit̃ va usta na eže iz̃ ust̃ izhodit̃ toe skvrnit̃ č(lovē)ka* Mt 15,11 (lat. *Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem*), *ēže iz̃ ust̃ ishodet̃ ot srca ishodet̃* Mt 15,18 (lat. *Quae autem procedunt de ore, de corde exeunt*), *siē sut̃ ēže skvrnet̃ č(lovē)ka* Mt 15,20 (lat. *haec sunt, quae coinquant hominem*), *vidēće že sarabi ego ēže tvorahu se razžali se im̃ zelo* Mt 18,31 (lat. *Videntes autem conservi ejus quae fiebant, contristati sunt valde*), *bl(agoslovl)eñ ki pride va ime gospodne* Mt 21,9 (lat. *benedictus, qui venit in nomine Domini*), *iže smerit se vzesēt se* Mt 23,12 (lat. *et qui se humiliaverit, exaltabitur*), *a iže prētrpit̃ daže do konca ta sp(a)s(e)ñ b(u)det̃* Mt 24,13 (lat. *qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*), *tagda ki va iūdei sut̃ pobegnitē na gori* Mt 24,16 (lat. *tunc qui in Judaea sunt, fugiant ad montes*), *otide že ki pet̃ talanat̃ priēl̃ biše i dela nimi i pridobi druguū pet̃ talanat̃* Mt 25,16 (lat. *Abiit autem qui*

quinque talenta acceperat, et operatus est in eis, et lucratus est alia quinque), takoe že i ki dva talanta priêlb biše pridobi drugaê dva Mt 25,17 (lat. *Similiter et qui duo acceperat, lucratus est alia duo*), a ki edanb priêlb biše šadb zakopa v zemlû Mt 25,18 (lat. *Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram*), i pristupivb ki petb talanat priêlb biše prikaza druguû petb Mt 25,20 (lat. *Et accedens qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talenta*), pristupi i ki dva talanta priêlb biše i reče Mt 25,22 (lat. *Accessit autem et qui duo talenta acceperat, et ait*), tagda rečetb kralb onimb ki o desnuû nego budutb Mt 25,34 (lat. *Tunc dicet rex his qui a dextris ejus erunt*), tagda r(e)č(e)t b i onim ki o šuû s(e)be b(u)dut Mt 25,41 (lat. *Tunc dicet et his qui a sinistris erunt*), približiti se hoče iže prêdast mê Mt 26,46 (lat. *appropinquavit qui me tradet*), ki prêda nego da imb znamênie Mt 26,48 (lat. *Qui autem tradidit eum, dedit illis signum*), edanb od onihb ki behu sa i(su)somb prostrvb ruku izne mečb svoi Mt 26,51 (lat. *unus ex his qui erant cum Jesu, extendens manum, exemit gladium suum*), vsi bo ki mečb vazmutb mečemb pogibnutb Mt 26,52 (lat. *omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt*), i r(e)če onim iže tu behu Mt 26,71 (lat. *et ait his qui erant ibi*), videv tagda iûda iže prêda ga da osuenb biše pokaênemb vedênb povrati 30 srebrnikovb načelnikom b erêskim b i starešinamb Mt 27,3-4 (lat. *Tunc videns Judas, qui eum tradidit, quod damnatus esset, poenitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, et senioribus*), ava ki razorueši tempalb božbi i v trihb dnehb sopetb prêziûeši ga Mt 27,40 (lat. *Vah qui destruis templum Dei, et in triduo illud reaedificas*), i mnoga telesa svetihb iže usnuli behu vstaše Mt 27,52 (lat. *et multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt*), stotnik že i ki š nimb bêhu strguče i(su)sa vidiv potrêsi ona êže tvorahu se vzboêš(e) se zelo Mt 27,54 (lat. *Centurio autem, et qui cum eo erant, custodientes Jesum, viso terraemotu, et his quae fiebant, timuerunt valde*), edanb odb dviû na dêste ki umačetb sa mnoû ruku v zdeli Mk 14,20 (lat. *Unus ex duodecim, qui intingit mecum manum in catino*), se ki predastb mnê blizu e(st)b Mk 14,42 (lat. *ecce qui me tradet, prope est*),²³⁷ ki tu behu govorahu petru Mk 14,70 (lat. *qui astabant, dicebant Petro*), bê že komu baraba govoraš(e) se iže sa nestroinici uženb bišê Mk 15,7 (lat. *Erat autem qui dicebatur Barrabas, qui cum seditiosis erat vinctus*), uva ki razorueši tempalb božbi i v trihb dnehb sopetb prêziûeši Mk 15,29 (lat. *Vah qui destruis templum Dei, et in tribus diebus reaedificas*), verovali ne bêhu onimb iže videli ga behu vstavša odb mrtvihb Mk 16,14 (lat. *iis, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt*), siê že znamêniê poslêdetb one iže verovali budutb Mk 16,17 (lat. *Signa autem eos qui crediderint, haec sequentur*), siê že znamêniê poslêdetb one iže verovali budutb²³⁸ Mk 16,17 (lat. *Signa autem eos qui crediderint, haec sequentur*), i položiše vsi ki slišali behu v srce svoemb Lk 1,66 (lat. *et*

²³⁷ Hm nema ovaj dio čitanja.

²³⁸ U ponovljenome se čitanju u Ko isto mjesto prevodi kao *znamêniê že siê onihb poslêdetb ki verovali budutb*.

posuerunt omnes qui audierant in corde suo), bēhota osipъ i mariē mati i(su)sova čudeča se o sēhъ ēže govorahu se odъ nego Lk 2,33 (lat. *Et erat pater ejus et mater mirantes super his quae dicebantur de illo*), govoraše od nego vsimъ iže čekahu iskuplenъe Lk 2,38 (lat. *loquebatur de illo omnibus, qui exspectabant redemptionem Israel*), užasahu se že vsi iže slišahu o mudrosti i otvetehъ nego Lk 2,47 (lat. *Stupebant autem omnes qui eum audiebant, super prudentia et responsis ejus*), vsi iže imeēhu nemočnie različnimi nedugi voēhu e ka i(su)su Lk 4,40 (lat. *omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum*), užasъ bo obišal ga bišē i vsēhъ ki š nimъ bēhu Lk 5,9 (lat. *Stupor enim circumdederat eum, et omnes qui cum illo erant*), tko e(stъ) sa ki psosti govoritъ Lk 5,21 (lat. *Quis est hic, qui loquitur blasphemias*), ne trēbuūtъ ki zdravi sutъ lečnika na ki zlo imutъ Lk 5,31 (lat. *Non egent qui sani sunt medico, sed qui male habent*), ki stuženi bēhu odъ duhъ nečistihъ celahu se Lk 6,18 (lat. *qui vexabantur a spiritibus immundis, curabantur*), oni že iže nošahu staše Lk 7,14 (lat. *Hi autem qui portabant, steterunt*), i počēše ki vkupъ vzlegli bēhu govoriti v sebē Lk 7,49 (lat. *Et coeperunt qui simul accumbebant, dicere intra se*), izide iže sēetъ seēti sēme svoe Lk 8,5 (lat. *Exiit qui seminat, seminare semen suum*), ki imat uši slišanъē da slišitъ Lk 8,8 (lat. *Qui habet aures audiendi, audiat*), eže v ternie pade Lk 8,14 (lat. *Quod autem in spinas cecidit*), ki sl(i)šit v(a)sъ m(e)ne sl(i)šit Lk 10,16 (lat. *Qui vos audit, me audit*), a ki za m(e)ne ne m(a)rit za posl(a)všago mnē ne m(a)rit Lk 10,16 (lat. *et qui vos spernit, me spernit. Qui autem me spernit, spernit eum qui misit me*),²³⁹ ki odъ sihъ trihъ vidit se tebi da iskrni bilъ e(stъ) onomu ki vpade v razboinike Lk 10,36 (lat. *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi, qui incidit in latrones*), vsaki bo ki prositъ priemletъ i ki iščetъ obrēčaetъ Lk 11,10 (lat. *Omnis enim qui petit, accipit: et qui quaerit, invenit*), blaženi ki slišetъ slovo božie i hranet ga Lk 11,28 (lat. *beati, qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud*), i prišadъ onъ ki zva tebē i onogo rečetъ tebi Lk 14,9 (lat. *Et veniens is, qui te et illum vocavit, dicat tibi*), sedi v poslednēmъ mestē da egda pridetъ iže zvalъ e(stъ) tebē rečetъ tebi Lk 14,10 (lat. *recumbe in novissimo loco: ut, cum venerit qui te invitavit, dicat tibi*), vsaki iže vznšaet sē smērit se a iže smeruet sē vzesēt se Lk 14,11 (lat. *omnis, qui se exaltat, humiliabitur: et qui se humiliat, exaltabitur*), vsi ki videtъ načnutъ rugati se nemu Lk 14,29 (lat. *omnes qui vident, incipiant illudere ei*), blaženi iže slišetъ slovo božbe i hranetъ e Lk 11,28 (lat. *beati, qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud*), nitkože ne važigaetъ svetilnika i v skrvenē polagaetъ ni podъ spudomъ da na s(vē)tnaci da ki vhotetъ svetlostъ videtъ Lk 11,33 (lat. *Nemo lucernam accendit, et in abscondito ponit, neque sub modio: sed supra candelabrum, ut qui ingrediuntur, lumen videant*), grēdet ko noi ēže pogibla biše doideže naidet ū Lk 15,4 (lat. *vadit*

²³⁹ U ovome primjeru zamjetna je i tekstološka razlika između latinskoga predloška i teksta u Ko.

ad illam quae perierat, donec inveniatur eam), si ki hote prěiti otsle k vam̃ ne moguť Lk 16,26 (lat. *hi qui volunt hinc transire ad vos, non possint*), reče i(su)s̃ k nikim iže na se uf(a)hu ... i pogrěvahu ostaleh̃ pridču siũ Lk 18,9 (lat. *Dixit autem et ad quosdam qui in se confidebant tamquam justi, et aspernabantur ceteros, parabolam istam*), vsaki ki vzosit se směrit se a ki směruet se vzesět se Lk 18,14 (lat. *quia omnis qui se exaltat, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur*), pride bo siñ č(lověča)ski vziskati i spasti eže pogiblo biše Lk 19,10 (lat. *Venit enim Filius hominis quaerere, et salvum facere quod perierat*), daite onomu ki 10 mnic̃ imat̃ Lk 19,24 (lat. *date illi qui decem mnas habet*), načěše oni iskati meũ soboũ ki bi od̃ nih bil̃ iže sie stvoriti imeěše Lk 22,23 (lat. *ipsi coeperunt quaerere inter se quis esset ex eis qui hoc factururus esset*), ki vlast̃ imut nad̃ nimi blagodeici nazivaũt se²⁴⁰ Lk 22,25 (lat. *qui potestatem habent super eos, benefici vocantur*), ki predš(a)dši e(st̃) ékože sluga²⁴¹ Lk 22,26 (lat. *qui praecessor est, sicut administrator*), ki bo vekši e(st̃) ki vzležit̃ ili ki služít̃ ne li ki vzležit̃ az že posrěde vas̃ esam̃ ékože ki služít̃²⁴² Lk 22,27 (lat. *quis major est, qui recumbit, an qui ministrat? nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrum sum, sicut qui ministrat*), vi že esté ki prěbiste sa mnoũ v napasteh̃ moihs̃ Lk 22,28 (lat. *vos autem estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis*), se narod i iže zoviše se iũda edañ od̃ dviũ na dēste predhoěšé e Lk 22,47 (lat. *ecce turba: et qui vocabatur Judas, unus de duodecim, antecedebat eos*), reče že i(su)s̃ ka onim̃ načelnikom̃ erěiskim̃ i poglavicam̃ templa ... iže došli bēhu k nemu Lk 22,52 (lat. *Dixit autem Jesus ad eos qui venerant ad se principes sacerdotum, et magistratus templi*), i vas̃ narod̃ onih̃ ki tu vkup̃ bēhu na pozorišće sie i viēhu éže tvorahu se biũče prsi svoe vračahu se Lk 23,48 (lat. *Et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, et videbant quae fiebant, percutientes pectora sua revertebantur*), i ta govorahota meũ soboũ od̃ vsih̃ onih̃ éže zgodala se behu Lk 24,14 (lat. *Et ipsi loquebantur ad invicem de his omnibus quae acciderant*), poznal̃ nisi éže stvorena sut̃ v nem̃ sie dni Lk 24,18 (lat. *non cognovisti quae facta sunt in illa his diebus*), da nim̃ oblast̃ sinom̃ božim̃ biti sim̃ iže veruũt̃ va ime nego Iv 1,12 (lat. *dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus*), da otvet̃ damo tim̃ iže poslaše n(a)s̃ Iv 1,22 (lat. *ut responsum demus his qui miserunt nos*), sa e(st̃) iže priti hoče po mne Iv 1,27 (lat. *Ipse est qui post me venturus est*), nitkože ne vshodit̃ na nebo neže ki snide s nebēse siñ č(lověča)ski Iv 3,13 (lat. *nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo, Filius hominis*), vs(a)ki ki veruet̃ va ñ ne pogibnet na im(a)ť život̃ večni Iv 3,15 (lat. *omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam aeternam*), vsaki iže vēruet̃ va

²⁴⁰ U ponovljenome čitanju dolazi u neznatno izmijenjenu obliku *ki vlast̃ imaũt̃ nad̃ nimi blagoděteli nazivaũt se*.

²⁴¹ U ponovljenome čitanju rabi sinonimni leksem: *i ki prědšadši e(st̃) kako služítel̃*.

²⁴² U ponovljenome čitanju također su odnosne rečenice na svim četirima mjestima.

nъ ne pogibnetъ na im(a)tъ životъ večni^{IV 3,16} (lat. *omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam*), ki vêruetъ va n ne sudit se^{IV 3,18} (lat. *Qui credit in eum, non judicatur*), a ki ne vêruetъ ũže suenъ e(stъ)^{IV 3,18} (lat. *qui autem non credit, jam judicatus est*), vsaki bo ki zlo tvoritъ vznêviditъ svetlostъ^{IV 3,20} (lat. *Omnis enim qui male agit, odit lucem*), a ki istinu tvoritъ grêdetъ na svetlostъ^{IV 3,21} (lat. *qui autem facit veritatem, venit ad lucem*), ako bi znala ti darъ božbi i tko e(stъ) iže govoritъ tebi^{IV 4,10} (lat. *Si scires donum Dei, et quis est qui dicit tibi*), azъ esamъ iže govoru s toboŭ^{IV 4,26} (lat. *Ego sum, qui loquor te*), moê piča e(stъ) da tvoru volŭ onogo iže posla me^{IV 4,34} (lat. *Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui misit me*), ki žanetъ mazdu priemletъ i zbiraetъ plodъ v životъ večni^{IV 4,36} (lat. *qui metit, mercedem accipit, et congregat fructum in vitam aeternam*), ki sêetъ vkupъ vzraduet se i ki žanetъ^{IV 4,36} (lat. *et qui seminat, simul gaudeat, et qui metit*), govorahu zato iŭdêi onomu ki zdravъ stvorenъ bêše^{IV 5,10} (lat. *Dicebant ergo Judaei illi qui sanatus fuerat*), ki slišetъ živetъ^{IV 5,25} (lat. *qui audierint, vivent*), vsi ki v grobehъ sutъ slišetъ glasъ sina božîe^{IV 5,28} (lat. *omnes qui in monumentis sunt audient vocem Filii Dei*), i proidutъ ki dobraê stvoriše vskresênie života a ki zalaê stvoriše vskr(ê)s(e)nie suda^{IV 5,29} (lat. *et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae; qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii*), naplniše 12 košnicъ prêlomakъ odъ pet hlebъ êčmennih iže izbiše tim iže êli behu^{IV 6,13} (lat. *impleverunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis, quae superfuerunt his qui manducaverant*), togo iže ka mnê prihodit ne izvrgu vanъ^{IV 6,37} (lat. *eum qui venit ad me, non ejiciam foras*), ne da stvoru volŭ moŭ na volŭ togo iže posla mnê^{IV 6,38} (lat. *non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me*), siê že e(stъ) vola togo iže posla me otca^{IV 6,39} (lat. *Haec est autem voluntas ejus qui misit me, Patris*), siê že e(stъ) vola otca moego iže posla mnê^{IV 6,40} (lat. *Haec est autem voluntas Patris mei, qui misit me*), vsaki iže viditъ sina i va n vêruetъ imatъ životъ večni^{IV 6,40} (lat. *omnis qui videt Filium et credit in eum, habeat vitam aeternam*), vsaki iže sliša odъ otca i nauči se ka mnê grêdetъ^{IV 6,45} (lat. *Omnis qui audivit a Patre, et didicit, venit ad me*), ki veruet va me imat životъ v(ê)čni^{IV 6,47} (lat. *qui credit in me, habet vitam aeternam*), ki êdetъ pltъ moŭ i krvъ moŭ pietъ životъ večni imatъ^{IV 6,55} (lat. *Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam*), ki êdetъ mne i ta živetъ menê radi^{IV 6,57} (lat. *qui manducat me, et ipse vivet propter me*), ki êdetъ hlêbъ sa živet va veki^{IV 6,58} (lat. *Qui manducat hunc panem, vivet in aeternum*), naukъ moi nêst moi na togo iže posla mnê^{IV 7,16} (lat. *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me*), grêdem k onomu iže posla mnê^{IV 7,33} (lat. *vado ad eum qui me misit*), iže sledit me ne hoditъ va tmehъ^{IV 8,12} (lat. *qui sequitur me, non ambulat in tenebris*), samъ nisamъ na azъ i iže posla me o(ta)cъ^{IV 8,16} (lat. *solus non sum: sed ego et qui misit me, Pater*), azъ esamъ iže samъ o sebê svedêtelstvuŭ^{IV 8,18} (lat. *Ego sum*

qui testimonium perhibeo de meipso), i svedételstvuets o mnê iže posla mnê o(ta)cъ^{IV 8,18} (lat. et testimonium perhibet de me qui misit me, Pater), iže posla me istinanъ e(stъ)^{IV 8,26} (lat. qui me misit, verax est), iže posla me sa mnoû e(stъ)^{IV 8,29} (lat. qui me misit, mecum est), az že ne išču sl(a)vi moee e(stъ) ki iščetъ i suditъ^{IV 8,50} (lat. Ego autem non quaero gloriam meam: est qui quaerat, et iudicet), estъ o(ta)cъ moi iže slavitъ me^{IV 8,54} (lat. est Pater meus, qui glorificat me), mnê potrebuets tvoriti dela togo iže posl(a) me^{IV 9,4} (lat. Me oportet operari opera ejus qui misit me), ki govoritъ s toboû ta e(stъ)^{IV 9,37} (lat. qui loquitur tecum, ipse est), ki ne vhotitъ dvarmi v stan ovči ... tatъ e(stъ) i razboinik^{IV 10,1} (lat. qui non intrat per ostium in ovile ovium ... ille fur est et latro), a ki dvarmi vhotitъ pastirъ e(stъ) ovcamъ^{IV 10,2} (lat. Qui autem intrat per ostium, pastor est ovium), ki va mnê veruetъ ošče ako mrtav budet živetъ i vsakъ iže živetъ i veruetъ va me ne umret va vekî²⁴³^{IV 11,25-26} (lat. qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, vivet: et omnis qui vivit et credit in me, non morietur in aeternum), govoritъ nemu marta sestra togo iže mrtavъ bê^{IV 11,39} (lat. Dicit ei Martha, soror ejus qui mortuus fuerat), tko lûbitъ dušu svoû izgubit û a ki vznenaviditъ dušu svoû ... hranit û v životъ večni²⁴⁴^{IV 12,25} (lat. Qui amat animam suam, perdet eam; et qui odit animam suam ... in vitam aeternam custodit eam), znaêše bo tko biše iže predati ga imeêše^{IV 13,11} (lat. Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum), ki viditъ mnê viditъ i otca moego^{IV 14,9} (lat. qui videt me, videt et Patrem), ki va mnê vêruetъ dela êže azъ tvorû i ta stvoritъ^{IV 14,12} (lat. qui credit in me, opera quae ego facio, et ipse faciet), ki zapovedi moe im(a)tъ i hranitъ e ta e(stъ) ki lûbit me^{IV 14,21} (lat. Qui habet mandata mea, et servat ea: ille est qui diligit me), a iže lûbit me polûbl(e)n b(u)det ot otca moego^{IV 14,21} (lat. Qui autem diligit me, diligetur a Patre meo), ki ne lûbitъ mnê s(love)sa moê ne hranitъ²⁴⁵^{IV 14,24} (lat. qui non diligit me, sermones meos non servat), slovo eže slišaste nêstъ moe na togo iže posla mnê otca²⁴⁶^{IV 14,24} (lat. Et sermonem, quem audistis, non est meus: sed ejus qui misit me, Patris), ne znaûtъ onogo iže posla me^{IV 15,21} (lat. nesciunt eum qui misit me), ki nenaviditъ mnê i otca moego nenavidit^{IV 15,23} (lat. Qui me odit, et Patrem meum odit), grêdemъ k onomu iže posla mnê^{IV 16,5} (lat. vado ad eum qui misit me), ne budetъ bo samъ odb sebê govorilъ na vsa êže slišitъ govoriti hoêe i êže priti ote vvestitъ vamъ^{IV 16,13} (lat. non enim loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet loquetur, et quae ventura sunt annuntiabit vobis), onihъ vprašai iže slišaše čto govorilъ esamъ nimъ^{IV 18,21} (lat. interroga eos qui audierunt quid locutus sim ipsis), vsaki bo iže kr(a)la tvorit sebê protivit sê c(êsa)ru^{IV 19,12}

²⁴³ U ponovljenome čitanju ki va mnê vêruetъ ošče ako mrtavъ budet živetъ i vsaki iže živitъ i vêruet va mnê ne umretъ va vekî.

²⁴⁴ U ponovljenome čitanju ki lûbit d(u)šu svoû pogubit û i ki nenaviditъ dušu svoû ... v životъ večni hranit û.

²⁴⁵ U ponovljenome čitanju ki ne lûbitъ me s(love)sъ moiъ ne hranitъ.

²⁴⁶ U ponovljenome čitanju slovo eže slišaste nest moe na otca togo iže posla me.

(lat. *Omnis enim qui se regem facit, contradicit Caesari*), i ki vide svêdetelstvova^{IV} 19,35 (lat. *Et qui vidit, testimonium perhibuit*), tko e(st) ki predast^{te} te^{IV} 21,20 (lat. *quis est qui tradet te?*). Iznimno rijetko riječ je o izričnoj objektnoj rečenici: *viduće že oni iže okolu ego behu čto imeêšê biti rekoše emu* Lk 22,49 (lat. *Videntes autem hi qui circa ipsum erant, quod futurum erat, dixerunt ei*), *videv že stotnik čto stvoreno bê proslavi b(og)a* Lk 23,47 (lat. *Videns autem centurio quod factum fuerat, glorificavit Deum*). Indikativan je primjer *vsakomu imućumu dast se i izbudet^o od^o onogože ki ne imat i eže imeti vidit se vazmet sê ot ego* Lk 19,26 (lat. *quia omni habenti dabitur, et abundabit: ab eo autem qui non habet, et quod habet auferetur ab eo*), gdje Kožičić također prati latinski predložak: ondje gdje je particip u latinskome, particip je i u Ko; ondje gdje je odnosna rečenica u latinskome, odnosna je rečenica i u Ko.

Odstupanje od sedam drugih misala koji su ovdje korpusom istraživanja ne očituje se uvijek isključivo u uporabi odnosne rečenice u Ko. Na mjestu supstantiviziranoga participa u ostalima katkad u ovome misalu stoji, ponovno kao u latinskome, imenica ili poimeničeni pridjev: *strahom že ego ustrašišê se stražci* Mt 28,4 (lat. *Prae timore autem ejus exterriti sunt custodes*), *i slišaše susedi i bližike nêe êko vzveliči g(ospod)u pom(i)lovanie svoe š neû* Lk 1,58 (lat. *Et audierunt vicini et cognati ejus quia magnificavit Dominus misericordiam suam cum illa*), *i stvoreny bisi strah^u vrhu vseh^u susêdeh^u nih* Lk 1,65 (lat. *Et factus est timor super omnes vicinos eorum*), *vsi iže imeêhu nemoćnie različnimi nedugi voêhu e ka i(su)su* Lk 4,40 (lat. *omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum*), *posla u^e ... celili da bi nem(o)ćnie* Lk 9,2 (lat. *Et misit illos ... sanare infirmos*), *sramovahu se vsi supostati ego* Lk 13,17 (lat. *erubescant omnes adversarii ejus*), *prêmudrost^u koi ne vzmogut^u protiviti se i protivu reči vsi supostati vaši* Lk 21,15 (lat. *sapientiam, cui non poterunt resistere et contradicere omnes adversarii vestri*). Imenica može doći i na mjestu supstantiviziranoga pridjeva: *govoret^u zato slipcu sopet^u* Iv 9,17 (lat. *Dicunt ergo caeco iterum*). Pridjev se u Ko nalazi gdje kad unatoč tomu što je u latinskome particip, npr. *se znaš(a)hu mrtva edinoga sina materi svoe* Lk 7,12 (lat. *ecce defunctus efferebatur filius unicus matris suae*). Moguće je da se u ovome primjeru rabi pridjev jer je riječ prije svega o stanju. U samo jednome primjeru odnosnom je rečenicom preveden poimeničeni pridjev: *blaženi ki plačut zane ti utešêt se* Mt 5,4 (lat. *Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram*).

Primjeri u kojima se latinska odnosna rečenica prevodi odnosnom rečenicom u Ko namjerno su navedeni ovolikom iscrpnošću kako bi se pokazao broj primjera u kojima taj misal odstupa od svih ili gotovo²⁴⁷ svih drugih misala koji su korpusom ovoga istraživanja, a

²⁴⁷ Ne odstupa uvijek od svih jer ni među njima ne postoji apsolutna podudarnost, što ne iznenađuje. Primjeri njihovih međusobnih odstupanja raščlanjeni su u prethodnome dijelu ovoga potpoglavlja.

u kojima se na odgovarajućim mjestima nalazi particip. Površinski pogled na razmjer participa u osam istraženih misala ukazuje na znatno manji broj participa u Ko u odnosu na ostalih sedam, zbog čega ne čudi što se na temelju takva uvida katkad zaključivalo da je njegov jezik pomlađen. S druge pak strane pomnija raščlamba ukazuje na to da ne može biti riječ o slučajnosti, odnosno nenamjernu podudaranju sintaktičkoga sredstva u latinskome predlošku i u Ko. Ne radi se dakle o pomlađivanju već o svjesnu postupku i odluci da se što vjernije slijedi latinski predložak. Ipak, ta ovisnost nije posve mehanička: u samo jednome primjeru zabilježenu u tekstovima evanđelja Kožičić propušta prevesti latinski particip istim sintaktičkim sredstvom, dok su mjesta na kojima latinsku odnosnu rečenicu u svojem misalu zamjenjuje participom, iako rijetka, vrlo znakovita. To možemo potkrijepiti potvrđenim primjerima: *mi že nadeêhova se da bi iskupiti imelb iz(rai)lb* Lk 24,21 (lat. *nos autem sperabamus quia ipse esset redempturus Israel*); *dobro tvorite nenavidećim vasb* Mt 5,44 (lat. *benefacite his qui oderunt vos*), *ako bo lûbite lûbećee vasb* Mt 5,46 (lat. *Si enim diligitis eos qui vos diligunt*), *povidaše g(ospod)u vsa bivšaê* Mt 18,31 (lat. *narraverunt domino suo omnia quae facta fuerant*), *i potomъ malo pristupiše tu stoećei i rekoše petru* Mt 26,73 (lat. *Et post pusillum accesserunt qui stabant, et dixerunt Petro*), *počeše na odrêhъ obnašati bolećee* Mk 6,55 (lat. *coeperunt in grabatis eos, qui se male habebant, circumferre*), *ako možetъ s desêtiû tisući sresti grêdućago na se s dvima dêsetъ tisućb* Lk 14,31 (lat. *si possit cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad se*), *i prodaûćim golubice reče* Iv 2,16 (lat. *Et his qui columbas vendebant, dixit*), *ki že išćetъ sl(a)vi poslavšago bi sa istinanъ e(stb)* Iv 7,18 (lat. *qui autem quaerit gloriam ejus qui misit eum, hic verax est*). Naravno, Kožičić je mogao odstupiti od svojega latinskoga predloška i u drugim, a ne samo ovim primjerima, no navedena mjesta očigledno ukazuju na jasnu svijest o temeljnim načelima kojima se vodio u priređivanju misala, odnosno o redosljedu njegovih prioriteta.

Ne valja ispustiti iz vida ni činjenicu da se međusobno ni drugi misali ne podudaraju u potpunosti, a te nepodudarnosti nije opravdano svesti tek na pojednostavnjenu sliku u kojoj se primjerice Vat promatra kao „uzoran“, sa svim participima sačuvanim na „izvornim“ mjestima, a inovacije pripisuju samo drugim misalima. Upravo suprotno tome pokazalo se da se između izmjenjivanja participa i odnosnih rečenica ne može uspostaviti jasno pravilo te da participe možemo očekivati u kronološki mlađim misalima nasuprot odnosnim rečenicama u kronološki starijim misalima, što pokazuje nepouzdanost – i neprimjerenost – kriterija procjene starosti pojedinoga hrvatskoglagoljskoga teksta tek prema zastupljenosti participa. S druge strane ovisnost njihove uporabe o jeziku predloška, dakle grčkoga ili latinskoga, očekivano se potvrdila.

3. 2. Determinativni particip

Determinativni particip određuje poblize imensku riječ uz koju stoji, a vezu s predikatom može ostvariti samo preko nje (Grković-Mejdžor, 2007: 233). Pritom može imati značenje atributa trajne ili situacijske determinacije (Grković-Mejdžor, 2007: 233).

3. 2. 1. Particip u funkciji atributa

Particip u atributnoj funkciji rabi se kao pravi pridjev: poblize određuje ime uz koje stoji i sročan je s njim u rodu, broju i padežu (Večerka, 1961: 32–33). U staroslavenskome jeziku rabi se vrlo često i jednim je od njegovih karakterističnih stilskih obilježja (Večerka, 1993: 189), a dolazi u pravilu na mjestu grčkoga participa u istoj funkciji (Večerka, 1961: 35). Riječ je o sintaktičkome tipu naslijeđenu iz praslavenskoga jezika, na čiju je veliku čestotnost u prvome slavenskom književnom jeziku utjecao grčki predložak (Večerka, 1993: 188–189). Međutim utjecaj grčkoga jezika valja promatrati samo kao poticaj za iskorištavanje latentne mogućnosti slavenskih jezika pri oblikovanju književnoga jezika, a ne kao unos stranoga jezičnoga sredstva, slično supstantiviziranomu participu (Večerka, 1961: 35).²⁴⁸ U staroslavenskome jeziku u ovoj je funkciji particip mogao doći i u neodređenoj i u određenoj liku, čemu se – unatoč primjerice mjestimičnoj ovisnosti o uporabi člana u grčkome jeziku (usp. Grünenthal, 1910: 341–342) – ne može odrediti čvršća pravilnost i katkad je tek posljedica različite interpretacije prevoditelja, prepisivača ili pisara (Večerka, 1961: 37–46; 1993: 215–217).

Particip u funkciji atributa vrlo je dobro potvrđen u hrvatskoglagoljskim misalima od 14. do 16. stoljeća, a najčešće je riječ o aktivnome participu prezenta: *izbi vsa otročeta sućaē*²⁴⁹ v' vitlêome Mt 2,16 (grč. ἀνεἴλεν πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ), *bole bo ti est vniti v život hromu ili bédnu neže dvé rucé ili dvé nozê imuču* v'vr'ženu biti v' ogn' věčni Mt 18,8 (grč. καλόν σοί ἐστιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν κυλλὸν ἢ χωλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον), *bole bo ti est s edinêm okom v život vniti neže obé océ imuču* v'vr'ženu biti v jéonu ogn'nuî Mt 18,9 (grč. καλόν σοί ἐστιν μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός), *podobno est césar'bstvo nebes'koe gripu v'vr'ženu v more i ot' vs'kogo roda rib s'birauću*²⁵⁰ Mt 13,47 (grč.

²⁴⁸ Usporedbe radi možemo upozoriti na činjenicu da je uporaba aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. u atributnoj službi posve uobičajena u hrvatskome književnom jeziku 19. stoljeća i njegovo stalno obilježje (Ham, 1995).

²⁴⁹ U Hm *buduća*.

²⁵⁰ U svim je drugim misalima *z'birauću*.

ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνη βληθείση εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούση), *privés sin moi k tebé imuč duh nēm i gluh* Mk 9,17 (γρῆ. ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρὸς σέ, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον), *zadéše mimohodeču eteru simunu kuriněisku greduču sь sela ... da poneset križ ego* Mk 15,21 (γρῆ. καὶ ἀγαγεύουσιν παράγοντά τινα Σίμονα Κυρηναῖον ἐρχόμενον ἀπ' ἀγραοῦ ... ἵνα ἄρη τὸν σταυρὸν αὐτοῦ), *oni že iz'šbdše propovéděše vsьgdě gospodu prospěš'stvuúču²⁵¹ i slovo utvr'ždaúču²⁵² posléd'stvuúčimi²⁵³ znamení* Mk 16,20 (γρῆ. ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ κυρίου συνεργοῦντος καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων), *da sbudet se rečenoje prorokom glagolúčim* Mt 21,4 (γρῆ. ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος), *da sbudet se rečenoje pr(o)r(o)k(o)m' gl(agol)účim²⁵⁴* Mt 27,35, *vzide že iosip ... napisati se s marieú obručenoú emu ženouú sučeú neprazdnou* Lk 2,4-5 (γρῆ. Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ... ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ ἐμνηστευμένη αὐτῷ, οὕση ἐνκύω), *bist sь anjelom množstvo voi nebesьskih hvalečih boga i glagolúčih²⁵⁵* Lk 2,13 (γρῆ. ἐξέφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανόυ αἰνούντων τὸν θεὸν καὶ λεγόντων), *vsьk mladěncь mužьska polu razvr'zae ložesna sveto gosposevé narečēt se* Lk 2,23 (γρῆ. καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου ὅτι Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν ἅγιον τῷ κυρίῳ κληθήσεται), *měru dobru i natьkanu i potresenu i prělivauču²⁵⁶ se dadet na lono vaše* Lk 6,38 (γρῆ. στᾶσα μέτρον ὀπίσω καλὸν παρὰ πεπιεσμένον τοῦς σεσαλευμένον πόδας ὑπερεκχυννόμενον αὐτοῦ δώσουσιν κλαίουσα, εἰς τοῖς τὸν δάκρυσιν κόλπον ἤρξατο ὑμῶν), *samaranin že eter gredi²⁵⁷ putem tēm pride nada n'* Lk 10,33 (γρῆ. Σαμαρείτης δὲ τις ὁδεύων ἦλθεν κατ' αὐτὸν καὶ ἰδὼν ἐσπλαγχνίσθη), *buděte črěsla vaša prěpoēsana i světilnici goruče v rukah vaših i vi podobni člověkom čaučim gospoda svoego* Lk 12,35-36 (γρῆ. Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι, καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν), *ače li ni to v gredučee vrěme posěčeši ú* Lk 13,9 (γρῆ. κἂν μὲν ποιήσῃ καρπὸν εἰς τὸ μέλλον-- εἰ δὲ μήγε, ἐκκόψεις αὐτήν), *i se člověk eter iměe²⁵⁸ vodni trud běše prěd nim* Lk 14,2 (γρῆ. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ), *ležaše ... gnoen želée nasititi se oty krupic padaúčih oty tr'pezi bogatago* Lk 16,21 (γρῆ. ἐβέβλητο ... εἰλκωμένος καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου), *člověk ér esm vzemle²⁵⁹ egože ne položih i žьne egože ne sěžh* Lk 19,22 (γρῆ. ἐγὼ ἄνθρωπος ἀσθηρὸς εἰμι,

²⁵¹ U Sm *pospeš(a)stvuúču*.

²⁵² U Hm *utvr'žauču*, u Mo, Sm, Pt *utvrěúču*.

²⁵³ U Hm, Nk, Ro, Mo, Pt *poslěduúčimi*, u Sm *posledstvuúč(i)mi*.

²⁵⁴ U grčkome predložku uopće nema ovoga dijela teksta.

²⁵⁵ U svim je drugim misalima *rekučihь*.

²⁵⁶ U Hm, Ro *prelivaúču*.

²⁵⁷ U Sm *gredě*.

²⁵⁸ U Sm *imie*.

²⁵⁹ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *vzimaе*.

αἴρων ὁ οὐκ ἔθηκα καὶ θερίζων ὁ οὐκ ἔσπειρα), *vnide že sotona v iūdu naricaemago*²⁶⁰ *skariota suća*²⁶¹ *ot čisla oboú na desete* Lk 22,3 (grč. Εἰσηλθεν δὲ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν καλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα), *bist pot ego éko kaple krvi kaplúčee na zemlú* Lk 22,44 (grč. ἐγένετο ὁ ἰδρῶς αὐτοῦ ὡδεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν), *éše simuna etera kurinêiska greduća sь sela* Lk 23,26 (grč. ἐπιλαβόμενοι Σίμωνά τινα Κυρηναῖον ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ), *edin že ot visečeu*²⁶² *zlodêu hulaše i* Lk 23,39 (grč. Εἶς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτόν), *bé svêt istinni iže prosnécaet vsьkogo člonéka gredučago v mir sa* Iv 1,9 (grč. Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον), *bé že tu vodonos kamenьn šest ležec po očičeniú iúdêiskomu ymêčee*²⁶³ *po dněma ili trem mēram* Iv 2,6 (grč. ἦσαν δὲ ἐκεῖ λίθιναι ὑδρῖαι ἕξ κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων κείμεναι, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς), *budet v nem istočnik vodi tekučee*²⁶⁴ *v život véčni* Iv 4,14 (grč. γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον), *mnozi véronaše na n' otъ samaran za slovo ženi svédétel'stvuúčee*²⁶⁵ Iv 4,39 (grč. πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης), *est že v' erusolimêh iskusna kupél' éže naricaet se evrêiski vid'caida pet pritor imuči* Iv 5,2 (grč. Ἔστιν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθζαθά, πέντε στοὰς ἔχουσα), *isus bo ukloni se ot naroda sučago*²⁶⁶ *na mēste* Iv 5,13 (grč. ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ), *lúdi radi stoečih okr'st rēh* Iv 11,42 (grč. διὰ τὸν ὄχλον τὸν περισσῶτα εἶπον ἵνα πιστεύσωσιν), *edin ot přestoečih*²⁶⁷ *slug udari v lanitu isusa* Iv 18,22 (grč. εἶς παρεστηκὼς τῶν ὑπηρετῶν ἔδωκεν ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ), *sbudut se knigi glagolúčee* Iv 19,24 (ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ).

Aktivni particip preterita I. ovjeren je u manjem broju primjera: *i levji biv*²⁶⁸ *pri tom mēstē i vidēv*²⁶⁹ *i mimoide* Lk 10,32 (grč. καὶ Λευεῖτης κατὰ τὸν τρόπον ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ἀντιπαρῆλθεν), *vsako cēsarьstvo samo v sebē razděl*²⁷⁰ *se zapustēet* Lk 11,17 (grč. Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται), *obrét oncu mou pogibšuú* Lk 15,6 (grč. εὔρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός), *bé za eteru kramolu bivšuú v' gradē i za ubiistvo v'vr'žen v*

²⁶⁰ Umjesto *naricaemago skariota* u drugih šest misla stoji odnosni pridjev: *skariot'skoga Hm, skariotskago Nk, Ro, Mo, Sm, Pt*.

²⁶¹ U Hm *buduća*.

²⁶² U Hm *visučiú*.

²⁶³ U drugim je mislima *vmestečь*.

²⁶⁴ U Hm *tekuči*.

²⁶⁵ U Hm, Nk, Ro *s(ь)védet(ě)l(ь)stvuúčee*.

²⁶⁶ U Hm *budučago*.

²⁶⁷ U Hm *prestoečihь*.

²⁶⁸ U Mo, Sm, Pt *běvь*.

²⁶⁹ U Hm *vidiv'*.

²⁷⁰ U Hm, Nk, Ro, Mo, Pt *razdelaúčei*, u Sm *razdelaei*.

tmnīcu Lk 23,19 (grč. ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον βληθεὶς ἐν τῇ φυλακῇ), *stoēhu že vsi znani ego izdaleka i ženi prišbďsee po nem ot galilēe* Lk 23,49 (grč. ἰστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθοῦσαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας), *sa est hlēb sďsďdvi s nebese* Iv 6,58 (grč. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς), *priglasīše že raki čloněka togo prozrěvďsago*²⁷¹ Iv 9,24 (grč. Ἐφώνησαν οὖν τὸν ἄνθρωπον ἐκ δευτέρου ὃς ἦν τυφλός).

Iako particip u funkciji atributa načelno dolazi uz imenicu, može stajati i uz supstantivizirani pridjev ili particip te zamjenicu: *prinošahu emu oslablena žilami na odrě ležěca* Mt 9,2 (grč. προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον), *a iže ače sľblaznit edinago otv malih sih vėruūčih*²⁷² v me bole bi emu bilo da oběsil se bi žr'nov os'ľski na vii ego Mt 18,6 (grč. ὃς δ' ἂν σκανδαλίση ἓνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὄνικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ), *vzliě na gl(a)nu emu vzležěcu* Mt 26,7 (grč. κατέχεεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀνακειμένου), *edin otv vas prědast me ēdei*²⁷³ sľ mnoū Mk 14,18 (grč. εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ), *elika slišahom te stvor'ša v kaper'naumě* Lk 4,23 (grč. ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα εἰς τὴν Καφαρναοῦμ), *ležaše množ'stvo bolečih čaūčih vzmušteně vodi* Iv 5,3 (grč. κατέκειτο πλῆθος τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ζηρῶν),²⁷⁴ *vědi isus ēko pride emu godina da prěidet otv mira sego kv otvcu vzľubl' svoe sučee*²⁷⁵ v mirě do konca vzľubi e Iv 13,1 (grč. εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῆ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς), *bě že andrěi brat simona petra edin otv oboū slišavšeu otv ivana i po nem šďdšou*²⁷⁶ Iv 1,40 (grč. Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ).

Zabilježeni su i primjeri pasivnoga participa prezenta, koji se obično uvijek javlja upravo u ovoj funkciji: *česo izidoste v pustinū viděti trbsti li vėtrom kolēbaemi*²⁷⁷ Mt 11,7 (grč. Τί ἐξήλθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον), a najčešće je riječ o participu glagola *naricati (se)*: *iz nee že rodi se isus naricaemi hrist* Mt 1,16 (grč. ἐξ ἧς ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός), *vidě dva brata simuna naricaemago*²⁷⁸ petra i andrěe brata ego Mt 4,18 (grč. εἶδεν δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν

²⁷¹ U Hm je particip izostavljen.

²⁷² U Sm *veruūč(i)hb*.

²⁷³ U Hm *ĵidei*, u Ro *ēdēi*.

²⁷⁴ Grčki se predložak ovdje ne podudara s tekstom kakav dolazi u hrvatskoglagoljskim misalima. Moguće je da je na oblikovanje teksta utjecao latinski predložak.

²⁷⁵ U Hm *budučee*, u Mo, Pt *sučei*.

²⁷⁶ U svim je drugim misalima *šad'šeū*.

²⁷⁷ U svim je drugim misalima objekt u jednini: *trst' kolibaemu*.

²⁷⁸ U Nk, Mo, Pt particip je izostavljen.

αὐτοῦ), *na dvor' arhierêê naricaemago kaêpi* Mt 26,3 (grč. εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καιάφα), *toгда pride i(su)sъ s nimi v' vasъ naricaemiû²⁷⁹ et'simaniû* Mt 26,36 (grč. Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανεὶ), *imêêše že togda svezana naročita naricaemago²⁸⁰ varanu* Mt 27,16 (grč. εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον λεγόμενον Βαραββᾶν), *kogo hočete da otruču vam' varanu li ili i(su)sa naricaemago h(rъst)a* Mt 27,17 (grč. Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν, τὸν Βαραββᾶν ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν), *čto ubo stvoru ot i(su)sa naricaemago h(rъst)a* Mt 27,22 (grč. Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν), *približaše se prazdnik oprêsnak naricaemi paska* Lk 22,1 (grč. Ἦγγιζεν δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἢ λεγομένη Πάσχα), *pride isus v grad samar'ski naricaemi suhar* Iv 4,5 (grč. ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρίας λεγομένην Συχάρ), *vêdê êko mesiê pridet naricaemi hrist* Iv 4,25 (grč. Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος Χριστός), *reče že toma naricaemi blizn'c kъ učenikom* Iv 11,16 (grč. εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος τοῖς συνμαθηταῖς), *ide otъ tudu v stranu bliz rustine v grad naricaemi eprem* Iv 11,54 (grč. ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραιμ λεγομένην πόλιν), *toma že edin ot oboû na desete naricaemi²⁸¹ bliznъc ne bê tu s nimi* Iv 20,24 (grč. Θωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν Ἰησοῦς), *bêhu vkup simun petr i tome naricaemi bliznъc* Iv 21,2 (grč. Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος).

Premda je u gotovo svim zabilježenim primjerima particip u atributnoj funkciji sinoniman restriktivnoj odnosnoj rečenici s finitnim glagolom u službi predikata na mjestu participa (Večerka, 1993: 188), njegovom sintaktičkom istoznačnicom može biti i nerestriktivna odnosna rečenica: *sbist se rečeno e remiem prorokom glagolûcim* Mt 2,17 (grč. ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος), *rahil plačući se čed svoih* Mt 2,18 (grč. Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς), *i togda sbist' se rečeno e remiem' pr(o)r(o)k(o)m' gl(agol)ûcim'* Mt 27,9 (grč. Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος), *simun že petr imêe nož izvlêče i i udari raba arhierêova* Iv 18,10 (grč. Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν εἰλκυσεν αὐτὴν καὶ ἔπαισεν τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον). Dva se tipa odnosnih rečenica razlikuju u tome što restriktivna rečenica sužava, konkretizira značenje imena na koje se odnosi, dok nerestriktivna ne sužava njegovo značenje, već samo nosi dodatnu obavijest o njegovu sadržaju (Silić – Pranjković, 2005: 355–356).²⁸² U primjeru *pride že i nikodim priš'd isusu nočiû prêzde nose smêšenie izmur'no i aloino* Iv 19,39 (grč. ἦλθεν δὲ καὶ

²⁷⁹ U Ro *naricaemiû*.

²⁸⁰ U Hm *naricaemoga*.

²⁸¹ U Hm je particip izostavljen, kao i imenica koja stoji uz njega.

²⁸² Suvremena pravopisna norma hrvatskoga standardnog jezika propisuje odvajanje zarezom takve odnosne rečenice (usp. Badurina – Marković – Mićanović, 2007: 56). Primijenjeno na našem primjeru, pisali bismo npr. *Ispuni se što je rečeno prorokom Jeremijom, koji govori*.

Νικόδημος, ὁ ἐλθὼν πρὸς αὐτὸν νυκτὸς τὸ πρῶτον, φέρων ἔλιγμα σμύρνης καὶ ἀλόης) na mjestu takva se participa nalazi odnosna rečenica u Hm, Nk, Ro, dok u Mo, Sm, Pt participi stoji u određenome liku: *prišadbi*.

Zamjetno je da potpuno prevladava uporaba određenoga lika participa koji stoji u atributnoj funkciji. Zabilježeni su međutim i brojni primjeri u kojima se sedam hrvatskoglagoljskih misala koji tradiraju grčki predložak razlikuje u odabiru participskoga lika: *aće bo sěno pol'sko dьnьs sućee*²⁸³ *a útré v peč vmétaemo*²⁸⁴ *bog tako odeždet kol'mi rače vas malonéri* Mt 6,30 (grč. εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιένυσιν, οὐ πολλῶ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι) naspram *vmetaemoe* Hm, Nk; *podobno est césarstvo nebesьskoe člověku sěén'su*²⁸⁵ *dobroe sěme na selé svoem* Mt 13,24 (grč. Ὁμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείραντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ) naspram *sién(ь)šumu* Mo, Sm, Pt; *podobno est césarstvo nebesьkoe člověku kup'cu imuču*²⁸⁶ *dobrih biser* Mt 13,45 (grč. ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐμπόρῳ ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας) naspram *ičuč(u)mu* Sm; *vsak knižnik naučaei*²⁸⁷ *o césarstvě nebesьscěem podobьn est člověku domovitu iže iznosit oty skroniča svoego novaé i vethaé* Mt 13,52 (grč. ὁμοίος ἐστὶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότη ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά) naspram *nauč se* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *erusalime erusalime izbiéei proroki i kameniem robiéie e poslanie k tebé* Mt 23,37 (grč. Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν) naspram *izbiéie* Hm; *ide edin' ot oboú na desete naricaemi iúda skariot'ski* Mt 26,14 (grč. πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης) naspram *naricaemь* Nk, Mo, Pt; *oni že emše i(su)sa privěse i kь kaérpé* Mt 26,57 (grč. Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καιάφαν) naspram *emšei* Ro; *togda viděn' iúda prédanьi ego éko osudiše i raskaén se vьzvratì 30 sr'brnik' arhierěom' i starěšinam'* Mt 27,3 (grč. Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδοὺς αὐτὸν ὅτι κατεκρίθη μεταμεληθεὶς ἔστρεψεν τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσιν καὶ πρε σβυτέροις) naspram *prédan* Mo, Pt, odnosno *predan* Sm; *i priš'dše na město naricaemoe golgota* Mt 27,33 (grč. Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθά) naspram *naricaemo* Mo, Sm, Pt; *sьtnik' že i sućei s nim' strégućei i(su)sa viděn'se trusь z(e)mli i ta éže bivaHu uboěše se zélo* Mt 27,54 (grč. Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα ἐφοβήθησαν σφόδρα) naspram *strguće* Hm, Ro, Mo, Sm, Pt; *ékože bo člověk otьhodei daleko ostavit dom svoi* Mk

²⁸³ U Hm *buduće*.

²⁸⁴ U Ro, Mo, Sm, Pt *vmetaemo*.

²⁸⁵ U Hm, Nk *sién'su*.

²⁸⁶ U Hm, Nk, Ro, Mo, Pt *ičuču*.

²⁸⁷ U Hm *nauči se*.

13,34 (grč. ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεις τὴν οἰκίαν αὐτοῦ) naspram *othode* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *vidēn že satnik stoei prēmo emu ēko tako v'z'p'iv izdaše reče* Mk 15,39 (grč. Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ ὅτι οὕτως ἐξέπνευσεν εἶπεν) naspram *stoe* Hm, Ro, Mo, Sm, Pt; *idēše isus v grad naricaemi nain* Lk 7,11 (grč. ἐπορεύθη εἰς πόλιν καλουμένην Ναϊν) naspram *naricaemь* Mo, Pt; *muži že dr'žečei isusa rugahu se emu* Lk 22,63 (grč. οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες αὐτὸν ἐνέπαιζον αὐτῷ δέροντες) naspram *držeče* Hm; *i priš'dše na mēsto naricaemoe kranieno raspeše i tu* Lk 23,33 (grč. Καὶ ὅτε ἦλθαν ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν) naspram *naricaemo* Nk, Mo, Sm, Pt; *i vsi narodi priš'dšei na pozor sa videče bivaúcaé v'zvračahu se biúče prěsi svoe* Lk 23,48 (grč. καὶ πάντες οἱ συναρραγενομένοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωρήσαντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες τὰ στήθη ὑπέστρεφον) naspram *prišad'she* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *slugi védēhu počr'p'shei vodu* Iv 2,9 (grč. οἱ δὲ διάκονοι ἤδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) naspram *počr'p'she* Hm; *niktože mozet priti kь mnē ače ne otyc poslavi me privléčet ego* Iv 6,44 (grč. οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς με εἰ μὴ ὁ πατήρ ὁ πέμψας με ἐλύσῃ αὐτόν) naspram *poslan'* Hm; *sa est hlēb shodei²⁸⁸ s nebese* Iv 6,50 (grč. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων) naspram *sašad'* Hm; *iúdēi že sučei s neú v domu i utěšauče ū vidēnše mariú ēko vsta skoro i izide po nei idoše²⁸⁹* Iv 11,31 (grč. οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν Μαριὰμ ὅτι ταχέως ἀνέστη καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ) naspram *buduče* Hm; *vsaku rozgu ne tvorečúú ploda o mnē izmečēt i vsьku tvorečúú plod otrěblaet* Iv 15,2 (grč. πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν αἶρει αὐτό, καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον καθαίρει αὐτό) naspram *tvoreču* Hm u prvome primjeru. Takva variranja nisu tipična samo za hrvatski staroslavenski jezik, već su potvrđena i u prvome slavenskom književnom jeziku (Večerka, 1961: 37–40).

Kako je već rečeno u prethodnome potpotpoglavlju, u množini češće dolazi stegnuti oblik određenoga lika naspram neodređenoga lika u Vat: npr. *ravni e nam stvoril esi pones'shem tegotu dьne i vara* Mt 20,12 (grč. ἴσους αὐτοὺς ἡμῖν ἐποίησας τοῖς βασιτάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα) u odnosu na *ponesšimь* u drugim misalima. Slično je s instrumentalom jednine, gdje u Hm dolazi uvijek određeni, a u drugim misalima, među kojima češće u Vat, može doći i neodređeni: *ne vēste bo kogda gospod pridet večer ili v polu noči o pētesē poučētem ili sь ūtra* Mk 13,35 (grč. οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ἢ ὀψὲ ἢ μεσονύκτιον ἢ ἄλεκτοροφωνίας ἢ πρωί) naspram *poučimь* Hm; *radost budet na nebese o edinom grěšnicé kaúčētem se* Lk 15,7 (grč. χαρὰ ἐν τῷ οὐρανῷ ἔσται ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ

²⁸⁸ U Nk, Mo, Sm, Pt *sašadbi*.

²⁸⁹ Ako participi dolaze u paru, u grčkome jeziku samo jedan dolazi s članom, pa se i u staroslavenskome jeziku često prvi od njih prenosi određenim likom, a drugi neodređenim (Večerka, 1961: 39–40). To bi možda moglo biti razlogom zbog kojega se na ovome mjestu samo prvi particip javlja u određenome liku.

μετανοοῦντι) naspram *kaûcim' se* Hm; *radost budet prêd anĵeli boĵi o edinom grêšnicê kaûcem se* Lk 15,10 (grč. χαρὰ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἐνὶ ἀμαρτωλῶ μετανοοῦντι) naspram *kaûcim' se* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt. Određeni lik u ovome padežu bolje je potvrđen u hrvatskome staroslavenskom jeziku (Sudec, 2008b: 522).

Katkad nije moguće nedvosmisleno odrediti je li riječ o neodređenome liku ili obliku određenoga nastalu uslijed kontrakcije: *i inie mnogie vs'dšee s nim v' erusolim* Mk 15,41 (grč. καὶ ἄλλαι πολλὰ αἰ συναναβᾶσαι αὐτῶ εἰς Ἱεροσόλυμα) naspram *v'sad'se* Hm; *sa mêsec šesti est ei naricaemêi neplodvê* Lk 1,36 (grč. μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρα) naspram *naricaemi* Hm, Sm; *blaženê oči videčei*²⁹⁰ eže vi vidite Lk 10,23 (grč. Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε) naspram *viduči* Hm.

Uz onu u odabiru participskoga lika u hrvatskoglagoljskim misalima koji su korpusom ovoga istraživanja sreću se gdjekad i dodatne razlike, kao što je uporaba imenice na mjestu pasivnoga participa preterita glagola *naricati (se)* u Hm: *sêde na sudiči na mêstê naricaemêem litostrat* Iv 19,13 (grč. ἐκάθισεν ἐπὶ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον), odnosno *naricaemê* Nk, Mo, Sm, Pt, naspram *im(e)nemъ* Hm; *i sam nose si križ izide na naricaemoe kranievo mêsto* Iv 19,17 (grč. καὶ βαστάζων αὐτῶ τὸν σταυρὸν ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου Τόπον), odnosno *naricaemo* Mo, Pt, naspram *imenemъ* Hm.

Variranja u zabilježenim primjerima odnose se katkad na zamjenu aktivnoga participa prezenta ili aktivnoga participa preterita I. pasivnim participom preterita ili imenicom: *ne moĵet grad ukriti se na vrĵhu gori stoe* Mt 5,14 (grč. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη) naspram *postavlenъ* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *vkusi arhitriklin vina bivšago otъ vodi i ne vêdêaše otъ kudu est* Iv 2,9 (grč. ὡς δὲ ἐγέυσατο ὁ ἀρχιτρίκλιнос τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, καὶ οὐκ ἤδει πόθεν ἐστίν) naspram *stvorena* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *sberête izbivšee ukruhi da ne rogibnut* Iv 6,12 (grč. Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μὴ τι ἀπόληται) naspram *izbitki* Nk, Mo, Sm, Pt. Gdjekad nije jasno je li riječ o pridjevu ili participu u određenome liku čiji je nastavak kontrahiran: *posla me živei otъc* Iv 6,57 (grč. καθὼς ἀπέστειλέν με ὁ ζῶν πατήρ) naspram *živi* Nk, Mo, Pt.

Pojedina su odstupanja u uporabi participa posljedica tekstoloških razlika, kao u primjeru u kojemu Vat nema sintagmu u čijemu je sastavu particip: *az esm hlêb životni* Iv 6,48 (grč. ἐγὼ εἶμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς) naspram *azъ es(a)mъ hlêbъ živi saš'db* <sašadъi Nk, Mo, Pt> *s(b) n(e)b(e)se* Hm, Nk, Mo, Pt. Latinski se predložak ovdje podudara s grčkim, stoga u Ko stoji kao u Vat, Ro, Sm: *az es(a)m hl(ê)bъ životni* (lat. *Ego sum panis vitae*). Vjerojatno je

²⁹⁰ U Sm *vidučei*.

riječ o analogiji prema primjeru koji se nalazi gotovo odmah u nastavku teksta: *az esm hléb živi s̄bš'dbi s nebese* ^{IV 6,51} (grč. *ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς*), u kojemu se podudaraju svi misali osim Hm, gdje je particip izostavljen, no dolazi u ponovljenome čitanju. Tekstološki, iako ne i u jezičnome sredstvu, u drugome se primjeru podudaraju i grčki i latinski predložak, pa i u Ko dolazi odnosna rečenica prema latinskoj odnosnoj rečenici: *azb esam̄ hleb̄ živi iže snidoh̄ s nebése* (lat. *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi*). Slično „proširenje“ dijela teksta zabilježeno je i u primjeru *da sbudet se rečenoē prorokom* ^{Mt 2,23} (grč. *ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν*), gdje je u mlađih pet misala (osim Ro), vjerojatno analogijom prema sličnim primjerima, uveden na kraju particip: *govorečim̄* Hm, odnosno *gl(agol)učim̄* Nk, Mo, Sm, Pt.

Na jednome je mjestu pogrešno interpretirana sročnost iz grčkoga predložka, a zanimljivo je da je takva prenesena u svih sedam hrvatskoglagojskih misala koji su korpusom ovoga istraživanja: *egda uzrite mr̄zost zapustēniē rečenaē danielom prorokom stoēcim̄ na mēstē svetēem* ^{Mt 24,15} (grč. *Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ Βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου ἐστὸς ἐν τόπῳ ἀγίῳ*). U grčkome je particip zapravo sročan s apelativom *mr̄zost̄*, a ne s vlastitom imenicom *daniel̄*.

Prilagodbe se hrvatskoglagojskoga teksta, koji ponajprije tradira grčki predložak, Vulgati mogu pratiti i u ovoj participskoj funkciji. Particip u atributnoj funkciji zamijenjen je gdje gdje konkurentnim sintaktičkim sredstvom – odnosnom rečenicom: *proslaviše boga danšago vlast taku človekom* ^{Mt 9,8} (grč. *ἐδόξασαν τὸν θεὸν τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις*) naspram *ki dast̄* Hm, odnosno *iže dast̄* Nk, Mo, Sm, Pt; *i pseta ēdet oty mr'vic padaučih̄ oty tr'pezi gospod svoih* ^{Mt 15,27} (grč. *τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν*) naspram *ke padaūt̄* Hm, odnosno *eže padaūt̄* Nk, Mo, Sm, Pt; *otvečav že iūda prēdavi ego reče* ^{Mt 26,25} (grč. *ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδὸς αὐτὸν εἶπεν*) naspram *ki predaēše* Hm, Sm, *iže prēdaēše* Nk, Ro, odnosno *iže predaēše* Mo, Pt; *vidēv že parisēi v̄zvav̄vi ego reče v sebē glagole* ^{Lk 7,39} (grč. *ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν εἶπεν ἐν ἑαυτῷ λέγων*) naspram *iže zva* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt,²⁹¹ *blaženoē črēno nos'šee te* ^{Lk 11,27} (grč. *Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε*) naspram *ko nosi* Hm, odnosno *eže nosi* Nk, Mo, Sm, Pt,²⁹² *sin tvoi pride izēd²⁹³ imēnie svoe s bludnicami* ^{Lk 15,30} (grč. *ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγὼν σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν ἤλθεν*) naspram *ki pogubi* Hm, odnosno *iže pogubi* Nk, Mo, Sm, Pt; *posla i k̄b irudu suču i tomu v erusolimē v tie d̄bni* ^{Lk 23,7}

²⁹¹ U Hm stoji samo *vidēv parisēi reče v sebē*.

²⁹² U ponovljenome čitanju u Hm dolazi aktivni particip preterita I.: *nosiv̄še*.

²⁹³ U Ro *iždiv̄*.

(grč. ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδη, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις) naspram *ki biše* Hm, *iže bē* Nk, Mo, Sm, Pt, odnosno *iže b(ē)še* Ro; *ti iūdēi esi i otb mene prosiši piti ženi samaranini sućeē* ^{IV 4,9} (grč. Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πεῖν αἰτεῖς γυναικὸς Σαμαρείτιδος οὕσης) naspram *ka es(a)mb* Hm, *ēže esamb* Nk, Ro, Mo, Pt, odnosno *az že esamb* Sm; *sa est vistinu prorok gredei*²⁹⁴ *vъ vъs mir* ^{IV 6,14} (grč. Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον) naspram *iže estb prišalb* Nk, Mo, Sm, Pt; *člověk naricaemi hrist brñie stvori* ^{IV 9,11} (grč. Ὁ ἄνθρωπος ὁ λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησεν) naspram *onb iže gl(agole)t' se* Nk; *mnozi že otb iūdēi prišd'sih k martē i marii vidēvše eže stvori isus vēronaše va n* ^{IV 11,45} (grč. Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων, οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαριὰμ καὶ θεασάμενοι ὃ ἐποίησεν, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν) naspram *iže prišli bēhu* Nk, Mo, Sm, Pt. Odnosna se rečenica u svim navedenim primjerima nalazi i u latinskome predlošku, stoga se odabir sintaktičkoga sredstva na tim mjestima u šest mlađih hrvatskoglagoljskih misala podudara i s onom u Ko. U primjeru *narodi že hodečeī prēd nim i v slēd ego gredučeī zvanhu* ^{Mt 21,9} (grč. οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες αὐτὸν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον) uvedena je odnosna rečenica na mjestu prvoga participa u Hm (*ki prēdvidēhu*), a u drugim misalima (osim Ro, koji je podudaran s Vat) na mjestu drugoga participa (*iže idēhu*), dok se prvi u njima javlja u neodređenoj liku (*prēd'iduče*). U Vulgati se odnosna rečenica nalazi na obama mjestima.

Rijetko se particip u atributnoj funkciji može zamijeniti različitim sintaktičkim sredstvima. Na mjestu drugoga participa u primjeru *edin že otb nih naricaemi kaēpa arhierēi si lēta togo reče im* ^{IV 11,49} (grč. εἷς δὲ τις ἐξ αὐτῶν Καιάφας, ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς) pojavljuje se vremenska rečenica u Hm, Nk, Ro, Mo, Pt, a odnosna u Sm.²⁹⁵ Sasvim iznimno na mjestu participa dolazi koja druga sintaktička konstrukcija: *ne možaše li sa otvvr'zi oči slēpu roždenu stvoriti da i sa ne umr'l bi* ^{IV 11,37} (grč. Οὐκ ἐδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ) naspram *iže otvr'ze* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, dok je u Hm na mjestu participa *otvrēsti*, odnosno drukčija konstrukcija cijele rečenice.

Iznimno se rijetko odnosna rečenica nalazi u Vat, a u mlađih šest misala particip u atributnoj funkciji: *nēsm poslan tьkmo k ovcam eže pogubaūt domu izraileva* ^{Mt 15,24} (grč. Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ)²⁹⁶ naspram *pogib'simъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *vi iže v slēd mene idoste ... sedete i vi na dvoū na deset prēstolu* ^{Mt 19,28} (grč. ὑμεῖς

²⁹⁴ U Hm *gredi*.

²⁹⁵ U Nk, Mo, Sm, Pt umjesto određenoga rabi se neodređeni lik prvoga participa: *naricaemъ*.

²⁹⁶ Om. Ro.

οὐ ἀκολουθήσαντές μοι ... καθήσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους) naspram *šad'šei* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *vzide že iosip ... v grad davidov iže naricaet se vitléom* Lk 2,4 (grč. *Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ... εἰς πόλιν Δαυεὶδ ἣτις καλεῖται Βηθλεέμ*) naspram *naricaemъ* Nk, Mo, Sm, Pt; *sbudut se knigi eže glagolūt* Iv 19,36 (grč. *ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ*) naspram *govorečee* Hm. Vrlo je zanimljiv primjer *togda sbist se pisanie eže glagolet* Mk 15,28 (grč. *καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα*), u kojemu se na mjestu odnosne rečenice samo u Hm nalazi particip (*govorečee*).

Zabilježena su i drukčija nepodudaranja između starijih sedam misala koje valja posebno komentirati. U primjeru *i otъc tvoi videi v tainê vzdast tebê êvê* Mt 6,4 (grč. *ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι*), koji se ponavlja *i otъc tvoi videi v tainê vzdast tebê êvê* Mt 6,18 (grč. *ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυφαίῳ ἀποδώσει σοι*), mlađih šest misala ima različite glagolske oblike na mjestu aktivnoga participa prezenta: u prvome primjeru dolazi aktivni particip preterita I. *vidêv'* u Hm, Nk, Ro, Mo, Pt, odnosno *vidiv* u Sm, dok u drugome primjeru jednaku situaciju nalazimo u Nk, Mo, Sm, Pt (*vidêv*), a u Hm finitni glagol (*vidit'*).

Umjesto genitiva u primjeru *ispita otъ nih vrême êvl'šee se im zvêzdi* Mt 2,7 (grč. *ἠκρίβωσεν παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος*), a u Hm je sintagma u istome padežu (*êval'š'i se zvêzdi*), u ostalim se misalima nalazi akuzativ: *êv'l'šu se im zvêzdu* <*zvezdu* Sm> Nk, Mo, Sm, Pt.

U dvama primjerima u kojima se participom izriče futursko značenje particip je u dijelu misala zamijenjen infinitivom: *dast se êzikom tvorečem*²⁹⁷ *plod ego* Mt 21,43 (grč. *δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς*) naspram *tvoriti* Mo, Sm, Pt; *ostavi i da vidim' ače pridet' iliê izbave i* Mt 27,49 (grč. *Ἄφες ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἡλείας σώσων αὐτόν*) naspram *izbavit'* Hm, Nk, *izbav(i)ti* Sm, odnosno *izb(a)vi* Mo, Pt, gdje može biti riječ ili o aoristnome obliku ili o kontrahiranu određenome liku participa.

Particip u primjeru *az člověk esam pod' vladikoû i imêe pod soboû voini* Mt 8,9 (grč. *ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας*) može se odrediti kao supstantivizirani u Vat, dok se u ostalim misalima, gdje je veznik izostavljen, a uveden pasivni particip preterita *postavlennъ* (osim u Ro), rabi u atributnoj funkciji.

Pojava nesročnoga participa posve je periferna pojava i ne ovisi o starosti misala, čemu u prilog govori činjenica da su zabilježeni i u Vat i u Hm: *da sbudet se rečenoe otъ gospoda prorokom gl(agol)ûci* Mt 2,15 (grč. *ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος*) naspram *govorečimъ* Hm, odnosno *gl(agol)ûcimъ* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *o vsъkom*

²⁹⁷ U Hm, Nk, Ro *tvorečim'*.

glagolé *ishodečem* iz' ust božih Mt 4,4 (grč. ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος θεοῦ) naspram *ishodeči* Hm. Analogijski prodor nastavka zabilježen je u šest mladih misala u primjeru *srećet vi člověk v lagvené vodu nose* Mk 14,13 (grč. ἀπαντήσῃ ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων), gdje particip dolazi u obliku *nosečъ*.

Particip u primjeru *i se žena imuči i duh nedužn 18 lét i bê sluka i ne moguči* vskloniti *se otъnud* Lk 13,11 (grč. καὶ ἰδοὺ γυνή πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα ὀκτώ, καὶ ἦν συνκώπτουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές), naspram *imučъ* Sm, mogao bi se možda protumačiti kao nezavisan particip ('evo žene koja je imala duh...') čija je pojava na samome početku rečenice uvjetovana komunikacijski – aktualizacijom.

Particip koji se u Vat pojavljuje u primjeru *see že decere avramle sućee ... ne podobaše li razdrěšiti ee otъ uzi see* Lk 13,16 (grč. ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν ... οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου) ne pojavljuje se ni u jednome drugome misalu korpusa, a osim toga direktni objekt umjesto u genitivu stoji u akuzativu. Primjer je zanimljiv i po tome što se tema pojavljuje na početku.

*

Particip u funkciji atributa dobro je potvrđen i u Ko, gdje se javlja na mjestu latinskoga atributnog participa. U pravilu je riječ o aktivnome participu prezenta: *da isplnilo se bi eže rečeno e(stъ) odъ g(ospod)a prorokomъ govorečim* Mt 2,15 (lat. *ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem*), *azъ esamъ č(lovê)kъ podъ vlastiû postavlennъ imêe podъ manu voini* Mt 8,9 (lat. *ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites*), *prnošahu nemu oslablena žilami želêca(!) na odre* Mt 9,2 (lat. *offerebant ei paralyticum jacentem in lecto*), *čto izidoste viditi v pustini trst li vetromъ tresuču se* Mt 11,7 (lat. *Quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam?*), *podobno e(stъ) kraljevstvo nebêskoe č(lovê)ku kupcu iščuču dobrihъ bisrъ* Mt 13,45 (lat. *simile est regnum caelorum homini negotiatori, quaerenti bonas margaritas*), *bolê e(stъ) tebi vniti k životu slabu ili hromu neže dvi ruci ili dvi nozi imuču vavrženu biti va oganъ večni* Mt 18,8 (lat. *bonum tibi est ad vitam ingredi debilem, vel claudum, quam duas manus vel duos pedes habentem mitti in ignem aeternum*), *bole e(stъ) tebi sъ ednimъ okom vniti v život neže dva oka imuču vavrženu biti v jeonu oganuû* Mt 18,9 (lat. *bonum tibi est cum uno oculo in vitam intrare, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis*), *isplnilo da bi se eže rečeno e(stъ) prorokomъ govorečimъ* Mt 21,4 (lat. *ut adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem*), *dast se êziku tvorečumu plodi nego* Mt 21,43 (lat. *dabitur genti facienti fructus ejus*), *kada uzrite mrzostъ zapuščeniê êže rečena e(stъ) danielomъ prorokomъ stoecu na mestê svetêemъ* Mt 24,15 (lat. *Cum ergo videritis*

abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto), izliê na glavu ego vzlêžêçago Mt 26,7 (lat. et effudit super caput ipsius recumbentis), oni že držêçê i(su)sa privedoše ga h kaêfi Mt 26,57 (lat. At illi tenentes Jesum, duxerunt ad Caipham), potрпи da vidišo(!) ako doidêť iliê izbavlae ѿ Mt 27,49 (lat. Sine, videamus an veniat Elias liberans eum), stotnik že i ki š nimъ bêhu strguçe i(su)sa vidiv potrêsi ona êže tvorahu se vzboêš(e) se zelo Mt 27,54 (lat. Centurio autem, et qui cum eo erant, custodientes Jesum, viso terraemotu, et his quae fiebant, timuerunt valde), prinesoh s(i)na moego k tebi imuća duhъ nemъ Mk 9,17 (lat. attuli filium meum ad te habentem spiritum mutum), sreçetъ vasъ č(lovê)kъ vidro vodi nose Mk 14,13 (lat. occurret vobis homo lagenam aquae bajulans), porab(i)še simuna nikogo kurineênina mimohodeçago grêduçago ot sela ... vazelъ da bi križъ nego Mk 15,21 (lat. Et angariaverunt praetereuntem quempiam, Simonem Cyrenaeum venientem de villa ... ut tolleret crucem ejus), oni že šadše propovêdaše povsudъ g(ospod)u sadelaûçu i slovo potvrêûçu slêdeûçimi znamenъi Mk 16,20 (lat. Illi autem profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante, sequentibus signis), vsaki m(u)žъki spolъ otvrzae ložesna svetъ g(ospode)vê nareêť se Lk 2,23 (lat. Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur), meru dobru i plnu i pognetênu i prêlivaûçu dadutъ v lono vaše Lk 6,38 (lat. mensuram bonam, et confertam, et coagitatam, et supereffluentem dabunt in sinum vestrum), budite çresla vaša prêpasana i svetilnici goruçe v rukahъ vašihъ i vi podobni č(lovê)komъ çekaûçimъ g(ospod)a svoego Lk 12,35–36 (lat. Sint lumbi vestri praecincti, et lucernae ardentes in manibus vestris, et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum), vesêlie budetъ na nebêsi o ednomъ grêšniku pokoru tvoreçumu Lk 15,7 (lat. gaudium erit in caelo super uno peccatore poenitentiam agente), vesêlie budetъ na nebêsi o ednomъ grêšniku pokoru tvoreçumu Lk 15,10 (lat. gaudium erit coram angelis Dei super uno peccatore poenitentiam agente), bistъ potъ nego êkože kaple krvi tekuçie na z(e)mlû Lk 22,44 (lat. Et factus est sudor ejus sicut guttae sanguinis decurrentis in terram), eše simuna nikogo kurineênina grêduça ot sela Lk 23,26 (lat. apprehenderunt Simonem quemdam Cyrenensem venientem de villa), ne li da srce naše goruçe biše v nasъ egda govoraše²⁹⁸ Lk 24,32 (lat. Nonne cor nostrum ardens erat in nobis dum loqueretur), bê svetъ istinni iže prosveçaetъ svakogo č(lovê)ka greduçago v mirъ sa Iv 1,9 (lat. Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum), stvorit se v nemъ istočnikъ vodi skaçuçee v životъ večni Iv 4,14 (lat. fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam), mnozi verovaše va nъ odъ samaranъ slova radi ženi svedêtelstvûiçee Iv 4,39 (lat. multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris

²⁹⁸ Ni u jednome od drugih misala koji su korpusom ovoga istraživanja nema participa na ovome mjestu: ne srъdъce li naû izgaraše se v naû egda glagolaše Lk 24,32 (grč. Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ὡς ἐλάλει ἡμῖν).

testimonium perhibentis), est že vь erusol(i)mê ovča kupelъ êže naricaet sê ebrêiski betsaida petъ pritvorъ imêe ^{IV 5,2} (lat. *Est autem Jerosolymis probatica piscina, quae cognominatur hebraice Bethsaida, quinque porticus habens*), ležaše množastvo veliko bolečihъ slêpihъ hromihъ suhihъ čekaûčihъ vzmučeniê vodê ^{IV 5,3} (lat. *jacebat multitudo magna languentium, caecorum, claudorum, aridorum, exspectantium aquae motum*), posla mnê živei o(ta)cъ ^{IV 6,57} (lat. *misit me vivens Pater*), edan odъ slugъ tu stoe da po lanitu i(su)su ^{IV 18,22} (lat. *unus assistens ministrorum dedit alapam Jesu*). Aktivni particip preterita I. u funkciji atributa iznimno je rijedak: sa estъ hlebъ sašadъ s nebêse ^{IV 6,50} (lat. *Hic est panis de caelo descendens*).

Pasivni particip preterita nije zabilježen u Ko, no ta je asimetrija u istraženoj korpusu ponovno posljedica različitih predložaka. U gotovo svim primjerima zabilježenim u starijih sedam hrvatskoglagoljskih misala riječ je o participu glagola *naricati* (*se*), dok se u Ko taj particip ne rabi zbog toga što u latinskome predlošku i ne dolazi particip, već pasiv u odnosnoj rečenici (usp. Gortan – Gorski – Pauš, 2005: 244). Kožičić se ne opredjeljuje za posve direktan kalk prema latinskome predlošku, ali rabi odgovarajuću sintaktičku konstrukciju – obezličjenje: *vide dva brata simuna komu govorit se petarъ i andreê brata ego* ^{Mt 4,18} (lat. *vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, et Andream fratrem ejus*), *ide edanъ odъ dviû na deste komu iûda govorit se skariotski* ^{Mt 26,14} (lat. *abiit unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes*), *pride tagda i(su)sъ š nimi va v(a)sъ koi se etsemani govoritъ* ^{Mt 26,36} (lat. *Tunc venit Jesus cum illis in villam, quae dicitur Gethsemani*), *imeêše že tagda uznika glasna komu se baraba govoraše* ^{Mt 27,16} (lat. *habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barrabas*), *kogo hočete da otpustimъ vamъ barabu ili i(su)sa em(u)že krstъ govorit se* ^{Mt 27,17} (lat. *Quem vultis dimittam vobis: Barabbam, an Jesum, qui dicitur Christus*), *i doidoše na mesto nem(u)že golgota govorit se* ^{Mt 27,33} (lat. *Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha*), *približaš(e) se danъ prazdnikъ opresnakъ emuže govorit se paska* ^{Lk 22,1} (lat. *Appropinquat autem dies festus azymorum, qui dicitur Pascha*), *i egda doidoše na mêsto emuže govorit se mučnoe tu raspeše ga* ^{Lk 23,33} (lat. *Et postquam venerunt in locum qui vocatur Calvariae, ibi crucifixerunt eum*), *onъ č(lovê)kъ nem(u)že govorit se i(su)sъ brnie stvori* ^{IV 9,11} (lat. *homo qui dicitur Jesus, lutum fecit*), *reče zato toma nem(u) že govoritъ se bliznacъ k saučenikomъ* ^{IV 11,16} (lat. *Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiscipulos*), *ide poli pustine v gradъ komu sê govorit efrenъ* ^{IV 11,54} (lat. *abiit in regionem juxta desertum, in civitatem quae dicitur Ephrem*), *sedê na sudiščê v mêste emuže govorit se litostratosъ* ^{IV 19,13} (lat. *sedit pro tribunali, in loco qui dicitur Lithostrotos*), *i nose sebi križъ izide na mêsto onoe komu mučnoe govorit se* ^{IV 19,17} (lat. *Et bajulans sibi crucem exivit in eum, qui dicitur*

Calvariae locum), behu vkupъ simunъ petarъ i toma komu govorit se bliznac^{IV 21,2} (lat. *erant simul Simon Petrus, et Thomas, qui dicitur Didymus*). Latinski pasiv u odnosnoj rečenici rjeđe prenosi aktivnom odnosnom rečenicom: *od eeže rodil se e(stb) isusъ iže naricaet sê krst*^{Mt 1,16} (lat. *de qua natus est Jesus, qui vocatur Christus*), *v dvorъ načelnika erêiskago iže naricašê se kaêfa*^{Mt 26,3} (lat. *in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas*), *vzide že i osipъ ... va iûdeiski gradъ da vidovъ iže zovet se betleomъ*^{Lk 2,4} (lat. *Ascendit autem et Joseph ... in civitatem David, quae vocatur Bethlehem*), *idêše i(su)sъ v gradъ iže zovet se naimъ*^{Lk 7,11} (lat. *ibat in civitatem quae vocatur Naim*), *pride i(su)sъ v gradъ samarski iže govoritъ se sihar*^{Iv 4,5} (lat. *Venit ergo in civitatem Samariae, quae dicitur Sichar*), *vem êko mesiê pride iže govorit se krstb*^{Iv 4,25} (lat. *Scio quia Messias venit (qui dicitur Christus)*), ili pak pasivnim participom preterita: *toma že edan ot dviû na dêste narečeni bliznacъ ne biše š nimi*^{299 Iv 20,24} (lat. *Thomas autem unus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis*). Zanimljiv je primjer *vnide že sotona va iûdu pridevkom skariota ednomъ ot 12te*^{Lk 22,3} (lat. *Intravit autem Satan in Judam, qui cognominabatur Iscariotes, unum de duodecim*), gdje se Kožičić umjesto za doslovno prevođenje glagola³⁰⁰ odlučio za varijantu koja se s predložkom podudara samo semantički, ali ne iznevjerava duh jezika na koji se prevodi.

Latinsku odnosnu rečenicu Kožičić prevodi odnosnom rečenicom, što je glavni razlog međusobnoga nesrazmjera u broju participa u atributnoj funkciji u istraženim misalima korpusa: *izuči odb nihъ vrime zvezde êže êvi se nimъ*^{Mt 2,7} (lat. *didicit ab eis tempus stellae, quae apparuit eis*), *o vsakomъ slove eže ishoditъ izb ustъ božbihъ*^{Mt 4,4} (lat. *in omni verbo, quod procedit de ore Dei*), *i otacъ tvoi ki viditъ v tainê vzdastъ tebi*^{Mt 6,4} (lat. *et Pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi*), *i ako b(og)ъ sice odêvaetъ vravu(!) polskuû êže dan(a)sъ e(stb) a ûtri v pečъ vm(e)taet se kolъ večê v(a)sъ malê veri*^{Mt 6,30} (lat. *Si autem foenum agri, quod hodie est, et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicae fidei?*), *proslaviše b(og)a iže da č(lovê)komъ vlast takovu*^{Mt 9,8} (lat. *glorificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus*), *podobno stvoreno e(stb) kraljevstvo neb(e)skoe č(lovê)ku iže seê dobroe seme na nivi svoei*^{Mt 13,24} (lat. *Simile factum est regnum caelorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo*), *vsaki pisacъ naučenъ v kraljevstvi nebêscêemъ podobanъ e(stb) č(lovê)ku otcu od čeladi iže iznositъ odb skrovišča svoego novaê i vethaê*^{Mt 13,52} (lat. *similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera*), *i pseta êdutъ odb*

²⁹⁹ U ponovljenome je čitanju latinski pasiv preveden uobičajenim prijevodnim ekvivalentom u Ko – obezličanjem: *komu govorit se*.

³⁰⁰ Pri prijevodu latinskoga pasiva *qui cognominabatur* u odnosnoj rečenici u pojedinim hrvatskoglagoljskim prijevodima može doći obezličanje odgovarajućega glagola, npr. *iže predivaše se u Petome vaticanskom, Moskovskom, Drugome novljanskom i Drugome labinskom brevijaru te Prvotisku brevijara naspram pridêvkomъ u Brevijaru Vida Omišljanina i Drugome vrbničkom brevijaru* (Badurina-Stipčević, 2006: 34).

mrvicъ eže padaûť ot trpezi g(ospod)ъ svoihъ Mt 15,27 (lat. *et catelli edunt de micis quae cadunt de mensa dominorum suorum*), a ki sablaznitъ ednogo odъ malihъ sih iže va me veruûť potrebno e(stъ) nemu da obisit se žrvanъ osalski na viû ego Mt 18,6 (lat. *qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus*), vi ki sledili estê menê ... sedêťe i vi na diû(!) na desete prêstoli³⁰¹ Mt 19,28 (lat. *vos, qui secuti estis me ... sedebitis et vos super sedes duodecim*), takmene e stvorilъ esi namъ iže podnesosmo tegotu dne i znoê Mt 20,12 (lat. *pares illos nobis fecisti, qui portavimus pondus diei, et aestus*), narodi že ki predhoêhu i ki sleêhu glaš(a)hu Mt 21,9 (lat. *turbae autem, quae praecedebant, et quae sequebantur, clamabant*), er(u)s(o)l(i)me er(u)s(o)l(i)me iže ubiêeši proroki i kamenueši one iže poslani sutъ k tebê Mt 23,37 (lat. *Jerusalem, Jerusalem, quae occidis prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi sunt*), otvečav že iûda iže prêda ego r(e)če Mt 26,25 (lat. *Respondens autem Judas, qui tradidit eum, dixit*), videv tagda iûda iže prêda ga da osuenъ biše pokaêniemъ vedêň povrati 30 srebrnikovъ načelnikomъ erêiskimъ i starešinamъ Mt 27,3 (lat. *Tunc videns Judas, qui eum tradidit, quod damnatus esset, poenitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, et senioribus*), êkože č(lovê)kъ ki na dalečnuû stranu otide ostavi domъ svoi Mk 13,34 (lat. *Sicut homo qui peregre profectus reliquit domum suam*), i isplneno bistъ pismo eže govoritъ Mk 15,28 (lat. *Et impleta est Scriptura, quae dicit*), videv že stotnikъ iže protivu nemu staše êkože tako vzvapivъ umri reče Mk 15,39 (lat. *Videns autem centurio, qui ex adverso stabat, quia sic clamans expirasset, ait*), i inie mnoge ke vzišle bêhu š nimъ vъ er(u)s(o)l(i)me Mk 15,41 (lat. *et aliae multae, quae simul cum eo ascenderant Jerosolymam*), i sa misecъ šešti e(stъ) nei êže zovet se neplodna Lk 1,36 (lat. *hic mensis sextus est illi, quae vocatur sterilis*), blaženi oči ki videtъ êže vi vidite Lk 10,23 (lat. *Beati oculi qui vident quae vos videtis*), blaženo črevo eže nosi te Lk 11,27 (lat. *Beatus venter qui te portavit*), i se žena êže imêše duhъ nemoči 18 letъ i bê pogrba i ne mogaše nikako že gori pozriti Lk 13,11 (lat. *Et ecce mulier, quae habebat spiritum infirmitatis annis decem et octo: et erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere*), naidohъ ovcu moû ka pogibla biše Lk 15,6 (lat. *inveni ovem meam, quae perierat*), sinъ tvoi pride sa ki pogluti imenъe svoje z bludnicami Lk 15,30 (lat. *filius tuus hic, qui devoravit substantiam suam cum meretricibus, venit*), ležaše ... plň ranъ želêe nasititi se odъ mrvic ke padahu odъ trpezi bogatago Lk 16,21 (lat. *jacebat ... ulceribus plenus, cupiens saturari de micis quae cadebant de mensa divitis*), m(u)ži ki držahu i(su)sa rugahu se imъ Lk 22,63 (lat. *viri qui tenebant illum, illudebant ei*), posla ga ka irudu iže i samъ vъ erus(o)l(i)me bê one dni Lk 23,7 (lat. *remisit eum ad Herodem, qui et ipse Jerosolymis*

³⁰¹ U ponovljenome čitanju vi ki sledistê mnê ... sedêťe i vi na dviû na dêste prêstolehъ.

erat illis diebus), edan že odъ razbojnikovъ onihъ iže višahu kliš(e) ga Lk 23,39 (lat. *Unus autem de his, qui pendebant, latronibus, blasphemabat eum*), i vasъ narodъ onihъ ki tu vkupъ bêhu na pozorišće sie i viêhu êže tvorahu se biûće prsi svoe vraćahu se Lk 23,48 (lat. *Et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, et videbant quae fiebant, percutientes pectora sua revertebantur*), stoêhu že znani nego odъ daleče i žêne eže sledile ga bêhu ot galilêe Lk 23,49 (lat. *Stabant autem omnes noti ejus a longe, et mulieres, quae secutae eum erant a Galilaea*), bê že andrei bratъ simuna petra edanъ odъ dviû êže slišala bêhota odъ ivana i šla po nemъ Iv 1,40 (lat. *Erat autem Andreas, frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant a Joanne, et secuti fuerant eum*), sluge že znaêhu ki počrpli bêhu vodu Iv 2,9 (lat. *ministri autem sciebant, qui hauserant aquam*), zberitê prelomki iže izbiše da ne pogibnutъ Iv 6,12 (lat. *Colligite quae superaverunt fragmenta, ne pereant*), sa e(stъ) vistinu prorokъ iže priti hoće v mir Iv 6,14 (lat. *Quia hic est vere propheta, qui venturus est in mundum*), nitkože ne moţetъ priti ka mnê neţe ako ot(a)cbъ ki posla mnê privlêcet ga Iv 6,44 (lat. *nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum*), sa estъ hlêbъ ki snide s nebêse Iv 6,58 (lat. *Hic est panis qui de caelo descendit*), prizvaše zato sopet č(lovê)ka ki slepъ bilъ bêše Iv 9,24 (lat. *Vocaverunt ergo rursum hominem qui fuerat caecus*), iûdei zato iže behu š neû v domu i utešahu û egda vidêše m(a)riû êko skoro vsta i izide slediše û Iv 11,31 (lat. *Judaei ergo, qui erant cum ea in domo, et consolabantur eam, cum vidissent Mariam quia cito surrexit, et exiit, secuti sunt eam*), ne mogaše li sa ki otvori oči slepu roenu stvoriti da bi i sa ne umrl Iv 11,37 (lat. *Non poterat hic, qui aperuit oculos caeci nati, facere ut hic non moreretur*), lûdi radi iže okrstъ stoetъ rekoъ Iv 11,42 (lat. *propter populum qui circumstat, dixi*), mnozi zato odъ iûdei iže prišli behu k marii i k marti i videli behu êže stvori o(su)sъ(!) verov(a)še va nъ Iv 11,45 (lat. *Multi ergo ex Judaeis, qui venerant ad Mariam, et Martham, et viderant quae fecit Jesus, crediderunt in eum*), znae i(su)sъ da doide godina nego da prêidetъ odъ sego mira ka otcu vzlûbivъ svoe iže v mirê bêhu do konca vzlûbi e Iv 13,1 (lat. *sciens Jesus quia venit hora ejus ut transeat ex hoc mundo ad Patrem: cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos*), pride i nikudimъ iže došalbъ biše ka i(su)su noćiû prêe Iv 19,39 (lat. *Venit autem et Nicodemus, qui venerat ad Jesum nocte primum*).

Primjer u kojemu u latinskome dolaze i particip i odnosna rečenica dobro pokazuje vjernost pri oslanjanju na predložak: *vsaku rozgu ne noseću plod va mnê vazmetъ û i vsaku êže plodъ nositъ očistitъ û Iv 15,2* (lat. *Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, et omnem qui fert fructum, purgabit eum, ut fructum plus afferat*).

U latinskome predlošku na mjestu na kojemu dolazi particip u ostalih sedam hrvatskoglagoljskih misala ne stoji uvijek odnosna rečenica, već i druge sintaktičke

konstrukcije, što se u Ko također slijedi: *da isplnilo se bi r(e)č(e)noe po prorocehъ* Mt 2,23 (lat. *ut adimpleretur quod dictum est per prophetas*), *ne vête bo kada pridetъ g(ospod)ъ domu kasno ili v polu noći ili o petъi petêha ili v ũtro* Mk 13,35 (lat. *nescitis enim quando dominus domus veniat: sero, an media nocte, an galli cantu, an mane*), *ako li ne potle podsečêši ũ* Lk 13,9 (lat. *sin autem, in futurum succides eam*), *siũ že hčerъ abraamlũ ... ne li da potrebova otrešiti v soboti od uze sie* Lk 13,16 (lat. *Hanc autem filiam Abrahae ... non oportuit solvi a vinculo isto die sabbati?*), *i se č(lovê)kъ niki tropikъ bê prêdъ nimъ* Lk 14,2 (lat. *Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum*), *pismo da isplnit sê reki* Iv 19,24 (lat. *Ut Scriptura impleretur, dicens*), *isplnilo da bi se pismo* Iv 19,36 (lat. *ut Scriptura impleretur*). Odstupanje je u prevođenju latinskoga predloška iznimno: *i otac tvoi ki e(st)ъ v taine vzdast tebi* Mt 6,18 (lat. *et Pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi*).

Kožičić međutim ne slijedi slijepo latinski predložak, što pokazuju rijetki primjeri u kojima se na mjestu latinske odnosne rečenice nalazi u Ko particip u atributnoj funkciji: *pobi vsa otročeta sučae va betleome* Mt 2,16 (lat. *occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem*), *nisamъ poslanъ neže ka ovcamъ pogibšimъ domu iz(rai)leva* Mt 15,24 (lat. *Non sum missus nisi ad oves, quae perierunt domus Israel*), *edan že odъ nihъ kaêfa im(e)nemъ arhierei suči leta togo reče imъ* Iv 11,49 (lat. *Unus autem ex ipsis, Caiphas nomine, cum esset pontifex anni illius, dixit eis*). U primjeru *ti iũdei suči piti prosiši ot mene êže žena esamъ samaritana* Iv 4,9 (lat. *tu, Judaeus cum sis, bibere a me poscis, quae sum mulier Samaritana*) uveden je prvi particip ondje gdje ga nema ni u latinskome predlošku ni u drugih sedam hrvatskoglagoljskih misala, dok s druge strane latinsku odnosnu rečenicu prevodi odnosnom rečenicom.

Uvedeni particip prema latinskoj vremenskoj rečenici nalazimo u primjeru *i levjîtъ sučъ pri mête i videč ga mimoide* Lk 10,32 (lat. *et Levita, cum esset secus locum, et videret eum, pertransiit*), gdje Kožičić rabi aktivni particip prezenta (u nesročnu obliku) umjesto očekivanoga aktivnoga participa preterita I. za označavanje prijevremenosti. Nesročni particip dolazi i u primjeru *samaranin že niki iduč pride k nemu* Lk 10,33 (lat. *Samaritanus autem quidam iter faciens, venit secus eum: et videns eum, misericordia motus est*).

Atributni je particip i u ovome misalu katkad sintaktički sinonim nerestriktivnoj odnosnoj rečenici, iako su takvi primjeri vrlo rijetki, kao i u ostalih sedam hrvatskoglagoljskih misala: *isplni se rečenoe eremiũ prorokomъ govorečimъ* Mt 2,17 (lat. *adimpletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam dicentem*), *rahelъ pl(a)čučei s(i)ni svoe* Mt 2,18 (lat. *Rachel plorans filios suos*), *isplni se tagda rečeno eremiũ prorokomъ rekučimъ* Mt 27,9 (lat. *Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam, dicentem*), *simun že petarъ ime meč*

podri ga i porazi raba arhieréova^{IV 18,10} (lat. *Simon ergo Petrus habens gladium eduxit eum: et percussit pontificis servum*).

Gdjekad se u Ko nalazi pasivni particip preterita na mjestu odgovarajućega latinskog participa, što je također uzrokom smanjenu broju participa u atributnoj funkciji u njegovu misalu: *ne mozet se gradъ ukriti na gori položen^{Mt 5,14}* (lat. *Non potest civitas abscondi supra montem posita*), *vzide že i osipъ ... spovédal da bi ime svoee s marieû zaručenu sebi ženu obremenenu^{Lk 2,4-5}* (lat. *Ascendit autem et Joseph ... ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore praegnante*), *kolika slišasmo stvorena v kaf(e)rnaume^{Lk 4,23}* (lat. *quanta audivimus facta in Capharnaum*), *vsako kralestvo samo v sebê razděleno zapustěetъ^{Lk 11,17}* (lat. *Omne regnum in seipsum divisum desolabitur*), *vložeň bē v tamnicu nestroeniē nikogo radi stvorena v grade i uboistva^{Lk 23,19}* (lat. *erat propter seditionem quamdam factam in civitate et homicidium missus in carcerem*), *vkusi načelnikъ vina odъ vodi stvorena i ne znaēše odkudu bilo bi^{IV 2,9}* (lat. *gustavit architriclinius aquam vinum factam, et non sciebat unde esset*). Međutim i na takvim mjestima može rijetko biti uveden particip, čime se odstupa od latinskoga: *i(su)sъ že ukloni se odъ množtva suća v mēste^{IV 5,13}* (lat. *Jesus enim declinavit a turba constituta in loco*). U primjeru *bēše že tu vodonosъ šestъ kamenihъ položenihъ po očišćenû iúdeiskomu emlûče vsaki dvi ili tri mere^{IV 2,6}* (lat. *Erant autem ibi lapideae hydriae sex positae secundum purificationem Judaeorum, capientes singulae metretas binas vel ternas*) particip nije sročan s imenskom riječi uz koju dolazi.

U primjeru *bistъ abie sъ anj(e)l(o)mъ množtvo hrabarstva nebeskago voistviē hvalečihъ b(og)a i rekučihъ^{Lk 2,13}* (lat. *subito facta est cum angelo multitudo militiae caelestis laudantium Deum, et dicentium*) atributni particip nije sročan s imenicom na koju se odnosi po obliku, nego po smislu, zbog čega se ne javlja u genitivu jednine srednjega roda, već u genitivu množine.

3. 2. 2. Particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta

Particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta podtip je determinativnoga participa koji označuje particip koji dolazi u funkciji atributne dopune uz *verba intelligendi, cogitandi, percipiendi, loquendi* i dr., no stoji uvijek samo u akuzativu (Večerka, 1961: 57–59; 1996: 195–198), dok onaj koji se rabi u funkciji atributa može stajati u različitim padežima. Particip u toj funkciji naziva se još i *predikatnim* jer se njime upotpunjuje glagolski predikat (Gortan – Gorski – Pauš, 2005: 244) ili se pak govori o konstrukciji *participa s akuzativom*, odnosno o tzv. *accusativus duplex* (Večerka, 1961: 57–64; 1996: 195–198). Budući da se takav particip sintaktički vezuje uz objekt, ovdje slijedim mišljenje Jasmine

Grković-Mejdžor da je riječ o podtipu determinativnoga participa (2007: 235). Radi se o općeslavenskome izražajnom sredstvu (Večerka, 1996: 196).

U staroslavenskome se jeziku particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta rabi na mjestu iste grčke konstrukcije, dakle participa s akuzativom uz glagole navedenoga tipa, a nalazi se i na mjestu grčke konstrukcije akuzativa s infinitivom.³⁰² Staroslavenska se evanđelja gdjekad razlikuju u uporabi sintaktičkoga sredstva na istome mjestu: u jednim se rabi particip s akuzativom, a u drugima akuzativ s infinitivom (Večerka, 1961: 60), no umjesto participa u istoj se funkciji može pojaviti i rečenica s finitnim glagolom (Večerka, 1961: 61). U funkciji situacijskoga determinatora objekta obično dolaze aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I., pri čemu se prvim iskazuje istovremenost participske radnje s onom predikata, dok se drugim iskazuje prijevremenost participske radnje u odnosu na onu predikata (Večerka, 1996: 196). Osim aktivnih participa u istoj je funkciji potvrđena i uporaba pridjeva, odnosno pasivnoga participa u akuzativu (Večerka, 1961: 61; 1996: 197). Obično se rabi neodređeni lik participa, ali su u staroslavenskome kanonu potvrđena i variranja dvaju likova (Večerka, 1961: 62). U odnosu na objekt particip se češće nalazi u postpoziciji, no može biti i antepozicioniran, a katkad odvojen i kojim od glavnih rečeničnih članova, što nije uvijek u vezi s grčkim predloškom (Večerka, 1961: 62–63).

Sa stanjem zasvjedočenim u staroslavenskome jeziku potpuno se podudara uporaba participâ u funkciji situacijskoga determinatora objekta u hrvatskoglagoljskim misalima od 14. do 16. stoljeća koji su bili korpusom ovoga istraživanja. Budući da se ta participska konstrukcija pojavljuje često i u tekstovima neliturgijskoga sadržaja, Mihaljević zaključuje da je bila svojstvena i starohrvatskomu (čakavskom) jeziku (2011b: 192). Premda govori o pasivnome participu preterita, Petar Đorđić određuje nekoliko karakteristika participa u takvoj postpozitivnoj uporabi, od kojih se sve osim prve mogu primijeniti i na aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I. koji dolaze u korpusu ovoga istraživanja: „1) Trpni pridevi u predikativnoj upotrebi kao formalni atributi obrazovani su od svršenih glagola. 2) Stoje uglavnom iza reči koju određuju. 3) Imaju neodređen, imenski oblik. 4) Često se daju izraziti i relativnom i eksplikativnom rečenicom. 5) Pokazuju radnju ili stanje objekta koje je postalo pre radnje rečeničnog predikata i koje je u svome posljednjem stadijumu ili rezultatu istovremeno sa radnjom predikata.“ (1931: 122) S obzirom na to da se različitost misalskih

---

³⁰² U staroslavenskim su tekstovima konkurentno prijevodno sredstvo pri prevodenju grčkoga akuzativa s infinitivom u funkciji situacijskoga determinatora objekta konstrukcije akuzativ s infinitivom ili dativ s infinitivom, koji može biti uveden veznikom *êko* (Večerka, 1961: 59–61; 1996: 196–197).

predložaka može odraziti i ovdje, razmotrit će se najprije sedam misala koji kontinuiraju ponajprije grčku tradiciju.

U istraženome korpusu particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta u gotovo svim potvrđenim primjerima dolazi uz *verba percipiendi*³⁰³, među kojima najčešće uz glagol *vidēti*: *ishode isus otъ galilēe vide člověka na mitnici sēdeča*³⁰⁴ *imenem matēē* Mt 9,9 (grč. *Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Μαθθαῖον λεγόμενον*), *vidē inie stoeče na tr'ziči prazdni* Mt 20,3 (grč. *εἶδεν ἄλλους ἐστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς*), *i vidē e stražduče*³⁰⁵ *v' voženi* Mk 6,48 (grč. *καὶ ἰδὼν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν*), *i vidēnši petra grēuča*³⁰⁶ *se pri ognj vžrēnši na n' reče emu* Mk 14,67 (grč. *καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει*), *vidēše ūnošu sēdeča*³⁰⁷ *o desnuū* Mk 16,5 (grč. *εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς*), *vidēnšem ego vstanša iz mr'tvih ne ēše vēri* Mk 16,14 (grč. *τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγγηγμένον ἐκ νεκρῶν οὐκ ἐπίστευσαν*), *vidē dva korabl'ca stoeča*³⁰⁸ *pri ezerē* Lk 5,2 (grč. *καὶ εἶδεν πλοῖα δύο ἐστῶτα παρὰ τὴν λίμνην*), *vidēh sotonu ēko ml'niū spraduča s nebese* Lk 10,18 (grč. *Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα*), *duh pl'viti i kosti ne imat ēkože me vidite imuča* Lk 24,39 (grč. *ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστά οὐκ ἔχει καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα*), *vidē ivan isusa greduča*³⁰⁹ *k sebē* Iv 1,29 (grč. *βλέπει τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν*), *vidēn ē po sebē iduča glagola ima* Iv 1,38 (grč. *θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας λέγει αὐτοῖς*), *vidē že isus natanaila greduča k sebē i glagola o nem* Iv 1,47 (grč. *εἶδεν Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ*), *sego vidēn isus ležeča*³¹⁰ *i razumēn ēko mnoga lēta ūže imat reče emu* Iv 5,6 (grč. *τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ*), *vidit vľka greduča i ostavlaet ovce i bēgaet* Iv 10,12 (grč. *θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφήσιν τὰ πρόβατα καὶ φεύγει*), *naemnik i iže nēst pastir ... vidit vľka greduča i ostavlaet ovce i bēgaet* Iv 10,12 (grč. *ὁ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ ἔστιν τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφήσιν τὰ πρόβατα καὶ φεύγει*), *isus že vidēn ū plačuču se i iūdēe priš'dšee s neū plačuče*³¹¹ *se zaprēti duhu*³¹² Iv 11,33 (grč. *Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι*), *isus že vidēn mater svoū i*

³⁰³ O percipijskim glagolima u hrvatskome staroslavenskom jeziku v. više u Mihaljević, 2011b: 187–188.

³⁰⁴ U Hm *sideča*, u Sm *sēdeča*.

³⁰⁵ U Hm, Mo, Pt *straūče*, u Nk *straŷūče*, u Ro *truždaūče se*, u Sm *truēūče se*.

³⁰⁶ U Hm, Sm *griūča*.

³⁰⁷ U Hm, Sm *sideča*.

³⁰⁸ Varijantu *stoečē* u Hm shvaćam tek kao grafijsku varijantu koja ne nosi posebnu fonološku vrijednost.

³⁰⁹ U Mo, Pt *grēduča*.

³¹⁰ Om. Hm, Mo, Pt.

³¹¹ U Nk *plačuče*, om. Ro.

³¹² U Nk, Mo, Pt umjesto povratnoga glagola *plakati se* dolazi nepovratan *plakati*.

*učenika egože lûblaše stoeĉa*³¹³ *glagola materê svoei* IV 19,26 (grĉ. Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἡγάπα λέγει τῇ μητρί), *i prinik vidé rizi ležeĉe* IV 20,5 (grĉ. καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια), *vidé dva anĵela v bêlah rizah sêdeĉa*³¹⁴ IV 20,12 (grĉ. καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους), *vidé isusa stoeĉa* IV 20,14 (grĉ. θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἐστῶτα).

U veliku je broju primjera potvrđen uz još jedan percipcijski glagol – *uzrêti*: *uzrite s(i)na ĉ(lověĉ)skago sêdeĉa*³¹⁵ *o desnuî sili b(o)žie i greduĉa*³¹⁶ *na oblacêh' n(e)b(e)s(ĵ)kiĥ* Mt 26,64 (grĉ. ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ), *uzrite sina ĉloněĉskago sêdeĉa*³¹⁷ *o desnuî sili božie i greduĉa*³¹⁸ *sĵ oblaki nebesĵskimi* Mk 14,62 (grĉ. ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν καθήμενον τῆς δυνάμεως καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ), *uzrê*³¹⁹ *isus mitara imenem levĵiû sêdeĉa*³²⁰ *na mitnici i reĉe emu* Lk 5,27 (grĉ. καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευεῖν καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ), *i tĵgda uzret sina ĉloněĉskago greduĉa na oblacêh nebesĵkih* Lk 21,27 (grĉ. τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ), *i uzrêv*³²¹ *isusa hodeĉa*³²² *glagola* IV 1,36 (grĉ. καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι λέγει), *otĵselê uzrite nebo otĵvr'sto i anĵeli božie vshodeĉe i nishodeĉe nad sina ĉloněĉskago* IV 1,51 (grĉ. ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεωρότα καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου).

Brojni su i primjeri participa u akuzativu koji dolazi uz glagol *obrêsti*: *obrête drugie stoeĉe* Mt 20,6 (grĉ. εὗρεν ἄλλους ἐστῶτας), *blažen rab ta egože priš'd gospod ego obreĉet tako tvoreĉa* Mt 24,46 (grĉ. μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὐρήσει οὕτως ποιοῦντα), *obrête e speĉe* Mt 26,40 (grĉ. εὐρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας), *obrête e speĉe* Mt 26,43 (grĉ. ἐλθὼν πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας), *obrêtu ĉ(lově)ka kuriněiska imenem' simuna greduĉa sĵ sela* Mt 27,32 (grĉ. Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον ὀνόματι Σίμωνα),³²³ *obrête e speĉe* Mk 14,37 (grĉ. εὐρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας), *obrête e speĉe* Mk 14,40 (grĉ. εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας), *blaženi rabi ti eže priš'd gospod obreĉet bdeĉe* Lk 12,37 (grĉ. μακάριοι οἱ

³¹³ Om. Hm. U ponovljenoj čitanju stoji particip i u Hm.

³¹⁴ U Hm *sideĉa*, u Ro *sêdeĉa*.

³¹⁵ U Hm, Sm *sideĉa*, u Ro *sedeĉa*, u Mo, Pt *sêd<e>ĉa*.

³¹⁶ U Mo, Pt *grêduĉa*.

³¹⁷ U Hm *sideĉa*, u Mo, Sm *sedeĉa*, u Pt *s'deĉa*.

³¹⁸ U Hm, Nk, Mo, Pt *prihodeĉa*, u Sm *prêhodeĉa*.

³¹⁹ U drugim misalima rabe se oblici glagola *vidêti*.

³²⁰ U Hm *sideĉa*.

³²¹ U drugim misalima rabe se oblici glagola *vidêti*.

³²² U Hm, Ro *greduĉa*.

³²³ U grĉkome predlošku ovdje nema prijedložno-padežnoga izraza u sastavu kojega se u hrvatskoglagoljskim misalima nalazi particip.

δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὐρήσει γρηγοροῦντας), *obrecet e tako tvoreće* Lk 12,38 (grč. καὶ εὐρη οὕτως),³²⁴ *sego obrétom razvračaúca ézik naš i vzbranaúca daéti késaru dan' i glagolúca sebe hrista césara suca*³²⁵ Lk 23,2 (grč. Τοῦ τον εὐραμεν διαστρεφοντα τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ κωλύοντα φόρους Καίσαρι διδόναι καὶ λέγοντα ἑαυτὸν χριστὸν βασιλέα εἶναι),³²⁶ *obrête v crkьkьni prodaúcee ovce i voli i golubi i tr'žniki sédeće* Iv 2,14 (grč. εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους).

Uz glagol *slišati* zabilježen je malen broj primjera: *idêže slišahu i suca*³²⁷ Mk 6,55 (grč. ὅπου ἤκουον ὅτι ἔστιν), *mi slišahom i glagolúca* Mk 14,58 (grč. Ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος), *slišaše stvor'ša i sie znamenie* Iv 12,18 (grč. ἤκουσαν τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον).

Glagol *védēti* potvrđen je samo u jednome primjeru u Vat, dok je u ostalim misalima zamijenjen leksemom *vidēti*: *védēahu i hrista samogo suca*³²⁸ Lk 4,41 (grč. ἤδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι).

U svim je navedenim primjerima riječ o obosobljenome referentu, zbog čega je akuzativni oblik jednak genitivu. Kada međutim nije riječ o obosobljenoj jedinici, akuzativ je jednak nominativu: *i vidēn isus stéčuĉ*³²⁹ *se narod zaprēti duhu nečistomu* Mk 9,25 (grč. ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος ἐπετίμησεν τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ), *i slišan narod mimohodeĉ*³³⁰ *vprašaše* Lk 18,36 (grč. ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου ἐπυνθάνετο τί εἶη τοῦτο), *vidē duh shodeĉ êko golub s nebese i prēbi*³³¹ *na nem* Iv 1,32 (grč. λέγων ὅτι Τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡς περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν), *uzriši duh shodeĉ*³³² *i prēbivaúĉ*³³³ *na nem* Iv 1,33 (grč. Ἐφ' ὃν ἂν ἴδης τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν), *vidēše ognь ležeĉ*³³⁴ *i ribu na nēm ležeĉu* Iv 21,9 (grč. βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον), *i vidē rizi ležeĉe i sun'dar ... ne s rizami ležeĉ* Iv 20,7 (grč. καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα, καὶ τὸ σουδάριον ... οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον). Imenica *mladēnъc* odnosi se na referenta nižega stupnja obosobljenosti, stoga je akuzativ i u primjeru *i obrētu mariú i*

³²⁴ U Ko stoji drukčije u predlošku, pa nema ni mjesta participu: *i tako obrêcet* (lat. *et ita invenerit*).

³²⁵ U Hm *buduća*.

³²⁶ Ovaj primjer izvrsno pokazuje da se u funkciji situacijskoga determinatora objekta ne pojavljuje uvijek isključivo particip u akuzativu, već može biti praćen i dodatnom imenskom skupinom.

³²⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt umjesto zamjenice i participa stoji samo *i(su)sa*.

³²⁸ U Hm *buduća*.

³²⁹ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *stičuĉ'*.

³³⁰ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *mimoiduĉь*.

³³¹ U Nk, Ro, Mo, Pt ovdje je također particip: *prēbivaúĉь*, u Sm *prebivaúĉь*.

³³² U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *nishodeĉь*.

³³³ U Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *prēbivaúĉ*.

³³⁴ Om. Sm.

*osipa i mladénьc ležec*³³⁵ vь ésléh_{Lk 2,16} (grč. και άνευδραν τήν τε Μαριάμ και τόν Ίωσήφ και τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ) jednak nominativu, što se podudara s njezinim statusom u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima (Mihaljević, 2004: 627). Na temelju dostupnih primjera akuzativnih oblika participâ za neživo navedenih uz minimalni kontekst iz hrvatskoglagoljskih misala (Reinhart, 1993: 189–194) i tiskanih hrvatskoglagoljskih brevijara (Jurčević, 2002: 181) može se zaključiti da su i ondje oblici participâ u funkciji situacijskoga determinatora objekta jednaki nominativu kada nije riječ o obosobljenome referentu.

Kada u službi direktnoga objekta ne dolazi imenica, već lična zamjenica za 3. l., akuzativni oblik participa može biti jednak nominativnomu: *obrête i četiri dьni ũže imuĉ v grobê*_{Iv 11,17} (grč. εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡδὴ ἡμέρας ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ). Znatno kolebanje među oblicima za akuzativ u toj okolini svojstveno je hrvatskomu staroslavenskom jeziku (Vince Marinac, 1993: 392). U istraženome se korpusu najčešće ne provodi u jednakoj mjeri u svim misalima: *i vidênše i po moru hodeĉ smetoše se*_{Mt 14,26} (grč. οἱ δὲ μαθηταὶ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατοῦντα ἐταράχθησαν) naspram *hodeĉa* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *vidênše i po moru hodeĉ mnêše*_{Mk 6,49} (grč. οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατοῦντα ἔδοξαν) naspram *hodeĉa* Hm; *mnênša že i v' družine suĉ pridota*_{Lk 2,44} (grč. νομίσαντες δὲ αὐτὸν εἶναι ἐν τῇ συνοδίᾳ, ἦλθον) naspram *biv'sa* Hm; *obrêtosta i v crьkьné sêdeĉ*³³⁶ *po srêdê učitel' i poslušauĉ ih i vprašauĉ e*³³⁷_{Lk 2,46} (grč. εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων και ἀκούοντα αὐτῶν και ἐπερωτῶντα αὐτούς) naspram *sideĉa* Hm; *i slišasta i oba uĉenika glagolûĉ i po isusê idosta*_{Iv 1,37} (grč. και ἤκουσαν οἱ δύο μαθηταὶ αὐτοῦ λαλοῦντος και ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ) naspram *govoreĉa* Hm, Sm, odnosno *gl(agol)ûĉa* Nk, Mo, Pt. Može se uočiti da akuzativno-nominativni sinkretizam vrijedi u onim slučajevima u kojima se neovisno o kategoriji živosti rabi akuzativni oblik zamjenice *i*, dok primjeri iz prethodnih odlomaka pokazuju da nije tako kada je već u padežu objekta proveden akuzativno-genitivni sinkretizam, no ne provodi se beziznimno, na što ukazuje prvi navedeni primjer uz glagol *slišati*. Na uporabu genitivnoga oblika u Hm mogao bi utjecati i starohrvatski oblik zamjenice *ga* koji u njemu dolazi, što vrijedi za četiri od pet primjera navedenih u ovome odlomku (osim drugoga), a uvjetovanost je takva tipa u Hm zamijetila Jasna Vince (Vince Marinac, 1993: 393–394).

Akuzativno-genitivni sinkretizam u dvojini i množini posve je izniman u hrvatskome staroslavenskom jeziku, dok je u drugim jezičnim registrima takva uporaba ipak običnija,

³³⁵ U Nk, Mo, Sm, Pt *povity i položenь*.

³³⁶ U Mo, Sm, Pt *sed(e)ĉь*.

³³⁷ Ako nije riječ o slučajnoj pogrešci u kritičkome izdanju, u Hm završetak teksta glasi *poslušauĉihь nega*, kao i u Nk, Ro, gdje je samo drugi oblik zamjenice (*e*).

primjerice u *Pariškome zborniku* (1375.) (Vince Marinac, 1993: 391–392, 395). U istraženoj je korpusu takav sinkretizam u množini potvrđen samo u jednome primjeru, i to u svim misalima: *da ne egda naglo pridet obrećet vi spećih* Mk 13,36 (grč. *μη ἐλθὼν ἐξέφνης εὖρη ὑμᾶς καθεύδοντας*), koji u hrvatskoglagoljskim misalima i inače dolazi u različitim varijantama (Vince Marinac, 1993: 396).

S druge strane iznenađuje pojava akuzativno-nominativnoga sinkretizma u Hm na mjestu *petr vidē učenika togo ... greduča*³³⁸ *v slēd* Iv 21,20 (grč. *ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ... ἀκολουθοῦντα*) naspram *iduč'* Hm, gdje ni po jednome spomenutom kriteriju nije predvidljiva uporaba nominativnoga oblika.³³⁹ Ako se ne radi o pogrešci, mogla bi biti riječ o nesročnu participu u nominativu koji dolazi u službi gerunda, odnosno o značajki govornoga idioma koja ukazuje na gubljenje pridjevske funkcije participa i postupnu transformaciju njegova značenja u priložno (usp. Vrtič, 2009a: 312; Mihaljević, 2011b: 192). Ista tendencija potvrđena je jednom i u Sm, gdje se rabi nominativni oblik preuzet vjerojatno analogijom prema participskome obliku za ženski rod. Tako je u primjeru *vidē vьpl' i narod mnog i glagola* Mt 9,23–24 (grč. *ἰδὼν τοὺς ἀλλήτας καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον ἔλεγεν*), gdje drugi misali umjesto *mnogь* imaju *metuč'* <*m'lvečь* Nk, Ro> *mlveč* Hm, Nk, Ro, Mo, Pt naspram *mlveči* Sm, što je već uočeno kao tendencija poznata i liturgijskim tekstovima, iako se češće javlja u zbornicima neliturgijskoga sadržaja (Sudec, 2008b: 517–518). Tu se ujedno dobro vidi i razlika među sedam misala koji tradiraju grčki predložak, gdje mlađih šest rabi particip na mjestu na kojemu se on nalazi i u grčkome i u latinskome predlošku u odnosu na Vat, koji ga nema. Primjeri istoga tipa zabilježeni su posve iznimno i u drugim misalima: *obrēte e speće ot pečali* Lk 22,45 (grč. *εἶπεν κοιμωμένους αὐτοὺς ἀπὸ τῆς λύπης*) naspram *speći* Mo, Sm, Pt; *vidē ēko narod mnog gredet k nemu* Iv 6,5 (grč. *θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν*) naspram *narodь mnogь prihodečь* Ro, odnosno *množstvo mnogo prihodeči* <*prihodēči* Mo, Pt> Nk, Mo, Sm, Pt. Posljednji primjer izvrsno pokazuje kako su hrvatski glagoljaši u pojedinim misalima uveli participsku konstrukciju i ondje gdje to ne diktira ni grčki ni latinski predložak, što pokazuje da su aktivno vladali staroslavenskim participskim konstrukcijama, a ne tek slijepo slijedili izvornike. Kada se varijantni oblici participa javljaju uz imensku skupinu koja stoji u dvojini, moguće ih je tumačiti ili kao gerundske ili kao množinske: *vidē dva brata simuna naricaemago petra i andrēe brata ego ymetauča mrže v more* Mt 4,18 (grč. *εἶδεν δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας*

³³⁸ U Nk, Mo, Sm, Pt *iduča*.

³³⁹ Antecedent je dvočlana imenska skupina, koja se sastoji od imenice i pokazne zamjenice. Doduše, rabi se starohrvatski oblik zamjenice *toga*, no to se ne može smatrati pojavom istoga reda u odnosu na onu opisanu.

ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν) naspram v'*metaûce* Hm; *i prěš'd otъ tuda uzrê ina dva brata ... narľnauća mrěže svoe* Mt 4,21 (grč. Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς ... καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν) naspram *narľnauće* Mo. Neovisno o tumačenju, njima se krši (hrvatska) staroslavenska norma.

U funkciji situacijskoga determinatora objekta gotovo uvijek dolazi particip u neodređenoj liku. U istraženome su korpusu zabilježene tek dvije iznimke, u kojima particip stoji u određenoj liku: *sut eteri otъ sьdê stoečih iže ne vkuset semr'ti dondeže uzret sina člověčskago prišdšago v slavê* Mt 16,28 (grč. εἰσὶν τινες τῶν ὧδε ἐστώτων οἵτινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσιν τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ) naspram *priduća* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *uzret sina člověčskago greduća na oblacêh nebesьskih* Mt 24,30 (grč. καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ) naspram *greduć(a)go* Sm.

Particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta gdjekad varira s običnim pridjevom ili pasivnim participom preterita: *kogda te vidêhom lačuća i napitêhom te ili žeždûća i napoihom te* Mt 25,37 (grč. πότε σε εἶδαμεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ διψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν) naspram *lačna i žaj'na*³⁴⁰ Nk, Mo, Sm, Pt; *kogda te vidêhom lačuća ili žeždûća* Mt 25,44 (grč. πότε σε εἶδομεν πεινῶντα ἢ διψῶντα) naspram *lačna i žej'na*³⁴¹ Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *na isusa že priš'dše êko vidêše i ûže umr'vša ne prêbiše emu golênu* Iv 19,33 (grč. ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον ἤδη αὐτὸν τεθνηκότα, οὐ κατέαζαν αὐτοῦ τὰ σκέλη) naspram *mr'tva* Hm; *obrecete mladên(ь)c povit ležeć v' êsleh* Lk 2,12 (grč. εὐρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον καὶ κείμενον ἐν φάτνῃ) naspram *položebъ* Nk, Mo, Sm, Pt. Takva su variranja potvrđena već u staroslavenskome jeziku (Večerka, 1961: 61).

Unatoč spomenutim razlikama sedam se misala koji tradiraju grčku tradiciju ipak gotovo posve podudara u odabiru sintaktičkoga sredstva za izražavanje situacijskoga determinatora objekta. Samo na jednome mjestu u šest mlađih misala stoji subordinirana rečenica u odnosu na particip u akuzativu u Vat: *prêžde neže te vьzva pilip suća pod svokovniceû vidêh te* Iv 1,48 (grč. Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν εἶδόν σε) naspram *egda bi* Hm, *egda bê* Nk, Mo, Pt, odnosno *kada bê* Sm. Na istome se mjestu subordinirana rečenica nalazi i u Ko prema latinskome predlošku, stoga je vjerojatno riječ o još jednoj od ranih prilagodbi prema Vulgati.

U staroslavenskome jeziku particip u funkciji situacijskoga determinatora stoji u nominativu u pasivnim iskazima (Večerka, 1996: 197), a tako je i u istraženim

³⁴⁰ U Nk, Mo, Sm, Pt *žaina*.

³⁴¹ U Nk *žaj'na*, u Mo, Sm, Pt *žaina*.

hrvatskoglagoljskim misalima, npr. *prêžde daže ne snidosta se obrête se imući v črêvé otb duha sveta* Mt 1,18 (grč. *πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου*); *ne vêsta se česo proseća* Mt 20,22 (grč. *Οὐκ οἶδατε τί αἰτεῖσθε*) naspram finitnoga glagola u Nk, Mo, Sm, Pt, a u njima usto u službi prvoga predikata ne dolazi obezličenje³⁴² već nepovratni glagol.

*

Particip u funkciji situacijskoga determinatora vrlo je dobro potvrđen i u Ko, gdje dolazi na mjestu latinskoga participa u akuzativu. Samo u primjerima *verovali ne bêhu onimê iže videli ga behu vstavša odb mrtvih* Mk 16,14 (lat. *iis, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt*), *znaêhu ga suća krsta* Lk 4,41 (lat. *sciebant ipsum esse Christum*) particip se nalazi na mjestu latinskoga infinitiva. Budući da je riječ o konstrukciji koja je podjednako česta i u grčkome i u latinskome, broj primjera participa koji dolaze u ovoj funkciji u Ko podudara se gotovo u potpunosti s onim zabilježenim u ostalih sedam hrvatskoglagoljskih misala. U gotovo svim potvrđenim primjerima particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta dolazi uz *verba percipiendi*. U jednini prevladava neodređeni lik, no u množini vrlo često dolazi i određeni.

Najveći je broj primjera zasvjedočen uz glagol *vidêti*: *vide dva brata simuna komu govorit se petarъ i andreê brata ego vmetauća mrižu v more* Mt 4,18 (lat. *vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, et Andream fratrem ejus, mittentes rete in mare*), *i prošadъ ot tudu vide ina dva brata ... krpauća mriži svoe* Mt 4,21 (lat. *Et procedens inde, vidit alios duos fratres ... reficientes retia sua*), *vide i(su)sъ č(lovê)ka sedeća na trgovini mateê imênemъ* Mt 9,9 (lat. *Et, cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthaeum nomine*), *i videće ga po moru hodeća smut(i)š(e) se* Mt 14,26 (lat. *Et videntes eum super mare ambulans, turbati sunt*), *vide inie stoeće na trgu prazdnie* Mt 20,3 (lat. *vidit alios stantes in foro otiosos*), *kada te vidismo lačuća i napitismo tê žedauća i napoismo tê* Mt 25,37 (lat. *quando te vidimus esurientem, et pavimus te: sitientem, et dedimus tibi potum*), *kada vidismo tê lačuća ili žeduća* Mt 25,44 (lat. *quando te vidimus esurientem, aut sitientem*), *i vidi učenike svoe truêuće se va voženi* Mk 6,48 (lat. *Et videns eos laborantes in remigando*), *egda vidiše ga hodeća po more mnêše* Mk 6,49 (lat. *ut viderunt eum ambulans supra mare, putaverunt*), *i videvъ petra griuća se pozrivъ na nъ r(e)če* Mk 14,67 (lat. *cum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait*), *vidiše ûnošu sedêća o desnuû* Mk 16,5 (lat. *viderunt juvenem sedentem in dextris*), *vidi dva*

³⁴² U ponovljenome čitanju i u njima dolazi obezličnje, ali i dalje bez participa.

korabla stoeća pri ezêri Lk 5,2 (lat. *Et vidit duas naves stantes secus stagnum*), vidê i(su)sъ trgovoca imênemъ levjiû sedeća pri trgovini i rečê nemu Lk 5,27 (lat. *et vidit publicanum nomine Levi, sedentem ad telonium, et ait illi*), vidê ivan i(su)sa gređuća k sebê i r(e)če Iv 1,29 (lat. *vidit Joannes Jesum venientem ad se, et ait*), videvъ e sledeće sebê govorit nima Iv 1,38 (lat. *videns eos sequentes se, dicit eis*), vidê i(su)sъ natanaila grêđuća k sebi i govoritъ o nemъ Iv 1,47 (lat. *Vidit Jesus Nathanael venientem ad se, et dicit de eo*), sego zato egda vidi i(su)sъ ležeća i pozna êko imeêše ũže mnogo vrimêna reče nemu Iv 5,6 (lat. *Hunc autem cum vidisset Jesus jacentem, et cognovisset quia jam multum tempus haberet, dicit ei*), viditъ vlka gređuća i ostavlaetъ ovce i bêžitъ Iv 10,12 (lat. *videt lupum venientem, et dimittit oves, et fugit*), petarъ vidê učenika onogo ... sledeća Iv 21,20 (lat. *Petrus vidit illum discipulum ... sequentem*), naêmnik že i ki nistъ pastirъ ... viditъ vlka grêđuća i ostavlaetъ ovce i bežitъ Iv 10,12 (lat. *Mercenarius autem, et qui non est pastor ... videt lupum venientem, et dimittit oves, et fugit*), i(su)sъ zato egda vidi ũ plačuću i iudei iže prišli bêhu š neũ pl(a)čuće skršća duhomъ Iv 11,33 (lat. *Jesus ergo, ut vidit eam plorantem, et Judaeos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu*), egda vidê i(su)sъ materъ i učenika stoeća egože lûblaše reče materi svoei³⁴³ Iv 19,26 (lat. *Cum vidisset ergo Jesus matrem, et discipulum stantem, quem diligebat, dicit matri suae*), vidi i(su)sa stoeća Iv 20,14 (lat. *et vidit Jesum stantem*).

Vrlo je česta uporaba participa u funkciji situacijskoga determinatora objekta i uz glagol uzrêti: *sutъ nici odb sade stoećičъ(!) ki ne vkusetъ semrti doidêže uzretъ sina č(lovêća)skago priduća* v kralevstvê svoemъ Mt 16,28 (lat. *sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno suo*), uzret sina č(lovêća)skago prihodeća va oblacehъ nebeskihъ Mt 24,30 (lat. *et videbunt Filium hominis venientem in nubibus caeli*), uzrite sina č(lovêća)skago sêdeća o desnuû sili božъe i prihodeća va oblacehъ nebêskihъ Mt 26,64 (lat. *videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei, et venientem in nubibus caeli*), uzrite s(i)na č(lovêća)skago sedêća o desnuû sili božie i grêđuća sa oblaci nebêskimi Mk 14,62 (lat. *videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei, et venientem cum nubibus caeli*), i tagda uzretъ sina č(lovêća)sk(a)go gređuća va oblaci Lk 21,27 (lat. *et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube*), i uzrivъ i(su)sa hodeća reče Iv 1,36 (lat. *Et respiciens Jesum ambulatantem, dicit*), uzrite nebo otprto i anj(e)li božъi vshodeće i nishodeće nad sinomъ č(lovêća)skim Iv 1,51 (lat. *videbitis caelum apertum, et angelos Dei ascendentes, et descendentes supra Filium hominis*).

³⁴³ U ponovljenome čitanju i(su)sъ že videvъ materъ i učenika stoeća egože lûblaše reče materi svoei.

Particip u ovoj funkciji dolazi i uz glagol *obrêti*: *obrete drugie stoeêee* Mt 20,6 (lat. *et invenit alios stantes*), *blažen rab ta egože kada pridetъ g(ospod)ъ ego obrêcetъ tako tvoreča* Mt 24,46 (lat. *Beatus ille servus, quem cum venerit dominus ejus, invenerit sic facientem*), *obretê e speêêe* Mk 14,37 (lat. *invenit eos dormientes*), *obretê e sopetъ speêêe* Mk 14,40 (lat. *invenit eos dormientes*), *obretoše ga v templi sêdeča posrede naučitelъ poslušauča ihъ i vprašauča* Lk 2,46 (lat. *invenerunt illum in templo sedentem in medio doctorum, audientem illos, et interrogantem eos*), *blaženi rabi ti eže kada pridetъ g(ospod)ъ nihъ obrêcetъ bdeêêe* Lk 12,37 (lat. *Beati servi illi quos, cum venerit dominus, invenerit vigilantes*), *obretosmo sego podvračaûča êzikъ n(a)šъ i skračuûča daniê daêti c(êsa)ru i govoreča da on g(ospod)ъ kr(a)lъ e(stъ)* Lk 23,2 (lat. *Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dare Caesari, et dicentem se Christum regem esse*), *obrête v templi prodaûcêe ovce i volove i golubice i mitnike sêdeêêe* Iv 2,14 (lat. *et invenit in templo vendentes boves, et oves, et columbas, et numularios sedentes*), *obrête ga imuča ûže četiri dni v grobê* Iv 11,17 (lat. *invenit eum quatuor dies jam in monumento habentem*).

Osim glagola *obrêti* zasvjedočeni su i primjeri uz glagol *naiti*, koji je njegovom leksičkom varijantom: *naidê e speêêe* Mt 26,40 (lat. *invenit eos dormientes*), *i naide e speêe* Mt 26,43 (lat. *et invenit eos dormientes*), *naidoše č(lovê)ka kurineênina gredučago odb sela v sretênie ego imenem simuna* Mt 27,32 (lat. *invenerunt hominem Cyrenaeum, nomine Simonem*), *naidê e speêêe ot skrbi* Lk 22,45 (lat. *invenit eos dormientes prae tristitia*).

Uz glagol *slišati* particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta potvrđen je u malobrojnim primjerima: *slišasmo mi nego govoreča* Mk 14,58 (lat. *nos audivimus eum dicentem*), *i sliš(a)sta ga dva uč(e)n(i)ka govoreča i slêdista i(su)sa* Iv 1,37 (lat. *Et audierunt eum duo discipuli loquentem, et secuti sunt Jesum*).

Akuzativno-genitivni sinkretizam provodi se uvijek kada je riječ o živome, i to neovisno o vrsti riječi koja dolazi u službi objekta,³⁴⁴ dok je akuzativ u suprotnome slučaju jednak nominativu: *i vide pičace i narodъ metuč se govoraše* Mt 9,23–24 (lat. *et vidisset tibicines et turbam tumultuantem, dicebat*), *i kada vide i(su)sъ stičuč se narodъ zaprêti nečistomu duhu* Mk 9,25 (lat. *Et cum videret Jesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo*), *i egda sliša narodъ mimoidučъ vprašашe* Lk 18,36 (lat. *Et cum audiret turbam praetereuntem, interrogabat*), *vidihъ duhъ nishodečъ êko golubicu s nebese i prebi na nemъ* Iv 1,32 (lat. *vidi Spiritum descendentem quasi columbam de caelo, et mansit super eum*), *uzriši duhъ nishodečъ*

³⁴⁴ Kako je vidljivo iz prethodnih odlomaka, kada je u službi objekta lična zamjenica m. r. za 3. l. jd., dolazi uvijek oblik *ga*, što bi također moglo utjecati na zastupljenost genitivno-akuzativnoga sinkretizma. Usp. Vince Marinac, 1993: 393–394.

i prebivaûćb na nem ^{IV 1,33} (lat. *videris Spiritum descendentem, et manentem super eum*). U jednome je primjeru potvrđen akuzativno-genitivni sinkretizam u množini, i to na istome mjestu kao i u drugih sedam misala u korpusu: *da kada naglo pridet ne obrêćet v(a)s**ь** spećih* ^{Mk 13,36} (lat. *cum venerit repente, inveniat vos dormientes*).

Primjeri participa u funkciji situacijskoga determinatora objekta rijetko se ne podudaraju u potpunosti u Ko i drugih sedam misala, obično ondje gdje u latinskome predlošku stoji druga sintaktička konstrukcija: *ne vesta česo prosita* ^{Mt 20,22} (lat. *Nescitis quid petatis*), *kade slišahu da on bišê* ^{Mk 6,55} (lat. *ubi audiebant eum esse*), *mnêûća že da bi v družinê bil**ь** pridosta* ^{Lk 2,44} (lat. *Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt*), *duh**ь** plti ni kosti ne imat**ь** kako vidite da az**ь** imam**ь*** ^{Lk 24,39} (lat. *quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere*), *prêe neže te zva filip**ь** egda bišê pod smokovniceû videh**ь** te* ^{IV 1,48} (lat. *Priusquam te Philippus vocavit, cum esses sub ficu, vidi te*), *sliša da stvori znamenie sie* ^{IV 12,18} (lat. *quia audierunt fecisse hoc signum*). U dijelu primjera u funkciji situacijskoga determinatora prema latinskome pridjevu u Ko dolazi također pridjev: *ka i(su)su že egda doidoše pokle ga mrtva vidiše ûže ne prêbiše goleni nego* ^{IV 19,33} (lat. *Ad Jesum autem cum venissent, ut viderunt eum jam mortuum, non fregerunt ejus crura*), dok se latinski pasivni particip perfekta prevodi pasivnim participom preterita: *obrećete mladenca plenami obvita i položena v**ь** êsleh* ^{Lk 2,12} (lat. *invenietis infantem pannis involutum, et positum in praesepio*), *i obretoše mariû i osipa i mladenca položena v**ь** êsleh**ь*** ^{Lk 2,16} (lat. *et invenerunt Mariam, et Joseph, et infantem positum in praesepio*), *i kada se prikloni vide linteoni položeni* ^{IV 20,5} (lat. *Et cum se inclinasset, vidit posita linteamina*), *i vide linteoni**ь** položeni i sundar**ь** ... ne s linteoni položen**ь*** ^{IV 20,7} (lat. *vidit linteamina posita, et sudarium ... non cum linteaminibus positum*).

U pasivnim iskazima particip u funkciji situacijskoga determinatora dolazi u nominativu: *vidil se ne b(u)deši č(lovê)kom**ь** poste se* ^{Mt 6,18} (lat. *ne videaris hominibus jejunans*). U primjeru *prêe neže savkupišê se obretê se imej v črevê odb duha sveta* ^{Mt 1,18} (lat. *antequam convenirent inventa est in utero habens de Spiritu Sancto*) uporabljen je oblik participa za muški umjesto oblika za ženski rod.

Vidljivo je dakle da stanje u Ko vjerno slijedi (hrvatsku) staroslavensku normu, a pronađen je tek jedan izuzetak: *viêhi sotonu êko mlniû spaduće s nebêse* ^{Lk 10,18} (lat. *Videbam Satanam sicut fulgor de caelo cadentem*), u kojemu je vjerojatno riječ o nesročnu participu u funkciji gerunda s obzirom na zastupljeni oblik N mn. m. r. umjesto očekivanoga A mn. m. r. No kao što je već navedeno uz ostalih sedam hrvatskoglagoljskih misala, ni po tome taj misal ne odstupa od hrvatskoglagoljske tradicije. Uporaba naime nesročnoga participa, odnosno

participa u nominativu, znatno je običnija i češća u starijoj hrvatskoj lekcionarskoj tradiciji, što je primjerice potvrđeno u veliku broju primjera i u Kašićevu prijevodu *Biblije*, iako je ondje vrlo dobro zastupljen i particip u akuzativu (Vrtič, 2009a: 310–315). U hrvatskome staroslavenskome jeziku takvi su primjeri iznimno rijetki. Većina takvih primjera koje je zabilježio Mihaljević nalazi se u zbornicima neliturgijskoga sadržaja, a od liturgijskih tekstova u *Drugome novljanskom brevijaru* (1495.), koji pripada južnoj skupini kodeksa (2011b: 192). U hrvatskome jeziku 15. i 16. stoljeća uporaba akuzativa nije zabilježena (Škarić, 1902: 28–29;³⁴⁵ Štrkalj Despot, 2007: 417–418).³⁴⁶ Kožičićeva dakle odluka da latinski particip u akuzativu u funkciji situacijskoga determinatora objekta prevodi participom u akuzativu vrlo je važna jer jasno ukazuje na jezični sustav za koji se pritom opredijelio – (hrvatski) staroslavenski.

---

³⁴⁵ Đuro M. Škarić ne izdvaja posebno particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta, već ga komentira u okviru zabilježenih primjera u kojima particip ima ulogu gerunda.

³⁴⁶ Zanimljivo je ovdje dodati da se nesročni particip u ovoj funkciji pojavljuje i u narodnim pjesmama i poslovicama koje je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić, što je zamijetio Ljubomir Stojanović (1928–1929: 10).

3. 3. Dativ apsolutni

Dativ apsolutni sintaktička je konstrukcija tipična za staroslavenski jezik (Večerka, 1996: 190), koja se sastoji od participa i imena u dativu koji imaju funkciju adverbijalne subordinirane rečenice (usp. Popović, 1992: 116; Leafgren, 2002: 147; Večerka, 1996: 186–187).³⁴⁷ Svojom oblikom i značenjem odgovara grčkome genitivu apsolutnom i latinskomu ablativu apsolutnom. U jeziku prvih slavenskih pisanih spomenika ne dolazi samo na mjestu grčkoga genitiva u apsolutnoj uporabi, već se nalazi i na mjestu nekih drugih grčkih konstrukcija, npr. supstantivizirani infinitiv s *ἐν τῷ*, akuzativ s infinitivom ili vremenska rečenica s *ὄτε* (Večerka, 1961: 54; 1996: 188). Riječ je o općeindoeuropskoj tipološkoj strukturi koja nosi semantička obilježja predikacije i subordiniranosti (v. Birnbaum, 1970: 43–45), a njezino je najčešće značenje vremensko (Stanislav, 1933/1934: 8–10).

U hrvatskostaroslavenskome jeziku dativ je apsolutni razmjerno dobro potvrđen, no češće dolazi u tekstovima prevedenim s grčkoga nego u onima prevedenim s latinskoga (Mihaljević, 2006: 223–224, 228–229). U 13. stoljeću hrvatski glagoljaši prevode latinski ablativ dativom apsolutnim, no od 14. stoljeća na tome su mjestu uobičajenija druga sintaktička sredstva, npr. instrumental apsolutni ili, rjeđe, nominativ apsolutni (Tandarić, 1993: 103–104; Mihaljević – Reinhart, 2005: 67; Mihaljević, 2006: 224; 2009: 339, 341; Badurina-Stipčević, 2001: 181–182; 2009: 28). Na konkretan odabir sintaktičkoga sredstva vrlo često utječe konstrukcija u latinskome predlošku. Dok je nominativ apsolutni u hrvatskome staroslavenskom jeziku posve iznimno potvrđen, njegova pojava na mjestu latinskoga ablativa apsolutnog redovita je u hrvatskim svetopisamskim prijevodima od polovice 15. sve do polovice 19. stoljeća (Vrtič, 2009a: 319–325; 2009b: 375–380; 2010).³⁴⁸

Unatoč tomu što je distribucija participa i zavisnih rečenica u hrvatskim prijevodima s latinskoga jezika pod utjecajem predloška, ne slijedi ga slijepo. Katkad se odstupanja tumače drugim, grčkim predloškom, u kojemu se također nalazi particip (Valjavec, 1889: 31–33), no na odabir sintaktičkoga sredstva zasigurno utječe i težnja za zadržavanjem veze s tradicijom,

³⁴⁷ U redakcijama staroslavenskoga jezika širi se polje uporabe dativa apsolutnog, kao što je to na primjeru srpskoslavenskoga jezika pokazala Marina Kurešević (2006). Istraživši sintaktičko-semantičke značajke te participske konstrukcije u srpskim srednjovjekovnim tekstovima različite žanrovske pripadnosti od 12. do kraja 15. stoljeća, ustvrdila je da se, uz adverbijalnu funkciju, javlja i u funkciji adnominalnoga determinatora i glagolske dopune te da vrlo često dolazi u nezavisnoj uporabi, a donijela je i brojne primjere u kojima se njime kondenzira nezavisnosložena rečenica. Time je opovrgnula tvrdnju da apsolutne participske konstrukcije predstavljaju uvijek subordiniranu strukturu, najčešće vremenskoga značenja (Škerlj – Belić, 1939: 54).

³⁴⁸ U čakavskoj književnosti 15. i 16. stoljeća može se zamijetiti frekventnija uporaba nominativa apsolutnog u autorskim djelima čakavskih književnika, npr. Petra Zoranića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića i dr., dok se u glagoljičkim tekstovima istoga razdoblja češće sreće dativ apsolutni (Škarić, 1902: 29–31). Zanimljivo je ovdje istaknuti da je Ljubomir Stojanović (1928–1929: 10–11) zamijetio mogućnost uporabe apsolutnoga nominativa u narodnim pjesmama i poslovicama koje je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić, čime se kasnije detaljnije pozabavio August Musić (1935: 150–152).

kao i postizanjem ekonomičnosti izraza (v. Jurčević, 2004: 615; Sudec, 2008: 518). U hrvatskologoljskim se tekstovima dativ apsolutni nerijetko nalazi i na onim mjestima gdje nije postojao u drugim rukopisima ili pak dolazi umjesto zavisne rečenice u latinskome predlošku, kao što je to primjerice utvrdio Hamm istražujući jezik Knjige o Juditi u *Prvome novljanskom brevijaru* (Hamm, 1958: 132; 1963: 56; usp. i Reinhart, 1993: 115, 120–122), što ukazuje na to da je uporaba te participske konstrukcije bila dio norme (hrvatskoga) staroslavenskoga jezika. Njezin je unos i u tekstove neliturgijske namjene po Hercigonjinu mišljenju u funkciji stilskoga sredstva kojim se postiže viši, književno kultiviran stil (1983: 398, 435).³⁴⁹ U hrvatskim srednjovjekovnim pravnim spomenicima iznimno je rijedak (Kuzmić, 2009: 436).

U sedam se hrvatskologoljskih misala koji tradiraju grčku tradiciju dativ apsolutni javlja uglavnom kao adverbijalni determinator temporalnoga tipa, odnosno semantički ekvivalent subordinirane vremenske rečenice. To je ujedno i najčešća funkcija te konstrukcije u kanonskim tekstovima, gdje čak 90,9% zabilježenih primjera od ukupno 1373 pojavnica ima vremensko značenje (Stanislav, 1933/1934: 8–10), a njezina rijetka uporaba pri izricanju drugih značenja općenita je značajka hrvatskologoljskih tekstova (Mihaljević, 2009: 339; Mihaljević – Vince, 2012: 81–82). U mnogim se primjerima međutim uz temeljno značenje može utvrditi i primjesa kojega drugog značenja. Tako primjerice dativ apsolutni kojemu je temeljno značenje vremensko nerijetko ima i primjesu koncesivnosti ili kauzalnosti. Vrlo je upitno i pogodbeno značenje te konstrukcije, koje se može shvatiti također kao svojevrsan oblik izricanja vremenskoga značenja, a pogodbenost bi mogla biti tumačena samo uvjetno – s obzirom na prirodnu neizvjesnost svake budućnosti, koja se može, ali i ne mora dogoditi.³⁵⁰ Tako u hrvatskologoljskome psaltiru nije zabilježen primjer u kojemu bi se dativom apsolutnim izricalo posljedično značenje (doduše, nema ni primjera dopusnoga značenja) (Turkalj, 2012: 208–209, 325–326), a tako je i u drugim redakcijama staroslavenskoga jezika, primjerice bugarskoj (Leafgren, 2002: 153), u kojoj je ujedno pronađena i skupina primjera koji se ne uklapaju ni u jednu od Stanislavovih značenjskih skupina, već se u literaturi o njima govori kao o okolnosnoj modifikaciji s obzirom na to da izražavaju okolnosti vršenja radnje općenito, bez prevladavanja pojedine značenjske nijanse (Leafgren, 2002: 156). Slično je zamijećeno i u staroistočnoslavenskim tekstovima, u kojima se također pojavljuju primjeri

---

³⁴⁹ Uporaba staroslavenizama u stilističke svrhe nije tipična samo za hrvatsku srednjovjekovnu pismenost. O njegovoj stilističkoj funkcionalnosti u drugim redakcijama staroslavenskoga jezika usp. npr. Leafgren, 2002: 147; Tomellieri, 2010: 158.

³⁵⁰ Andrew Roy Corin ističe kako je posve jasno da su uzročno, pogodbeno i dopusno značenje u uskoj vezi s vremenskim, no ne i posljedično (1995: 278).

kakve ne nalazimo u staroslavenskim tekstovima, npr. u značenju načinske rečenice, ali i dr. (Corin, 1995: 278–279). Zbog tih su razloga pojedini primjeri podložni različitoj interpretaciji, a sukladno tomu i klasifikaciji (usp. Stanislav, 1933/1934: 11–13; Večerka, 1961: 48). Konkretno adverbijalno značenje dativa apsolutnog naime ne proizlazi iz participske konstrukcije same, već je ono istovremeno određeno konkretnim značenjem i glavne rečenice i dativa apsolutnog te njihovim mogućim logičkim odnosom (Večerka, 1996: 187).

Aktivnim participom prezenta izražava se istovremenost s radnjom finitnoga glagola.³⁵¹ *glagolúcu isusu k narodom se knez eter pristupl' k̄ isusu i molaše i* Mt 9,18 (grč. Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς ἰδοὺ ἄρχων εἷς προσελθὼν προσεκύνει αὐτῷ), *téma* *že ot̄hodečema načet isus glagolati* Mt 11,7 (grč. Τούτων δὲ πορευομένων ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν), *oče že emu glagolúcu k narodom se mati ego i bratiē ego stoēhu v̄nē*³⁵² Mt 12,46 (grč. Ἐτι αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις ἰδοὺ ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἰστήκεισαν ἔξω), *speču že čloněku pride vrag ego* Mt 13,25 (grč. ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς), *oče že emu glagolúcu se oblak svētl osiē e* Mt 17,5 (grč. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος ἰδοὺ νεφέλη φωτινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς), *shodečem*³⁵³ *že im s gori zapovēdē im isus* Mt 17,9 (grč. Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ ὄρους ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς), *ēdučem*³⁵⁴ *im' reče* Mt 26,21 (grč. καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν), *večeraučem*³⁵⁵ *že im' priēt' i(su)s̄ hlēb̄b̄ blagoslovi* Mt 26,26 (grč. Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν), *oče že emu gl(agol)úcu se ijuda edin' ot oboú na desete pride* Mt 26,47 (grč. Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος ἰδοὺ Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθεν), *sēdeču*³⁵⁶ *že emu na sudiči posla k nemu žena svoē* Mt 27,19 (grč. Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος ἀπέστειλεν πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ), *i ēdučem*³⁵⁷ *im priēt isus hlēb̄* Mk 14,22 (grč. Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν λαβὼν ἄρτον), *oče emu glagolúcu*³⁵⁸ *pride iūda skariot'ski* Mk

³⁵¹ Smatrajući da ne postoji jasna korelacija između vrste participia koji se pojavljuje na površinskoj strukturi i tipa vremenskoga značenja koje se njime izriče (istovremenost, prijevremenost), Jerzy Staszewski problematizira temporalne odnose u dativu apsolutnom kojim se izriče vremensko značenje (Staševski, 1993).

³⁵² U ponovljenome je čitanju u svih šest mlađih misala vremenska rečenica.

³⁵³ U Hm, Nk *shodečim̄*. Budući da je o nastavcima u dativu množine aktivnoga participia prezenta i aktivnoga participia preterita I. već bilo riječi u prethodnim potpoglavljima (v. 3. 1. *Supstantivizirani particip* i 3. 2. 1. *Particip u funkciji atributa*), takve primjere neću ponovno izdvajati u posebnome odlomku kako ne bih narušila koheziju teksta, već ih samo navodim u bilješci. Valja međutim imati na umu, posebice s obzirom na brojnost primjera, da je u dativu množine u Vat najčešće neodređeni lik participia, dok se u ostalim misalima nalazi određeni. Isti zaključak potvrđuju i primjeri dativa dvojine koji se ovdje donose.

³⁵⁴ U Hm *jidučim̄*, u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *ēdučim̄*.

³⁵⁵ U Hm, Nk, Ro, Mo, Pt *večeraučim̄*, u Sm *vēčeraučim̄*.

³⁵⁶ U Hm, Sm *sideču*, u Nk, Pt *sēdeču*, u Ro *sēdeču*. U Mo dolazi oblik *sedeče*, no vjerojatno je riječ o pogrešci, koje u tome misalu nisu nimalo rijetke.

³⁵⁷ U Hm *jidučim̄*, u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *ēdučim̄*.

³⁵⁸ U Mo, Sm, Pt *gl(agol)uču*.

14,43 (grč. *Καὶ εὐθὺς ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος παραγίνεται ὁ Ἰούδας*), *suću*³⁵⁹ *petru na dvoré nizu pride edina otъ rabin' arhieréon* Mk 14,66 (grč. *Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου κάτω ἐν τῇ αὐλῇ ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ ἀρχιερέως*), *vzležečem*³⁶⁰ *edinomu na desete učeníkom êni se im isus* Mk 16,14 (grč. *Ὑστερον δὲ ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἔνδεκα ἐφανερῶθη*), *se že emu glagolúču stiděhu se vsi protivlaučei se emu* Lk 13,17 (grč. *Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ κατησχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ*), *oče daleče emu suću*³⁶¹ *molitvu poslan molit se o mirê* Lk 14,32 (grč. *ἔτι αὐτοῦ πόρρω ὄντος πρεσβείαν ἀποστείλας ἐρωτᾷ πρὸς εἰρήνην*), *vhodeču že emu vъ vas eteru sretu i 10 muž prokažen* Lk 17,12 (grč. *Καὶ εἰσερχομένοι αὐτοῦ εἰς τινα κόμην ἀπήνησαν δέκα λεπροὶ ἄνδρες*), *se vhodečema*³⁶² *yama v grad srečet vi čloněk v am'poré vodu nose* Lk 22,10 (grč. *Ἴδου εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν συναντήσῃ ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων*), *oče že emu glagolúču se mnog narod i naricaemi iúda edin ot oboú na desete iděše prěd nimi* Lk 22,47 (grč. *Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα προήρχето αὐτοῦς*), *abie oče emu glagolúču peteh vъsré* Lk 22,60 (grč. *ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ἀλέκτωρ*), *i bist besěduičema*³⁶³ *ima i stezaučema se*³⁶⁴ *ima meždú sobou sam isus približ se ima iděše s nima* Lk 24,15 (grč. *καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν καὶ αὐτὸς Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς*), *oče že im ne věruičem*³⁶⁵ *i divečem*³⁶⁶ *se za radost reče im* Lk 24,41 (grč. *Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων εἶπεν*), *abie že ishodeču*³⁶⁷ *emu se rabi ego sretu i* Iv 4,51 (grč. *ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ὑπήνησαν αὐτῷ*), *marié mьgdaléna pride za útra oče sući*³⁶⁸ *tmě*³⁶⁹ *kъ grobu* Iv 20,1 (grč. *Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρῶτὴ σκοτίας ἔτι οὔσης εἰς τὸ μνημεῖον*).

Aktivnim participom preterita I. izražava se prijevremenost u odnosu na radnju finitnoga glagola: *umr'všu irudu se anjel gospodьn vъ sně êni se osipu vъ eúpte* Mt 2,19 (grč. *Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἠρώδου ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσήφ ἐν Αἰγύπτῳ*), *i sědšu*³⁷⁰ *emu pristupiše k nemu učeníci ego* Mt 5,1 (grč. *καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσῆλθαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ*), *vъdšu isusu v korabl' po nem idu učeníci ego* Mt 8,23 (grč. *ἐμβάντι αὐτῷ εἰς*

³⁵⁹ U Hm *buduču*.

³⁶⁰ U svim je drugim misalima *vzležečimъ*.

³⁶¹ U Hm *buduču*.

³⁶² U svim je drugim misalima *vhodečima*.

³⁶³ U Hm *besěduičima*, u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *besěduičima*.

³⁶⁴ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt nema dijela *i stezaučema se*.

³⁶⁵ U svim je drugim misalima *věruičimъ*.

³⁶⁶ U Hm *čudečim'*, u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *divečim*.

³⁶⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *greduču*.

³⁶⁸ U Hm *buduči*, u Mo, Sm, Pt *sući*.

³⁶⁹ U Hm, Ro, Pt *tmi*.

³⁷⁰ U svim je drugim misalima *sed'šu*.

πλοῖον ἠκολούθησαν αὐτῶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ), *i vlězšema*³⁷¹ *v korabl' pręsta vētr* Mt 14,32 (grč. καὶ ἀναβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος), *iz's'dšu že emu dvar' uzre i druga rabina* Mt 26, 71 (grč. ἐξελθόντα δὲ εἰς τὸν πλωῶνα εἶδεν αὐτὸν ἄλλη), *útru že bívšu svět' stvoriše vsi arhierēi i starēšini lúd'skie* Mt 27,1 (grč. Πρωίας δὲ γενομένης συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ), *i priklúčivšu*³⁷² *se dšnevi potrēbnu egda irud večeru rožd'stva svoego stvori knezem i tisučnikom i starēšinam galilēiskim* Mk 6,21 (grč. Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαιροῦ ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίησεν τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας), *pridu k' grobu vsiēvšu slhncu úže* Mk 16,2 (grč. ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου), *egda bé isus 12 létē imēe vz's'd'sem*³⁷³ *im* v^b *erusalim po običaú prazdnika* Lk 2,42 (grč. Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβαινόντων αὐτῶν κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς), *bívšu že dšnevi iz's'd iděše v pusto mésto* Lk 4,42 (grč. Γε νομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον), *i bist š'dšem*³⁷⁴ *im abie očistiše se* Lk 17,14 (grč. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθησαν), *i mimosdšdi éko godinē edinoi nēki drugi krēplaše se* Lk 22,59 (grč. καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὄρας μιᾶς ἄλλος τις διυχυρίζετο), *i nedostav'shu vinu glagola mati isusova k nemu* Iv 2,3 (grč. καὶ ὑστερήσαντος οἴνου λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτόν),³⁷⁵ *i večeri*³⁷⁶ *bívši dšēvlu úže vlož'shu*³⁷⁷ *v srbdšce iúdē simunovu skariot'skomu da i prēdast vēdi že isus éko vsa dae emu otšc v rucē i éko otšc boga izide i kš bogu gredet vsta s večere i položi rizi svoe* Iv 13,2-4 (grč. Καὶ δεῖπνου γινομένου, τοῦ διαβόλου ἥδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν ἵνα παραδοῖ αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, εἰδὼς ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ πατήρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθεν καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δεῖπνου καὶ τίθησιν τὰ ἱμάτια), *útru že bívšu sta isus pri krai mora* Iv 21,4 (grč. πρωίας δὲ ἥδη γινομένης ἔστη Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν).

Odnos istovremenosti i prijevremenosti dobro je vidljiv u primjerima koji uključuju i aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I.: *bist že služeću zaharii v činu črēdi svoee prēd' bogom po običaú erēiskomu klúči se emu pokaditi všbdšu v crškbn gospodnú* Lk 1,8-9 (grč. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ θεοῦ κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατίας ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ κυρίου), *sšbdšem*³⁷⁸ *se*

³⁷¹ U Hm *vliz'sima*, u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *vlěz'sima*. U svih mladih šest misala iza participa nalazi se i odgovarajući oblik lične zamjenice.

³⁷² U Nk, Ro, Sm *priklúčšu*, u Mo, Pt *priklúčšu*.

³⁷³ U svim je drugim misalima *v'sad'simь*.

³⁷⁴ U Hm, Nk *všad'simь*, u Ro, Mo, Pt *šadšimь*, u Sm *sašad'simь*.

³⁷⁵ Stanislav (1933/1934: 76) smatra da dativ apsolutni ovdje ima uzročno značenje, no svrstavam ga u skupinu s vremenskim značenjem zbog uvjerenja da je upravo ono primarno, a tako čini i Vrtič (2009b: 376).

³⁷⁶ U Hm *věčeri*, u Nk, Mo, Sm, Pt *vičeré*, u Ro *věčeré*.

³⁷⁷ U Hm *vliš'shu*, u Nk, Ro, Sm *vlěz'shu*, u Mo, Pt *vlezšu*.

³⁷⁸ U svim je drugim misalima *sašad'sim'*.

*narodom mnogom i prihodečem*³⁷⁹ *otъ grad mnogъ kъ isusu reče že k nim pritčū siū isus* Lk 8,4 (grč. Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν εἶπεν διὰ παραβολῆς), *vznětšēm*³⁸⁰ *že im ognъ posrédê dvora i okr'st sêdečem*³⁸¹ *im sêdêše i petrъ posrédê ih* Lk 22,55 (grč. περιαιώντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς καὶ συνακαθισάντων ἐκάθητο ὁ Πέτρος μέσος αὐτῶν).

Misali se gdjekad razlikuju u interpretaciji vremenskih odnosa, pa u njima dolaze različiti participi. S obzirom na to da se u njemu izražava prijevremenost logičniji bi odabir u primjeru *načьnuču že emu polagati račun privêse emu edinogo tmoû talant dьžna* Mt 18,24 (grč. ἀρξαμένων δὲ αὐτοῦ συναίρειν προσήχθη εἰς αὐτῷ ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων) bio aktivni particip preterita I., kako i stoji u svim drugim misalima (*načn'su*). Obratnu situaciju nalazimo u primjeru *se že rek'su emu edin ot prêstoečih slugъ udari v lanitu isusa* Iv 18,22 (grč. ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος εἷς παρεστηκὼς τῶν ὑπηρετῶν ἔδωκεν ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ), gdje u gotovo svim mlađim misalima dolazi aktivni particip prezenta: *govoreču* Hm, *gl(agol)uču* Nk, Mo, Sm, Pt, iako ga ne bismo očekivali. O različitoj uporabi participa uslijed drukčije interpretacije vremenskih odnosa svjedoči i primjer *i vzležečem*³⁸² *im i êdučem*³⁸³ *reče isus* Mk 14,18 (grč. καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων ὁ Ἰησοῦς εἶπεν), gdje u dijelu misala na mjestu prvoga participa dolazi *v'zlegšimъ* Nk, Mo, Sm, Pt. Uporaba se participa u Vat u dvama od triju primjera (osim prvoga) podudara s tipom grčkoga participa, no navedena mjesta ukazuju na činjenicu da što vjernije nastavljanje grčke tradicije hrvatskim glagoljašima nije bio glavni motiv, već su prepisivanje shvaćali i kao kreativnu djelatnost u koju s vremena na vrijeme mogu unijeti i pokoju vlastitu (re)interpretaciju naslijeđenih mjesta.

U staroslavenskome jeziku sastavnicom je dativa apsolutnog mogao biti i prilog *pozdê*, koji se rabio uz dativni oblik aktivnoga participa prezenta ili aktivnoga participa preterita I. glagola *biti* na mjestu grčkoga (poimeničenoga) pridjeva *ὄψιος*, *-α*, *-ov* i odgovarajućega participa glagola *biti* (Večerka, 1996: 189).³⁸⁴ Takva je konstrukcija očuvana i u sedam hrvatskoglagoljskih misala koji tradiraju grčki predložak, i to bolje u Vat, dok je u ostalim, mlađim misalima običnija uporaba imenice *večerъ* na mjestu priloga: *pozdê že bivšu pride č(lovê)kъ eter' bogat' ot arimatie imenem' osip'* Mt 27,57 (grč. Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοῦνομα Ἰωσήφ) naspram *večeru* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm,

³⁷⁹ U svim je drugim misalima *prihodečimъ*.

³⁸⁰ U Hm *z'nitiv'simъ*, u Nk, Mo, Pt *v'znêtivšim*, u Sm *snitivšim*.

³⁸¹ U Hm, Sm *sidečimъ*, u Ro, Pt *sêdečimъ*, u Mo *sedečimъ*.

³⁸² U Hm *sêdečimъ*, u Ro *vzležečimъ*.

³⁸³ U Hm *jidučimъ*, u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *êdučimъ*.

³⁸⁴ Detaljnije o tumačenjima ove konstrukcije u staroslavenskome jeziku v. u Stanislav, 1933/1934: 16–18; Večerka, 1961: 52.

Pt; *večeru že bivšū vzležaše sь oběma na desete uč(e)n(i)koma svoima* Mt 26,20 (grč. Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα μαθητῶν), *večeru bivšū bé korabl' po srédě mora* Mk 6,47 (grč. καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης), *večeru že bivšū pride sь oběma na desete* Mk 14,17 (grč. Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα). Zanimljiv je primjer i *ūže pozdē bivšū ... pride osip otъ arimatie* Mk 15,42–43 (grč. Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, ἐπεὶ ἦν παρασκευή, ὃ ἐστὶν προσάββατον, ἐλθὼν Ἰωσήφ ἀπὸ Αριμαθαίας), gdje se prilog nalazi u svim misalima, no u Sm dolazi u starohrvatskoj varijanti *potle*.

Veći je broj zasnježdenih primjera dativa apsolutnoga u Vat, dok se u drugim misalima češće na njegovu mjestu nalazi vremenska rečenica. U sljedećim primjerima jednaka sintaktička konstrukcija dolazi i u latinskome: *sъšdšu isusu s gori v sléd ego idu narodi mnosi* Mt 8,1 (grč. Καταβάντος δὲ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὄρους ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί) naspram *egda <kada Sm> izide <iz'de Sm> i(su)sь Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; v's'dšu že emu v kapernaum pristupi k nemu sьtnik* Mt 8,5 (grč. Εἰσελθόντος δὲ αὐτοῦ εἰς Καφαρναοὺμ προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος) naspram *egda <kada Sm> vnide i(su)sь Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; večeru že bivšū glagola gospod vinograda* Mt 20,8 (grč. ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ) naspram *kada <egda že Nk, Mo, Sm, Pt> bis(i) <bé Sm> večerъ Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; i(su)su že biv'sū v' vitanii v domu simuna prokaženago pristupi k nemu žena* Mt 26,6–7 (grč. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, προσῆλθεν αὐτῷ γυνή) naspram *egda <add. že Mo, Sm, Pt> bi <bé Mo, Sm, Pt> i(su)sь Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; i v's'dšu emu v dom učenici ego otai vprašahu i gl(agol)ūče* Mk 9,28 (grč. καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς οἶκον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κατ' ἰδίαν ἐπηρώτων αὐτόν) naspram *i egda <kada Sm> vnide v domъ Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; i bivšū isusu v' vitanii v domu simuna prokaženago pride k nemu žena* Mk 14,3 (grč. Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ κατακειμένου αὐτοῦ ἦλθεν γυνή) naspram *i <om. Ro> egda <add. že Ro, k(a)da Sm> bi <bé Nk, Ro, Mo, Sm, Pt> i(su)s' Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; skončavšem³⁸⁵ že im dъni vzvračaučem³⁸⁶ se im osta otrok isus vь erusolimê* Lk 2,43 (grč. ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ) naspram *egda izidu Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; zahodeču že slъncu vsi imučei bolečee različnimi nedugi privoždahu e k nemu* Lk 4,40 (grč. Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου ἅπαντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν) naspram *egda že sl'nce zahofaše <zahoždaše Ro, zahoeše Mo, Sm, Pt> Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; izdivšū že emu vsa bist glad krěpъk v stranê toi* Lk 15,14 (grč. δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὰ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην) naspram *i potom' egda rastoči* Nk, Mo, Sm, Pt;

³⁸⁵ U Hm, Mo, Sm *skon'čav'simъ*, u Nk, Pt *kon'čav'simъ*.

³⁸⁶ U Ro *vzračaučim*.

oče že emu daleče suču uzrê i otc ego Lk 15,20 (grč. ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ) naspram *i egda oče daleko <daleče Nk, Mo, Sm, Pt> bi <bê Nk, Mo, Sm, Pt> Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; približšu že se emu k nemu vprosi i* Lk 18,40 (grč. ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτόν) naspram *i kada <egda Nk, Ro, Mo, Sm, Pt> približi se k nemu* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt. Primjeri o kojima je riječ mogli bi biti rezultat tekstoloških prilagodbi prema Vulgati, no ne valja ni precjenjivati njezin utjecaj jer on i nije morao biti shvaćen kao presudan, zbog čega se primjerice u Ko, kako će se uskoro vidjeti, unatoč prilično vjernu oslanjanju na latinski predložak upravo na primjeru dativa apsolutnoga može pronaći mnogo odstupanja u korist staroslavenske participske konstrukcije.

S druge strane mogu se pronaći i primjeri u kojima je dativ apsolutni uveden u mlađim misalima, dok se u Vat na njegovu mjestu nalazi vremenska rečenica: *egda obručena bêše mati spasa mariê osipu prêžde daže ne snidosta se obrête se imući v črêvê oty duha sveta* Mt 1,18 (grč. Μνηστευθείσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου) naspram *obručeni³⁸⁷ biv'si mat(e)ri i(su)sovi m(a)rii osipu* Hm, Nk, Ro, Mo, Pt; *i abie glagola s nimi i reče im* Mk 6,50 (grč. ὁ δὲ εὐθὺς ἐλάλησεν μετ' αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς) naspram *i abie govoreču <gl(agol)uču Nk, Mo, Sm, Pt> emu š' nimi* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *bist že egda bista tu ispl'niše se ei dñni da porodit* Lk 2,6 (grč. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν) naspram *i bis(i) <add. že Ro, bistv Sm> sučima ima tu* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *priklūči že se erêu eteru nishoditi putem tēm i vidēn i mimoide* Lk 10,31 (grč. κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεὺς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ, καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἀντιπαρήλθεν) naspram *priklūčiv'su se popu eteru* Hm; *približaše se prazdnik oprêsnak naricaemi paska i iskahu arhierêi i knižnici kako bi isusa ubili* Lk 22,1–2 (grč. Ἦγγιζεν δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἢ λεγομένη Πάσχα. Καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὸ τῶς ἀνέλωσιν αὐτόν) naspram *približ'su se d(ɔ)nevi <om. Ro> prazdniku* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt. Takva su mjesta ipak rjeđa.

Na mjestu dativa apsolutnog u primjeru *biv'si že godinê šestêi tma bist po vsêi zemli* Mk 15,33 (grč. Καὶ γενομένης ὥρας ἕκτης σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως) dolazi prijedložno-padežni izraz *ot šestoe godini* u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, a u Ro finitna rečenica: *bê že godina êko šestaê*.

Kada se u sastavu dativa apsolutnog nalazi pasivni particip preterita, uz njega može doći i odgovarajući aktivni particip glagola *biti*, ali i ne mora: *sbranom³⁸⁸ že sučem pariséom vprosi ih isus* Mt 22,41 (grč. Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς)

³⁸⁷ U Nk, Mo, Pt *obručênê*.

³⁸⁸ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *sabranimъ*.

naspram samostalnome pasivnome participu preterita u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *sbbranom*³⁸⁹ *že im' reče im' pilat'* Mt 27,17 (grč. *συνηγμένων οὖν αὐτῶν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος*). Uz razliku toga tipa u primjeru *suču*³⁹⁰ *pozde* v *dn on v edinu sobot i dnrem zatvorenam ... pride isus i sta posredé ih* Iv 20,19 (grč. *Οὔσης οὖν ὀψίας τῆς ἡμέρας ἐκείνῃ τῆς μιᾶς σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ... ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον*) naspram *dnrem' zatvorenomy* Ro ili *dnarem' budučim' zatvorenim'* Sm susrećemo i razliku u padežu participske konstrukcije: u Hm dolazi instrumental apsolutni *dvar'mi zatvorenimi*. U staroslavenskome jeziku pasivni particip preterita mogao se također rabiti s participom glagola *biti* ili bez njega (Večerka, 1961: 51). Đorđić smatra da se pasivni particip pojačava participskim oblikom glagola *biti* kako bi se preciznije odredili vremenski odnosi, posebice u dativu apsolutnom (1931: 117–118, 127–129).

U većini dakle slučajeva dativom apsolutnim izriče se vremensko značenje, no potvrđena su i druga značenja te participske konstrukcije, iako rjeđe. Nekoliko je primjera uzročnoga značenja, no neću ih navoditi ovdje jer ih zbog određenih specifičnosti komentiram u narednim odlomcima. Potvrđeno je i dopusno značenje: *toliku množ'stvu suču*³⁹¹ *ne protr'že se mreža* Iv 21,11 (grč. *καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον*), a valja izdvojiti i primjer *ne obrétu množem' lžnim' svédetelem' pristupl'sem'* Mt 26,60 (grč. *καὶ οὐχ εὖρον πολλῶν προσελθόντων ψευδομαρτύρων*), koji je u mlađih šest misala zamijenjen konstrukcijom drugoga tipa *ne obrétu* <*obrétahu* Ro> *s' mnogimi lžnimi* <*lažnimi* Ro, Nk> *s(6)v(ê)d(ê)тели pristupaúce* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt. Pogodbeno značenje nose sljedeće participske konstrukcije: *tebe*³⁹² *že tvoreču milostinú da ne čuet šuica tvoé čto tvorit desnica tvoé* Mt 6,3 (grč. *σοῦ δὲ ποιῶντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου*), *načenučim*³⁹³ *že sim bivati vsklonête se i vzdvignête glavi vaše* Lk 21,28 (grč. *Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν*). Značenje je dativa apsolutnoga posljedično samo u jednome primjeru: *budut znameníe v slnci i v luné i v zvézdah i na zemli tuga ézikom smučením zuka mora i vlъn is'sihaúčem*³⁹⁴ *človékom* *otъ straha i čaénié gredučago na vsu vseleuniú* Lk 21,25–26 (grč. *καὶ ἔσονται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ ἠχοῦς θαλάσσης καὶ σάλου, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῆς οἰκουμένης, αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται*).

³⁸⁹ U svim je drugim misalima *sabranim'*.

³⁹⁰ U Hm *buduču*.

³⁹¹ U Hm *buduču*.

³⁹² U Hm *tebi*.

³⁹³ U Hm, Ro *načinaúčim'*, u Nk vjerojatno pogreškom *načenučim'*.

³⁹⁴ U Hm, Ro *is'sihaúčim'*, u Nk, Mo, Sm, Pt *isasihaúčim'*.

Dativ apsolutni načelno nije povezan veznicima s glavnom rečenicom, osim u onim primjerima gdje stoji veznik i u grčkome. U svim je takvim primjerima u kojima se međusobno podudaraju svi misali riječ o sastavnome vezniku *i*: *bist naležećim narodom o isusé da bi slišali slovo božie i ta stoéše pri ezeré jénisar't'scéem* Lk 5,1 (grč. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ καὶ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ αὐτὸς ἦν ἐστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ), *bisi iduču isusu vь erusolim i ta prohoždaše meždû samarieû i galilêû* Lk 17,11 (grč. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσον Σαμαρίας καὶ Γαλιλαίας). Iznimno rijetko mlađih šest misala katkad taj veznik nema, iako dolazi u Vat, a javlja se i u grčkome predlošku: *i bist emu vzležeću*³⁹⁵ *v domu ego i se mnozi gréšnici i mitari priš'dše vzležahu sь isusom* Mt 9,10 (grč. Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ).

Nešto je češće međutim zabilježeno upravo uvođenje veznika *i* između dativa apsolutnoga i glavne rečenice. U onim primjerima u kojima je potvrđeno redovito je riječ o Hm, no može doći i u ostalim misalima. Ispred glavne rečenice sastavni veznik ovjeren je uz dativ apsolutni vremenskoga značenja: *se že emu umišl'šu*³⁹⁶ *se anjel gospodnъ vь sné êvi se osipu* Mt 1,20 (grč. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ) naspram *i se...* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, dok u ponovljenome čitanju dolazi bez veznika *i* s istim likom participa; *sédeću*³⁹⁷ *isusu na vr'hu gori maslinič'nie pristupiše k nemu učenici ego* Mt 24,3 (grč. Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν) naspram *i pristupiše...* Ro; *šьd'sim že im kupiti abie pride ženih* Mt 25,10 (grč. ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι ἦλθεν ὁ νυμφίος) naspram *i abie...* Hm; *iz's'dšem*³⁹⁸ *že im is korabla abie roznaše i* Mk 6,54 (grč. καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου εὐθὺς ἐπιγόντες αὐτὸν) naspram *i abie...* Hm; *v petoe na desete leto vladičstvié tiverié kesara obladauču pont'skomu pilatu iúdêeû i četvr'tovlast'stviuču*³⁹⁹ *galilêeû irudu pilipu že bratu ego četvr'tovlast'stviuču*⁴⁰⁰ *turieû i trahonitskoû stranou i lusanii četvr'tovlast'stviuču*⁴⁰¹ *avilinieû ... bisi slovo gospodne kь ivanu* Lk 3,1–2 (grč. Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαίδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πειλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετρααρχούντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετρααρχούντος τῆς Ἰουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβειληνῆς τετρααρχούντος ... ἐγένετο ῥῆμα θεοῦ ἐπὶ Ἰωάνην) naspram *i b(i)si...*

³⁹⁵ U Hm *sideću*.

³⁹⁶ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *misleću*.

³⁹⁷ U svim je drugim misalima *sed'su*.

³⁹⁸ U svim je drugim misalima *iz'sad'simъ*.

³⁹⁹ U Hm, Ro, Sm *četvrtovladauču*, u Nk, Mo, Pt *čet'vrtoobladauču*.

⁴⁰⁰ U svim je drugim misalima *četvrtovladauču*.

⁴⁰¹ U Hm *četvrtovladauču*, u Nk, Mo, Sm, Pt *četvrtoobladauču*, u Ro *vladauču*.

Hm. Uvođenje sastavnoga veznika potvrđeno je i uz dativ apsolutni kojim se izriče uzročno značenje: *kъsneĉu že ženihu vzdrêmaše se vse i spahu* Mt 25,5 (grč. *χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου ἐνύσταζαν πᾶσαι καὶ ἐκάθευδον*) naspram *i vzdrêmaše* Hm, Nk, Ro; *ne imuĉema že ima ĉeso vzdati otpusti ima obêma vъs dlъg ta* Lk 7,42 (grč. *μὴ ἐχόντων αὐτῶν ἀποδοῦναι ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο*) naspram *i otpusti ima* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt. Povezivanje dativa apsolutnog i glavne rečenice sastavnim veznikom potvrđeno je primjerice i u hrvatskoglagojskim *Pazinskim fragmentima* s početka 14. st., a njegovo se uvođenje može smatrati posljedicom uvjerenja o jednakovrijednosti participijske konstrukcije finitnoj rečenici (Mihaljević – Vince, 2012: 82).

Kako je iz svih navedenih primjera vidljivo, particip u sastavu dativa apsolutnog dolazi u neodređenome liku, što je tipično i za staroslavenski jezik (Večerka, 1961: 52). Jedina je iznimka zabilježena u Hm, gdje u primjeru te participijske konstrukcije *ne imuĉu že emu ĉeso vzdati povelê gospod ego prodati i i ženu ego i ĉeda i vsa eliko imêaše i vzdati* Mt 18,25 (grč. *μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος πραθῆναι καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ πάντα ὅσα ἔχει καὶ ἀποδοθῆναι*) dolazi određeni lik *imuĉumu*. Njome se ovdje izriče uzročno značenje.

Dativ apsolutni vremenskoga značenja u primjeru *narodu mnogu suĉu*⁴⁰² *sb isusom i ne imuĉim ĉeso êsti prizvan isus uĉeniki svoe reĉe im* Mk 8,1 (grč. *πάλιν πολλοῦ ὄχλου ὄντος καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσιν, προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς λέγει αὐτοῖς*) dolazi u svih sedam starijih hrvatskoglagojskih misala, no dativ apsolutni uzročnoga značenja nalazimo samo u Hm, Ro, dok u ostalim misalima particip stoji u genitivu: *imuĉihъ* Nk, Mo, Sm, Pt.

U hrvatskoglagojskim tekstovima particip koji je sastavnicom dativa apsolutnog gdjekad može stajati u nominativu, što se obično tumači činjenicom da padežna oznaka može postati zalihosnom jer je particip već određen objektom u dativu (usp. Hercigonja, 1983: 436; Mihaljević, 2006: 233; Sudec, 2008: 517–518).⁴⁰³ Takav izostanak kongruencije između participa i imena zabilježen je samo u jednome primjeru: *buduĉi* Hm naspram *po vse že dni suĉu mi s vami v crъkъvi ne prostrêste ruk na me* Lk 22,53 (grč. *καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ οὐκ ἐξετείνετε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ*).

U staroslavenskome jeziku subjekt participijske konstrukcije i predikatske radnje mogu sporadično biti i isti, iako prevladava heterosubjektivnost (Stanislav, 1933/1934: 13–14), a jednako je i u hrvatskome staroslavenskom jeziku (Mihaljević, 2006: 229). Mogućnost

⁴⁰² U Hm *buduĉu*.

⁴⁰³ Mogućnost je izostanka kongruencije potvrđena i u drugim redakcijama staroslavenskoga jezika, npr. srpskoslavenskoj (Kurešević, 2006; Grković-Mejdžor, 2007: 303–304), a tako modificirana inačica dativa apsolutnog osobito je česta u srpskome književnom jeziku 19. stoljeća (Subotić, 1984: 43–45, 63–65).

uporabe dativa apsolutnoga i kada je riječ o istome subjektu proširena je u redakcijskim tekstovima, a posebice u nižim stilovima slavenskih srednjovjekovnih pismenosti.⁴⁰⁴ Zabilježena je primjerice u hrvatskoglagoljskim *Pazinskim fragmentima* s početka 14. stoljeća (Mihaljević – Vince, 2012: 82). U misalima koji su korpusom ovoga istraživanja subjekt participske konstrukcije i glavne rečenice različiti su u svim zabilježenim primjerima.

*

Dativ apsolutni vrlo je dobro potvrđen u Ko: nalazi se najčešće na mjestu latinskoga ablativa apsolutnog, ali njime se gdjekad prevodi i latinska finitna rečenica. Sasvim se iznimno latinski ablativ apsolutni može prevesti kojim drugim sintaktičkim sredstvom, npr. prijedložno-padežnim izrazom: *i po skonč(a)nbû dni egda vračahu se osta otrok i(su)sъ vъ erus(o)l(i)mê* Lk 2,43 (lat. *consummatisque diebus, cum redirent, remansit puer Jesus in Jerusalem*). Prema latinskom participu prezenta dolazi aktivni particip prezenta, a prema latinskom participu preterita aktivni particip preterita I. Subjekt dativa apsolutnoga u svim je primjerima različit od subjekta glavne rečenice. Participska je konstrukcija obično u prepoziciji, no može se javiti i u postpoziciji, dok u interpoziciji dolazi posve iznimno. U svim je zabilježenim primjerima particip u participskoj konstrukciji sročan s imenom, a subjekt participske konstrukcije uvijek se razlikuje od subjekta glavne rečenice.

Značenje je dativa apsolutnoga u gotovo svim zabilježenim primjerima vremensko, što se podudara s njegovom uporabom u staroslavenskome i hrvatskome staroslavenskom jeziku, o čemu je već ranije bilo riječi u ovome potpoglavlju. Participska konstrukcija može označavati radnju istovremenu s radnjom predikata. U takvoj uporabi dolazi aktivni particip prezenta: *siê že nemu misleću se anjêlъ g(ospodъ)nbъ va sni êvi se nemu*⁴⁰⁵ Mt 1,20 (lat. *Haec autem eo cogitante, ecce angelus Domini apparuit in somnis ei, i stvorenno bist vzežêću emu v domu se mnogi trgovci i grêšnici prihodecê vzežahu sa i(su)som* Mt 9,10 (lat. *Et factum est, discumbente eo in domo, ecce multi publicani et peccatores venientes, discumbebant cum Jesu), govoreću i(su)su k narodomъ se knezъ edanъ pristupi i klanâšê se nemu* Mt 9,18 (lat. *Haec illo loquente ad eos, ecce princeps unus accessit, et adorabat eum), nima že othodecima počê i(su)sъ govoriti* Mt 11,7 (lat. *Illis autem abeuntibus, coepit Jesus dicere), nemu ošcê govoreću k*

---

⁴⁰⁴ Primjena je dativa apsolutnog i kada je riječ o istome subjektu potvrđena primjerice u hrvatskim (v. Hercigonja, 1983: 435–436; Damjanović, 1997: 59), srpskim (Kurešević, 2006; Grković-Mejdžor, 2007: 302–303), bugarskim (Leafgren, 2002: 157–159) i istočnooslavenskim (Corin, 1995: 276–277) srednjovjekovnim tekstovima. Participsku konstrukciju u kojoj je subjekt jednak subjektu predikatske radnje, particip u pogrešnom padežu ili elipsa u sintaktičkom obratu, a koja prevladava u glagoljskoj prozi 15. stoljeća, Hercigonja (1983: 436) naziva *pseudoapsolutnim dativom*.

⁴⁰⁵ U ponovljenome čitanju *siê že misleću nemu se anjêlъ g(ospoda)nbъ êvi se nemu va sne*.

narodomъ se mati ego i br(atъ)ê stoêhu vanê⁴⁰⁶ Mt 12,46 (lat. *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce mater ejus et fratres stabant foras*), nemu ošče govoreću se oblakъ svital oseni e Mt 17,5 (lat. *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbravit eos*), i nishodečim nim z gori zapovêda imъ i(su)sъ Mt 17,9 (lat. *Et descendentibus illis de monte, praecepit eis Jesus*), sedeću i(su)su na gori maslinskoj pristupiše k nemu učenici ego Mt 24,3 (lat. *Sedente autem eo super montem Oliveti, accesserunt ad eum discipuli secreto*), êdučimъ imъ r(e)če Mt 26,21 (lat. *Et edentibus illis, dixit*), večeraučim(!) že nimъ vaze i(su)sъ hlebъ i bl(agoslo)vi Mt 26,26 (lat. *Coenantibus autem eis, accepit Jesus panem, et benedixit*), nemu ošče govoreću se doide iûda edanъ odъ dviû na desête Mt 26,47 (lat. *Adhuc eo loquente, ecce Judas unus de duodecim venit*), sedeću že emu na prestolê posla k nemu žena nego Mt 27,19 (lat. *sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor ejus*), i vzležečimъ nimъ i êdučimъ reče i(su)sъ Mk 14,18 (lat. *Et discumbentibus eis, et manducantibus, ait Jesus*), i êdučimъ nimъ vaze i(su)sъ hlebъ Mk 14,22 (lat. *Et manducantibus illis, accepit Jesus panem*), govoreću ošče emu doide iûda škariotski Mk 14,43 (lat. *Et, adhuc eo loquente, venit Judas Iscariotes*), vzležečim edinomu na desête učenikomъ êvi se nimъ i(su)sъ Mk 16,14 (lat. *Novissime recumbentibus illis undecim apparuit*), v petoe na desete leto ces(a)rstva tiberiê ces(a)ra obladauču pontanskomu pil(a)tu ûdeeû čtvrtomu že vladatelû galileeû irudu filipu že bratu nego čtvrtomu vladatelû iturieû i trahonitskoeû stranoû i lisanii čtvrtomu vladatelû abilinieû ... bê slovo gospodne vrhu ivana Lk 3,1-2 (lat. *Anno autem quintodecimo imperii Tiberii Caesaris, procurante Pontio Pilato Judaeam, tetrarcha autem Galiaeae Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Ituraeae, et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilinae tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caipha: factum est verbum Domini super Joannem, Zachariae filium, in deserto*), onomu ošče daleče suću posalastvo poslav o tih molit se êže mirna sutъ Lk 14,32 (lat. *Alioquin adhuc illo longe agente, legationem mittens rogat ea quae pacis sunt*), se vhodečima v(a)ma v grad srečet vaû č(lovê)kъ sasud vodi nose Lk 22,10 (lat. *Ecce introeuntibus vobis in civitatem occurret vobis homo quidam amphoram aquae portans*), emu ošče govoreću se narod i iže zoviše se iûda edanъ odъ dviû na dêste predhoêšê e Lk 22,47 (lat. *Adhuc eo loquente, ecce turba: et qui vocabatur Judas, unus de duodecim, antecedebat eos*), i vaŕganu suću ognû posredê dvora i okolu sedêčimъ nimъ be petarъ posredê nihъ Lk 22,55 (lat. *Accenso autem igne in medio atrii et circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum*), abie nemu ošče govoreću petêhъ vspe Lk 22,60 (lat. *adhuc illo loquente, cantavit gallus*), ošče že nimъ ne veruûčimъ i divečim se odъ ves(e)liê reče Lk 24,41 (lat. *Adhuc autem illis non credentibus, et mirantibus prae gaudio, dixit*), nem(u) že ûže

⁴⁰⁶ U ponovljenome čitanju govoreću is(u)su k narodom se m(a)ti ego i br(atъ)ê stoêhu vane.

nishodeću sretošê ga rabi i vzvestišê govorecê IV 4,51 (lat. *Jam autem eo descendente, servi occurrerunt ei, et nuntiaverunt dicentes*).

Dativ apsolutni može imati i značenje prijevremenosti. U takvoj uporabi dolazi aktivni particip preterita I.: umrvšû irudu se anjêlb gospodanb êvi se va sne osipu vb eûpte Mt 2,19 (lat. *Defuncto autem Herode, ecce angelus Domini apparuit in somnis Joseph in Aegypto*), večeru že bivšû vzležaše sa 12 učenikoma svoima Mt 26,20 (lat. *Vespere autem facto, discumbibat cum duodecim discipulis suis*), ûtru že bivšû idoše v svet vsi načelnici erêisci i starišine plka Mt 27,1 (lat. *Mane autem facto, consilium inierunt omnes principes sacerdotum et seniores populi*), večêru že bivšû doide s dviû na desêtima Mk 14,17 (lat. *Vespere autem facto, venit cum duodecim*), i godini šestoi bivši tma b(i)s(tb) i po vsei z(e)mli Mk 15,33 (lat. *Et facta hora sexta, tenebrae factae sunt per totam terram*), grêdub ka grobu istekšû ûže slncu Mk 16,2 (*veniunt ad monumentum, orto jam sole*), i večeri bivši pokle položilb ûže biše diêval v srce prêdalb da bi ga iûda simuna škariotskago zane(!) êko o(ta)cb da nemu vsa v ruce i êko od b(og)a izide i k b(og)u da grêdetb vsa(!) odb večerê i položi rizi svoe IV 13,2-4 (lat. *Et coena facta, cum diabolus jam misisset in cor ut traderet eum Judas Simonis Iscariotae: sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, et quia a Deo exivit, et ad Deum vadit: surgit a coena, et ponit vestimenta sua*), ûtru že bivšû sta i(su)sb na kraji mora ne poznaše nišcmane uč(e)n(i)ci da i(su)sb e(stb) IV 21,4 (lat. *Mane autem facto stetit Jesus in littore: non tamen cognoverunt discipuli quia Jesus est*).

Iako uporaba aktivnih participa u pravilu vjerno slijedi latinski predložak, zabilježeni su i primjeri u kojima u Ko dolazi aktivni particip preterita prema latinskome participu prezenta: vš(a)dšû i(su)su v korabalb sledišê ga učenici nego Mt 8,23 (lat. *Et ascendente eo in naviculam, secuti sunt eum discipuli ejus*), izašadšû že nemu z vrat vide ga druga rabina Mt 26,71 (lat. *Exeunte autem illo januam, vidit eum alia ancilla*), egda bê i(su)sb ot dviû na desti letb všadšimb nimb vb er(u)s(o)l(i)mb po obiçaû dne prazdnika Lk 2,42 (lat. *Et cum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Jerosolymam secundum consuetudinem diei festi*), i nedostavšû vinu govoritb mati i(su)sova k nemu IV 2,3 (lat. *Et deficiente vino, dicit mater Jesu ad eum*). Takva je asimetrija vjerojatno posljedica težnje za postizanjem logičnije organizacije vemenskih odnosa u rečenici.

Nesrazmjer broja participa zabilježenih u Ko u odnosu na ostalih sedam misala koji čine korpus ovoga istraživanja posljedica je njegova vjerna oslanjanja na latinski predložak, zbog čega na mnogim mjestima na kojima u drugim misalima stoji dativ apsolutni u Ko dolazi vremenska rečenica prema latinskoj vremenskoj rečenici: egda obručena bisi mariê osipu prêe neže savkupišê se obretê se imei v črevê odb duha sveta Mt 1,18 (lat. *cum esset desponsata*

mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent inventa est in utero habens de Spiritu Sancto), i pokle sêde pristupiše k nemu uč(e)n(i)ci ego Mt 5,1 (lat. *et cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus*), egda snide i(su)sъ z gori nasledovaše ga narodi mnozi Mt 8,1 (lat. *Cum autem descendisset de monte, secutae sunt eum turbae multae*), egda vnide i(su)sъ v kafarnaumъ pristupi k nemu stotnik⁴⁰⁷ Mt 8,5 (lat. *Cum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum centurio*), egda že spahu č(lovê)ci pride nepriêtelъ nego Mt 13,25 (lat. *cum autem dormirent homines, venit inimicus ejus*), i pokle vzide v korabalъ prêsta vetarъ Mt 14,32 (lat. *Et cum ascendissent in naviculam, cessavit ventus*), i kada poče polagati računъ prikazanъ b(i)si nemu edanъ ki dlžanъ biše 10 tisući talanat Mt 18,24 (lat. *Et cum coepisset rationem ponere, oblatus est ei unus, qui debebat ei decem millia talenta*), doideže idoše kupiti pride zaručnikъ Mt 25,10 (lat. *Dum autem irent emere, venit sponsus*), i egda biše i(su)sъ va bitanii v domu simuna prokaženago pristupi k nemu žena Mt 26,6-7 (lat. *cum autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi, accessit ad eum mulier*), i egda se podoban danъ prigoda stvori irudъ večêru roistva svoego načelnikomъ i tisučnikomъ i poglavicamъ galileiskimъ Mk 6,21 (lat. *Et cum dies opportunus accidisset, Herodes natalis sui coenam fecit principibus, et tribunis, et primis Galilaeae*), i egda izidoše iz korabla abie poznaš(e) ga Mk 6,54 (lat. *Cumque egressi essent de navi, continuo cognoverunt eum*), i pokle vnide v dom učenici ego otaino vprašahu ga Mk 9,28 (lat. *Et cum introisset in domum, discipuli ejus secreto interrogabant eum*), i egda ũže večer bist ... pride osipъ ot aramatie Mk 15,42-43 (lat. *Et cum jam sero esset factum ... venit Joseph ab Arimathaea*), stvoreno že bisi egda erêistvo udržaše zahariê v činu čredi svoee prêdъ bogomъ po obiçaû erêistva ždrebomъ izide da tamêň postaviť bi všadъ v tempalъ g(ospoda)nъ Lk 1,8-9 (lat. *Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suae ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret, ingressus in templum Domini*), egda že slnce zaide vsi iže imeêhu nemočnie različnimi nedugi voêhu e ka i(su)su Lk 4,40 (lat. *Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum*), egda že be dan izšadъ grêdiêše v pusto mesto Lk 4,42 (lat. *Facta autem die egressus ibat in desertum locum*), egda napadahu narodi na i(su)sa sliš(a)li da bi slovo božie i onъ stoêše pri ezêru jênêzaretscêemu Lk 5,1 (lat. *cum turbae irruerunt in eum ut audirent verbum Dei, et ipse stabat secus stagnum Genesareth*), egda shaêše se narodъ mnogi iz gradovъ pospešaše ka i(su)su reče nimъ po pritči Lk 8,4 (lat. *Cum autem turba plurima convenirent, et de civitatibus properarent ad eum, dixit per similitudinem*), i egda govoraše siê sramovahu se vsi supostati ego Lk 13,17 (lat. *Et cum haec diceret, erubescant omnes*

⁴⁰⁷ U ponovljenome čitanju egda že vnide v kafarnaumъ pristupi k nemu stotnikъ.

adversarii ejus), i pokle rastoči vsa bisi gladъ veli v strane onoi Lk 15,14 (lat. *Et postquam omnia consummasset, facta est fames valida in regione illa*), egda že ošče daleče biše vide ga ot(ac)ъ ego Lk 15,20 (lat. *Cum autem adhuc longe esset, vidit illum pater ipsius*), egda grédiêše i(su)sъ vъ erus(o)l(i)mъ prêhoêše posrêde samarie i galilêe Lk 17,11 (lat. *Et factum est, dum iret in Jerusalem, transibat per mediam Samariam et Galilaeam*), i egda vhoêše v niki kaštelъ stretê ga 10 m(u)ži prokaženiъ Lk 17,12 (lat. *Et cum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi*), i stvoreno b(i)si doidêže idehu oceščeni sutъ Lk 17,14 (lat. *Et factum est, dum irent, mundati sunt*), i egda približi se vprosi ga Lk 18,40 (lat. *Et cum appropinquasset, interrogavit illum*), i stvoreno b(i)si doideže razgovarahota se i iskahota meû soboû i s(a)mъ i(su)sъ pribl(i)živ se idêše š nima Lk 24,15 (lat. *Et factum est, dum fabularentur, et secum quaererent: et ipse Jesus appropinquans ibat cum illis*), siê pokle r(e)če edan odъ slugъ tu stoe da po lanitu i(su)su Iv 18,22 (lat. *Haec autem cum dixisset, unus assistens ministrorum dedit alapam Jesu*). U dvama je primjerima riječ o sastavnoj rečenici na mjestu odgovarajućega latinskog sintaktičkog sredstva: *i abie govori š nimi i reče nimъ Mk 6,50* (lat. *Et statim locutus est cum eis, et dixit eis*), *približaš(e) se danъ prazdnikъ opresnakъ emuže govorit se paska i iskahu nač(e)lnici iûdeisci i pisci kako bi i(su)sa ubili Lk 22,1–2* (lat. *Appropinquat autem dies festus azymorum, qui dicitur Pascha: et quaerebant principes sacerdotum, et scribae, quomodo Jesum interficerent*). U jednome je primjeru riječ o glavnoj rečenici: *prigoda se da erêi niki nishoêše temъ putem i vidiv ga mimoide Lk 10,31* (lat. *Accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eadem via: et viso illo praeterivit*).

S druge strane vremenska rečenica nije jedino sintaktičko sredstvo kojim se prevodi latinska vremenska rečenica. Brojni su naime primjeri dativa apsolutnoga koji Kožičić uvodi ondje gdje za to nema uporišta u latinskome predlošku te latinsku vremensku rečenicu prevodi upravo tom participskom konstrukcijom: *večeru že bivšu doide č(lovê)kъ niki bogatъ odъ aramatie osipъ imênemъ Mt 27,57* (lat. *Cum autem sero factum esset, venit quidam homo dives ab Arimathaea, nomine Joseph*), *večeru bivšu biše korabalъ po srede mora Mk 6,47* (lat. *Et cum sero esset, erat navis in medio mari et ipse solus in terra*), i *bivšu i(su)su v betanii v domu simuna prokaženago i vzležeću doide žena⁴⁰⁸ Mk 14,3* (lat. *Et cum esset Bethaniae in domo Simonis leprosi, et recumberet, venit mulier*), *suću petru v dvore doli doide edna ot rabinъ arhieréovihъ Mk 14,66* (lat. *Et cum esset Petrus in atrio deorsum, venit una ex ancillis summi sacerdotis*), *stvoreno že bisi sućimъ nimъ tu ispuniše se dni porodila da bi Lk 2,6* (lat. *Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret*), *govoreću is(u)su k narodom vzdvig*

⁴⁰⁸ Zanimljivo, uporaba se dativa apsolutnoga na ovome mjestu podudara u Vat i Ko, dok u svim ostalim misalima koji su korpusom ovoga istraživanja stoji vremenska rečenica.

*gl(a)sъ žena nika odъ mnoštva reče nemu*⁴⁰⁹ Lk 11,27 (lat. *cum haec diceret: extollens vocem quaedam mulier de turba dixit illi*), *pride mariê magdalena k grobu ošće sučei tmi* Iv 20,1 (lat. *Maria Magdalene venit mane, cum adhuc tenebrae essent*), *več(e)ru suću danъ oni edanъ nedile i dvaremъ zatvorenimъ sućim ... pride isusъ i sta posredê nihъ* Iv 20,19 (lat. *Cum ergo sero esset die illo, una sabbatorum, et fores essent clausae ... venit Jesus, et stetit in medio*). Iako se Kožičić zasigurno služio kojim hrvatskoglagoljskim misalom pri priređivanju svojega, bilo bi pogrešno zaključiti da je samo u primjerima dativa apsolutnoga „prepisivao“ starije rukopise kojima je u osnovi grčki predložak. Njegovo je poznavanje hrvatskostaroslavenske tradicije i oslanjanje na nju nedvojbeno, no tu je tradiciju vjerojatno držao uzorom, a ne predloškom u oblikovanju književnoga jezika kojega bi se slijepo držao. Slično onomu što je činio s dvojinom, koju rabi na mjestima tekstološki inoviranim u odnosu na dotadašnju hrvatskoglagoljsku tradiciju (Ceković – Eterović, 2012), dativ apsolutni rabi na mjestima na kojima u njegovu latinskome predlošku ne postoji jednakovrijedna sintaktička konstrukcija, a katkad i ondje gdje ga drugi hrvatskoglagoljski misali nemaju. To upućuje na njegovu svijest da je dativ apsolutni sintaktička konstrukcija tipična za (hrvatski) staroslavenski jezik i pokazuje dosljednost njegove namjere da ga zadrži i u jeziku svojega misala. Time se ujedno relativizira teza o uporabi te konstrukcije samo u vrijeme njezine „živosti“, dakle do kraja 13. stoljeća, zbog čega nije očekivan u prijevodima iz kasnijega razdoblja (Kovačević – Mihaljević – Sudec, 2010: 375).

U sastavu se dativa apsolutnog može naći i pasivni particip preterita, uz koji obično dolazi i odgovarajući aktivni particip glagola *biti*: *sabranimъ že nimъ bivšimъ reče pilatъ* Mt 27,17 (lat. *Congregatis ergo illis, dixit Pilatus*), *i obš(a)stû vr(i)m(e)ne bivšu êkože godine edne dr(u)gi niki tvrêše* Lk 22,59 (lat. *Et intervallo facto quasi horae unius, alius quidam affirmabat*), *več(e)ru suću danъ oni edanъ nedile i dvaremъ zatvorenimъ sućim ... pride isusъ i sta posredê nihъ* Iv 20,19 (lat. *Cum ergo sero esset die illo, una sabbatorum, et fores essent clausae ... venit Jesus, et stetit in medio*). Gdjekad Kožičić nije vodio računa o vremenskim odnosima, pa za prijevremenost rabi aktivni particip prezenta: *i važganu suću ognû posredê dvora i okolu sedêćimъ nimъ be petarъ posredê nihъ* Lk 22,55 (lat. *Accenso autem igne in medio atrii et circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum*). Rjeđe se pasivni particip rabi samostalno: *sabranimъ že fariseomъ vprosi ihъ i(su)sъ* Mt 22,41 (lat. *Congregatis autem pharisaeis, interrogavit eos Jesus*), *večeru že stvorenu govoritъ g(ospod)ъ vinograda* Mt 20,8 (lat. *Cum sero autem factum esset, dicit dominus vineae procuratori suo*).

⁴⁰⁹ U ponovljenome čitanju *govoreću is(u)su k narodom vzdvigъ glasъ žena nika odъ narova(!) r(e)če nemu*. Zanimljivo je da ni u jednome od ostalih sedam misala ne dolazi dativ apsolutni već vremenska rečenica.

Primjeri u kojima se dativom apsolutnim izriče koje drugo značenje osim vremenskoga znatno su rjeđi. Uzročno značenje potvrđeno je u primjerima *i ne imuču nemu otkudu vrnul bi povelj g(ospod) ego prodati ga i ženu ego i sini i vsa êže imeêše i vrnuti* Mt 18,25 (lat. *Cum autem non haberet unde redderet, jussit eum dominus ejus venundari, et uxorem ejus, et filios, et omnia quae habebat, et reddi*), *kasneču že zaručniku vzdremašê vse i spaše* Mt 25,5 (lat. *Moram autem faciente sponso, dormitaverunt omnes et dormierunt*), *ne imučim nim otkudu vrnuti darova obima* Lk 7,42 (lat. *Non habentibus illis unde redderent, donavit utrisque*). Dopusno značenje izriče se dativom apsolutnim u primjerima *ne naidošê mnogim krivim svedêtelem pristupivšim* Mt 26,60 (lat. *et non invenerunt, cum multi falsi testes accessissent*), *tol(i)kim sučim ne razdri se mriža* Iv 21,11 (lat. *Et cum tanti essent, non est scissum rete*). Pogodbeno značenje nosi participijska konstrukcija u primjeru *sim že biti načinaučim vzrite i vzdignite glavi vaše* Lk 21,28 (lat. *His autem fieri incipientibus, respicite, et levate capita vestra*). Iznimno je rijedak dativ apsolutni kojim se izriče posljedično značenje: *budutъ znamenê v slnci i luni i zvezdah i na zemlahъ tuga êzikomъ postideniê radi zuka mora i valovъ is(a)ssihaučim(!) č(lovê)komъ straha radi i čekaniê êže pridutъ vsemu miru* Lk 21,25–26 (lat. *Et erunt signa in sole, et luna, et stellis, et in terris pressura gentium prae confusione sonitus maris, et fluctuum: arescentibus hominibus prae timore, et exspectatione, quae supervenient universo orbi*).

Naposljetku valja naglasiti da su na mjestu na kojemu bismo očekivali dativ apsolutni posve iznimno ovjerene i apsolutne konstrukcije s drugim padežima. Nominativ apsolutni potvrđen je samo na dvama mjestima: *budučъ narodъ mnogi sa i(su)somъ i ne imeučъ što êli bi sazvanъ učenike svoje reče imъ* Mk 8,1 (lat. *cum turba multa esset, nec haberent quod manducarent, convocatis discipulis, ait illis*), *budučъ azъ vsaki dan s vami v templi i ne prostriste ruce v(a)še na me* Lk 22,53 (lat. *Cum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me*). Značenje je prvoga primjera uzročno, a značenje drugoga lomi se između dopusnoga i suprotnoga. Ti su primjeri vrlo znakoviti jer ponovno potvrđuju Kožičićevu težnju da latinsku rečenicu s finitnim glagolom prevede (hrvatskom) staroslavenskom sintaktičkom konstrukcijom, no njegova je pažnja pritom popustila, stoga je participijsku konstrukciju umjesto u dativ stavio u nominativ. Instrumental apsolutni kao prijevod latinskoga ablativa apsolutnoga potvrđen je tek u jednome primjeru: *tobou že tvorečimъ almužtvo ne znai šuica tvoê što tvoritъ desnica tvoê* Mt 6,3 (lat. *Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua*), čije je značenje pogodbeno. Instrumental apsolutni uobičajeno je prijevodno sredstvo koje su hrvatski glagoljaši, ali ne i isključivo oni, rabili pri prevođenju latinskoga ablativa apsolutnog (Mihaljević, 2006: 223–

224; 2009: 341; Badurina-Stipčević, 2009: 28; Večerka, 1996: 191–192),⁴¹⁰ dok je nominativ apsolutni iznimno rijedak i u kanonskim i u hrvatskoglagoljskim tekstovima, kao i u tekstovima drugih redakcija (Mihaljević, 2009: 341).⁴¹¹

---

⁴¹⁰ Latinski ablativ apsolutni može biti preveden instrumentalom apsolutnim i u češkoj redakciji staroslavenskoga jezika (Konzal, 2012: 198–200).

⁴¹¹ U hrvatskome staroslavenskom jeziku nailazi se posve iznimno i na konstrukcije nastale kontaminacijom apsolutnih padeža: primjerice kombinacija nominativa i instrumentala pronađena je u *Pazinskim fragmentima* (Mihaljević – Vince, 2012: 87), dok je kombinacija dativa i instrumentala zabilježena u hrvatskoglagoljskim ritualnim tekstovima (Tandarić, 1993: 103–104) i inačicama mlađega prijevoda *Slova sv. Tome Akvinskoga* na Tijelovo (Kovačević – Mihaljević – Sudec, 2010: 392). Ni u jednome od osam misala koji su korpusom ovoga istraživanja nije pronađen primjer takvih konstrukcija. One međutim nisu tipične samo za hrvatsku redakciju staroslavenskoga jezika: zabilježene su i u češkostaroslavenskome (Konzal, 2012: 200–201).

3. 4. Predikatni (perifrastični) particip

Particip koji dolazi kao obvezatni konstituent predikata naziva se predikatnim (perifrastičnim) participom (Grković-Mejdžor, 2007: 236). U staroslavenskome jeziku rabi se ponajprije uz finitne oblike glagola *biti*, koji dolazi najčešće u imperfektu (Večerka, 1961: 70–71; 1993: 93–94). Riječ je o participskoj konstrukciji kojom se naglašava durativnost radnje (Večerka, 1961: 82). Takvo je stanje u ovome istraživanju potvrđeno i u sedam hrvatskoglagoljskih misala koji kontinuiraju grčku tradiciju: *bêhu že tu i ženi mnogie izdaleka zreće* Mt 27,55 (grč. Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι), *bê že tu m(a)riê m̃gdalêna i drugaê m(a)riê sêdeči*⁴¹² *prêmo grobu* Mt 27,61 (grč. Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαριὰμ ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου), *bêhu že eteri negoduûce v sebê i glagolûce* Mk 14,4 (grč. ἦσαν δὲ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς), *po vse že d̃ni bêh v' vas uče* v *cr̃k̃vi i ne êste mene* Mk 14,49 (grč. καθ' ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με), *bêhu že tu i ženi mnogie izdaleka zreće* Mk 15,40 (grč. Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι), *i ta bê*⁴¹³ *čae cêsar̃stviê božîê* Mk 15,43 (grč. αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ), *vse množastvo lûdi bê molitvu dêe* ṽnê v *god t̃m̃bêna* Lk 1,10 (grč. πᾶν τὸ πλῆθος ἦν τοῦ λαοῦ προσευχόμενον ἔξω τῆ ὄρα τοῦ θυμιάματος), *i pastiri bêhu v toizde stranê bdeče i strêguče*⁴¹⁴ Lk 2,8 (grč. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῆ αὐτῆ ἀγραυλοῦντες καὶ φυλάσσοντες), *bê osip i mariê mati isusova čudeča se o glagolemih o nem* Lk 2,33 (grč. καὶ ἦν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ), *i bê povinue se ima* Lk 2,51 (grč. καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς), *i bê propovêdae na s̃nmičih galilêiskih*⁴¹⁵ Lk 4,44 (grč. Καὶ ἦν κηρύσσων εἰς τὰς συναγωγὰς τῆς Ἰουδαίας), *i bê narod mnog mitar i inêh iže bêhu s nim vzležeče*⁴¹⁶ Lk 5,29 (grč. καὶ ἦν ὄχλος πολὺς τελωνῶν καὶ ἄλλων οἱ ἦσαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι), *bê isus izgone bês* Lk 11,14 (grč. Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον), *bê že uče na edinom ot̃ s̃nmič v sobotu* Lk 13,10 (grč. Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασιν), *i ti bêhu naziraûce i* Lk 14,1 (grč. αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν), *bêhu približaûce se k̃ isusu mitari i grêšnici* Lk 15,1 (grč. Ἦσαν δὲ αὐτῷ ἐγγίζοντες πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ), *i bê uče vse d̃ni v cr̃k̃vi o cêsar̃stvé boži* Lk 19,47 (grč.

⁴¹² U drugim se misalima iskorištava druga mogućnost postizanja sročnosti: predikat stoji u množini, a tako i particip (*sideče* Hm, *stoeče* Ro, *sêdeče* Nk, *sedêče* Mo, Sm, Pt).

⁴¹³ Iako je oblik *bê* izvorno aoristni, njegovo je značenje imperfekatsko (Kurz, 1969: 143, 148; Damjanović, 2005: 133), zbog čega ga ovdje donosim u okviru primjera s glagolom *biti* u imperfektu.

⁴¹⁴ U Hm *s̃trguče*, u Sm *streguče*.

⁴¹⁵ U Nk, Mo, Sm, Pt dodan je i tekst *i bêsi iz'gone*.

⁴¹⁶ U Hm *sideče*.

Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ), *prězde bo běšeta*⁴¹⁷ *vraždaŭća*⁴¹⁸ *se meždú sobou* Lk 23,12 (grč. προὑπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς αὐτούς), *sié v' vitanii biše ob on pol érdana iděže bē ivan krbste*⁴¹⁹ IV 1,28 (grč. Ταῦτα ἐν Βηθανίᾳ ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν ὁ Ἰωάννης βαπτίζων), *bē eter bole*⁴²⁰ *lazar otb vitanie* IV 11,1 (grč. Ἦν δέ τις ἀσθενῶν, Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας), *běše s nimi petr stoe i grěe*⁴²¹ *se* IV 18,18 (grč. ἦν δὲ καὶ ὁ Πέτρος μετ' αὐτῶν ἐστὼς καὶ θερμαινόμενος), *bē že simun petr stoe i grěe*⁴²² *se* IV 18,25 (grč. Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἐστὼς καὶ θερμαινόμενος). Kako je zamjetno iz primjera, u pravilu je riječ o aktivnome participu prezenta, i to u neodređenome liku, a takvu je uporabu hrvatski staroslavenski jezik naslijedio od najstarijega slavenskoga književnoga jezika (Večerka, 1993: 93–94). S obzirom na obje navedene značajke jedinom je zabilježenom iznimkom *bē že kaēpa daēvbi*⁴²³ *svēt iūdēom* IV 18,14 (grč. ἦν δὲ Καιάφας ὁ συμβουλευσας τοῖς Ἰουδαίοις) naspram *danb* Hm, gdje je riječ o određenome liku aktivnoga participa preterita prvog. Takvo variranje neodređenoga i određenoga lika u staroslavenskome jeziku može biti praćeno i pomakom u značenju (Večerka, 1993: 94–95). Aktivni particip preterita I. u ovoj funkciji zabilježila sam samo u jednome primjeru: *oba zamatorēvša bēsta vb dneih svoih* Lk 1,7 (grč. καὶ ἀμφοτέροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν),⁴²⁴ dok u drugim misalima dolazi bez kopule.

Glagol *biti* može stajati i u aoristu, no uporaba toga glagolskoga oblika rijetko je potvrđena: *bēsta že oba pravbđna prědb bogom hodeća v' vséh zapovēdeh i opravdanih gospodnih bes poroka* Lk 1,6 (grč. ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφοτέροι ἐναντίον τοῦ θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιομασιν τοῦ κυρίου ἄμεμπτοι), *dva ot učeník isusov bēsta*⁴²⁵ *iduća ... vb vas otbstoečiŭ stadi šest i deset ot erusolima* Lk 24,13 (grč. Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ... ἦσαν πορευόμενοι εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίου ἐξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ). Isto vrijedi i za uporabu participa uz futur I. glagola *biti*: *budet sin človečbški séde*⁴²⁶ *o desnuŭ sili božie* Lk 22,69 (grč. ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ) naspram *sēdei* Nk, Mo, Sm, Pt.

⁴¹⁷ U Hm *bihota*, u Nk, Mo, Sm, Pt *bēhota*. Mihaljević navodi da su dvojniski oblici s nastavkom *-hota* tipični za hrvatskoglagoljske kodekse i njihov nastanak tumači kontaminacijom imperfekta i aorista, ali ih s obzirom na to da je uglavnom riječ o trajnim glagolima svrstava u imperfektnu (2008a: 338).

⁴¹⁸ U svim je drugim misalima *vražduŭća*.

⁴¹⁹ U Mo, Pt *krsté*.

⁴²⁰ U Hm, Ro, Mo, Sm, Pt *bolé*.

⁴²¹ U Hm, Mo, Sm, Pt *grie*.

⁴²² U Nk, Mo, Sm, Pt *grie*.

⁴²³ U Mo, Sm, Pt *danbi*.

⁴²⁴ U Ko dolazi pluskvamperfekt: *dlgošla bēhota oba v dneih svoihb* Lk 1,7 (lat. *et ambo processissent in diebus suis*).

⁴²⁵ U Hm *bista*.

⁴²⁶ U Hm *side*, u Ro *sédé*.

Predikatni particip uz glagol *biti* može biti zamijenjen i finitnim glagolskim oblikom, kao u primjerima *korabl' že ũže bē posrédē mora valae se vl'nami* Mt 14,24 (grč. *Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη σταδίου πολλοὺς ἀπὸ τῆς γῆς ἀπεῖχεν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων*) naspram *i valaše se* Hm, dok ni u jednome od mlađih šest misala nema odnosne zamjenice; *bē bo želēe ot mnoga vrēmene vidēti* i Lk 23,8 (grč. *ἦν γὰρ ἐξ ἱκανῶν χρόνων θέλων ἰδεῖν αὐτὸν*) naspram *biše želilь* Hm, *bē želēl* <*žēlelь* Sm> Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *isus bē sēde*⁴²⁷ i *uče* Lk 5,17 (grč. *καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων*) naspram *i(su)sъ sedē i uč(a)še* Sm. Spomenuta su dva mjesta primjer kreativne intervencije hrvatskih glagoljaša u naslijeđeni tekst, što u drugim primjerima može biti potaknuto i željom za usklađivanjem s latinskim predloškom. Tako možemo promatrati predikatni particip *i ta bēsta besēduūca k sebē o vsēh priklūčših se* Lk 24,14 (grč. *καὶ αὐτοὶ ὠμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων*), gdje u usporednim misalima umjesto participske konstrukcije dolazi *govorahota* Hm, odnosno *gl(agola)hota* Nk, Mo, Sm, Pt, pri čemu se u odabiru sintaktičke konstrukcije podudaraju s Ko, koji također ima finitni glagolski oblik – prema latinskome.

Posve iznimno potvrđen je nesročni particip: umjesto oblika za nominativ množine u primjeru *bēhu sēdece parisei i zakonučiteli i narodi* Lk 5,17 (grč. *καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι*) dolazi u Hm oblik *sideci*, koji je moguće trojako tumačiti: može biti riječ o stegnutu obliku određenoga lika, nesročnu participu s nastavkom preuzetim analogijom prema obliku za nominativ jednine ženskoga roda ili sročnu participu s pridjevskim nastavkom *-i* umjesto *-e* (usp. Mihaljević, 2005: 289; Sudec, 2008b: 523).

*

Predikatni particip uz lične oblike glagola *biti* dobro je potvrđen i u Ko, gdje dolazi na mjestu istovjetne latinske konstrukcije. Njegova se uporaba potpuno podudara sa stanjem u staroslavenskome jeziku i ostalih sedam misala koji čine korpus ovoga istraživanja. U gotovo je svim primjerima riječ o imperfektu: *behu že tu m(a)riē magdalena i druga m(a)riē sēdece protivu grobu* Mt 27,61 (lat. *Erant autem ibi Maria Magdalene, et altera Maria, sedentes contra sepulchrum*), *behu že niki neugodne trpece sami v sebe i govorecē* Mk 14,4 (lat. *Erant autem quidam indigne ferentes intra semetipsos, et dicentes*), *vs(a)ki danь pri vasъ bihi v templi uče i ne držaste mē* Mk 14, 49 (lat. *quotidie eram apud vos in templo docens, et non me tenuistis*), *bēhu že tu ženē od dalecē gledaūcē* Mk 15, 40 (lat. *Erant autem et mulieres de longe aspicientes*), *i samъ bē čekae kralevstva božiego* Mk 15,43 (lat. *et ipse erat exspectans regnum Dei*), *bēhota že*

⁴²⁷ U Hm *side*.

oba pravdena pred g(ospode)мъ hodeća va vsehъ zapove[dehъ] i opravdanъih g(ospod)nihъ bezъ tužbe Lk 1,6 (lat. *Erant autem justi ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis et justificationibus Domini sine querela*), i pastiri behu v strani toi bdeće i strguće Lk 2,8 (lat. *Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes*), bēhota osipъ i mariē mati i(su)sova čudeća se o sēhъ ēže govorahu se odъ nego Lk 2,33 (lat. *Et erat pater ejus et mater mirantes super his quae dicebantur de illo*), i biše propovēdae na sanmiščihъ galileiskihъ Lk 4,44 (lat. *Et erat praedicans in synagogis Galilaeae*), bēhu farisei sedēće i zakona učiteli Lk 5,17 (lat. *Et erant pharisaei sedentes, et legis doctores*), bēše i(su)sъ izgone besъ Lk 11,14 (lat. *Et erat ejiciens daemonium*), bēše že uče v sanmiščihъ nihъ v sobotahъ Lk 13,10 (lat. *Erat autem docens in synagoga eorum sabbatis*), bēhu pristupaūće ka i(su)su trgovci i grēšnici Lk 15,1 (lat. *Erant autem appropinquantes ei publicani, et peccatores*), i be uče vse dni v templi Lk 19,47 (lat. *Et erat docens quotidie in templo*), bē bo želēe odъ mnogogo vrimenē viditi ga Lk 23,8 (lat. *Erat enim cupiens ex multo tempore videre eum*), siē v bitanii stvorena sutъ prekъ iordana ideže biše ivanъ krćae Iv 1,28 (lat. *Haec in Bethania facta sunt trans Jordanem, ubi erat Joannes baptizans*), bēše lazary niki bole odъ betanie Iv 11,1 (lat. *Erat autem quidem languens Lazarus a Bethania*), bē že š nimi i petarъ stoe i grie sē Iv 18,18 (lat. *erat autem cum eis et Petrus stans, et calefaciens se*), bē že simunъ petarъ stoe i grie sē Iv 18,25 (lat. *Erat autem Simon Petrus stans, et calefaciens se*). Jedinim je zabilježenim izuzetkom primjer *budetъ sinъ božyi* sedē o desnuū kreposti božie Lk 22,69 (lat. *erit Filius hominis sedens a dextris virtutis Dei*), u kojemu particip dolazi uz futur I. glagola biti.

Kožičić načelno rabi particip u neodređenome liku, a određeni je lik ovjeren samo u jednome primjeru: *i bē narod mnogi trgovacъ i inihъ ki š nimi bēhu* vzležēćei Lk 5,29 (lat. *et erat turba multa publicanorum, et aliorum qui cum illis erant discumbentes*). Vidljivo je dakle da se i u čestotnosti dvaju likova podudara s kanonskim tekstovima i prethodnim hrvatskoglagoljskim misalima. Odabir neodređenoga lika još je zanimljiviji usporedi li se s prijevodom *Biblije* Bartola Kašića, u kojemu je situacija upravo suprotna: znatno prevladava određeni lik, a neodređeni se javlja tek sporadično (Vrtić, 2009a: 315–316).

Particip u primjeru *vse množastvo plka biše* m(o)leć sē vane v godinu tamēna Lk 1,10 (lat. *et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi*) ukazuje na kontaminaciju oblika za nominativ jednine muškoga roda sufiksom *-eć-*, koji je preuzet analogijom prema obliku za nominativ jednine ženskoga roda.

Kada u latinskome predlošku dolazi koja druga sintaktička konstrukcija, predikatni particip ne nalazi se ni u Ko: *korabal že posredē mora vlne prēmitahu* Mt 14,24 (lat. *navicula autem in medio mari jactabatur fluctibus*), i bē podložanъ nima Lk 2,51 (lat. *et erat subditus*

illis), i oni strzihu na nъ Lk 14,1 (lat. et ipsi observabant eum), dva odъ učenikъ i(su)sovihъ idehu ta danъ v kaštelъ iže běše v dalečini stadii 60 od erus(o)l(i)ma Lk 24,13 (lat. Et ecce duo ex illis ibant ipsa die in castellum, quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Jerusalem), i ta govorahota meû soboû odъ vsihъ onihъ êže zgodala se behu Lk 24,14 (lat. Et ipsi loquebantur ad invicem de his omnibus quae acciderant), běše že kaêfa ki svetъ dalъ biše iûdeomъ Iv 18,14 (lat. Erat autem Caiphas, qui consilium dederat Judaeis). Katkad umjesto participa imenski dio predikata čini imenica i u latinskome i u Ko: nepriêtela bo bêhota prêe meû soboû Lk 23,12 (lat. nam antea inimici erant ad invicem).

3. 5. Particip u funkciji sekundarnoga predikata

Particip u funkciji sekundarnoga predikata najčešće je sintaktički sinonim odgovarajućoj subordiniranoj rečenici adverbijalnoga značenja, a riječ je o tautosubjektivnoj participskoj konstrukciji koja je povezana s glavnim predikatom, iskazanim finitnim glagolskim oblikom, u funkciji njegova predikatnoga proširka (Večerka, 1996: 199–200). Drugim riječima, njom se iskazuje popratna, manje važna radnja, odnosno pobliže označuju „kulise“ glavne radnje označene predikatom glavne rečenice (Večerka, 1996: 213–214). Budući da se aktivnim participom prezenta iskazuje istovremenost s radnjom predikata, konstrukcija s tim participom u sastavu obično označava popratne okolnosti općenito, dok je značenje konstrukcija s aktivnim participom preterita I. vrlo blisko vremenskomu određenju zbog činjenice da se njime obično izražava prijevremenost u odnosu na predikatsku radnju (Večerka, 1996: 213–214). Particip u funkciji sekundarnoga predikata obično se naziva gerundom.⁴²⁸

Zbog bliskih semantičko-funkcionalnih obilježja participa u toj funkciji i rečenice s finitnim glagolskim oblikom već u staroslavenskome jeziku brojna su variranja tih dvaju sintaktičkih sredstava, i to istovremeno u odnosu staroslavenskoga teksta prema grčkome predlošku (uporaba staroslavenske rečenice s finitnim glagolom na mjestu grčkoga participa ili staroslavenskoga participa na mjestu grčke rečenice s finitnim glagolom) i među pojedinačnim kanonskim spomenicima (Večerka, 1996: 202–204). Particip u funkciji sekundarnoga predikata u staroslavenskome jeziku dolazi u neodređenome liku, a u grčkome su jeziku participi na tim mjestima u pravilu bez člana, dok se s članom pojavljuju vrlo rijetko u predlošku (Večerka, 1961: 141–142).

Vrijedi odmah istaknuti da je u svih osam hrvatskoglagoljskih misala koji su bili korpusom ovoga istraživanja upravo uz participe u ovoj funkciji zasvjedočen najveći broj nesročnih participa, odnosno češća pojava nastavka *-ĉ* u N jd. m. r. aktivnoga participa prezenta. Njegova pojava nije uvjetovana eventualnom pripadnošću misala određenoj skupini liturgijskih kodeksa jer se javlja i u onima sjeverne i u onima južne skupine, a nije povezana

---

⁴²⁸ Premda se njezino određenje odnosi na suvremeni (srpskohrvatski) jezik, vrijedno je ovdje navesti definiciju gerunda koju je ponudila Milka Ivić, određivši ga kao „glagol iskazan bez ličnog nastavka čiju radnju govorno lice povezuje sa radnjom rečeničnog predikata u jedinstvenu događajnu celinu“, pri čemu „[p]ovezujući dve radnje po principu simultanosti njihovog vršenja u jedinstvenu događajnu celinu, govorno lice postupa ovako: jednu od njih, upotrebom ličnog glagolskog oblika, proglašava za događaj koji se ima u vidu, a drugu, upotrebom priloga vremena sadašnjeg, prikazuje kao specifičnu okolnost koja, na svojevrstan način, upotpunjuje predstavu o datom događaju.“ (1983: 155, 159). Sintaktička organizacija bila bi tako posljedica psiholoških razloga, odnosno načina na koji govornik zamišlja kompleksan događaj, dajući uvijek jednoj radnji prednost pred drugom. Opisana situacija ne vrijedi međutim i za drugi tip gerunda jer se glagolskim prilogom prošlim obično označava „odnos prethođenja u vremenu“ (1983: 162).

ni s pretpostavljenim razdobljem nastanka pojedinoga misala. Ipak, može se zamijetiti da češće dolazi u Sm među sedam misala koji tradiraju grčki predložak, kao i to da se samo u Ko oblik N jd. m. r. može pojaviti i kada je riječ o ženskom rodu, dok u ostalim misalima takvu mogućnost u istraženoj korpusu nisam uočila.

Ako particip u funkciji sekundarnoga predikata ima vremensko značenje, obično se aktivnim participom prezenta označuje radnja istovremena radnji predikata, a aktivnim participom preterita I. radnja prijevremena u odnosu na radnju predikata. Aktivni particip prezenta u tome slučaju najčešće kondenzira vremensku rečenicu s veznikom „dok“ ili s veznikom „kad“ pri izricanju nesvršene ili iterativne radnje: *hode isus pri mori galilêiscêem vidê dva brata simuna naricaemago petra i andrêe brata ego* Mt 4,18 (grč. Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας εἶδεν δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ), *ishode isus otъ galilêe vide človêka na mitnici sêdeca imenem matêe* Mt 9,9 (grč. παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Μαθθαῖον λεγόμενον), *eda kako vstrgaúce plêveli vstr'gnete kurpo s nimi i rъšenicu* Mt 13,29 (grč. μή ποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον), *vshode*⁴²⁹ *isus v erusolim poêt sь sobou oba na desete učenika svoe* Mt 20,17 (grč. Μέλλον δὲ ἀναβαίνειν Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα παρέλαβεν τοὺς δώδεκα μαθητὰς), *človêk eter otъhode na stranu dalečnuú prizva rabi svoe i prêda im imênie svoe* Mt 25,14 (grč. ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσεν τοὺς ἰδίους δούλους καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ), *ishodece že obrêtu č(lovê)ka kurinêiska imenem' simuna* Mt 27,32 (grč. Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον ὀνόματι Σίμωνα), *ishodece otъ grada togo i prah otъ nog vaših otъresête* Lk 9,5 (grč. ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάσσετε), *glagolaše že i k zvanim pritcu vnimae kako prêd'sêdaniê izbirahu glagole k nim* Lk 14,7 (grč. Ἔλεγεν δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς), *stezaeta se meždú sobou iduca* Lk 24,17 (grč. ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες), *zvaše že uče v crъkъni isus glagole*⁴³⁰ Iv 7,28 (grč. Ἐκραζεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς καὶ λέγων), *sie glagoli glagola isus ... uče v crъkъni* Iv 8,20 (grč. Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ... διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ), *mimogredi*⁴³¹ *isus vidê človêka slêpa otъ roždeniê ego* Iv 9,1 (grč. Καὶ παράγων εἶδεν ἄνθρωπον

⁴²⁹ U drugim je misalima *vhode*. U ponovljenome čitanju tekst je svugdje osim u Vat i Hm skraćen: *poêt' sa <om. Ro, Mo, Sm, Pt> sobou <i(su)sъ Ro, Mo, Sm, Pt> oba na destе uč(e)n(i)ka <učenikъ Sm> svoe <svoihъ Sm> Nk, Ro, Mo, Sm, Pt*.

⁴³⁰ U Mo, Sm, Pt drugi je particip uveden veznikom *i*.

⁴³¹ U Mo, Sm, Pt *mimogrede*.

τυφλὸν ἐκ γενετῆς), *se glagolah vam u vas prébivae*⁴³² Iv 14,25 (grč. Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων).

Aktivnim participiom preterita I. obično se kondenzira vremenska rečenica s veznikom „kad“ ili „nakon što“, ali pri označavanju svršene radnje: *slišav že irud césar smete se* Mt 2,3 (grč. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη), *iděše préd nimi dondeže prišbdši sta svr'hu iděže bé otroče* Mt 2,9 (grč. προῆγεν αὐτούς, ἕως ἐλθὼν ἐστάθη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον), *slišav že éko arhel césarъstvuet vъ iúděi ... uboě se tamo iti* Mt 2,22 (grč. ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει τῆς Ἰουδαίας ... ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν), *věst že priem*⁴³³ vъ sně otide v strani galilěiskie Mt 2,22 (grč. χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας), *i prěš'd*⁴³⁴ otъ tuda uzrě ina dva brata Mt 4,21 (grč. Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς), *slišav že isus divi se* Mt 8,10 (grč. ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασεν), *viděv*⁴³⁵ že isus vėru ih reče oslablenomu Mt 9,2 (grč. καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν εἶπεν τῷ παραλυτικῷ), *i viděv*⁴³⁶ isus pomišleniě ih reče im Mt 9,4 (grč. καὶ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν εἶπεν), *i viděvše parisěi glagolahu kъ učeníkom ego* Mt 9,11 (grč. καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ), *isus že slišav e reče im* Mt 9,12 (grč. ὁ δὲ ἀκούσας εἶπεν), *i otъruc*⁴³⁷ narodi izide na goru edin pomoliti se Mt 14,23 (grč. καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν προσεύξασθαι), *i viděvše*⁴³⁸ i po moru hodeč smetoše se glagolúče Mt 14,26 (grč. οἱ δὲ μαθηταὶ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατοῦντα ἐταράχθησαν λέγοντες), *i slišavše i učeníci radu nic* Mt 17,6 (grč. καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσαν ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν), *priemše že rьptahu na gospoda domu glagolúče* Mt 20,11 (grč. καὶ ἔλαβον τὸ ἀνὰ δηνάριον καὶ αὐτοί. λαβόντες), *i slišavše deset negodovaše o oboú bratu* Mt 20,24 (grč. καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν), *dělateli že viděvše*⁴³⁹ sina ego rěše Mt 21,38 (grč. οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱὸν εἶπον), *viděvše*⁴⁴⁰ že uč(e)n(i)ci negodovaše Mt 26,8 (grč. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ ἠγανάκτησαν), *vspěvše*⁴⁴¹ izidu v goru elion'skuú Mt 26,30 (grč. Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν), *i vkus' ne hotě piti* Mt 27,34 (grč. καὶ γευσάμενος οὐκ ἠθέλησεν πιεῖν), *viděvše*⁴⁴² i pokloniše se emu Mt 28,17 (grč. καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν), *slišavše že sie učeníci ego pridoše i vzeše tělo ego* Mk 6,29 (grč. καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθαν καὶ

⁴³² U Hm, Sm *prebivae*.

⁴³³ U Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *priěmъ*. U Hm je participski oblik nesročan: *priěm'se*.

⁴³⁴ U Hm *prišadъ*, u Ro *prešad'*.

⁴³⁵ U Hm *vidivъ*.

⁴³⁶ U Hm *vidivъ*.

⁴³⁷ U Hm *otrustivъ*.

⁴³⁸ U Hm *vidiv'se*.

⁴³⁹ U Hm *vidiv'se*, u Sm *viděvšei*.

⁴⁴⁰ U Mo, Sm, Pt *videvše*.

⁴⁴¹ U Hm, Nk, Sm *spiv'se*, u Ro, Mo, Pt *vspivše*.

⁴⁴² U Hm *vidiv'se*.

ἦραν τὸ πτώμα αὐτοῦ), vidénše⁴⁴³ *i ro moru hodeč mněše* Mk 6,49 (grč. οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατοῦντα ἔδοξαν), izšbd isus *otъ préděl tur'skih pride ro sidonê na moré galiléiskoe* Mk 7,31 (grč. πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὀρίων Τύρου ἦλθεν διὰ Σιδῶνος εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας), *i rěsn rekše izidu v goru elion'skuú* Mk 14,26 (grč. Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν), *se rek izide vьn* Mk 14,68 (grč. καὶ ἐξῆλθεν ἔξω), *i vzrénše*⁴⁴⁴ *viděše*⁴⁴⁵ *éko otъvalen bé kamen* Mk 16,4 (grč. καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀνακεκύλισται ὁ λίθος), *i vlězše*⁴⁴⁶ *v grob viděše únošu sédeča o desnui* Mk 16,5 (grč. καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιούτοις), vidénše⁴⁴⁷ *že skazaše o glagolé glagolanéem im o otročeti sem* Lk 2,17 (grč. ἰδόντες δὲ ἐγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου), *i vidénša*⁴⁴⁸ *divista se* Lk 2,48 (grč. καὶ ἰδόντες αὐτὸν ἐξεπλάγησαν), *i se stvor'še obvěše množstvo rib mnogo* Lk 5,6 (grč. καὶ τοῦτο ποιήσαντες συνέκλεισαν πλῆθος ἰχθύων πολὺ), *eže vidén*⁴⁴⁹ *simun petr pripade kь kolěnomu isusonoma glagole* Lk 5,8 (grč. ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσεν τοῖς γόνασιν Ἰησοῦ λέγων), *i vidén*⁴⁵⁰ *i milosr'dona i* Lk 10,33 (grč. καὶ ἰδὼν ἐσπλαγχνίσθη), *on že vidén*⁴⁵¹ *pomišlenié ih reče im* Lk 11,17 (grč. αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα εἶπεν αὐτοῖς), *i vzvrac*⁴⁵² *se rab ponvédé sié gosrodu svoemu* Lk 14,21 (grč. καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἀπήγγειλεν τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα), *molitvu poslav molit se o miré* Lk 14,32 (grč. πρεσβείαν ἀποστείλας ἐρωτᾷ πρὸς εἰρήνην), *i prišbd v dom svoi sьzivaet drugi i susédi svoe glagole im* Lk 15,6 (grč. καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον συνακαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς), *i obrětši sьzivaet drugi i susédi svoe glagolúci* Lk 15,9 (grč. καὶ εὐροῦσα συνακαλεῖ τὰς φίλας καὶ γείτονας λέγουσα), *vьzved*⁴⁵³ *že oči svoi sui v mukah uzrě anraama* Lk 16,23 (grč. ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὄρᾳ Ἀβραάμ), vidénše *i vsi rьptahu glagolúče* Lk 19,7 (grč. καὶ ἰδόντες πάντες διεγόγγυζον λέγοντες), *i všbd v crьkьn načet izgoniti prodaúče i kupiúče v nei glagole*⁴⁵⁴ *im* Lk 19,45 (grč. Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας, λέγων αὐτοῖς), *oni že slišanše vzradonaše se* Lk 22,5 (grč. καὶ ἐχάρησαν), *i vstav ot molitvi pride kь učeníkom svoim i obrěte e speče ot pečali* Lk 22,45 (grč. καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς εὗρεν κοιμωμένους αὐτοὺς

⁴⁴³ U Hm *vidiv'se*, u Mo, Sm, Pt *videvše*.

⁴⁴⁴ U Hm *v'zrivše*, u Nk, Mo, Sm, Pt *zrěvše*.

⁴⁴⁵ U Ro *vidénše*.

⁴⁴⁶ U Hm *vlizše*.

⁴⁴⁷ U Hm particip *dolazi* u određenome liku: *vidén'sei*.

⁴⁴⁸ U Hm *vidiv'sa*.

⁴⁴⁹ U Hm *vidiv'*.

⁴⁵⁰ U Hm *vidiv'*.

⁴⁵¹ U Hm *vidivь*.

⁴⁵² U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *vrac'*.

⁴⁵³ U drugim je misalima *vzdvigь*.

⁴⁵⁴ U Hm ispred ovoga participa *dolazi* veznik *i*.

ἀπὸ τῆς λύπης), *viděvše že iže béhu o nem bivaemoe rěše emu* Lk 22,49 (grč. ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον εἶπαν), *pilat že slišav galilēu vprosi* Lk 23,6 (grč. Πειλᾶτος δὲ ἀκούσας ἐπηρώτησεν), *irud že viděv⁴⁵⁵ isusa rad bistv zélo* Lk 23,8 (grč. Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν ἐχάρη λίαν), *i priš'dše na mēsto naricaemoe kranievo raspeše i tu* Lk 23,33 (grč. Καὶ ὅτε ἦλθαν ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν), *i se rek izdšše* Lk 23,46 (grč. τοῦτο δὲ εἰπὼν ἐξέπνευσεν), *viděv⁴⁵⁶ že sьtnik bivšee proslavi boga glagole* Lk 23,47 (grč. Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατοντάρχης τὸ γεγόμενον ἐδόξαζεν τὸν θεὸν λέγων), *i sьnm obit e plačēniceū* Lk 23,53 (grč. καὶ καθελὼν ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι), *se rek pokaza im rucē i nozē svoi⁴⁵⁷* Lk 24,40 (grč. τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας), *hvalu vьzdan razdaē⁴⁵⁸ vzležečim* Iv 6,11 (grč. καὶ εὐχαριστήσας διέδωκεν τοῖς ἀνακειμένοις), *i se rek sam osta v galilēi* Iv 7,9 (grč. ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ), *i sēd⁴⁵⁹ učaše e* Iv 8,2 (grč. καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς), *i se rek plínu na zemlú* Iv 9,6 (grč. ταῦτα εἰπὼν ἔπτυσεν χαμαί), *slišav že isus reče* Iv 11,4 (grč. ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν), *i se rekši ide i vьzva mariú sestru svoú* Iv 11,28 (grč. καὶ τοῦτο εἰποῦσα ἀπῆλθεν καὶ ἐφώνησεν Μαριὰμ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς), *viděvši i pripade k nogama ego* Iv 11,32 (grč. ἰδοῦσα αὐτὸν ἔπεσεν αὐτοῦ πρὸς τοὺς πόδας), *i se rek⁴⁶⁰ vьbri glasom veliem* Iv 11,43 (grč. καὶ ταῦτα εἰπὼν φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασεν), *mnozi že oь iúdēi prišd'sih k martē i marii viděvše⁴⁶¹ eže stvori isus vērōnaše va n* Iv 11,45 (grč. Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων, οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαριὰμ καὶ θεασάμενοι ὃ ἐποίησεν, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν), *i se rek⁴⁶² izide paki k iúdēomь* Iv 18,39 (grč. Καὶ τοῦτο εἰπὼν πάλιν ἐξῆλθεν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους), *pilat že slišav ta slovesa izvede vьn isusa* Iv 19,13 (grč. Ὁ οὖν Πειλᾶτος ἀκούσας τῶν λόγων τούτων ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν), *i prinič vidē rizi ležeče* Iv 20,5 (grč. καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια), *se rekši obrati se v'spet* Iv 20,14 (grč. ταῦτα εἰποῦσα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω), *ona že obračēši se glagola emu* Iv 20,16 (grč. στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ), *se rek pokaza im rucē i nozē i rebra svoē* Iv 20,20 (grč. τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῖς), *vzradovaše že se učenicí viděvše gospoda* Iv 20,20 (grč. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν κύριον), *se rek dunu na ne* Iv 20,22 (grč. τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησεν), *se ūže treticeū ēni se isus učēnikom svoim vstav ot mr'tvih* Iv 21,14 (grč. Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν), *i obrač se petr vidē učēnika togo* Iv 21,20 (grč. Ἐπιστραφεὶς ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν). Uz particip prijelaznih glagola, među kojima su najbrojniji percerpcijski (npr. *slišati*, *viděti*), ne

⁴⁵⁵ U Hm *vidivь*.

⁴⁵⁶ U Hm *vidiv*.

⁴⁵⁷ U Hm na kraju se nalazi dodatni particip: *govore*.

⁴⁵⁸ U Nk, Mo, Pt *prělomi i razdēli*.

⁴⁵⁹ U Hm, Nk, Ro *sedь*.

⁴⁶⁰ U Sm *rěkь*.

⁴⁶¹ U Hm *vidiv'se*.

⁴⁶² U Hm *govorivь*.

mora uvijek doći i direktni objekt, kako je vidljivo iz navedenih primjera. Prijevremenost se aktivnim participom preterita I. označuje i participskom konstrukcijom *vstavъ ot mr'tvihъ*, koja je samo u Ro dodana na kraju *varaet vi v galilēi* Mt 28,7 (grč. *προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν*).

Katkad se ne podudara tip participa zastupljen u sedam istraženih misala, što može biti i posljedica različite interpretacije vremenskih odnosa. Na mjestu na kojem bismo zbog izricanja prijevremenosti očekivali aktivni particip preterita I. može se naći i aktivni particip prezenta: *vidēvše*⁴⁶³ *že zvězdu vzradovaše se* Mt 2,10 (grč. *ιδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα*) naspram *videće* Mo, Sm, Pt; *i vs'dše v hraminu obrētu otroče s marieú materiú ego* Mt 2,11 (grč. *καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ*) naspram *vhodeće* Ro; *smete se zaharié vide*⁴⁶⁴ *i* Lk 1,12 (grč. *ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδὼν*) naspram *vidiv'* Hm; *mnozi vérovaše vъ ime ego videće*⁴⁶⁵ *znamenié ego* Iv 2,23 (grč. *πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα*) naspram *vidēv'se* Nk, Mo, Pt, odnosno *vidēvši* Sm. Nepodudarnost u tipu zastupljenoga participa otvara gdjekad i mogućnost različite interpretacije njegove funkcije, kako je primjerice u *i napl'niše se vsi érosti na sьn'miči sie slišeće* Lk 4,28 (grč. *καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ ἀκούοντες ταῦτα*), gdje se particip može shvatiti ili kao sekundarni predikat kojim se označuje vremensko značenje, a za prijevremenost dolazi aktivni particip prezenta, ili pak kao atributni.

Primjeri u kojima prema finitnome glagolskome obliku u Vat dolazi particip u šest mlađih misala rijetki su, no ipak potvrđeni: *pride vъ vit'pagiú k gorê elion'scēi tьgda posla dva učenika svoé glagole ima* Mt 21,1-2 (grč. *Καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγή εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τότε Ἰησοῦς ἀπέστειλεν δύο μαθητὰς λέγων αὐτοῖς*) naspram *prišadъ* Nk, Mo, Sm, Pt; *i slišaše okr'st živučei i užiki ee êko vzveličil est gospod milost svoú s neú i radovahu se s neú* Lk 1,58 (grč. *καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνεν Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς, καὶ συνέχαιρον αὐτῇ*) naspram *slišan'se* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *egda propeše isusa priéše rizi ego* Iv 19,23 (grč. *Οἱ οὖν στρατιῶται ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ*) naspram *propanše* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, dok u Hm dolazi finitni glagol bez vremenskoga, a ni sastavnoga veznika, kojim bi bio povezan s predikatom glavne rečenice.

Češće nailazimo na mjesta u kojima je na mjestu participu u Vat finitni glagolski oblik u ostalim misalima, koji ne mora biti uvijek dio vremenske rečenice: *i pristupl' iskusitel reče*

⁴⁶³ U Hm *vidiv'se*, u Mo, Sm, Pt *videće*.

⁴⁶⁴ U Mo, Sm, Pt *vidé*.

⁴⁶⁵ U Ro *viduće*.

emu Mt 4,3 (grč. *Καὶ προσελθὼν ὁ πειράζων εἶπεν αὐτῷ*) naspram *pristupi* Mo, Sm, Pt; *pristuplšei*⁴⁶⁶ *vzbudiše i glagolúče* Mt 8,25 (grč. *προσελθόντες ἤγειραν αὐτὸν λέγοντες*) naspram *pristupiše* Hm; *vš'd že césar viděti vzležečih vidě tu čloněka ne oblěčena vь oděnie bračnoe* Mt 22,11 (grč. *εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἐνδυμα γάμου*) naspram *i vnide* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i viděv isus stěcuč se narod zaprěti duhu nečistomu glagole emu* Mk 9,25 (grč. *ιδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος ἐπετίμησεν τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ λέγων αὐτῷ*) naspram *i vidi* Hm; *i blagoslov!* *prělomi i da im i reče* Mk 14,22 (grč. *εὐλογήσας ἔκλασεν καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς καὶ εἶπεν*) naspram *i bl(agoslo)vi* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, a uveden je na kraju umjesto finitnoga glagola particip *reki* Nk, Mo, Sm, Pt, *gl(agol)e* Ro; *eteri že otь stoečih tu slišav'se glagolahu* Mk 15,35 (grč. *καὶ τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες ἔλεγον*) naspram *sliš(a)še* Mo, Pt; *on že na kogoždo ih rucě vzlagaе cělaše e* Lk 4,40 (grč. *ὁ δὲ ἐνὶ ἐκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιτιθεὶς ἐθεράπευεν αὐτούς*) naspram *vzlašaše* Ro; *razuměv êko ot oblasti irudovi est posla i kь irudu* Lk 23,7 (grč. *ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδη*) naspram *razumi* Hm, odnosno *razumě* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *obrač že se isus i viděv ê po sebě iduča glagola ima* Iv 1,38 (grč. *στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας λέγει αὐτοῖς*) naspram *i obrač se i(su)sь vidě* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *mněvši êko vr'togradarin est glagola emu* Iv 20,15 (grč. *ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρὸς ἐστὶν λέγει αὐτῷ*) naspram *i gl(agol)a* Nk, Ro, odnosno *i reče* Mo, Sm, Pt, a u svim drugim misalima umjesto participa dolazi finitni glagol; *isus že viděv mater svoi i učenika egože lúblaše stoeča glagola materê svoei* Iv 19,26 (grč. *Ἰησοῦς οὖν ιδὼν τὴν μητέρα καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα λέγει τῇ μητρί*) naspram *vidě*⁴⁶⁷ Hm.

Ipak, običnije su zamjene participa u funkciji sekundarnoga predikata kojim se označuje vremensko značenje zavisnom vremenskom rečenicom: *načьn pogrezati vz'pi glagole* Mt 14,30 (grč. *ἀρζάμενος καταποντίζεσθαι ἔκραζεν λέγων*) naspram *egda načety* Hm, Ro, odnosno *egda <kada Sm> nače* Nk, Mo, Sm, Pt; *i prěš'd'še*⁴⁶⁸ *pridoše k zemli jēnisar'tscē* Mk 6,53 (grč. *Καὶ διαπεράσαντες ἐπὶ τὴν γῆν ἦλθον εἰς Γεννησαρὲτ*) naspram *i egda <kada Sm> pristaše* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *ona že slišavši smete se o slovesi ego* Lk 1,29 (grč. *ἡ δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ διεταράχθη*) naspram *egda sliša* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *prišьd obrečety i rometeny i ukrašeny* Lk 11,25 (grč. *καὶ ἐλθὼν εὕρισκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον*) naspram *egda pridety* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i slišav narod mimohodeč vprašaše* Lk 18,36 (grč.

⁴⁶⁶ U drugim je misalima particip u neodređenome liku: *pristuplše* Nk, Pt, *pristupalše* Ro, Mo, Sm.

⁴⁶⁷ U ponovljenome čitanju particip dolazi i u Hm (*vidivь*).

⁴⁶⁸ U Ro *prišadše*.

ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου ἐπυνθάνετο τί εἶη τοῦτο) naspram *kada* <egda Nk, Mo, Sm, Pt> *sliša* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *sa slišav êko isus pride ot iúdêe v galiléu ide k nemu* ^{IV 4,47} (grč. οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἦκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπῆλθεν πρὸς αὐτὸν) naspram *sliša* Hm; *sego vidêv*⁴⁶⁹ *isus ležeča i razumêv êko mnoga lêta ûže imat reče emu* ^{IV 5,6} (grč. τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ) naspram *egda vidê* Nk, Mo, Sm, Pt, a umjesto drugoga participa u svim misalima dolazi aoristni oblik *razumi* Hm, odnosno *razumê* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt uz veznik ispred drugoga finitnoga glagola; *vidêvše*⁴⁷⁰ *znamenie eže stvori isus glagolahu* ^{IV 6,14} (grč. Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ἃ ἐποίησεν σημεῖα ἔλεγον) naspram *egda vidêše* Nk, Mo, Sm, Pt; *ona že slišavši vsta skoro* ^{IV 11,29} (grč. ἐκείνη δὲ ὡς ἤκουσεν ἠγέρθη ταχὺ) naspram *egda sliša* Nk, Mo, Sm, Pt; *iúdei že sučeí s neú v domu i utêšauče ú vidêvše*⁴⁷¹ *mariú êko vsta skoro i izide po nei idoše glagolúče* ^{IV 11,31} (grč. οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν Μαριὰμ ὅτι ταχέως ἀνέστη καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ δόξαντες) naspram *egda vidêše* Nk, Mo, Sm, Pt; *isus že vidêv*⁴⁷² *ú plaču se i iúdêe priš'dšee s neú plaču se zaprêti duhu* ^{IV 11,33} (grč. Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν ἑαυτὸν) naspram *egda vidi* <*vidê* Mo, Pt> Nk, Mo, Pt.

Sporadično se particip zamjenjuje drugom konstrukcijom, kako je primjerice u *poslušae ego mnoga tvoraše i v slast ego poslušae* ^{Mk 6,20} (grč. ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἠπόρει, καὶ ἠδέως αὐτοῦ ἤκουεν) naspram *v posluh ego ...* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt.

Kada dolazi u funkciji neobvezatnoga predikatnog proširka, participom u funkciji sekundarnoga predikata poblize se dopunjuju okolnosti vršenja predikatske radnje u širem smislu: *da ne êviši se človekom poste se* ^{Mt 6,18} (grč. ὅπως μὴ φανῆς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων), *pristupi k nemu sьtnik mole i i glagole* ^{Mt 8,5} (grč. προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων), *sedete i vi na dvoú na deset prêstolu sudeče obêma na desete kolênoma izrailevoma* ^{Mt 19,28} (grč. καθήσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραήλ), *pristupi k nemu mati ... klanaúci se emu i proseči*⁴⁷³ *nêčeso* ^{Mt 20,20} (grč. Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ ... προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι ἀπ' αὐτοῦ), *césar tvoi pride tebé krotьk sêde*⁴⁷⁴ *na oslici i žrêbci* ^{Mt 21,5} (grč. ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι πραῦς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ ἐπὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου), *blažen rab ta egože priš'd gospod ego obrečēt tako*

⁴⁶⁹ U Hm *vidivъ*.

⁴⁷⁰ U Hm *vidiv'se*.

⁴⁷¹ U Hm *vidiv'si*.

⁴⁷² U Hm *vidiv'*.

⁴⁷³ U Hm *prosi*.

⁴⁷⁴ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *side*.

tvoreća Mt 24,46 (grč. μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὐρήσει οὕτως ποιῶντα), *pristupi k nemu žena imučí alvastru mura mnogocén'nago* Mt 26,7 (grč. προσήλθεν αὐτῷ γυνή ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου βαρυτίμου), *i skr'beće zélo načese g(lago)lati kždo ihb* Mt 26,22 (grč. καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ εἰς ἕκαστος), *po vse že d(b)ni vь vasъ sêdêh' uče* v *cr(b)k(b)vi* Mt 26,55 (grč. καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ ἐκαθεζόμεν διδάσκων), *pride k nemu žena imučí alvastru masti* Mk 14,3 (grč. ἦλθεν γυνή ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου), *i vьzvratíše se pastiri hvaleče i blagosloveče*⁴⁷⁵ *gospada* Lk 2,20 (grč. καὶ ὑπέστρεψαν οἱ ποιμένες δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν θεόν), *i zaprêčae*⁴⁷⁶ *ne dadêše glagolati im* Lk 4,41 (grč. καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἶα αὐτὰ λαλεῖν), *évi že se emu anjel gospodnъ stoje o desnúú oltara kadilnago* Lk 1,11 (grč. ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐστῶς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος), *se otъc tvoi i az skr'beća iskahonê tebe* Lk 2,48 (grč. ἰδοὺ ὁ πατήρ σου καὶ ἐγὼ ὀδυνώμενοι ζητοῦμέν σε), *ide v dom svoi slave*⁴⁷⁷ *boga* Lk 5,25 (grč. ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ δοξάζων τὸν θεόν), *i obrač se k ženê reče simunu* Lk 7,44 (grč. καὶ στραφεῖς πρὸς τὴν γυναῖκα τῷ Σίμωνι ἔφη), *v tomžde domu prêbivaite êduče*⁴⁷⁸ *i pьúče* Lk 10,7 (grč. ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἔσθοντες καὶ πίνοντες), *âce li ubo têlo tvoe svêtlo budet ne imêe*⁴⁷⁹ *nikoeže česti tьmnie budet svêtlo vse* Lk 11,36 (grč. εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὄλον φωτινόν, μὴ ἔχον μέρος τι σκοτινόν, ἔσται φωτινόν ὄλον), *slêpъc eter sêdêše pri puti prose* Lk 18,35 (grč. τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπαιτῶν), *i v slêd ego idêše slave boga* Lk 18,43 (grč. καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν θεόν), *srečet vi človêk v am'porê vodu nose* Lk 22,10 (grč. συναντήσῃ ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων) *naspram nosečъ Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; sedete na prêstolêh sudeče obêma na desete kolênoma izrailevoma* Lk 22,30 (grč. καθῆσθε ἐπὶ θρόνων τὰς δώδεκα φυλὰς κρίνοντες τοῦ Ἰσραήλ), *évi že se emu anjel s nebese ukrêplae i* Lk 22,43 (grč. ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν), *stoêhu že arhierêi i knižnici priležno vadeče*⁴⁸⁰ *na n'* Lk 23,10 (grč. ἰστήκεισαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ), *i vsi narodi priš'dšei na pozor sa videče bivaúcaé v'zvračahu se biúče prъsi svoe* Lk 23,48 (grč. καὶ πάντες οἱ συναραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωρήσαντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες τὰ στήθη ὑπέστρεφον), *stoêhu že vsi znani ego izdaleka i ženi priš'dšee po nem ot galilêe zreče sih* Lk 23,49 (grč. ἰστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθοῦσαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρᾶσαι ταῦτα), *sego radi prid az vь vodê krъste*⁴⁸¹

⁴⁷⁵ U Nk, Mo, Sm, Pt *sl(a)veče*.

⁴⁷⁶ U Nk, Mo, Sm, Pt *prite*.

⁴⁷⁷ U Sm *veliçae*.

⁴⁷⁸ U Hm *jiduče*.

⁴⁷⁹ U Hm *imuče*, u Nk, Ro, Mo, Pt *imuče*, u Sm *imúčъ*.

⁴⁸⁰ U Sm *vadeče*.

⁴⁸¹ U Hm, Nk, Ro *h(rъst)e*.

Iv 1,31 (grč. *διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν ὕδατι βαπτίζων*), *i osta isus edin i žena posrêde stoeci*⁴⁸² Iv 8,9 (grč. *καὶ κατελείφθη μόνος, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ οὕσα*), *i pride vide* Iv 9,7 (grč. *καὶ ἦλθεν βλέπων*), *marta že egda sliša êko isusъ gredet tekši*⁴⁸³ *srête i* Iv 11,20 (grč. *ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι Ἰησοῦς ἔρχεται ὑπήντησεν αὐτῷ*), *isus raki prête*⁴⁸⁴ *v sebê pride kь grobu* Iv 11,38 (grč. *Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον*), *izide že isus vьn nose tr'nov vènc* Iv 19,5 (grč. *ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον*), *i sam nose si križ izide na naricaemoe kranievo mêsto* Iv 19,17 (grč. *καὶ βαστάζων αὐτῷ τὸν σταυρὸν ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου Τόπον*), *prêklon*⁴⁸⁵ *glavu prêda duhb* Iv 19,30 (grč. *κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέδωκεν τὸ πνεῦμα*), *mariê stoêše vьné u groba plačuci se* Iv 20,11 (grč. *Μαρία δὲ ἰσθίκει πρὸς τῷ μνημείῳ ἔξω κλαίουσα*), *pride že mariê mьgdalêna vьvêcauci učenicom* Iv 20,18 (grč. *ἔρχεται Μαριάμ ἡ Μαγδαληνὴ ἀγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς*), *druzi učenicu korabl'cem pridu ... vlêkuče*⁴⁸⁶ *mrêzû rib* Iv 21,8 (grč. *οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον ... σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων*). Kada je particip u funkciji takve dopune, pojavljuju se i nepodudarnosti između sedam istraženih misala, no one nisu neočekivane: *ače čto možeši pomozi nam milue ni* Mk 9,22 (grč. *ἀλλ' εἴ τι δύνη, βοήθησον ἡμῖν σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς*) naspram *i p(o)m(i)lui* Ro, odnosno *i milui* Mo, Sm, Pt; *sêdêše sь slugami i grêše se pri ogni* Mk 14,54 (grč. *καὶ ἦν συνκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς*) naspram *grie se* Hm; *egda bê v galilêi po nêm hoždahu i služahu emu* Mk 15,41 (grč. *αἱ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ ἠκολούθουν αὐτῷ καὶ διηκόνουν αὐτῷ*) naspram *služeče* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt.

Premda nije moguće posve odijeliti vremensko od drugih značenja, pojedinim se primjerima označuju drugi značenjski odnosi. Nerijetko je riječ o nijansama, zbog čega je primjere moguće klasificirati i drugačije od onoga kako se to ovdje čini. Participom u funkciji sekundarnoga predikata može se tako pobliže odrediti način vršenja predikatske radnje: *blaženi budete egda oponoset vi i proždenut vi i rekut vsak zьl glagol na vi lъžuci*⁴⁸⁷ *mene radi* Mt 5,11 (grč. *μακάριοι ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσιν καὶ εἰπωσιν πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ*), *kto od vas pekî*⁴⁸⁸ *se možet priložiti k têlesi svoemu lakat edin* Mt 6,27 (grč. *τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα*), *pride k nim po moru hode* Mt 14,25 (grč. *ἦλθεν πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τὴν θάλασσαν*) naspram *hodeč'* Ro; *v sue že čtut me učeče učeniê i zarovêdi človečьskie* Mt 15,9 (grč. *μάτην δὲ*

⁴⁸² U Nk, Ro, Mo, Pt nalazi se aktivni particip preterita I. (*stav'si*). U Sm dolazi oblik *stoe*, koji sugerira sročnost s vlastitom imenicom *Isus*, a ne s apelativom *žena*, a tako je i u Ko.

⁴⁸³ U drugim je misalima particip izostavljen.

⁴⁸⁴ U Hm *prêti*, u Nk, Mo, Sm, Pt *skr'be*, dok u Ro dolazi ovdje pasivni particip preterita *smučenь*.

⁴⁸⁵ U Hm, Nk, Ro, Sm *preklonь*.

⁴⁸⁶ U Hm *vlkuče*.

⁴⁸⁷ U svim je drugim misalima *lažuce*.

⁴⁸⁸ U Sm *peči*.

σέβονταιί με, διδάσκοντες διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων), *dažd im mьzdu načьn od poslédnih do prvih* Mt 20,8 (grč. ἀπόδος τὸν μισθὸν ἀρζάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων), *vzliévši bo žena sié muro sie na télo moe na pogrebenie me stvori* Mt 26,12 (grč. βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν), *sъgrěših' g(ospode)vě sьgrěših' prědav*⁴⁸⁹ *krьv' nerovin'nu* Mt 27,4 (grč. Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα δίκαιον), *naučéte vse éziki kr'steče e vь ime oтца i sina i duha svetago učéce e blústi vsa éže kolízdо zaronédéh vam* Mt 28,19–20 (grč. μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν), *pride k nim po moru hode*⁴⁹⁰ Mk 6,48 (grč. ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης), *prégibaúče*⁴⁹¹ *koléna poklanahu se emu* Mk 15,19 (grč. καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῶ), *marié že sьblúdaše vse glagoli sie slagaúci*⁴⁹² *v srьdьci svoem* Lk 2,19 (grč. ἡ δὲ Μαρία πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα συνβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς), *i tu rastoči iménie svoe živi*⁴⁹³ *bludno* Lk 15,13 (grč. ἐκεῖ διεσκόρπισεν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως), *pospěšae se slézi* Lk 19,6 (grč. σπεύσας κατάβηθι), *pospěšae se sléze i priét i v dom svoi radue se* Lk 19,6 (grč. σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων), *vzložet na vas ruki svoe i proženuť prědaúče*⁴⁹⁴ *na sьn'mičih i stražami vedeni budete k cěsarem* Lk 21,12 (grč. ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ διώξουσιν, παραδιδόντες εἰς τὰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀπαγομένους ἐπὶ βασιλεῖς), *rugahu se emu biúče i* Lk 22,63 (grč. ἐνέπαιζον αὐτῶ δέροντες), *načьn ot moiséē i ot vséh prorok skazovaše ima* Lk 24,27 (grč. ἀρζάμενος ἀπὸ Μωυσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν διερμήνευσεν αὐτοῖς), *rьci nam ne obinue se* Iv 10,24 (grč. εἰπὸν ἡμῖν παρρησίᾳ), *ne obinue se isus reče im* Iv 11,14 (grč. τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ), *ne obinue se o oтци vzvěcu vam* Iv 16,25 (grč. παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀπαγγελῶ ὑμῖν), *ne obinue se glagoleši* Iv 16,29 (grč. Ἴδε νῦν ἐν παρρησίᾳ λαλεῖς). Određenje značenja pojedinih primjera kao načinskoga može opravdati i činjenica da se na mjestu takva participa katkad nalazi načinski prilog: *i pridu podvigše se* Lk 2,16 (grč. καὶ ἦλθαν σπεύσαντες) naspram *pospěšno* Nk, Mo, Sm, Pt; *ne obinue se glagolet* Iv 7,26 (grč. ἴδε παρρησίᾳ λαλεῖ) naspram *očito* Nk, Mo, Sm, Pt. Iznimno su zabilježena i odstupanja drugoga tipa: *ékože priležahu vprašaúče i* Iv 8,7 (grč. ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν) naspram *kako vprašahu priležahu* Hm. U primjeru *i mati ego sьblúdaše vse glagoli sie v srьdьci svoem* Lk 2,51 (grč. καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς) na mjestu finitnoga glagola nalazi

⁴⁸⁹ U Hm, Sm *predavь*.

⁴⁹⁰ U Mo, Sm, Pt izostavljen je particip.

⁴⁹¹ U Hm *pregibaúče*, u Nk, Mo, Sm, Pt *prigibaúče*.

⁴⁹² U Nk, Mo, Sm, Pt *skladaúci*.

⁴⁹³ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *žive*.

⁴⁹⁴ U Hm *predaúče*.

se particip u drugim misalima (*skladaûci e v sr(ьdь)ci svoemь*), koji u Mo, Pt dolazi u obliku *skladaûcei*, što je moglo nastati pogreškom (zamjenom slova), no s druge strane isti oblik nalazimo i u Ko: *i mati nego hranaše vse gl(agol)i sie skl(a)daûcei v srci svoemь* Lk 2,51 (lat. *Et mater ejus conservabat omnia verba haec in corde suo*).

Aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I. u funkciji sekundarnoga predikata mogu imati i dopusno značenje: *druže kako vnide semo ne imêe*⁴⁹⁵ *odêniê bračnago* Mt 22,12 (grč. *Ἐταῖρε, πῶς εἰσηλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου*), *da videće ne videt i slišeće ne slišet i ne razumêût* Lk 8,10 (grč. *ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσιν καὶ ἀκούοντες μὴ συνίωσιν*), *vi z'li suće*⁴⁹⁶ *umêete daêniê blagaê daêti čedom vašim* Lk 11,13 (grč. *ὁμοῦς πονηροὶ ὑπάρχοντες οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν*), *kako sa knigi umêet ne uč*⁴⁹⁷ *se* Iv 7,15 (grč. *Πῶς οὗτος γράμματα οἶδεν μὴ μεμαθηκώς*). U dvama se takvim primjerima u Sm particip zamjenjuje finitnim glagolskim oblikom, čime se postiže adverbativno značenje: *ob noč vsu tružd'se se ničesože ehom* Lk 5,5 (grč. *δι' ὄλης νυκτὸς κοπιάσαντες οὐδὲν ἐλάβομεν*) naspram *trudismo se* Sm; *možeši reći bratu tvoemu brate ostavi da izmu sučьc izь očese tvoego sam brьnna vь očesê tvoem ne vide*⁴⁹⁸ Lk 6,42 (grč. *δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων*) naspram *vidiši* Sm.

Značenje participa u funkciji sekundarnoga predikata može biti i uzročno: *i otvét priemše vь snê ne vьzvratiše se kь irudu* Mt 2,12 (grč. *καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδη*), *irud bo boêše se ivana vêde*⁴⁹⁹ *i muža sveta i pravьdna i sego radi hranaše i* Mk 6,20 (grč. *ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάνην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν*), *niktože smêêše od vzležečih vprašati i ti kto esi vêduće*⁵⁰⁰ *êko gospod est* Iv 21,12 (grč. *οὐδεὶς ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτόν Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ κύριός ἐστιν*). U pojedinim se misalima na mjestu takva participa nalazi finitni glagolski oblik: *osip že muž ee pravьdьn si ne hotê obličiti ee na hotê otai pustiti ũ* Mt 1,19 (grč. *Ἰωσήφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν καὶ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν*) naspram *bê* Sm; *i ne obrêtae*⁵⁰¹ *glagolet* Lk 11,24 (grč. *καὶ μὴ εὐρίσκον τότε λέγει*) naspram *ne obrêcety* Hm; *bivšee*⁵⁰² *rano u groba i ne obrêtše têlese ego pridu glagolúce* Lk 24,22–23 (grč.

⁴⁹⁵ U Hm *imie*.

⁴⁹⁶ U Hm *buduće*.

⁴⁹⁷ U Ro *uče*, u Sm *uč(a)v*.

⁴⁹⁸ U Hm *vidê*.

⁴⁹⁹ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *vide*, u Ro *vidê*.

⁵⁰⁰ U Hm, Mo, Sm, Pt *viduće*.

⁵⁰¹ U Nk, Sm, Pt *obrêty*, u Mo *obret*.

⁵⁰² U Hm *biv'se*.

γεγόμενοι ὀρθρῖναι ἐπὶ τὸ μνημεῖον καὶ μὴ εὐροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ ἤλθαν λέγουσαι) naspram *ne obrētu* Hm, odnosno *ne obrétoše* Mo, Sm, Pt.

Potvrđeni su i primjeri u kojima se participom označuje namjerno značenje: *stoéhu vñé hoteče*⁵⁰³ *glagolati k nemu*⁵⁰⁴ Mt 12,46 (grč. ἰστήκεισαν ἔξω ζητοῦντες αὐτῶ λαλήσαι), *v'prosi ego edin ot nih zakonučitel iskušae*⁵⁰⁵ *i glagole* Mt 22,35 (grč. καὶ ἐπηρώτησεν εἰς ἐξ αὐτῶν νομικὸς πειράζων αὐτόν), *i pride v' vsu stranu êrdanskuû preponêdae kr'čenie pokaêniê v' ostavlenie grêhon* Lk 3,3 (grč. καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν), *i se eter zakon'nik vsta iskušae i glagole* Lk 10,25 (grč. Καὶ ἰδοὺ νομικὸς τις ἀνέστη ἐκπειράζων αὐτόν λέγων), *druzi že iskušauče i znamenîe iskahu s nebese otъ nego* Lk 11,16 (grč. ἕτεροι δὲ πειράζοντες σημεῖον ἐξ οὐρανοῦ ἐζήτουν παρ' αὐτοῦ), *prêhodit skvozê bezvodnaê mêsta îce pokoê* Lk 11,24 (grč. διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων ζητοῦν ἀνάπασιν), *i pride îce ploda na nei i ne obrête* Lk 13,6 (grč. καὶ ἦλθεν ζητῶν καρπὸν ἐν αὐτῇ καὶ οὐχ εἶδεν), *se tretoe lêto est otъ nelêže prihoždû îce ploda na smokonnici sei* Lk 13,7 (grč. Ἰδοὺ τρία ἔτη ἀφ' οὗ ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ) naspram *îcučъ* Sm; *ležaše ... gnoen želêe*⁵⁰⁶ *nasititi se otъ krupic padaučiъ otъ tr'pezi bogatago* Lk 16,21 (grč. ἐβέβλητο ... εἰλκωμένος καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου), *raki že pilat glagola k nim hote*⁵⁰⁷ *otъrustiti isusa* Lk 23,20 (grč. πάλιν δὲ ὁ Πειλᾶτος προσεφώνησεν αὐτοῖς, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν), *oni že priležahu glasi velimi proseče ego na raspetie* Lk 23,23 (grč. οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτόν σταυρωθῆναι), *i stoéhu lûdi žduče* Lk 23,35 (grč. καὶ ἰστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν), *se že glagolaše iskušae i* Iv 6,6 (grč. τοῦτο δὲ ἔλεγεν πειράζων αὐτόν), *se že glagolahu iskušauče i* Iv 8,6 (grč. τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν), *se že glagolaše znamenue* Iv 12,33 (grč. τοῦτο δὲ ἔλεγεν σημαίνων), *reče znamenue koeû semr'tiû hotêêše umrêti* Iv 18,32 (grč. εἶπεν σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν), *se že reče emu znamenue koeû semr'tiû proslavit boga* Iv 21,19 (grč. τοῦτο δὲ εἶπεν σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεόν). Zabilježene nepodudarnosti među participima tiču se odabira između dviju konkurentnih jezičnih sredstava – participa i finitnoga glagola: *prêhodit skvozê bezvodnaê mêsta îce pokoê i ne obrečēt* Mt 12,43 (grč. διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων ζητοῦν ἀνάπασιν, καὶ οὐχ εὐρίσκει), gdje u Nk, Mo, Sm, Pt dolazi još jedan particip (*obrêty*). U primjeru *stoet vñé hoteče*⁵⁰⁸ *glagolati k tebê* Mt 12,47 (grč.

⁵⁰³ U Hm *îcuče*, u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *iskuče*.

⁵⁰⁴ U ponovljenome čitanju dolazi particip glagola *iskati* u svih šest mlađih misala, no u Hm u određenome liku: *iskučeî*.

⁵⁰⁵ U drugim je misalima particip u određenome liku: *iskušaeî*.

⁵⁰⁶ U Hm i Sm *želie*.

⁵⁰⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *hotê*.

⁵⁰⁸ U Ro *îcuče*. U ponovljenome čitanju *iskučeî* u Hm, Ro, *îcuči* u Nk, Mo, Sm, Pt.

ἐστήκασιν ἔξω ζητοῦντές σε ἰδεῖν) stoji u drugim misalima *vani stoet̃ ičuće* <*iskućei* Nk, Mo, Sm, Pt> *te* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, gdje bi se na temelju njegova određenoga lika moglo particip u Nk, Mo, Sm, Pt protumačiti kao supstantivizirani, što bi posljedično, dakako, izmijenilo i značenje čitave konstrukcije.

Značenje participa u funkciji sekundarnoga predikata pogodbeno je u sljedećim primjerima: *ti že poste se pomaži glavu tvoū* Mt 6,17 (grč. *σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλὴν*), *što stvor život věčni primu* Lk 10,25 (grč. *τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω*), *někogda obrač se utvr'di bratiū tvoū* Lk 22,32 (grč. *σὺ ποτε ἐπιστρέψας στήρισον τοὺς ἀδελφούς σου*), *zr̃no pšenično pad⁵⁰⁹ na zemli ne umret* Iv 12,24 (grč. *μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ*), *i priš'd on obličit mir* Iv 16,8 (grč. *Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας*), *siē že pisana biše da vēruete ... i da vēruūcē⁵¹⁰ život věčni imate* ṽb *ime ego* Iv 20,31 (grč. *ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύητε ... καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ*). U takvim se slučajevima sedam misala koji tradiraju grčki predložak ne mora uvijek podudarati u odabiru jezičnoga sredstva: *se stvori i živ budeši* Lk 10,28 (grč. *τοῦτο ποίει καὶ ζήση*) naspram *stvorb* Hm; *kako mozet člověk roditi se star si* Iv 3,4 (grč. *Πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρον ὄν*) naspram *egda st(a)r̃b budet̃* Nk, Mo, Sm, Pt.

Valja naposljetku upozoriti na zapravo najbrojniju značenjsku skupinu participa u funkciji sekundarnoga predikata, u koju se mogu svrstati oni primjeri u kojima particip ne stoji s predikatskom radnjom u odnosu subordinacije već u odnosu koordinacije. Na takvim je mjestima particip dakle semantički ekvivalent sastavne rečenice, no neizbježno obilježen i vremenskim značenjem, iako ono nije u prvome planu. Nijansa temporalnosti međutim posljedica je ponajprije logičke organizacije teksta, koja podrazumijeva da je radnja označena participom prijevremena u smislu prvotnosti u slijedu događaja, a ne u onakvu smislu kako se pojavljuje na mjestima u kojima je particip semantički ekvivalent vremenske rečenice kojom se iskazuje prijevremenost: *ṽbzvēstēte mnē da i az š̃bd poklonū se emu* Mt 2,8 (grč. *ἀπαγγεῖλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ*), *i padše pokloniše se emu* Mt 2,11 (grč. *καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ*), *on že vstav poēt otroče i mater ego* Mt 2,14 (grč. *Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ*), *on že vstav poēt otroče i mater ego* Mt 2,21 (grč. *ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ*), *i priš̃bd vseli se v grad naricaemi nazarat* Mt 2,23 (grč. *καὶ ἐλθὼν κατέκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ*), *vsa dam tebē ače pad pokloniši mi se* Mt 4,9 (grč. *Ταῦτά σοι πάντα δώσω ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι*), *š̃bd prēzde smiri se s*

⁵⁰⁹ U Hm *pad'see*, u Ro *pad'se*.

⁵¹⁰ U Sm *veruūcē*.

bratom tvoim Mt 5,24 (grč. ὑπαγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου), *i tьgda priš'd⁵¹¹ prineseši dar tvoi* Mt 5,24 (grč. καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου), *tьgda vstav zaprěti větrom i moru* Mt 8,26 (grč. τότε ἐγερθεὶς ἐπέτιμησεν τοῖς ἀνέμοις' καὶ τῇ θαλάσῃ), *vlěz⁵¹² isus v korabl' prěide i pride v svoi grad* Mt 9,1 (grč. Καὶ ἐμβὰς εἰς πλοῖον διεπέρασεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν), *i vstav po nem ide* Mt 9,9 (grč. καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ), *se mnozi grěšnici i mitari priš'dše vzlezahu sь isusom* Mt 9,10 (grč. ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ), *šьdše naučete se čto est* Mt 9,13 (grč. πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστίν), *š'dša vnzěstěta ivanu* Mt 11,4 (grč. Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάνει), *i všьdše živut tu* Mt 12,45 (grč. καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ), *hočeši li ubo da š'dše isplěvem e* Mt 13,28 (grč. Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά), *obrět čloněk skri i za radost ego ide* Mt 13,44 (grč. ὃν εὐρῶν ἄνθρωπος ἔκρυσεν, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει), *izlěz⁵¹³ petr is korabla iděše po vodam priti kь isusu* Mt 14,29 (grč. καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου Πέτρος περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα καὶ ἦλθεν πρὸς τὸν Ἰησοῦν), *abie že isus prostьr' ruku ęt i* Mt 14,31 (grč. εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἐπέλαβετο αὐτοῦ), *izš'd isusь otь prěděl jėnissar'skih pride v strani turskie i sidonskie* Mt 15,21 (grč. ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος), *i pristupl' isus prikosnu se ih* Mt 17,7 (grč. καὶ προσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἀψάμενος αὐτῶν εἶπεν), *svěčan že s dělateli po rěnezu na dьn posla e v' vinograd svoi* Mt 20,2 (grč. συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ), *izšьd v tretiu godinu vidě inie stoeče na tr'žici prazdni* Mt 20,3 (grč. καὶ ἐξελθὼν περὶ τρίτην ὥραν εἶδεν ἄλλους ἐστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούσας), *vь edinu že na desete godinu izš'd obrěte drugie stoeče prazdni* Mt 20,6 (grč. περὶ δὲ τὴν ἐνδεκάτην ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἐστῶτας, καὶ λέγει αὐτοῖς), *prišьdše že ... priěše po rěnezu* Mt 20,9 (grč. ἐλθόντες δὲ οἱ περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον), *otrěš'sa priveděta mi ę* Mt 21,2 (grč. λύσαντες ἀγάγετέ μοι), *šьdša že učenika stvorista ękože povelě ima isus* Mt 21,6 (grč. Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ καὶ ποιήσαντες καθὼς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς), *i ostavl' e izide van iz' grada* Mt 21,17 (grč. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως), *dělateli že emše⁵¹⁴ rabi ego někogo biše a někogo ubiše* Mt 21,35 (grč. αἱ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν), *i emše i izьgnaše i vьn* Mt 21,39 (grč. καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω), *proči vistinu emše⁵¹⁵ rabi ego dosadiše im i izbiše e* Mt 22,6 (grč. οἱ δὲ λοιποὶ κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν), *išьdše⁵¹⁶ rabi ti na puti sьbraše vse eliko obrětu* Mt 22,10 (grč. ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς

⁵¹¹ U Sm šadь.

⁵¹² U Hm vlizь.

⁵¹³ U Hm izlizь.

⁵¹⁴ U drugim je misalima ęm'se.

⁵¹⁵ U drugim je misalima ęm'se.

⁵¹⁶ U Nk, Mo, Sm, Pt iz'sad'se.

συνήγαγον πάντας οὓς εὗρον), *otšǔdše parisěi svět stvoriše* Mt 22,15 (grč. Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον), *šǔd že priembi pet talanat déla o nih i priobréte druguú pet* Mt 25,16 (grč. εὐθέως πορευθεῖς ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν ἠργάσατο ἐν αὐτοῖς καὶ ἐκέρδησεν ἄλλα πέντε), *a priembi edin šad raskora zemlú* Mt 25,18 (grč. ὁ δὲ τὸ ἐν λαβὼν ἀπελθὼν ὄρουζεν γῆν), *séděte tu don'deže šǔd' pomolú se sǔdē* Mt 26,36 (grč. Καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθὼν ἐκεῖ προσεύξωμαι), *roem⁵¹⁷ petra i oba s(i)ni zavéděona načet' skr'běti* Mt 26,37 (grč. παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου ἤρξατο λυπεῖσθαι), *togda uč(e)n(i)ci vsi ostavl'se i béžaše* Mt 26,56 (grč. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον), *i otšǔd' sětiú se oběsi* Mt 27,5 (grč. καὶ ἀπελθὼν ἀπήγγαστο), *togda voini jěmunoni priemše⁵¹⁸ i(su)sa na sudići sǔbraše na n' vsu spiru* Mt 27,27 (grč. Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὄλην τὴν σπεῖραν), *i vspletše⁵¹⁹ vénc' tr'nov' vzložise na glavu ego* Mt 27,29 (grč. καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ), *plíúče na n' vzeše tr'st' ot nego* Mt 27,30 (grč. καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν ἔλαβον τὸν κάλαμον), *edro šǔdšǔ⁵²⁰ rǔcěta učeníkom ego éko vsta ot mr'tvnh* Mt 28,7 (grč. καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη), *šǔdše ubo naučěte vse éziki* Mt 28,19 (grč. πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη), *on že šǔd⁵²¹ uséknu i v tǔmnicí* Mk 6,27 (grč. καὶ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ), *roem i ot narodo samogo visprǔ vđe prǔst vǔ uši ego i plíuniv⁵²² romaza ézik ego* Mk 7,33 (grč. ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν ἔβαλεν τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὄτια αὐτοῦ καὶ πτύσας ἤψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ), *i priem čašu hvalu vǔzdan blagoslovi i da im* Mk 14,23 (grč. καὶ λαβὼν ποτήριον εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς), *séděte tu don'deže šǔd⁵²³ pomolú se sǔde* Mk 14,32 (grč. Καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι), *raki že viděvšǔ⁵²⁴ i druga rabina načet glagolati stoečem okr'st* Mk 14,69 (grč. καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν ἤρξατο πάλιν λέγειν τοῖς παρεστῶσιν), *osip že kupl⁵²⁵ plačenicu i sǔnm tělo isusovo obit e plačenicěú* Mk 15,46 (grč. καὶ ἀγοράσας σινδόνα καθελὼν αὐτὸν ἐνείλησεν τῇ σινδόνι), *kupise aromat da priš'dše romažút isusa* Mk 16,1 (grč. ἠγόρασαν ἀρώματα ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν), *oni že iz'sǔdše propovéděše vsǔgdé* Mk 16,20 (grč. κεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυζαν πανταχοῦ), *i vš'd k nei anjel reče* Lk 1,28 (grč. καὶ εἰσελθὼν πρὸς αὐτὴν εἶπεν), *vstavšǔ mariě ide v gornúú* Lk 1,39 (grč. Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ... ἐπορεύθη εἰς τὴν

⁵¹⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *roémь*.

⁵¹⁸ U Nk, Mo, Sm, Pt *priémše*.

⁵¹⁹ U drugim je misalima *splet'se*.

⁵²⁰ U drugim je misalima *šad'se*.

⁵²¹ U Ro *izšadь*.

⁵²² U Hm *plúnoveniémь*.

⁵²³ U Sm je particip izostavljen.

⁵²⁴ U Hm *vidiv'si*.

⁵²⁵ U Hm *kupivь*.

ὀρινήν), *i vstavše iz'gnaše i vñh iz grada* Lk 4,29 (grč. και ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως), *on že proš'd po srédě ih iděše* Lk 4,30 (grč. αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο), *iz's'd iděše v pusto město* Lk 4,42 (grč. ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον), *i sēde*⁵²⁶ *učaše iz korabla narodi* Lk 5,3 (grč. καθίσας δὲ ἐκ τοῦ πλοίου ἐδίδασκεν τοὺς ὄχλους), *i romaniše pričest'nikom ... da prišbdše pomogut im*⁵²⁷ Lk 5,7 (grč. και κατένευσαν τοῖς μετόχοις ... τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς), *i vš'd v dom pariséon vzleže* Lk 7,36 (grč. εἰσελθὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Φαρισαίου κατεκλίθη), *slvzami umi nozě moi i vlasi svoimi otv* Lk 7,44 (grč. δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξεν μου τοὺς πόδας και ταῖς θριζῖν αὐτῆς ἐξέμαζεν), *si sut iže dobrim srbdšcem i blagim slišavše slovo odr'žet e* Lk 8,15 (grč. οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ και ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον κατέχουσιν), *viděv i mimoide* Lk 10,31 (grč. ἰδὼν αὐτὸν ἀντιπαρῆλθεν), *ače li že krepli ego nad'sbd⁵²⁸ pobédit i* Lk 11,22 (grč. ἐπὰν δὲ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικῆσῃ αὐτόν), *i v's'dš⁵²⁹ živut tu* Lk 11,26 (grč. και εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ), *blaženi rabi ti eže priš'd gospod obrečēt bdeče* Lk 12,37 (grč. μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὐρήσει γρηγοροῦντας), *posadit e i minuv poslužit im* Lk 12,37 (grč. και ἀνακλινεῖ αὐτοὺς και παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς), *sa že priem i iscěli i* Lk 14,4 (grč. ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν και ἀπέλυσεν),⁵³⁰ *šbrav vsa mñni sin otide na stranu dalečnu* Lk 15,13 (grč. συναγαγὼν πάντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν), *šbd prilěpi se edinomu otv žitel strani toe* Lk 15,15 (grč. και πορευθεὶς ἐκολλήθη ἐνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης), *vstav ide kv otvci svoemu* Lk 15,20 (grč. Και ἀναστὰς ἦλθεν πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ), *i tek napade na viú ego* Lk 15,20 (grč. και δραμῶν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ), *i zakolěte da edš⁵³¹ vzveselim se*⁵³² Lk 15,23 (grč. θύσατε και φαγόντες εὐφρανθῶμεν), *otv že ego iz's'd molaše i vniti* Lk 15,28 (grč. ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν παρεκάλει αὐτόν), *i psi prihodeče*⁵³³ *oblizovahu gnoi ego* Lk 16,21 (grč. και οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἐπέλειχον τὰ ἔλκη αὐτοῦ), *stav že isus povelě privesti k sebě* Lk 18,40 (grč. σταθεὶς δὲ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν), *všbd isus prohoždaše v erisě* Lk 19,1 (grč. Και εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἰερειχώ), *i prědv tek vlěze na drěvo sukomor'noe* Lk 19,4 (grč.

⁵²⁶ U Hm *sede*.

⁵²⁷ U ovome primjeru možemo govoriti o dvjema glavnim rečenicama. Prva je surečenica glavna gledamo li zavisnosloženu rečenicu u cjelini, no ona rečenica uz čiji se predikat uvrštava particip jest zavisna surečenica. Particip stoji s predikatom uz koji se uvrštava u parataktičkom odnosu, no gledana u cjelini, cijela rečenica s participskom konstrukcijom u sastavu ima namjerno značenje.

⁵²⁸ U drugim je misalima *prišadb*.

⁵²⁹ U Ro, Mo, Sm, Pt *šadše*.

⁵³⁰ U Mo, Sm, Pt izostaje veznik.

⁵³¹ U Hm *jid'se*.

⁵³² U ovome primjeru možemo govoriti o dvjema glavnim rečenicama. Prva je surečenica glavna gledamo li zavisnosloženu rečenicu u cjelini, no ona rečenica uz čiji se predikat uvrštava particip jest zavisna surečenica. Particip stoji s predikatom uz koji se uvrštava u parataktičkom odnosu, no gledana u cjelini, cijela rečenica s participskom konstrukcijom u sastavu ima namjerno značenje.

⁵³³ U Hm *prihodeči*.

καὶ προδραμῶν εἰς τὸ ἔμπροσθεν ἀνέβη ἐπὶ συκομορέαν), *i az prišbd stezal bim moe s lihnou* Lk 19,23 (grč. *κἀγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν αὐτὸ ἔπραξα*), *šbd glagola arhierēm i voevodam* Lk 22,4 (grč. *ἀπελθὼν συνελάλησεν τοῖς ἀρχιερεῦσιν καὶ στρατηγοῖς*), *šbdša ugotovaita nam pasku da em* Lk 22,8 (grč. *Πορευθέντες ἐτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα ἵνα φάγωμεν*), *šbd'sa že ona obrétota êkože reče ima* Lk 22,13 (grč. *ἀπελθόντες δὲ εὔρον καθὼς εἰρήκει αὐτοῖς, καὶ ἠτοίμασαν τὸ πάσχα*), *iz's'd idêêše po obiçaû v goru elion'skuû po nem že idêhu učenicî ego* Lk 22,39 (grč. *ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν: ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταί*), *ne po mnogu že drugi eter vidên*⁵³⁴ *i reče* Lk 22,58 (grč. *καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη*), *obrač se isus vnzrê na petra* Lk 22,61 (στραφεὶς ὁ κύριος ἐνέβλεψεν τῷ Πέτρῳ), *šbd*⁵³⁵ *vñ petr plaka se gorko* Lk 22,62 (grč. *ἐξελθὼν ἔξω ἔκλαυσεν πικρῶς*), *i vstavše*⁵³⁶ *vse množ'stvo ih privêse i k pilatu* Lk 23,1 (grč. *Καὶ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πειλάτον*), *pokazan*⁵³⁷ *i otricu* Lk 23,16 (grč. *παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω*), *sa pristupl' k pilatu isprosi têlo isusono* Lk 23,52 (grč. *οὗτος προσελθὼν τῷ Πειλάτῳ ἠτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ*), *priêm hlêb blagoslovi i prêlomi* Lk 24,30 (grč. *λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησεν καὶ κλάσας*), *i vstavša va t čas vnzratista se v' erusolim* Lk 24,33 (grč. *Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ*), *isus že prêklonb*⁵³⁸ *se nizu prvstom pisaše po zemli* Iv 8,6 (grč. *ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας τῷ δακτύλῳ κατέγραφεν εἰς τὴν γῆν*), *raki prêklon' se pisaše po zemli* Iv 8,8 (grč. *πάλιν κατακύψας ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν*), *i vsklon' se isus reče ei* Iv 8,10 (grč. *ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ*), *i pad*⁵³⁹ *pokloni se emu* Iv 9,38 (grč. *καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ*), *i priem len'tion prêpoêsa se* Iv 13,4 (grč. *καὶ λαβὼν λέντιον διέζωσεν ἑαυτόν*), *iúda že priem spiru ... pride tamo s v svêtilniki i s oružiem i s dr'kolami* Iv 18,3 (grč. *ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν ... ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὄπλων*), *voini že spletše vênbc ot tr'niê vzložiše na glavu ego* Iv 19,2 (grč. *οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ*), *oni že poemše*⁵⁴⁰ *isusa ponêse i* Iv 19,16 (grč. *Παρέλαβον οὖν τὸν Ἰησοῦν*), *vléz*⁵⁴¹ *že simun petr izvlêče mrêžû na zemlû* Iv 21,11 (grč. *ἀνέβη οὖν Σίμων Πέτρος καὶ εἴλκυσεν τὸ δίκτυον εἰς τὴν γῆν*). U istoj je funkciji i particip *obečav*, koji je u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt uveden na početku primjera *i ot tolê iskaše podobna vrêmene da i prêdast* Lk 22,6 (grč. *καὶ ἐξωμολόγησεν, καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτόν*).

⁵³⁴ U Hm *vidiv'*.

⁵³⁵ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *iz'shadb*.

⁵³⁶ U Mo, Sm, Pt *vstavši*.

⁵³⁷ U drugim je misalima *nakazavb*.

⁵³⁸ U svim je drugim misalima *priklon'*.

⁵³⁹ U Hm *šadb*, u Mo *palo*.

⁵⁴⁰ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *poêmše*.

⁵⁴¹ U Hm *vlizb*, u Mo, Sm *vlez*.

Tvrđnju da participij može stajati u koordiniranu odnosu s predikatom, odnosno biti semantičkim ekvivalentom sastavne rečenice potkrepljuju zabilježene nepodudarnosti u sedam misala koji tradiraju grčki predložak. Konkurentno sintaktičko sredstvu participiju u takvim je slučajevima naime upravo sastavna rečenica, a ne vremenska, kako bi to bilo da je riječ o pravome vremenskom značenju. Prvi tip nepodudarnosti odnosi se na uporabu finitnoga glagola u okviru sastavne rečenice u Vat, dok je u drugim misalima na istome mjestu participij: *az pridu i iscélû i* Mt 8,7 (grč. Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν) naspram *azb prišadъ i is'célû i* Hm, Ro; *pridi i položi ruku na nû i oživet* Mt 9,18 (grč. ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χειρὰ σου ἐπ' αὐτήν, καὶ ζήσεται) naspram *prišadъ* vložiti Ro; *pristupi s zadi i prikosnu se vskriľiú riz ego rekući v sebê* Mt 9,20–21 (grč. προσελθοῦσα ὀπισθεν ἤψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ: ἔλεγεν γὰρ ἐν ἑαυτῇ) naspram *pristupl'si* u svim drugim misalima, a umjesto participa glagola *reći* stoji u njima finitni glagol; *se egda pride isus v dom knež i vidê* vьpl' i narod mnog i glagola Mt 9,23–24 (grč. Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον ἔλεγεν) naspram *prišadъ ... i vidivъ* <vidêv Ro> Hm, Ro, odnosno *prišadъ ... i vidê* Nk, Mo, Sm, Pt; *pristupi že priemъ dva talanta i reče* Mt 25,22 (grč. προσελθὼν καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα εἶπεν) naspram *pristupivъ* Hm, odnosno *pristupal* Ro, a umjesto *i r(e)če* u Ro stoji participij *gl(agol)e*; *priêt' i(su)sъ hlêbъ blagoslovi* Mt 26,26 (grč. λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν) naspram *priêmъ* Hm; *priem*⁵⁴² čašu hvalu vzda i da im' g(lago)le Mt 26,27 (grč. καὶ λαβὼν ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων) naspram *vzdanъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, a Hm uvodi ispred toga i veznik *i*; *svêt že stvoriše kupiše imi selo skudêľniče* Mt 27,7 (grč. συμβούλιον δὲ λαβόντες ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν Ἄγρον τοῦ Κεραμέως) naspram *svečânše že i kupiše* Ro; *vsì bo vidêše i i smetoše se* Mk 6,50 (grč. πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδαν καὶ ἐταράχθησαν) naspram *vidêvše* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, s tim da je u Hm, Ro izostavljen veznik; *i abie vьpri otъc otročete sъ slzami glagole* Mk 9,24 (grč. εὐθὺς κρᾶζας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου ἔλεγεν), gdje Hm, Nk, Mo, Pt dodaju ispred krajnjega participa *priklon' se*, odnosno Sm *preklon se*; *i poêt petra i êkova i ivana sъ soboû i načet užasati se* Mk 14,33 (grč. καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην μετ' αὐτοῦ, καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι) naspram *i poêmъ* Hm; *voini že priêše isusa vêse i vnutr vъ dvor* Mk 15,16 (grč. Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὃ ἐστὶν πραιτώριον) naspram *priêm'se* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i prizvaše na n' vsu spiru i svlêše s nego rizi ego i oblêše i v purpiru čr'vľenu i vspletše*⁵⁴³ tr'nov vênъc vložiše na glavu ego Mk 15,16–17 (grč. καὶ συνκαλοῦσιν ὄλην τὴν σπεῖραν καὶ ἐνδιδύσκουσιν αὐτὸν πορφύραν καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον

⁵⁴² U drugim je misalima *priêmъ*.

⁵⁴³ U drugim je misalima *splet'se*.

στέφανον) naspram *priznav'se* Hm, a u Sm i *svlék'se* i *oblk'se*; *svlêše s nego pur'piru i oblêše i v rizi ego i izvêše i* Mk 15,20 (grč. ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. Καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν) naspram *svlék'se* Hm, Sm, a u Sm i *oblék'se*; *pridota đbn puti i iskahota ego v rodêh i v znanih* Lk 2,44 (grč. ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν καὶ ἀνεζήτησαν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενεῦσιν καὶ τοῖς γνωστοῖς) naspram *ičuće* Hm, odnosno *v'ziskaúće* Nk, Mo, Sm, Pt; *oblobizaše nozê ego i mazaše miurom* Lk 7,38 (grč. κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἤλειφεν τῷ μύρῳ) naspram *mažući* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i vsadi i na klúse svoje i privede i gostin'niku* Lk 10,34 (grč. ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον) naspram *vsadiv'* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *izgibl' bê i obrête se* Lk 15,23 (grč. ἦν ἀπολωλὼς καὶ εὐρέθη) naspram *rogibъ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *prognêva že se i ne hotêše vniti* Lk 15,28 (grč. ὠργίσθη δὲ καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν) naspram *i <om. Ro> prognêvan' <add. že Ro> se* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, dok je u svim drugim misalima osim Ro izostavljen i veznik; *izgibl' bê i obrête se* Lk 15,32 (grč. καὶ ἀπολωλὼς καὶ εὐρέθη) naspram *rogibъ* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *idête i pokažite se erêom* Lk 17,14 (grč. Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσιν) naspram *šadše* Ro; *i pristupi k isusu lobzati i* Lk 22,47 (grč. καὶ ἤγγισεν τῷ Ἰησοῦ φιλεῖσθαι αὐτόν) naspram *pristupl'* uz kondicional u Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *pokriše i i biêhu i po licu i vprašahu i glagolúće* Lk 22,64 (grč. καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν ἐπηρώτων λέγοντες) naspram *pokrivše* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *poruga se emu oblêčenu v rizu svêtlu i vzvrati i k pilatu* Lk 23,11 (grč. ἐμπαίζας περιβαλὼν ἐσθῆτα λαμπρὰν ἀνέπεμμεν αὐτὸν τῷ Πειλάτῳ) naspram *i oblêče ga v rizu bêlu i vrati* Hm, odnosno *i oblêkъ i v rizu bêlu vьzvrati <vzrati Sm>* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *sta isus posrêdê učenik svojih i reče im* Lk 24,36 (grč. ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ λέγει αὐτοῖς) naspram *stavnъ* Hm; *obrête sa prêžde brata svoego simuna i glagola emu* Iv 1,41 (grč. εὐρίσκει οὗτος πρῶτον τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα καὶ λέγει αὐτῷ) naspram *i obrêtъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, a glavna rečenica uvedena je veznikom u Ro i Sm; *obrête pilipa i glagola emu* Iv 1,43 (grč. εὐρίσκει Φίλιππον καὶ λέγει αὐτῷ) naspram *obrêtъ ... <add. i Sm> r(e)če* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *obrête pilip natanaila i glagola emu* Iv 1,45 (grč. εὐρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ καὶ λέγει αὐτῷ) naspram *obrêtъ*⁵⁴⁴ Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *vidê že isus natanaila greduča k sebê i glagola o nem* Iv 1,47 (grč. εἶδεν Ἰησοῦς τὸν Ναθαναήλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ) naspram *vidivъ* Hm, odnosno *vidêv* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, i to bez vevnika u njima; *i vidê i radova se* Iv 8,56 (grč. καὶ εἶδεν καὶ ἐχάρη) naspram *vidivъ* Hm, odnosno *vidêvъ* Nk, Mo, Sm, Pt, ali bez vevnika u njima; *ide že i umi se* Iv 9,7 (grč. ἀπῆλθεν οὖν καὶ ἐνίψατο) naspram *šad* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *sliša isus êko izgnaše i vъh i obrêt i reče emu* Iv 9,35 (grč. Ἦκουσεν

⁵⁴⁴ U Mo *obretъ*.

Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω, καὶ εὐρὼν αὐτὸν εἶπεν) naspram *slišav' ... obréte ... r(e)če* Hm, Nk, odnosno *slišav' ... obréte* <*obrétê* Mo, Pt> i *r(e)če* Ro, Mo, Sm, Pt; *a vľk rashiĉaet i ras'ruždaet once* ^{IV 10,12} (grĉ. *καὶ ὁ λύκος ἀρπάξει αὐτὰ καὶ σκορπίζει*) naspram *a vľk prišadb* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *priēt rizi svoe i vzleg paki reĉe im* ^{IV 13,12} (grĉ. *ἔλαβεν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἀνέπεσεν, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς*) naspram *priémъ* Hm, Nk, Ro, Sm; *razumé že isus êko hotéahu i vprašati reĉe im* ^{IV 16,19} (grĉ. *ἔγνω Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾶν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς*) naspram *razumivъ* Hm, odnosno *razumén* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *védêše že i iúda ... êko množiceú sьbiraše se tu isus s učeniki svoimi* ^{IV 18,2} (grĉ. *ἦδει δὲ καὶ Ἰούδας ... ὅτι πολλάκις συνήχθη Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ*) naspram *vidiv'* Hm, odnosno *vidén* Ro, Sm; *simun že petr imée nož izvléĉe i i udari raba arhieréona* ^{IV 18,10} (grĉ. *Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν εἴλκυσεν αὐτὴν καὶ ἔπαισεν τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον*) naspram *izvlékъ* Nk, Mo, Sm, Pt; *i êkože plakaše se priniĉe v grob i vidé dva anĵela* ^{IV 20,12} (ὡς οὖν ἔκλαιεν παρέκλυψεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους) naspram *i prizrivši i vidénъ* Sm; *êko vidé me vérona blaženi iže ne vidéše i véronaše* ^{IV 20,29} (grĉ. *Ὅτι ἐώρακάς με πεπίστευκας; μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες*) naspram *vidiv'* Hm, odnosno *vidén'* Nk, Mo, Sm, Pt.

Drugi tip nepodudarnosti odnosi se na uporabu participia u Vat, dok je u drugim misalima na istome mjestu finitni glagolski oblik u okviru sastavne rečenice: *i prost'r isus ruku kosnu i glagole* ⁵⁴⁵ ^{Mt 8,3} (grĉ. *ἐκτείνας τὴν χειρὰ ἤψατο αὐτοῦ λέγων*) naspram *prostri* Mo, Sm; *izvľkše* ⁵⁴⁶ *i i pri krai sêdše* ⁵⁴⁷ *izbraše dobre v sьsudi svoe a zьlie izvr'gu vьn* ^{Mt 13,48} (grĉ. *ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἄγγη, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον*) naspram *izvlékoše* Hm; *i pristupivše učenici ego molahu i glagolúĉe* ^{Mt 15,23} (grĉ. *καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτουν αὐτὸν λέγοντες*) naspram *i pristupiše ... i <om. Nk> m(o)lahu* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, odnosno *i pristupalъše ... i m(o)lahu* Ro; *ona že priš'dši pomoli se emu gl(agol)úĉi* ^{Mt 15,25} (grĉ. *ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ λέγουσα*) naspram *ona že pride i pokloni se* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; ⁵⁴⁸ *vzvedše že oĉi svoi nikogože vidéše* ^{Mt 17,8} (grĉ. *ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν οὐδένα εἶδον*) naspram *i vzdvigoše* Nk, Mo, Sm, Pt; *tgda pristupl' k nemu petar reĉe* ^{Mt 18,21} (grĉ. *Τότε προσελθὼν ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ*) naspram *pristupi ... i r(e)če* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, dok Hm zadržava particip, ali uz veznik; *milosr'dovan že gospod raba togo pusti i* ^{Mt 18,27} (grĉ. *σπλαγχνισθεῖς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἀπέλυσεν αὐτόν*) naspram *milosr'dova* Nk, Mo, Sm, Pt, a u svih šest misala *i pusti; togda priznav i gospod ego reĉe emu* ^{Mt 18,32} (grĉ. *τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ λέγει*

⁵⁴⁵ U drugim je misalima *reki*.

⁵⁴⁶ U Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *izvlék'se*.

⁵⁴⁷ U svim je drugim misalima *sedše*.

⁵⁴⁸ U Ro nema ovoga dijela teksta.

αὐτῶ) naspram *prizva i <om. Ro> r(e)če* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i prognévan se gospod ego préda i mičitelem* Mt 18,34 (grč. καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασιανισταῖς) naspram *i prognéva se* Hm; *svezavše emu rucé i nozé vьzméte i i v'vr'zéte i vьtmu kromešniú* Mt 22,13 (grč. Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χειράς ἐκβάλετε αὐτὸν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον) naspram *svezite emu* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i svlčkše*⁵⁴⁹ *s nego rizi odéše i hlamidou črvlenou* Mt 27,28 (grč. καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν χλαμύδα κοκκίνην περιέθηκαν αὐτῶ) naspram *i svlkoše* Hm, odnosno *i svlěše* Nk, Mo, Sm, Pt, a u svim je drugim misalima glavna rečenica uvedena veznikom *i*; *anjel bo gospodьn sьš'd s nebese i pristupl' otъvali kamen ot dъri groba* Mt 28,2 (grč. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβάς ἐξ οὐρανοῦ καὶ προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον) naspram *snide* u Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i vьzrén na nebo vzdьhnu i reče* Mk 7,34 (grč. καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν ἐστέναξεν, καὶ λέγει) naspram *i vzré* Mo, Pt; *priznav isus učeniki svoe reče im* Mk 8,1 (grč. προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς λέγει αὐτοῖς) naspram *prizva* Hm, a u Hm i Sm participska je konstrukcija povezana veznikom s glavnom rečenicom; *i vz'piv i mnogo pružav i izide iz nego* Mk 9,26 (grč. καὶ κράζας καὶ πολλὰ σπαράζας ἐξήλθεν) naspram *i vzapi* Hm; *iskahu arhierēi i knižnici kako bi isusa lastiū émše ubili* Mk 14,1 (grč. ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλω κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν) naspram *émutъ i ubiūtъ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *kъde hočeši da šьdše ugotovaem ti esti pasku* Mk 14,12 (grč. Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἐτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα) naspram *da idemъ i ugotovimъ* Nk, Mo, Sm, Pt, dok u Hm uopće nema toga dijela; *šьdša že učenika ego pridota v grad* Mk 14,16 (grč. καὶ ἐξήλθον οἱ μαθηταὶ καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν) naspram *idosta ... i pridosta* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i prišьd kъ učenikom svoim obréte e speče* Mk 14,37 (grč. καὶ ἔρχεται καὶ εὐρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας) naspram *i pride ... i obréte* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *eteri vstavše lъžú svédétel'stovahu na n' glagolúče* Mk 14,57 (grč. καὶ τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ λέγοντες) naspram *vstaše* Hm; *egda narodi pristupl'še kъ pilatu načeše prositi* Mk 15,8 (grč. καὶ ἀναβὰς ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι) naspram *pristupiše* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i ta va t čas pristavši isponédavše se gospodevé i glagolaše* Lk 2,38 (grč. καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνωμολογεῖτο τῷ θεῷ καὶ ἐλάλει), gdje u Hm umjesto participa dolazi finitni glagol (*bé*), a u Nk izostaje particip bez uvođenja dodatnoga glagola; *i abie vstavši služaše emu* Lk 4,39 (grč. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς), gdje u Hm stoji *izide i služaše*; *prišьdše*⁵⁵⁰ *do nego dr'žahu i* Lk 4,42 (grč. καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ, καὶ κατεῖχον αὐτὸν), gdje u Nk, Mo, Sm, Pt dolazi finitni glagol *i pridoste*; *vléz že vь edin od korablъcu ... moli i otъzemle otъvesti malo* Lk 5,3 (grč. ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ... ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς

⁵⁴⁹ U Ro *svlěkše*.

⁵⁵⁰ U Ro *prišad'si*.

ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον) naspram *vlize* Hm; *eže egda uzrē isus milosr̄bdovan ū reče ei* Lk 7,13 (grč. καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ κύριος ἐσπλαγχνίσθη ἐπ’ αὐτῇ καὶ εἶπεν αὐτῇ) naspram *m(i)losr(̄b)dona* u drugim misalima; *i prozeb stvori plod stokraticeu* Lk 8,8 (grč. καὶ φυὲν ἐποίησεν καρπὸν ἑκατονταπλασίονα) naspram *i zraste <vzraste Sm>* Mo, Sm, Pt, dok u Hm, Nk uopće nema toga dijela teksta; *prizvan isus oba na desete učenika svoē da im silu i vlast* Lk 9,1 (grč. Συνκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν) naspram *prizva ... i da* Hm; *šbd sedi na poslédnem mésté* Lk 14,10 (grč. κληθῆς πορευθεὶς ἀνάπεσε εἰς τὸν ἔσχατον τόπον) naspram *idi i sedi* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *prognēvan se gospod domu reče rabu svoemu* Lk 14,21 (grč. ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπεν τῷ δούλῳ αὐτοῦ) naspram *prog'nēva se* Nk, Mo, Sm, Pt, a u Hm i Ro dolazi i veznik *i*; *i prizvan⁵⁵¹ i gospod ego reče k nemu* Lk 16,2 (grč. καὶ φωνήσας αὐτὸν εἶπεν αὐτῷ) naspram *prigl(a)si* Hm, odnosno *prizva* Sm, dok je u Hm i Ro glavna rečenica uvedena veznikom *i*; *prizvan že 10 rab svojih da im 10 manas* Lk 19,12 (grč. καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς) naspram *prizva ... i da* Hm; *sam isus približ se ima idēše s nima* Lk 24,15 (grč. αὐτὸς Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς) naspram *približi se ... i idiše <idēše Nk, Ro, Mo, Sm, Pt>* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *uboēnše že se i pristrašeni bivše mnēhu se duh vidēti* Lk 24,37 (grč. πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν) naspram *uboēše se i pristrašni b(ē)še* Hm, odnosno *uboēše že se i pristrašni bivše* Nk, Mo, Sm, Pt, a glavna rečenica uvedena je veznikom *ere* u Hm, dok je u drugima (osim u Ro) uvedena veznikom *ēko*; *i ēd prēd nimi priēm⁵⁵² ostavšae⁵⁵³ da im i reče k nim* Lk 24,43–44 (grč. καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν. Εἶπεν δὲ πρὸς αὐτούς), dok u drugim misalima izostaje drugi particip u funkciji sekundarnoga predikata; *stvor ēko bič otv vr̄v vse izbgha is cr̄k̄vne* Iv 2,15 (grč. ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ) naspram *stvori* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, a u Mo, Sm, Pt uvodi se i veznik *i izgha*; *potom že vliv vodu vb umival'nicu načet umivati nogi učenikom* Iv 13,5 (grč. εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν) naspram *i vliē ... i načet* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *stoēhu že rabi i slugi ogn' stvor'še* Iv 18,18 (grč. ἰστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες) naspram *ogan̄b stvoriše* Ro, dok u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt stoji umjesto toga *nad̄b žerav'kou*; *svezavše i⁵⁵⁴ privēse i k an'nē prēžde* Iv 18,13 (grč. ἔδησαν αὐτὸν καὶ ἤγαγον πρὸς Ἄνναν πρῶτον) naspram *svezana vese* Ro, odnosno *svezaše* Mo, Sm, Pt; *oni že ispl̄n̄bše gubu octa i na isop vzn'z'še pridēše k ustom ego* Iv 19,29 (grč. σπόγγον οὖν μεστὸν τοῦ ὄζου ὑσώπῳ περιθέντες προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι) naspram *napl'niše ... i položiše* Hm,

⁵⁵¹ U Nk, Mo, Pt *priglaš'*.

⁵⁵² U Sm *vazam̄b*.

⁵⁵³ U Hm *ostav'se*.

⁵⁵⁴ Ovdje je vjerojatno riječ o A jd. m. r. anaforičke zamjenice u funkciji lične, a ne o vezniku.

odnosno *ispl'niše ... i v'znaz'she* Nk, Ro, Mo, Pt, odnosno *naplniše ... i obložše* Sm. Iznimno rijetko u drugim misalima dolazi vremenska rečenica: *prěšbd*⁵⁵⁵ *malo pade nic na zemli i molaše se* Mk 14,35 (grč. προελθὼν μικρὸν ἔπιπτεν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ προσήχετο) naspram *egda preide* <*prēide* Nk, Mo, Pt> Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, dok je na kraju u svim misalima osim u Sm particip *gl(agol)e*, odnosno *govore*; *eko gredi približi se k domu* Lk 15,25 (grč. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισεν τῇ οἰκίᾳ) naspram *egda pride* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt.

Oba spomenuta tipa nepodudarnosti zorno predočuje primjer *svět stvorše arhierēi i knižnici i starēšini i v's s'ny'm svezаше isusa i vēse i i prēdaše pilatu* Mk 15,1 (grč. συμβούλιον ποιήσαντες οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων καὶ ὄλον τὸ συνέδριον δῆσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν καὶ παρέδωκαν Πειλάτῳ) naspram *stvorīše* Hm, Nk, Ro, zatim *svezav'she* Hm, *i svezavše* Nk, Mo, Sm, Pt. U primjeru *i priem*⁵⁵⁶ *času hvalu v'zda i reče im* Lk 22,17 (grč. καὶ δεζάμενος ποτήριον εὐχαριστήσας εἶπεν) naspram *i priēm* *času hv(a)lu v'zdan'v prelomi i da im' govore* u Hm, vjerojatno je riječ o analogiji prema primjeru *i priem*⁵⁵⁷ *hlēb hvalu v'zdan'v prelomi i da im glagole* Lk 22,19 (grč. καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασεν καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων).

O kakvim je značenjskim nijansama riječ, dobro pokazuje primjer *tgda isus obrač se i vidēv*⁵⁵⁸ *ū reče* Mt 9,22 (grč. ὁ δὲ Ἰησοῦς στραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν εἶπεν), gdje prvi particip stoji u koordiniranu odnosu s predikatom, a drugim se iskazuje vremensko značenje (prijevremenost). Slično je i u primjeru *vidēvše že klevrēti ego bivšaē svžališe si zēlo i prišbdše skazaše gospodu svoemu vsa bivšaē* Mt 18,31 (grč. ἰδόντες οὖν οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ ἐαυτῶν πάντα τὰ γενόμενα), no u njemu vremensko značenje nosi prvi particip, a tako je i u sljedećim primjerima: *slišav že césar prognēva se zēlo i poslav voe svoe pogubi vse ubiice te* Mt 22,7 (grč. ὁ δὲ βασιλεὺς ὠργίσθη, καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ ἀπόλεσεν τοὺς φονεῖς ἐκείνους) naspram *i posla* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i vidēvši*⁵⁵⁹ *petra grēūca se pri ogni v'zrēvši*⁵⁶⁰ *na n' reče emu* Mk 14,67 (grč. καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει); *vidēv*⁵⁶¹ *že satnik ... ēko tako v'z'piv izdaše reče* Mk 15,39 (grč. Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ... ὅτι οὕτως ἐξέπνευσεν εἶπεν) naspram *vzapi i v'zdaše* Hm; *v drugi že d'bn ishode izn'bm*⁵⁶² *dva pēneza da gostinniku i reče* Lk 10,35 (grč. καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐκ βαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκεν τῷ πανδοχεῖ καὶ εἶπεν).

⁵⁵⁵ U Ro *prešadb*.

⁵⁵⁶ U drugim je misalima *priēm*.

⁵⁵⁷ U drugim je misalima *priēm*.

⁵⁵⁸ U Hm *vidiv*.

⁵⁵⁹ U Hm, Sm *vidiv'si*.

⁵⁶⁰ U Hm *vzriv'si*.

⁵⁶¹ U Hm *vidiv*.

⁵⁶² U Hm, Nk, Ro, Mo, Pt *izam*.

Spomenutim je dvama značenjima pridružen i particip koji pobliže određuje način vršenja predikatske radnje u primjeru *uvédên'si*⁵⁶³ *éko isus vzlezit v domu pariséové prinese al'vastru mura i stav'si sь zadi pri nogu ego plačući se načet močiti slъzami nozê ego* Lk 7,37 (grč. ἐπιγνοῦσα ὅτι κατάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου καὶ σταῖσα ὀπίσω παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ κλαίουσα τοῖς δάκρυσιν ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ) naspram *i prines'si* Hm, *vazam'si* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, dok je u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt izostavljen particip *plačući se*.

U korpusu su zabilježene raznorazne značenjske kombinacije. U primjeru *pad na zemli valaše se péni tēce*⁵⁶⁴ Mk 9,20 (grč. καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς ἐκυλίετο ἀφρίζων) prvi particip stoji u koordiniranu odnosu s predikatom, dok ga drugi dopunjuje određujući pobliže okolnosti vršenja glagolske radnje. Tako je i u primjeru *iz'sbdšē*⁵⁶⁵ *že prohoždahu skvozé vsi i gradi blagovēstuūce*⁵⁶⁶ *i cēlece*⁵⁶⁷ vsъgdē Lk 9,6 (grč. Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ). Participu uzročnoga značenja u primjeru *i ne obrēišē kudu vnesti i naroda radi vlēzoše na hram i skvozé strop svēsiše i* Lk 5,19 (grč. καὶ μὴ εὐρόντες ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν διὰ τὸν ὄχλον ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν) drugi misali pridružuju particip u koordiniranu odnosu s predikatom: *i vzliz'se* Hm, odnosno *i v'zlēz'se* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, dok na mjestu prvoga participa dolazi finitni glagolski oblik u Hm (*i ne obrētoše*). Kombinacija tih dvaju značenja zamjetna je i u drugim primjerima: *vēdi isus éko pride emu godina da prēidet otъ mira sego kь otъcu vzlūbl' svoe sucee v mirē do konca vzlūbi e* Iv 13,1 (grč. εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῆ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς) naspram *vide* Hm, odnosno *vidē* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *isus že vedi*⁵⁶⁸ *vsa greducaē na n' šbd reče im* Iv 18,4 (grč. Ἰησοῦς οὖν εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν ἐξῆλθεν, καὶ λέγει αὐτοῖς) naspram *i r(e)če* Sm. Koordiniranoj participskoj strukturi pridružuju se i participi koji su semantički ekvivalentni načinskih: *rugahu že se emu i voini pristupaūce i ocъt pridēvaūce emu i gl(agol)ūce* Lk 23,36–37 (grč. ἐνέπαιζαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται προσερχόμενοι, ὄζος προσφέροντες αὐτῷ καὶ λέγοντες); i pogodbenih rečenica: *kto ubo otъ vas hote*⁵⁶⁹ *stlъp sьzdati ne prēzde li šedь*⁵⁷⁰ *raz'čtet dovol' ače imat eže est na svr'shenie* Lk 14,28 (grč. τίς γὰρ ἐξ ὁμῶν θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει εἰς ἀπαρτισμόν),

⁵⁶³ U drugim je misalima *slišav'si*.

⁵⁶⁴ U drugim je misalima *tīce*.

⁵⁶⁵ U Ro *všad'se*.

⁵⁶⁶ U Hm *bl(a)govestuūce*.

⁵⁶⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *cēlaūce*.

⁵⁶⁸ U Hm *vidivъ*, u Nk, Ro *vidēvъ*, u Mo, Sm, Pt *videvъ*.

⁵⁶⁹ U Hm, Nk, Ro, Sm, Pt *hotē*.

⁵⁷⁰ U Hm, Nk *sedь*, u Ro, Mo, Sm, Pt *sēdь*.

ki *césar gredi*⁵⁷¹ k drugomu *césaru sniti se na bran' ne séd*⁵⁷² li *préžde mislit ače sil'na est s desetiú tisući srésti gredućago s dvěma deset tisućema na n* Lk 14,31 (grč. τίς βασιλεὺς πορευόμενος ἐτέρῳ βασιλεῖ συμβαλεῖν εἰς πόλεμον οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλευέσεται εἰ δυνατός ἐστὶν ἐν δέκα χιλιάσιν ὑπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν); ili pak predikatne dopune: *i priš'bd pade nic préd nogama ego hvalu vzdae* Lk 17,16 (grč. καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ εὐχαριστῶν αὐτῷ). Particip u funkciji neobvezatnoga predikatnog proširka dolazi u primjeru *pride že i nikodim ... nose směšenie izmur'no i aloino* Iv 19,39 (ἦλθεν δὲ καὶ Νικόδημος, ὁ ἐλθὼν πρὸς αὐτὸν νυκτὸς τὸ πρῶτον, φέρων ἔλιγμα σμύρνης καὶ ἀλόης), a u Nk, Ro nalazi se i particip *prišad'ь* na mjestu početnoga finitnog glagola, koji stoji s predikatom u koordiniranu odnosu.

Participu vremenskoga značenja može biti pridružen particip koji označuje način vršenja predikatske radnje: *i prop'bnše i razdéliše rizi ego metaúče*⁵⁷³ *žrěb o ne* Mk 15,24 (grč. καὶ σταυροῦσιν αὐτὸν καὶ διαμερίζονται τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ τίς τί ἄρη) naspram *propeše* Hm; *mimohodeče hulahu i pokivaúče glavami svoimi i glagolúče* Mk 15,29 (grč. οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινουῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καὶ λέγοντες), gdje bi prvi particip zapravo trebao biti supstantiviziran sudeći po grčkome, no izostanak neodređenoga lika upućuje na interpretaciju participa kao sekundarnoga predikata; *i obrét' u vzлагаet u na ramé svoi radue se* Lk 15,5 (grč. καὶ εὐρῶν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὄμους αὐτοῦ χαίρων), *slišavše že sie ishoždahu edin po edinomu nač'bnše ot' starěšin* Iv 8,9 (grč. οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐξήρχοντο εἰς καθ' εἷς ἀρζάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων), az *ne obinue se glagolah miru az vs'gda učih na s'bnmičih* Iv 18,20 (grč. Ἐγὼ παρησιᾶ λελάληκα τῷ κόσμῳ: ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν συναγωγῇ), dok je u drugim misalima uveden particip *uče*, kojim se označuje radnja istovremena onoj glavnoga predikata. U primjeru *otneléže vniđ ne prěsta oblobizaúči*⁵⁷⁴ *nozé moi* Lk 7,45 (grč. ἀφ' ἧς εἰσηλθὼν οὐ διέλιπεν καταφιλοῦσα μου τοὺς πόδας) participska konstrukcija vremenskoga značenja uvodi se vremenskim veznikom, gdje u Hm dolazi finitni glagol umjesto participa (*vnide*), a drugi particip dopunjuje sadržaj predikata u širem smislu, dolazeći u službi sličnoj infinitivnoj. Particip vremenskoga značenja zamjenjuje se u pojedinim misalima vremenskom rečenicom u primjeru *rasp'n'se*⁵⁷⁵ *že i razdéliše rizi ego metaúče*⁵⁷⁶ Mt 27,35 (grč. σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ βάλλοντες κλῆρον) naspram *potom'ь* <add. že Nk, Mo, Sm, Pt> *egda raspeše* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, dok

⁵⁷¹ U Hm *gréde*.

⁵⁷² U drugim je misalima *sed'*.

⁵⁷³ U Hm *mečuče*, u Sm *mětaúče*.

⁵⁷⁴ U drugim je misalima *celivaúči*.

⁵⁷⁵ U Ro *propan'se*.

⁵⁷⁶ U Mo, Pt *meč(u)če*.

se uporaba participa koji je predikatna dopuna podudara u svim misalima. Particip u funkciji sekundarnoga predikata ima vremensko značenje (prijevremenost) u primjeru *na isusa že priš'dše êko vidêše i ũže umr'vša ne prêbiše emu golênu* Iv 19,33 (grč. ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον ἤδη αὐτὸν τεθνηκότα, οὐ κατέαζαν αὐτοῦ τὰ σκέλη), dok je u Ro, Mo, Sm, Pt, uz prvi particip kao u Vat, uveden drugi particip (*vidêvše*), a značenje je te participske konstrukcije uzročno: razlikuju se samo u vezniku kojim se ona uvodi (*êko* u Ro, Mo, Pt, *i* u Sm). U Hm uopće ne dolazi particip, već je riječ o koordiniranoj strukturi: *k' isusu pridoše i vidêše ga mr'tva i ne prebiše golêni nemu*.

Kombinaciju uzročnoga i namjernoga značenja nalazimo u primjeru *i ne obrêtsa i vzvratista se v' erusolim vziskaûca*⁵⁷⁷ ego Lk 2,45 (grč. καὶ μὴ εὐρόντες ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀναζητοῦντες αὐτόν). Particip koji je semantički ekvivalent načinske rečenice i onaj koji dolazi u funkciji predikatne dopune dolaze u primjeru *razvraçet lûdi uçe po vsei iûdêi i načьn ot galilêe do sьdê* Lk 23,5 (grč. Ἀνασεῖει τὸν λαὸν διδάσκων καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, καὶ ἀρζάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ᾧδε), s tim da je u Hm i Nk izostavljen dio *uçe po vsei iûdêi*. O adverbzativnome bi se značenju participa moglo govoriti u primjeru *ne ohoždaše ot crьkьve posti i molitvami služeçi bogu dьn i noç* Lk 2,37 (grč. ἡ οὐκ ἀφίστατο τοῦ ἱεροῦ νηστείας καὶ δεήσεων λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν).

U primjeru *vêdi*⁵⁷⁸ *že isus êko vsa dae emu otьc v rucê i êko otь boga izide i kь bogu gredet vsta s večere i položi rizi svoe* Iv 13,3–4 (grč. εἰδὼς ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ πατήρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐζήληθεν καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου καὶ τίθησιν τὰ ἱμάτια) na mjestu participa, čije je značenje uzročno, u gotovo svim drugim misalima dolazi finitni glagol (*vidê* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt), dok se u Hm na mjesto finitnoga glagola *vsta* uvodi particip *vstavь*. Tako je i u primjeru *po sih že vêdi isus êko vsa ũže svr'siše se ... glagola* Iv 19,28 (grč. Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤδη πάντα τετέλεσται ... λέγει), gdje se u drugim misalima nalazi finitni glagol *vidê* Hm, Nk, Ro, Sm, Pt, odnosno *vide* Mo.

Participska konstrukcija može biti odvojena od glavne rečenice sastavnim veznikom *i*. Iako zabilježeni primjeri pokazuju da se takvo odvajanje provodi češće u šest mlađih misala, posebice Hm, bilo bi pogrešno smatrati da je riječ o „mlađoj“ jezičnoj značajki s obzirom na to da su takva variranja zasljedena već u staroslavenskim tekstovima (usp. Večerka, 1996: 204–208): *oni že poslušavše cêsara idu* Mt 2,9 (grč. οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως ἐπορεύθησαν) naspram *i idu* u svim drugim misalima; *tьgda irud vidêv êko porugan bist ... prognêva se zêlo* Mt 2,16 (grč. Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων ἐθυμώθη λίαν)

⁵⁷⁷ U Hm *içuça*.

⁵⁷⁸ U Hm *vidêvь*.

naspram veznika *i* u svim drugim misalima; *ona že abie ostavl'sja mrže po nem idosta*⁵⁷⁹ Mt 4,20 (grč. οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῶ) naspram *i po nem idosta* u svim drugim misalima; *ona že abie ostavl'sja korabl i otca svoego po nem idoste* Mt 4,22 (grč. οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν ἠκολούθησαν αὐτῶ) naspram *i ... idosta* Hm, Nk; *uzrēv isus narodi izide na goru* Mt 5,1 (grč. Ἴδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος) naspram *i vzide* u svim drugim misalima; *i ot'večav*⁵⁸⁰ *sbtnik reče emu* Mt 8,8 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη) naspram *i reče* u svim drugim misalima; *i priš'd obrečēt i prazd'n* Mt 12,44 (grč. καὶ ἐλθὼν εὐρίσκει σχολάζοντα) naspram *i obrêčēt* Hm; *i prost'v ruku na učeniki svoe reče* Mt 12,49 (grč. καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt;⁵⁸¹ *šbd proda vsa ēže imē i kupi biser ta* Mt 13,46 (grč. ἀπελθὼν πέπρακεν πάντα ὅσα εἶχεν καὶ ἠγόρασεν αὐτόν) naspram *i proda* Nk, Mo, Pt; *vidēv*⁵⁸² *že vētr krēp'k uboē se* Mt 14,30 (grč. βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἐφοβήθη) naspram *i uboē se* Ro, Mo, Sm, Pt; *i priznav isus otroče postavi e posrédē ih* Mt 18,2 (grč. καὶ προσκαλεσόμενος παιδίον ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν) naspram *i postavi* Hm, Sm; *iz's'd že rab ta obrête edinogo od klevrēt svoih* Mt 18,28 (grč. ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εἶπεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ) naspram *i obrête* Hm; *šbd vsadi i v t'mnicu* Mt 18,30 (grč. ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν) naspram *i vsadi* Nk, Mo, Pt; *paki že iz's'd v šestuū i v devetuū godinu stvori takožde* Mt 20,5 (grč. πάλιν δὲ ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην ὥραν ἐποίησεν ὡσαύτως) naspram *i stvori* Hm, Mo, Sm, Pt; *i priš'dše pr'vi mnēhu se veče priēti* Mt 20,10 (grč. καὶ ἐλθόντες οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλεῖον λήψονται) naspram *i nadēēhu se* Nk, odnosno *i nadeēhu se* Mo, Sm, Pt; *razumēv že isus lukav'stvie ih reče* Mt 22,18 (grč. γινούσ δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm; *i t'gda s'blaznet se mnozi meždū sobou prēdaūče se i vznenavidet se meždū sobou* Mt 24,10 (grč. καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοὶ καὶ ἀλλήλους παράδωσουσιν καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους) naspram veznika *i uvedena ispred participskoga izraza* u Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *priemše*⁵⁸³ *svētilniki svoe izidu protivu ženihi i nevéstē* Mt 25,1 (grč. λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν τοῦ νομφίου) naspram *i izidu* Ro; *bue že priemše*⁵⁸⁴ *svētilniki svoe ne vzeše olēē s' sobou* Mt 25,3 (grč. αἱ γὰρ μωραὶ λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν οὐκ ἔλαβον μεθ' αὐτῶν ἔλαιον) naspram *i ne vzeše* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *razumēv že i(su)s reče im'v* Mt 26,10 (grč. γινούσ δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς) naspram *i r(e)če* Ro, Nk, Mo, Pt; *prost'v ruku izvlēče nož' svoi* Mt 26,51 (grč. ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἀπέσπασεν τὴν μάχαιραν αὐτοῦ) naspram

⁵⁷⁹ Ro nema ovaj dio teksta.

⁵⁸⁰ U Sm *ot'večav*.

⁵⁸¹ U ponovljenome čitanju veznik dolazi samo u Hm, Nk, Ro.

⁵⁸² U Hm *vidiv*.

⁵⁸³ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *priēmše*.

⁵⁸⁴ U Hm, Nk, Ro *priēm'se*.

i izvľče Hm; *vstav' arhierēi reče emu* Mt 26,62 (grč. και ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ) naspram *i r(e)če* Hm; *iz'sd'⁵⁸⁵ vbn' plaka se gorko* Mt 26,75 (grč. και ἐξελθὼν ἔξω ἔκλαυσεν πικρῶς) naspram *i vsplaka* Hm; *togda vidēv'⁵⁸⁶ iūda prēdanvi ego ēko osudiše i raskaēv se v̄zvratī 30 sr'brnik' arhierēom' i starēšinam' gl(agol)e* Mt 27,3-4 (grč. Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδοὺς αὐτὸν ὅτι κατεκρίθη μεταμεληθεὶς ἔστρεψεν τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσιν και πρε σβυτέροις λέγων) naspram *i vzrati <vrati Sm>* Mo, Sm, Pt; *i p̄ovr'g' srebr'niki v cr(̄)k(̄)vi otide* Mt 27,5 (grč. και ρίψας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναὸν ἀνεχώρησεν) naspram *i otide* Hm, Ro; *arhierēi že priemše⁵⁸⁷ srebr'niki rēše* Mt 27,6 (grč. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπαν) naspram *i riše* Hm, odnosno *i rēše* Ro, Mo, Sm, Pt; *vidēv'⁵⁸⁸ že pilat' ēko ničesože uspēnaet' na rače ml̄va bivaet' priēm' vodu umi rucē prēd' lūd'mi gl(agol)e* Mt 27,24 (grč. ἰδὼν δὲ ὁ Πειλᾶτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας κατέναντι τοῦ ὄχλου λέγων) naspram *i umi* Hm, Nk; *i prēklanaūče⁵⁸⁹ kolēna svoē prēd nim̄ rugahu se emu gl(agol)ūče* Mt 27,29 (grč. και γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐνέπαιζαν αὐτῷ λέγοντες) naspram *i rugahu se* Mo, Sm, Pt; *i svezan vsadi i v t̄mnicu* Mk 6,17 (grč. και ἔδησεν αὐτὸν ἐν φυλακῇ) naspram *i vsadi* Hm; *ta že iz's'dšī⁵⁹⁰ reče materē svoei* Mk 6,24 (grč. και ἐξελθοῦσα εἶπεν τῇ μητρὶ αὐτῆς) naspram *i reče* Hm, Nk, Ro; *poslav slugu spēkulatora povelē prinesti glavu ego* Mk 6,27 (grč. και εὐθὺς ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα ἐπέταξεν ἐνέγκαι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ) naspram *i povelē* Ro; *i prētēcuče⁵⁹¹ vsu stranu tu načeše na odrēh prinositi boleče* Mk 6,55 (grč. περιέδραμον ὄλην τὴν χώραν ἐκείνην και ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάττοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν) naspram *i prinošahu* Hm; *vidēvše⁵⁹² že narodi uboēše se i proslaviše boga* Mt 9,8 (grč. Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐφοβήθησαν και ἐδόξασαν τὸν θεὸν) naspram *i uboēše se* Ro; *parisēi slišavše slovo s̄blazniše se* Mt 15,12 (grč. οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν) naspram *i sablazniše se* Hm; *isus em⁵⁹³ i za ruku ego vzdviže i i v'sta* Mk 9,27 (grč. ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἤγειρεν αὐτόν, και ἀνέστη) naspram *veznika i na početu glavne rečenice u* Hm, Nk, Ro; *i skruš'šī⁵⁹⁴ alvastru vzliē na glavu emu vzležeču* Mk 14,3 (grč. συντρίψασα τὴν ἀλάβαστρον κατέχευεν αὐτοῦ τῆς κεφαλῆς) naspram *i vzliē* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *oni že slišavše vzradovaše se* Mk 14,11 (grč. οἱ δὲ

⁵⁸⁵ U Mo, Sm, Pt *šad̄b*.

⁵⁸⁶ U Hm *vidiv̄b*.

⁵⁸⁷ U drugim je misalima *priēm'se*.

⁵⁸⁸ U Hm *vidiv̄b*, u Mo, Pt *vide*, u Sm *videv*.

⁵⁸⁹ U Hm *pregibaūče*, u Nk, Mo, Sm, Pt *prēgibaūče*.

⁵⁹⁰ U Hm *šad'šī*.

⁵⁹¹ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *pred'tičuče*, u Ro *prēd'tečuče*.

⁵⁹² U Hm *vidiv'se*.

⁵⁹³ U drugim je misalima *ēm'*.

⁵⁹⁴ U Hm, Nk *skrušiv'šī*, u Mo, Sm, Pt *skrušavši*.

ἀκούσαντες ἐχάρησαν) naspram *i vzradovaše se* Nk, Mo, Sm, Pt; *i vzvrac⁵⁹⁵ se paki obrête e speče* Mk 14,40 (grč. καὶ πάλιν ἐλθὼν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας) naspram *i obrête* Hm, Nk, Ro; *togda učenicí ego ostavl'se i bēžaše* Mk 14,50 (grč. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον πάντες) naspram *veznika i ispred participske konstrukcije* u Nk, Mo, Pt; *on že ostavl' plačenicu nag ubēža oty nih* Mk 14,52 (grč. ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα γυμνὸς ἔφυγεν) naspram *i biža* Hm; *i vstav arhierēi posrédē narod vprosi isusa glagole* Mk 14,60 (grč. καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἰς μέσον ἐπηρώτησεν τὸν Ἰησοῦν λέγων) naspram *i vprosi* Sm; *isus že ispuč⁵⁹⁶ glas veli izdaše* Mk 15,37 (grč. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφείδ φωνὴν μεγάλην ἐξέπνευσεν) naspram *i izdaše* Nk, Mo, Sm, Pt, gdje u Hm dolazi dodatni particip *gonorivb*; *š'dše vь vьs mir propovēdaite evanġelie vsei tvari⁵⁹⁷* Mk 16,15 (grč. Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα κηρύσσετε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει) naspram *i prop(o)v(ē)daite* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *vstav isus isь sьnmiča vnide v dom simunov* Lk 4,38 (grč. Ἀναστὰς δὲ ἀπὸ τῆς συναγωγῆς εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος) naspram *i vnide* Nk, Mo, Sm, Pt; *on že stavn nad' neú zaprēti ognū* Lk 4,39 (grč. καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς ἐπετίμησεν τῷ πυρετῷ) naspram glavne rečenice uvedene veznikom *i* u svim drugim misalima; *vidēv⁵⁹⁸ isus vēru ih reče emu* Lk 5,20 (grč. καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm; *i se muži noseče na odrē človēka ... iskahu vnesti i* Lk 5,18 (grč. καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ... καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν) naspram *i iskahu* Mo, Sm, Pt; *razumēv že isus romišleniē ih otvnečav⁵⁹⁹ reče im* Lk 5,22 (grč. ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν ἀποκριθεὶς εἶπεν πρὸς αὐτούς) naspram *i r(e)če* Hm; *vstav prēd nimi vze odr na nemže ležaše* Lk 5,25 (grč. καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ' ὃ κατέκειτο) naspram *i v'ze* Nk, Mo, Sm, Pt; *on že ostavl' vsa vstav v slēd ego ide* Lk 5,28 (grč. καὶ καταλιπὼν πάντα ἀναστὰς ἠκολούθει αὐτῷ), gdje je glavna rečenica uvedena veznikom *i*, a drugi particip izostavljen u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *sbs'd isus s gori sta na ravnē mēstē* Lk 6,17 (grč. Καὶ καταβάς μετ' αὐτῶν ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ) naspram *i sta* Hm; *i vzved oči svoi na učenicí svoe glagolaše im* Lk 6,20 (grč. ὀφθαλμοὺς παραγενόμενοι αὐτοῦ δὲ εἰς πρὸς τοὺς αὐτὸν μαθητὰς οἱ αὐτοῦ ἄνδρες ἔλεγεν εἶπαν) naspram *i gonoraše* Hm; *i pristupl' kosnu se vь odr* Lk 7,14 (grč. καὶ προσελθὼν ἦψατο τῆς σοροῦ) naspram *i dotaknu se* Ro; *vidēv že parisēi vьznavi ego reče v sebé glagole* Lk 7,39 (grč. ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν εἶπεν ἐν ἑαυτῷ λέγων) naspram *i reče* Nk, Mo, Sm, Pt; *i prozeb usbše* Lk 8,6 (grč. καὶ φωνὴν ἐξῆράνθη) naspram *i usaše* Hm; *i pristupiv⁶⁰⁰ obeza rani ego vzlinae vino i olēi* Lk 10,34 (grč. καὶ προσελθὼν κατέδησεν τὰ τραύματα αὐτοῦ ἐπιχέων

⁵⁹⁵ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *vrac'*.

⁵⁹⁶ U Hm *ispustivb*.

⁵⁹⁷ U ponovljenome čitanju na kraju se nalazi dodatni particip u Hm, Nk, Ro: *rekuče*.

⁵⁹⁸ U Hm *vidivb*.

⁵⁹⁹ U drugim je misalima osim u Ro ovaj particip izostavljen.

⁶⁰⁰ U Nk, Ro, Mo, Sm, Pt *pristuplb*.

ἔλαιον καὶ οἶνον) naspram *i obeza* Ro; *aće i ne dast emu vstav zane est drug ego na za bez'očystvo ego vstav dast emu eliko trébuet* Lk 11,8 (grč. εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστάς διὰ τὸ εἶναι φίλον αὐτοῦ, διὰ γε τὴν ἀναιδίαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς δώσει αὐτῷ ὅσων χρή ζει) naspram *i vstanъ* Nk, Mo, Sm, Pt, a prvi particip dolazi samo u Ro; *vъzdvigši glas žena etera otъ naroda reče emu* Lk 11,27 (grč. ἐπάρασά τις φωνὴν γυνὴ ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπεν αὐτῷ) naspram *i r(e)če* Mo, Sm, Pt;⁶⁰¹ *uzrén*⁶⁰² *že ū isus priglasī ū* Lk 13,12 (grč. ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς προσεφώνησεν καὶ εἶπεν αὐτῇ), gdje je u Hm i Ro glavna rečenica uvedena veznikom *i*; *i priš'd zvanъi tebe i onogo rečet ti* Lk 14,9 (grč. καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας ἐρεῖ σοι) naspram *i r(e)čety* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *ki člověk otъ vas imēei*⁶⁰³ *sto ovac i aće pogubit edinu otъ nih ne ostavit li deveti deset i deveti v pustini i idet v sléd pogibšee don'deže obrečet ū* Lk 15,4 (grč. ἰς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα καὶ ἀπολέσας ἐξ αὐτῶν ἓν οὐ καταλείπει τὰ ἐνεήκοντα ἑννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς ἕως εὔρη αὐτό) naspram *i ne ostavit* Hm; *i prišbd v dom svoi sъzivaet drugi i susēdi svoe glagole im* Lk 15,6 (grč. καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον συνακαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς) naspram *i gonore* <gl(agol)e Nk, Ro> Hm, Nk, Ro; *kaē žena imuči deset dragam aće pogubit dragmu edinu ne vžizaet li svētilnika i izvračaet domu i ičet priležno don'deže obrečet ū* Lk 15,8 (grč. Ἥ τίς γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἄπει λύχνον καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς ἕως οὗ εὔρη) naspram *i ako ...* Hm, Sm, odnosno *i aće ...* Nk, Ro, Mo, Pt; *vstav idu kъ otъcu moemu* Lk 15,18 (grč. ἀναστάς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου) naspram *i idu* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, a u Mo, Sm, Pt *vstanu*; *vidēv*⁶⁰⁴ *že e isus reče im* Lk 17,14 (grč. καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς) naspram *i r(e)če* Nk, Mo, Pt; *vidēv*⁶⁰⁵ *ēko očisti se vъzvрати se s glasom veliem slave*⁶⁰⁶ *boga* Lk 17,15 (grč. ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψεν μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν θεόν) naspram *i vrati se* Ro; *stav že zakhei reče kъ isusu* Lk 19,8 (grč. σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπεν πρὸς τὸν κύριον) naspram *i r(e)če* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *egda vzvрати se priēm cēsarstvie reče* Lk 19,15 (grč. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν καὶ εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm; *prišbd na mēsto reče im* Lk 22,40 (grč. γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου εἶπεν αὐτοῖς) naspram *i r(e)če* Hm; *kosnuv*⁶⁰⁷ *vъ uho ego iscēli e* Lk 22,51 (grč. ἀψάμενος τοῦ ὀπίου ἰάσατο αὐτόν) naspram *i is'cēli* Hm, Ro, Mo, Sm, Pt; *oni že emše i vese i vъ dvor arhierēon* Lk 22,54 (grč. Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον καὶ

⁶⁰¹ U ponovljenome čitanju veznik dolazi i u Hm i Ro.

⁶⁰² U Hm *vidiv'*, u Sm *uzriv*.

⁶⁰³ U drugim je misalima *imēe*.

⁶⁰⁴ U Hm *vidivъ*.

⁶⁰⁵ U Hm *vidivъ*.

⁶⁰⁶ U Hm *sl(a)vē*.

⁶⁰⁷ U Hm i Sm *taknuvъ*.

είσηγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερέως) naspram i vese Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; uzrénšī⁶⁰⁸ že i rabina etera sédeča pri svétlé i vžrénšī⁶⁰⁹ na n' reče Lk 22,56 (grč. ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ εἶπεν) naspram i r(e)če Hm; pilat že sβznav⁶¹⁰ arhierēi i starēšini i pročee lúdi reče k nim Lk 23,13 (grč. Πειλᾶτος δὲ συνκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν εἶπεν πρὸς αὐτούς) naspram i r(e)če Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; az vprašae nikeže vini obrétaū v človécé sem Lk 23,14 (grč. ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας οὐθὲν εὔρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον) naspram glavne rečenice uvedene veznikom i u Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; pokazav i ubo otbrúcu Lk 23,22 (grč. παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω) naspram i otprúcu Nk, Mo, Pt; obrač se isus k nim reče Lk 23,28 (grč. στραφεῖς δὲ πρὸς αὐτὰς Ἰησοῦς εἶπεν) naspram i r(e)če Nk, Mo, Sm, Pt; vžrénv⁶¹¹ že na ne isus reče Iv 1,42 (grč. ἐμβλέψας αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) naspram i r(e)če Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; isus že tružd⁶¹² se otb puti sédēše tako na studenci Iv 4,6 (grč. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακῶς ἐκ τῆς ὁδοιοποιίας ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ) naspram i sidiše Hm; ostavlšī⁶¹³ vodonos svoi žena ide v grad Iv 4,28 (grč. ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἢ γυνὴ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν) naspram i ide Nk, Mo, Sm, Pt; vžm odr' svoi hoždaše Iv 5,9 (grč. καὶ ἦρε τὸν κράβαττον αὐτοῦ καὶ περιεπάτει) naspram i hoždaše Ro; vžved že oči svoi isus vidē éko narod mnog gredet k nemu Iv 6,5 (grč. ἐπάρας οὖν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ Ἰησοῦς καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν) naspram i vidē <vidi Sm> Nk, Mo, Sm, Pt; i šbd umih se i prozrēh Iv 9,11 (grč. ἀπελθὼν οὖν καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα) naspram i umih se Hm, Ro, Mo, Sm, Pt; i se rek po sem glagola im Iv 11,11 (grč. ταῦτα εἶπεν, καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς) naspram uvedena veznika i nakon participa u Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; isus že vžved⁶¹⁴ oči svoi vispr na nebo reče Iv 11,41 (grč. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω καὶ εἶπεν) naspram i r(e)če Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; mariē že priemšī⁶¹⁵ libru mura blagouhan'nago prēdragago pomaza nozē isusovē i otr vlasi svoimi nozē ego Iv 12,3 (grč. ἡ οὖν Μαριὰμ λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου ἤλειπεν τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἐξέμαζεν ταῖς θριζίν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ) naspram i pomaza Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; vžved oči svoi na nebo reče Iv 17,1 (grč. καὶ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπεν) naspram i r(e)če Hm, Mo, Sm, Pt; tgda pilat poem⁶¹⁶ isusa tepe i Iv 19,1 (grč. ἔλαβεν ὁ Πειλᾶτος τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐμαστίγωσεν) naspram i tepe Sm; simun že petr

⁶⁰⁸ U Hm vidiv'si, u Nk, Mo, Sm, Pt vidévši.

⁶⁰⁹ U Hm vzriv'si, u Sm vazrénv.

⁶¹⁰ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt priznavv.

⁶¹¹ U Hm vzrivv.

⁶¹² U Hm truidiv', u Nk, Mo, Sm, Pt truj.

⁶¹³ U Nk ostavl'i, u Mo ostav(a)lěi.

⁶¹⁴ U Sm izvedv.

⁶¹⁵ U drugim je misalima v'zam'si.

⁶¹⁶ U drugim je misalima poémv.

slišav *éko gospod est epen'ditom prépoésa se* ^{IV 21,7} (grč. Σίμων οὖν Πέτρος, ἀκούσας ὅτι ὁ κύριός ἐστιν, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο) naspram *i prépoésa se* Hm; *sego že vidén*⁶¹⁷ *petr reče k̄b isusu* ^{IV 21,21} (grč. τοῦτον οὖν ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ) naspram *i r(e)če* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt.

Veznik se pojavljuje i kada je finitni glagolski oblik u pojedinim misalima na mjestu participa u drugima: *i s̄brav vse arhierēi i knižniki lūd'skie v'prašaše* ^{Mt 2,4} (grč. συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ ἐπυνθάνετο) naspram finitnoga oblika *s̄bra* i uvedena veznika *i* ispred predikata glavne rečenice Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *t̄gda irud otai priznav v̄svi priležné ispita ot̄ nih vr̄eme* ^{Mt 2,7} (grč. Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους ἠκρίβωσεν παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον) naspram *prizva* Nk, Mo, Sm, Pt, odnosno *ispitav̄b* Hm, što je vjerojatno pogreška, a svi imaju veznik *i* na početku glavne rečenice; *i poslav̄b e v̄b vitl̄eom̄b reče im* ^{Mt 2,8} (grč. καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπεν) naspram *posla* Mo, Sm, Pt, a u svim misalima dolazi veznik *i* ispred predikata; *š̄bdše ispitaite izv̄estno o otročetē* ^{Mt 2,8} (grč. Πορευθέντες ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου) naspram *idēte* Nk, Mo, Sm, Pt, a u svim misalima osim Ro, Hm (gdje particip ostaje) dolazi veznik *i* ispred predikata; *i poslav̄b izbi vsa otročeta sučāē v' vitl̄eome* ^{Mt 2,16} (grč. καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλεν πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ) naspram *i posla ... i izbi* Hm, odnosno *i izbi* Nk, Ro; *š̄bd pokaži se er̄eom i prinesi dar* ^{Mt 8,4} (grč. ὕπαγε σεαυτὸν δεῖζον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκον τὸ δῶρον) naspram *idi i pokaži se* u svim drugima; *pr̄iš'dše*⁶¹⁸ *rabi k' gospodinu rēše emu* ^{Mt 13,27} (grč. προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότη εἶπον αὐτῷ) naspram *i pristupiše* Hm, a veznik se nalazi u Hm, Mo, Sm, Pt; *i priznav narodi reče im* ^{Mt 15,10} (grč. Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον εἶπεν αὐτοῖς) naspram *prizva k sebi* <*sebi* Sm> Nk, Mo, Sm, Pt, a u svim misalima dolazi veznik *i* ispred predikata; *t̄gda pristupl'še k nemu učenic̄i ego rēše emu* ^{Mt 15,12} (grč. Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ λέγουσιν αὐτῷ) naspram *pristupiše ... i rēše* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i abie pristupl' k̄b isusu reče emu* ^{Mt 26,49} (grč. καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ εἶπεν) naspram *pristupi ... i r(e)če* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i priznav satnika vprosi i* ^{Mk 15,44} (grč. καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα ἐπηρώτησεν αὐτὸν) naspram *i prizva* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, a u Hm *i i vprosi*; *sedši pri nogu isusonu poslušaše sloves ego* ^{Lk 10,39} (grč. καὶ παρακαθεσθεῖσα πρὸς τοὺς πόδας τοῦ κυρίου ἤκουεν τὸν λόγον αὐτοῦ) naspram *sidiše* <*sēdiše* Nk, Mo, Pt> ... *i poslušaše* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i slišav pēniē i liki prizva edinago ot̄b otrok* ^{Lk 15,25} (grč. ἤκουσεν συμφωνίας καὶ χορῶν, καὶ προσκαλεσάμενος ἓνα τῶν παιδῶν) naspram *i sliša ... i prizva* Nk, Mo, Sm, Pt, odnosno *i sliša ... i priznav̄b* Ro; *i ot̄bvečav̄b edin emuže ime klēopa reče emu* ^{Lk 24,18} (grč.

⁶¹⁷ U Hm *vidiv'*.

⁶¹⁸ U Nk, Mo, Sm, Pt *pristupl'še*.

ἀποκριθεὶς δὲ εἶς ὀνόματι Κλεόπας εἶπεν πρὸς αὐτόν) naspram *i otveča ... i r(e)če* Hm; *vsklon*⁶¹⁹ *se reče imb* Iv 8,7 (grč. ἀνέκυσεν καὶ εἶπεν αὐτοῖς) naspram *i r(e)če* Nk, odnosno *vskloni se i reče* Mo, Pt.

Premda je veznik frekventniji u šest mlađih misala, gdjegdje dolazi upravo u Vat, dok u drugim misalima izostaje: *i iz'vezše*⁶²⁰ *korabla na zemlû ostavl̃še vsa v sl̃ed ego idoše* Lk 5,11 (καὶ καταγαρόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν ἀφέντες πάντα ἠκολούθησαν αὐτῷ) naspram *i ostaviše* Hm, odnosno bez veznika u Nk, Mo, Sm, Pt; *priznav že edinogo kogoždo dl̃žnika gospoda svoego i glagola emu* Lk 16,5 (grč. καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεοφιλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ ἔλεγεν τῷ πρώτῳ), dok u drugim misalima veznik izostaje.

Aktivnim participom prezenta uz *verba dicendi* uvodi se upravni govor, a particip stoji na mjestu odgovarajućega grčkoga participa:⁶²¹ *se anjel gospodñ ṽ snē êni se osipu glagole*⁶²² Mt 1,20 (grč. ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ λέγων), *vls̃vi otb̃ vstoka pridu v erusolim glagolûce* Mt 2,1–2 (grč. μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα λέγοντες), *anjel gospodñ ṽ s'nē êni se osipu glagole* Mt 2,13 (grč. ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσήφ λέγων) naspram *govoreč'* Sm; *anjel gospodñ ṽ snē êni se osipu ṽ eũrte glagole* Mt 2,19 (grč. ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσήφ ἐν Αἰγύπτῳ λέγων), *i otbñr'z usta svoê učaše e glagole* Mt 5,2 (grč. καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέγων), *ne p̃bc̃ete se ubo glagolûce* Mt 6,31 (grč. μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες), *prokažen priš̃bd klanāše se emu glagole* Mt 8,2 (grč. λεπρὸς προσελθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων), *čloñeci že čudiše se gl(agol)ûce* Mt 8,27 (grč. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν λέγοντες), *se knez eter pristupi' k̃ isusu i molaše i glagole* Mt 9,18 (grč. ἰδοὺ ἄρχων εἶς προσελθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων), *pristupiše k̃ isusu knižnici i parisêi glagolûce* Mt 12,38 (grč. Τότε ἀπεκρίθησαν αὐτῷ τινὲς τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων λέγοντες), *abie že glagola im isus reki* Mt 14,27 (grč. εὐθὺς δὲ ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς λέγων), *pridu i pokloniše se emu glagolûce* Mt 14,33 (grč. προσεκύνησαν αὐτῷ λέγοντες), *pristupiše k̃ isusu ... knižnici i parisêi gl(agol)ûce* Mt 15,1 (grč. προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ ... Φαρισαῖοι καὶ γραμματεῖς λέγοντες), *dobré proreče o vas isaiê prorok glagole*⁶²³ Mt 15,7 (grč. καλῶς ἐπροφήτευσεν περὶ ὑμῶν Ἡσαίας λέγων), *iz's̃(b)d'si vz'pi glagolûci emu* Mt 15,22 (grč. ἐξελθοῦσα ἔκραζεν λέγουσα), *i vprašaše učenik svoih glagole* Mt 16,13 (grč. ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ λέγων), *êvista se im moisêi i iliê s nim glagolûca* Mt 17,3 (grč. ὤφθη αὐτοῖς Μωυσῆς καὶ

⁶¹⁹ U Sm *vskloniv*.

⁶²⁰ U Hm *izvkl'se*.

⁶²¹ Ovdje zanemarujem uobičajenu leksičku razliku između inačice *glagolati* u Nk, Ro, Mo, Pt, a inačice *govoriti* u Hm. U Sm češća je uporaba inačice *govoriti*, ali ne javlja se toliko dosljedno kao u Hm.

⁶²² U ponovljenome čitanju u Hm, Nk, Ro, Mo, Pt *reki*.

⁶²³ U Nk, Mo, Sm, Pt *reki*.

Ἡλείας συνλαλοῦντες μετ' αὐτοῦ), *zarovédé im isus glagole*⁶²⁴ Mt 17,9 (grč. ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγων), *pristupiše učenicí k̄ isusu glagolúče* Mt 18,1 (grč. προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες), *rad*⁶²⁵ *že rab ta molaše i glagole* Mt 18,26 (grč. πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ λέγων), *i êm davlaše i glagole* Mt 18,28 (grč. καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγεν λέγων), *i rad klevrét ego molaše i glagole* Mt 18,29 (grč. πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ παρεκάλει αὐτὸν λέγων), *narodi že hodečeí préd nim i v sléd ego gredučeí zva hu glagolúče*⁶²⁶ Mt 21,9 (grč. οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες αὐτὸν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον λέγοντες), *posla k nim' sina svoego glagole*⁶²⁷ Mt 21,37 (grč. ἀπέστειλεν πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων), *posla inie rabi glagole*⁶²⁸ Mt 22,4 (grč. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους λέγων), *i poslaše k nemu učenicí svoje s̄v irudiéni gl(agol)úče* Mt 22,16 (grč. καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν λέγοντας), *vprosi ih isus glagole* Mt 22,41 (grč. ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγων), *kako ubo david duhom naricaet i gosпода glagole* Mt 22,43 (grč. Πῶς οὖν Δαυεὶδ ἐν πνεύματι καλεῖ αὐτὸν κύριον λέγων), *pristupiše k nemu učenicí ego otai glagolúče* Mt 24,3 (grč. προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν λέγοντες), *mnози bo pridut v̄b ime moe glagolúče* Mt 24,5 (grč. πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου λέγοντες), *pridu i pročee déni glagolúče* Mt 25,11 (grč. ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι λέγουσαι), *i pristupl' priem̄i pet talanat prinese druguú pet talanat glagole* Mt 25,20 (grč. καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα λέγων), *tv̄gda ot̄večaūt emu prav̄(b)ni glagolúče* Mt 25,37 (grč. τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι λέγοντες), *tv̄gda ot̄večaūt i ti glagolúče* Mt 25,44 (grč. τότε ἀποκριθήσονται καὶ αὐτοὶ λέγοντες), *tv̄gda ot̄večaūt i tēm glagole*⁶²⁹ Mt 25,45 (grč. τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς λέγων) *naspram rek(u)č̄b Sm; pristupiše uč(e)n(i)ci k̄ i(su)su g(lago)lúče* Mt 26,17 (grč. Τῆ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες), *vtoriceū š̄bd' p(o)m(o)li se gl(agol)e* Mt 26,42 (grč. πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο λέγων), *ostavl' e raki š̄d' p(o)m(o)li se treticeū tožde slovo reki* Mt 26,44 (grč. καὶ ἄφεις αὐτοὺς πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο ἐκ τρίτου τὸν αὐτὸν λόγον εἰπὼν πάλιν), *da im̄b znamenie gl(agol)e*⁶³⁰ Mt 26,48 (grč. ὁ δὲ παραδιδὼς αὐτὸν ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον λέγων), *i pristupl̄b isus glagola im reki* Mt 28,18 (grč. καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς λέγων), *i v̄š̄d̄si ... k césaru prosí glagolúči* Mk 6,25 (grč. καὶ εἰσελθοῦσα ... πρὸς τὸν βασιλέα ἠτήσατο λέγουσα), *i pr̄eizliha o sem divlahu se glagolúče* Mk 7,37 (grč. καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο λέγοντες), *i*

⁶²⁴ U Nk, Sm *reki*, u Mo, Pt *rēki*.

⁶²⁵ U Hm *šad̄b*.

⁶²⁶ U Hm *nema ovoga participa*.

⁶²⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *reki*.

⁶²⁸ U Hm *reki*. U Ro *ne dolazi particip na kraju*.

⁶²⁹ U Nk, Mo, Pt *reki*.

⁶³⁰ U Mo, Sm, Pt *reki*.

*raki šbd pomoli se tožde slovo reki*⁶³¹ Mk 14,39 (grč. καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο τὸν αὐτὸν λόγον εἰπὼν), *prédateľ' že ego dal bé im znamenie glagole* Mk 14,44 (grč. δεδῶκει δὲ ὁ παραδιδούς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς λέγων), *on že otvnr'že se glagole* Mk 14,68 (grč. ὁ δὲ ἠρνήσατο λέγων), *pilat že raki vprosi i glagole* Mk 15,4 (grč. ὁ δὲ Πειλᾶτος πάλιν ἐπηρώτα αὐτὸν λέγων), *tek že edin parlyni gubu octa i vnzьz na tr'st paraēše i glagole* Mk 15,36 (grč. δραμῶν δέ τις γεμίσας σπόγγον ὄξους περιθειὺς καλάμῳ ἐπότιζεν αὐτόν, λέγων), *isproš*⁶³² *d'čicu napisa glagole* Lk 1,63 (grč. καὶ αἰτήσας πινακίδιον ἔγραψεν λέγων), *i položiše vsi slišavšei na srьdьcih svoih glagolúče* Lk 1,66 (grč. καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες), *napl'ni se duhom svetim i proroč'stvo glagole* Lk 1,67 (grč. ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου καὶ ἐπροφήτευσεν λέγων), *ishoždahu že bēsi otь mnog v'riúče i glagolúče* Lk 4,41 (grč. ἐζήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα), *i načēše pomišlati knižnici i parisēi gl(agol)úče* Lk 5,21 (grč. καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι λέγοντες), *i napl'niše se straha glagolúče* Lk 5,26 (grč. καὶ ἐπλήσθησαν φόβου λέγοντες), *i r'rtahu knižnici i parisēi kь učeníkom ego glagolúče* Lk 5,30 (grč. καὶ ἐγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς αὐτῶν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ λέγοντες), *i slavlahu boga glagolúče* Lk 7,16 (grč. καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν λέγοντες), *i vnzratiše se 70 i 2 s radostiú glagolúče* Lk 10,17 (grč. Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα δύο μετὰ χαρᾶς λέγοντες), *i rьrtahu parisēi i knižnici gl(agol)úče* Lk 15,2 (grč. καὶ διεγόγγυζον οἱ τε Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς λέγοντες), *i reče k nim pritcu siú isus glagole* Lk 15,3 (grč. εἶπεν δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγων), *i vьzdviigu glas svoi glagolúče* Lk 17,13 (grč. καὶ αὐτοὶ ἤραν φωνὴν λέγοντες), *i mitar izdaleka stav ne hotēše ni očiú svoeú vьzvesti na nebo na biēše prvsi svoe glagole* Lk 18,13 (grč. ὁ δὲ τελώνης μακρόθεν ἐστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραι εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ἔτυπτε τὸ στήθος ἑαυτοῦ λέγων), *vьbri glagole*⁶³³ Lk 18,38 (grč. ἐβόησεν λέγων), *i poslaše v slēd ego glagolúče* Lk 19,14 (grč. καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ λέγοντες), *pride že prvi glagole* Lk 19,16 (grč. παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος λέγων), *i drugi pride glagole* Lk 19,18 (grč. καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος λέγων), *i drugi pride glagole* Lk 19,20 (grč. καὶ ὁ ἕτερος ἦλθεν λέγων), *plaka se o nem glagole* Lk 19,41–42 (grč. ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτήν, λέγων), *posla isus petra i ivana glagole ima* Lk 22,8 (grč. καὶ ἀπέστειλεν Πέτρον καὶ Ἰωάννην εἰπὼν), *takožde že i čašu po večeri glagole* Lk 22,20 (grč. καὶ τὸ ποτήριον ὡσαύτως μετὰ τὸ δειπνήσαι, λέγων), *roklon' kolēné molaše se glagole*⁶³⁴ Lk 22,41 (grč. θεῖς τὰ γόνατα προσηύχετο λέγων), *on že otvnr'že se ego glagole* Lk 22,57 (grč. ὁ δὲ ἠρνήσατο λέγων), *vēse i v sьn'm svoi glagolúče emu* Lk 22,66–67 (grč. ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν, λέγοντες),

⁶³¹ U Nk, Mo, Sm, Pt *gl(agol)e*.

⁶³² U Hm *isprošivь*, u Sm *ispros*.

⁶³³ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *reki*.

⁶³⁴ U Hm, Mo, Sm, Pt *reki*.

načeše vaditi na n' glagolúče Lk 23,2 (grč. ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ λέγοντες), *pilat že vprosi i glagole*⁶³⁵ Lk 23,3 (grč. ὁ δὲ Πειλᾶτος ἠρώτησεν αὐτὸν λέγων), *oni že kréplahu se glagolúče* Lk 23,5 (grč. οἱ δὲ ἐπίσχουν λέγοντες), *vzъri že vkuр vъs narod glagole* Lk 23,18 (grč. ἀνέκραγον δὲ πανπληθεὶ λέγοντες), *oni že vzglašahu glagolúče* Lk 23,21 (grč. οἱ δὲ ἐπεφώνουν λέγοντες), *rugahu se emu staréšini s nimi gl(agol)úče* Lk 23,35 (grč. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες λέγοντες), *i nuždašeta i gl(agol)úča emu* Lk 24,29 (grč. καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν λέγοντες), *otъneča im ivan glagole*⁶³⁶ Iv 1,26 (grč. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάνης λέγων), *svedoč'stvo svedokona ivan glagole*⁶³⁷ Iv 1,32 (grč. Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάνης λέγων), *molahu i učenicí ego glagolúče* Iv 4,31 (grč. Ἐν τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ λέγοντες), *préhu že se iúdēi meždú sobou glagolúče* Iv 6,52 (grč. Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες), *i divlahu se iúdēi glagolúče* Iv 7,15 (grč. ἐθαύμαζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες), *stoéše isus i zvaše glagole*⁶³⁸ Iv 7,37 (grč. ἰσθῆκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξεν λέγων), *i vprosiše i učenicí ego glagolúče*⁶³⁹ Iv 9,2 (grč. καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες), *i vprosiše é glagolúče ima* Iv 9,19 (grč. καὶ ἠρώτησαν αὐτοὺς λέγοντες), *poslasta že sestré ego k nemu glagolúči*⁶⁴⁰ Iv 11,3 (grč. ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν λέγουσαι), *vъzva mariú sestru svoú otai rekši*⁶⁴¹ ei Iv 11,28 (grč. ἐφώνησεν Μαριὰμ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα εἶπασα), *edin ot préstoečih slug udari v lanitu isusa glagole* Iv 18,22 (grč. εἷς παρεστηκῶς τῶν ὑπηρετῶν ἔδωκεν ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ εἰπόν), *vърише vsi glagolúče* Iv 18,40 (grč. ἐκραύγασαν οὖν πάλιν λέγοντες), *arhierēi i slugi vz'riše gl(agol)úče*⁶⁴² Iv 19,6 (grč. οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται ἐκραύγασαν λέγοντες), *iúdēi že vъriéhu glagolúče* Iv 19,12 (grč. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἐκραύγασαν λέγοντες).

Mogućnost takve uporabe obilno se koristila zbog stilskih potreba, stoga particip nalazimo i na onim mjestima gdje u grčkome nema odgovarajućega participa, što se provodi najdosljednije u Vat, dok u drugim misalima particip nerijetko izostaje: *bog bo zapovédē glagole*⁶⁴³ Mt 15,4 (grč. ὁ γὰρ θεὸς εἶπεν), *vprosi isus otъca ego glagole*⁶⁴⁴ Mk 9,21 (grč. καὶ ἐπηρώτησεν τὸν πατέρα αὐτοῦ), *učenici ego otai vprašahu i gl(agol)úče*⁶⁴⁵ Mk 9,28 (grč. οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κατ' ἰδίαν ἐπηρώτων αὐτόν), *i priš'd abie pristupi kъ isusu glagole* Mk 14,45 (grč. καὶ ἐλθὼν εὐθὺς προσελθὼν αὐτῷ λέγει), *тъгда arhierēi rastr'za rizi svoe glagole* Mk 14,63 (grč.

⁶³⁵ U Hm nema ovoga dijela teksta.

⁶³⁶ U drugim je misalima *reki*.

⁶³⁷ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt *reki*.

⁶³⁸ U Nk *reki*, u Mo, Sm, Pt *rēki*.

⁶³⁹ Particip je izostavljen u Sm.

⁶⁴⁰ Particip je izostavljen u Hm.

⁶⁴¹ U Nk, Ro, Mo, Sm, Pt dolazi aktivni particip prezenta ovoga glagola: *rekuči*.

⁶⁴² U Mo, Sm, Pt particip je u određenome liku s kontrahiranim nastavkom: *gl(agol)úči*.

⁶⁴³ U Hm *reki*. U drugim je misalima particip izostavljen.

⁶⁴⁴ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt ne dolazi particip na kraju.

⁶⁴⁵ Ni u jednome drugom misalu ne dolazi particip.

ὁ δὲ ἀρχιερεὺς διαρρήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ λέγει), *pilat že vprosi i glagole* Mk 15,2 (grč. *καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πειλᾶτος*), *oni že vz'riše glagolúče*⁶⁴⁶ Mk 15,13 (grč. *οἱ δὲ πάλιν ἔκραζαν*), *oni že rače izliha v'riēhu gl(agol)úče*⁶⁴⁷ Mk 15,14 (grč. *οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζαν*), *i načeše rugati se emu glagolúče* Mk 15,18 (grč. *καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτόν*), *vz'ri isus glasom veliem glagole* Mk 15,34 (grč. *ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ*), *reče že k nim pritču siū isus glagole* Lk 8,4 (grč. *ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν εἶπεν διὰ παραβολῆς*), *i vprosi i glagole*⁶⁴⁸ Lk 15,26 (grč. *ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ*), *reče isus učeníkom svoim i narodom pritču siū glagole*⁶⁴⁹ Lk 13,6 (grč. *Ἔλεγεν δὲ ταύτην τὴν παραβολήν*), *pariséi že vstan molaše se v sebē glagole* Lk 18,11 (grč. *ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς ταῦτα πρὸς ἑαυτὸν προσήχετο*), *vprosi i glagole*⁶⁵⁰ Lk 18,40 (grč. *ἐπηρώτησεν αὐτόν*), *edin že ot visečeū zlodēū hulaše i glagole* Lk 23,39 (grč. *Εἶς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτόν*), *i vprosiše i rekuče emu*⁶⁵¹ Iv 1,19 (grč. *ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν*), *i vprosiše i glagolúče*⁶⁵² Iv 5,12 (grč. *ἠρώτησαν αὐτόν*), *otveča im isus glagole*⁶⁵³ Iv 10,34 (grč. *ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς*), *vprosi ih isus glagole* Iv 18,7 (grč. *πάλιν οὖν ἐπηρώτησεν αὐτούς*), *otveča emu narod glagole*⁶⁵⁴ Iv 12,34 (grč. *ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ ὄχλος*), *otveča emu isus glagole*⁶⁵⁵ Iv 18,34 (grč. *ἀπεκρίθη Ἰησοῦς*), *otveča isus glagole*⁶⁵⁶ Iv 18,36 (grč. *ἀπεκρίθη Ἰησοῦς*), *oni že vz'riše glagolúče* Iv 19,15 (grč. *ἐκράυγασαν οὖν ἐκεῖνοι*).

Aktivni particip prezenta uvodi se dakle usprkos tomu što je njegovo značenje vrlo blisko, ako ne i posve jednako značenju finitnoga glagola u službi predikata. Sasvim iznimno može biti riječ o oblicima istoga glagola, zbog čega se uporaba participa u takvim slučajevima naziva pleonastičkom, odnosno redundantnom (usp. Turkalj, 2012: 210): *glagolaše isus knezem eréiskim i pariséom v pritčah glagole* Mt 22,1 (grč. *Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἶπεν ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λέγων*), *glagola isus k narodom i k učeníkom svoim glagole* Mt 23,1 (grč. *Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων*), *glagolaše isus k eterom nadéūcem se na se ... i hulecím pročee pritču siū glagole* Lk 18,9 (grč. *Εἶπεν δὲ καὶ πρὸς τινὰς τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ... καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς τὴν παραβολὴν ταύτην*).

Unatoč tomu što je uporaba spomenutoga participa posve uobičajena i poprilično podudarna u svih sedam istraženih misala, zabilježene su i njihove međusobne razlike u

⁶⁴⁶ U Hm, Nk, Mo, Sm, Pt particip je izostavljen.

⁶⁴⁷ U drugim je misalima particip izostavljen.

⁶⁴⁸ U drugim je misalima particip izostavljen.

⁶⁴⁹ U drugim je misalima particip izostavljen.

⁶⁵⁰ U drugim je misalima *reki*.

⁶⁵¹ U drugim misalima nema završnoga participa, kao ni objekta kojim upravlja.

⁶⁵² U Mo, Sm, Pt particip je izostavljen.

⁶⁵³ Particip je izostavljen u Nk, Mo, Sm, Pt.

⁶⁵⁴ U svim je drugim misalima particip izostavljen.

⁶⁵⁵ Particip je izostavljen u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt.

⁶⁵⁶ Particip je izostavljen u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt.

neznatnu broju primjera, koje se odnose na zamjenu participa finitnim glagolom ili pak na uvođenje participa: *poslav dva otъ učenic svoih reče emu* Mt 11,2 (grč. *πέμψας διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ*) naspram *reki* u drugim misalima; *i posla 2 otъ učenic svoih glagole ima* Mk 14,13 (grč. *καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ λέγει αὐτοῖς*) naspram *i reče* Nk, Mo, Sm, Pt; *načeše eteri ... za lanitê udarati i glagolati emu* Mk 14,65 (grč. *Καὶ ἤρξαντό τινες ... κολαφίζειν αὐτὸν καὶ λέγειν αὐτῷ*) naspram *govoreče* Hm, odnosno *i gl(agol)ûče* Nk, Mo, Sm, Pt; *otъvečav že drugi prêštaše emu glagole* Lk 23,40 (grč. *ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπιτιμῶν αὐτῷ εἶπη*) naspram *i gl(agola)še* Sm; *isus že vъrie glasom veliem reče* Lk 23,46 (grč. *καὶ φωνήσας φωνῆ μεγάλη ὁ Ἰησοῦς εἶπεν*) naspram *vzvarivъ ... i r(e)če* Ro, odnosno *i(su)sъ vzari gl(a)somъ veliemъ* Hm, gdje u Nk, Mo, Sm, Pt dolazi na kraju i particip *gl(agol)e*; *se rabi ego sretu i glagolûče* Iv 4,51 (grč. *οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ὑπήντησαν αὐτῷ λέγοντες*) naspram *i riše* Hm, Nk, odnosno *i rêše* Mo, Pt; *postaviše û posrêdê i rêše emu* Iv 8,3-4 (grč. *καὶ στήσαντες αὐτήν ἐν μέσῳ λέγουσιν αὐτῷ*) naspram participa *gl(agol)ûče*, koji dolazi umjesto veznika i drugoga finitnoga glagola u Nk, Mo, Sm, Pt; *paki že vprašahu i parisêi* Iv 9,15 (grč. *πάλιν οὖν ἡρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι*) naspram *vprašahu i govoreče* Hm; *i glagolahu o isusê gl(agol)ûče* Iv 11,47 (grč. *καὶ ἔλεγον*) naspram *i govorahu* Hm, odnosno *i gl(agol)ahu* Nk, Mo, Sm, Pt. Katkad je riječ samo o različitoj organizaciji rečenične strukture: *se glagole vpiêše* Lk 8,8 (grč. *Ταῦτα λέγων ἐφώνει*) naspram *govoraše* Hm, odnosno *gl(agol)aše* Ro uz particip *vapie* u oba misala; *i ta vz'piv*⁶⁵⁷ *reče* Lk 16,24 (grč. *καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπεν*) naspram *i r(e)če* Hm, odnosno *vzari reki* Nk, Mo, Sm, Pt.

Upravni govor uvodi se i kombinacijom aktivnoga participa preterita I. glagola *otvečati* i finitnoga oblika glagola govorenja: *otъvečav že petr reče emu* Mt 14,28 (grč. *ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ*), *otъvečav že petr reče emu* Mt 15,15 (grč. *Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ*), *otъvečav že isus reče im* Mt 24,4 (grč. *καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς*), *on že otъvečav reče im* Mt 25,12 (grč. *ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν*), *otъvečavši mati ego reče* Lk 1,60 (grč. *ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν*), *otъvečav*⁶⁵⁸ *isus reče k nemu* Lk 7,40 (grč. *καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν πρὸς αὐτὸν*), *i ta iznutr'udu otъvečav rečet emu* Lk 11,7 (lat. *κάκεινος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἶπη*), *on že otъvečav*⁶⁵⁹ *reče emu* Lk 13,8 (grč. *ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ*), *otъvečav*⁶⁶⁰ *isus reče k zakon'nikom i parisêom* Lk 14,3 (grč. *καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους λέγων*), *on že otъvečav reče ocu* Lk 15,29 (grč. *ὁ δὲ ἀποκριθεὶς*

⁶⁵⁷ U Ro *vzvarivъ*.

⁶⁵⁸ U Sm *otъvečav*.

⁶⁵⁹ U Hm *otgovorivъ*, u Sm *otъvečavъ*.

⁶⁶⁰ U Sm *otъvečavъ*.

εἶπεν τῷ πατρὶ αὐτοῦ), οἰνεῶσαν⁶⁶¹ *že isus reče ei* Lk 10,41 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ κύριος). Spomenuta mogućnost uvođenja upravnoga govora primjenjuje se i kada nema ekvivalentne konstrukcije u grčkome tekstu: *isus že oἰνεῶσαν reče emu* Mt 22,37 (grč. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ), *on že oἰνεῶσαν*⁶⁶² *reče* Lk 10,26 (grč. ὁ δὲ εἶπεν πρὸς αὐτόν), *i oἰνεῶσαν k nim reče* Lk 14,5 (grč. καὶ πρὸς αὐτοὺς εἶπεν).

Pri takvu su uvođenju upravnoga govora međutim nepodudarnosti rečenične konstrukcije u sedam misala koji tradiraju grčki predložak vrlo česte i znatno brojnije u odnosu na mogućnost njegova uvođenja aktivnim participom prezenta, no pritom se ne može utvrditi kakva pravilnost: *on že oἰνεῶσαν reče* Mt 4,4 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν) naspram *i <om. Hm> reče emu i(su)sъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *i oἰνεῶσαν isus reče ima* Mt 11,4 (grč. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς) naspram *i otveća im' <ima Nk, Ro, Mo, Pt> i(su)sъ* Hm, Nk, Ro, Mo, Pt, odnosno *otveĉ(a)vъ i(su)sъ i reče imъ* Sm; *oἰνεῶσαν isus i reče* Mt 11,25 (grč. ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) naspram *otveća <otveĉan' Nk, Ro, otvéĉa Sm> i(su)sъ i <om. Nk, Mo, Pt> r(e)če* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *on že oἰνεῶσαν reče im* Mt 12,39 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς) naspram *on že r(e)če imъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *on že oἰνεῶσαν emu reče* Mt 12,48 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν τῷ λέγοντι αὐτῷ) naspram *onъ otgovori i r(e)če imъ* Hm, odnosno *on že otveĉ(a)v i <om. Sm> r(e)če imъ*⁶⁶³ Nk, Mo, Sm, Pt; *on že oἰνεῶσαν reče im* Mt 15,3 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς) naspram *on <add. že Nk, Mo, Sm, Pt> reče imъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *on že oἰνεῶσαν reče im* Mt 15,13 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν) naspram *onъ <add. že Nk, Ro, Mo, Sm, Pt> r(e)če imъ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *on že oἰνεῶσαν reče* Mt 15,24 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *on že oἰνεῶσαν reče* Mt 15,26 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν) naspram *on <add. že Nk, Mo, Sm, Pt> r(e)če* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt;⁶⁶⁴ *oἰνεῶσαν isus reče ei* Mt 15,28 (grč. τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ) naspram *i r(e)če ...* Hm, Nk, Mo, Pt, odnosno *otvéĉa ... i r(e)če* Sm; *oἰνεῶσαν simun petr reče* Mt 16,16 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπεν) naspram *otveĉa ... i r(e)če* Hm, Sm; *oἰνεῶσαν že isus reče emu* Mt 16,17 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) naspram *<add. i Nk, Ro, Mo, Sm, Pt> reče emu i(su)sъ* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *oἰνεῶσαν že petr reče kъ isusu* Mt 17,4 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν τῷ Ἰησοῦ) naspram *i reče ...* Nk, Mo, Sm, Pt; *on že oἰνεῶσαν*⁶⁶⁵ *reče edinomu ih* Mt 20,13 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς ἐνὶ αὐτῶν εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm, Nk; *oἰνεῶσαν že isus reče* Mt 20,22

⁶⁶¹ U Hm *otgovorivъ*, u Sm *otvéĉ(a)v*.

⁶⁶² U Sm *otvéĉanъ*.

⁶⁶³ U ponovljenome čitanju *onъ <add. že Nk, Ro, Mo, Sm, Pt> otveĉanъ govoreĉumu <gl(agol)ûĉumu* Nk, Ro, Mo, Pt> *i <om. Nk, Ro, Mo, Pt> r(e)če* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt.

⁶⁶⁴ U Ro nema ovoga dijela teksta.

⁶⁶⁵ U Hm *ot'govorivъ*.

(grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm, Mo, Pt,⁶⁶⁶ *otvnečāše mudrie glagolūče* Mt 25,9 (grč. ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι λέγουσαι) naspram *otvēčav'se ... i riše* Hm; *otvnečav c(ésa)r' r(e)čet' im* Mt 25,40 (grč. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς) naspram *i otvnečaet' c(ésa)r' r(e)čet' im* Hm; *on že otvnečav' reče im'* Mt 26,23 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν), dok u Hm, Nk, Mo, Sm, Pt ne dolazi participij; *otvnečav*⁶⁶⁷ *že pet(a)r' reče emu* Mt 26,27 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ) naspram *otvneča* Hm, odnosno *otvēča* Ro; *i otvnečav anjel reče ženama* Mt 28,5 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπεν ταῖς γυναιξίν) naspram *otgovori anj(e)l* u Hm, a u svim je misalima participijska konstrukcija spojena s glavnom rečenicom veznikom *i*; *otvnečav edin ot naroda reče k isusu* Mk 9,17 (grč. καὶ ἀπεκρίθη αὐτῷ εἰς ἐκ τοῦ ὄχλου) naspram *i r(e)če* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *on že otvnečav emu reče* Mk 9,19 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτοῖς λέγει) naspram *otvēča i r(e)če* Sm; *otvnečav isus reče narodom* Mk 14,48 (grč. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς) naspram *i r(e)če* Nk, Mo, Sm, Pt; *on že otvnečav reče* Mk 15,2 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει) naspram *on <add. že* Nk, Mo, Sm, Pt> *otvneča i reče emu* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, dok Ro samo dodaje veznik ispred glavne rečenice; *pilat otvnečav* Mk 15,9 (grč. ὁ δὲ Πειλᾶτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων) naspram *pilat' r(e)če im* Hm, odnosno *pilat že otvēčav i <om. Ro> reče im* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *i otvnečav anjel reče ei* Lk 1,35 (grč. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ) naspram *i r(e)če* Mo, Pt; *i otvnečav simun reče emu* Lk 5,5 (grč. καὶ ἀποκριθεὶς Σίμων εἶπεν) naspram *i otvēča ... i r(e)če* Hm; *i otvnečav isus reče k nim* Lk 5,31 (grč. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν πρὸς αὐτούς) naspram *i otvēča* Hm; *otvnečav*⁶⁶⁸ *že simun reče* Lk 7,43 (grč. ἀποκριθεὶς Σίμων εἶπεν) naspram *i r(e)če* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *otvnečav že k nemu gospod reče* Lk 13,15 (grč. ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος καὶ εἶπεν) naspram *otvēča* Hm, a u Sm je glavna rečenica uvedena veznikom *i*; *otvnečav že isus reče* Lk 17,17 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) naspram *i r(e)če* Sm; *otvnečav*⁶⁶⁹ *že isus reče* Lk 22,52 (grč. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) naspram *i r(e)če* Nk, Mo, Sm, Pt; *on že otvnečav reče emu* Lk 23,3 (grč. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη) naspram *on že r(e)če* Nk, Mo, Sm, Pt, dok Hm nema ovoga dijela teksta; *otvnečav isus reče emu*⁶⁷⁰ Iv 1,48 (grč. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ) naspram *i reče* Ro; *otvēčav natanail i reče* Iv 1,49 (grč. ἀπεκρίθη αὐτῷ Ναθαναήλ) naspram *otvēča* Hm, Nk, Ro, Mo, Sm, Pt, a u Mo, Pt veznik je izostavljen; *otvēča isus i reče emu* Iv 1,50 (grč. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ) naspram *otgovoriv* Hm, *otvēčav* Nk, Mo, Pt, odnosno *otvēčav* Sm, a ujedno u njima dolazi i bez veznika; *isus že otvnečav reče im* Iv 2,19 (grč.

⁶⁶⁶ U ponovljenome je čitanju veznik *i* u svim misalima osim Ro.

⁶⁶⁷ U Sm *otvēčav*.

⁶⁶⁸ U Sm *otvēčav*.

⁶⁶⁹ U Sm *otvēčav*.

⁶⁷⁰ U Hm uopće nema toga dijela teksta.

ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς) naspram *i(su)sъ r(e)če imъ* Hm, odnosno *otveĉa <otvĉa Sm> i(su)sъ i r(e)če imъ* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *otъveĉa isus i reĉe emu* ^{IV 3,3} (grĉ. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ) naspram *otgovorinъ ... i r(e)če* Hm, odnosno *otveĉan že* Nk, Mo, Sm, Pt; *otъveĉa isus i reĉe emu* ^{IV 3,10} (grĉ. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ) naspram *otveĉanъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt, dok u njima, osim Hm, dolazi i bez veznika; *otъveĉanъ že isus reĉe ei* ^{IV 4,10} (grĉ. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ) naspram *otveĉa isusъ <add. i Nk, Mo, Sm, Pt> reĉe ei* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *otъveĉanъ isus reĉe ei* ^{IV 4,13} (grĉ. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ) naspram *otveĉa i(su)sъ i reĉe ei <nei Sm> Nk, Mo, Sm, Pt; on že otъveĉanъ glagola im* ^{IV 5,11} (grĉ. ὁς δὲ ἀπεκρίθη αὐτοῖς) naspram *on <add. že Nk, Mo, Sm, Pt> otveĉa imъ* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt; *otъveĉa narod i reĉe emu* ^{IV 7,20} (grĉ. ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος) naspram *otveĉan'* Hm; *otъveĉanъ isus reĉe im* ^{IV 8,19} (grĉ. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς) naspram *otveĉa* Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; *otъveĉanъ isus reĉe im* ^{IV 9,3} (grĉ. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς) naspram *otveĉa i(su)sъ* Nk, Mo, Sm, Pt; *otъveĉa on i reĉe im* ^{IV 9,11} (grĉ. ἀπεκρίθη ἐκεῖνος) naspram *otveĉanъ* Hm; *on že otъveĉanъ reĉe im* ^{IV 9,27} (grĉ. ἀπεκρίθη αὐτοῖς) naspram *otveĉa <add. imъ Ro, Sm> Nk, Ro, Mo, Sm, Pt; otъveĉanъ ĉlovĉk ta reĉe im* ^{IV 9,30} (grĉ. ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος καὶ εἶπεν αὐτοῖς) naspram ... *i r(e)če imъ <om. Ro> Hm, Ro*, dok u drugima dolazi samo *on že r(e)če imъ; on že otъveĉanъ reĉe* ^{IV 9,36} (grĉ. ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν) naspram *on že otveĉa i reĉe* Nk, Mo, Sm, Pt; *otъveĉanъ isus reĉe im* ^{IV 10,25} (grĉ. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς) naspram *otveĉa imъ i(su)sъ* Nk, Mo, Sm, Pt; *otъveĉa im isus* ^{IV 10,32} (grĉ. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς) naspram *otveĉan' i(su)sъ r(e)če imъ* Hm; *otъveĉanъ isus reĉe* ^{IV 11,9} (grĉ. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς) naspram *otveĉa i(su)sъ* Nk, Mo, Sm, Pt, dok se Ro podudara s Vat, samo s uvedenim veznikom ispred finitnoga glagola; *oni že otъveĉanъše reĉe emu* ^{IV 18,30} (grĉ. ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπαν αὐτῷ) naspram *otgovoriše i r(e)koše* Hm, dok u Sm prvi glagol uopće ni ne dolazi; *otъveĉa pilatъ i reĉe emu* ^{IV 18,35} (grĉ. ἀπεκρίθη ὁ Πειλᾶτος) naspram *otveĉ(a)nъ pil(a)t r(e)če emu* Nk, Mo, Sm, Pt, dok u Ro samo izostaje veznik. U primjeru *otveĉanъ že iûda prĉdavi ego reĉe* ^{Mt 26,25} (grĉ. ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδούς αὐτὸν εἶπεν) drugi misali imaju obratnu situaciju: *otveĉa ... <add. i Mo, Sm, Pt> reki* Hm, Nk, Mo, Sm, Pt.

*

U Kožičićevu su misalu najbrojniji primjeri participa u funkciji sekundarnoga predikata. Najčešće stoje na mjestu latinskoga vezanog participa, no mogu doći i na mjestu drugih sintaktičkih sredstava. Latinski vezani particip dopunjuje imensku riječ koja je u rečenici u službi subjekta ili objekta i usko je povezan s ostatkom rečenice, a zamjenjuje obično adverbijalnu rečenicu (vremensku, uzročnu, pogodbenu, dopusnu), što se otkriva iz

konteksta (Gortan – Gorski – Pauš, 2005: 245). Particip prezenta može iskazivati i finalno ili modalno značenje, no prijevodni ekvivalent vezanoga participa nije uvijek subordinirana rečenica, već se katkad prevode i koordiniranom (Gortan – Gorski – Pauš, 2005: 246). Premda ne slijedi potpuno dosljedno latinski predložak, ista obilježja uporabe participa u funkciji sekundarnoga predikata vrijede i za Ko. Naravno, to ne znači da je takva uporaba posebnost isključivo latinskoga jezika: unatoč drugome predlošku ona se naime podudara i sa stanjem u staroslavenskome jeziku.

S obzirom na to da je riječ o najčešćoj participskoj funkciji, brožani nesrazmjer participa između Ko i starijih sedam misala očekivano je najizraženiji upravo ovdje. Premda sam u raščlambi prethodnih sintaktičkih funkcija participâ obilno oprimjeravala i takva odstupanja, odnosno donosila mjesta u kojima se u Ko ne nalazi particip zbog druge konstrukcije zastupljene u predlošku, ovdje to uglavnom neću činiti ponajprije zbog znatno većega broja primjera koji bi u velikoj mjeri opteretili tekst. Uz to valja imati na umu da zamjena participa u funkciji sekundarnoga predikata sinonimnim sintaktičkim sredstvom u literaturi nije toliko isticana kao kriterij za procjenu starosti kojega hrvatskoglagoljskoga teksta, kao što je to primjerice uobičajeno za supstantivizirani ili atributni particip ili pak dativ apsolutni, stoga mislim da ovdje nije potrebno jednakom temeljitošću dokazivati da je druga sintaktička konstrukcija u Ko posljedica što vjernijega oslanjanja na latinski predložak, a ne jezične pomlađenosti.

Kako je već rečeno i uz prethodno prikazanih sedam misala koji tradiraju grčki predložak, ako particip u funkciji sekundarnoga predikata ima vremensko značenje, obično se aktivnim participom prezenta označuje radnja istovremena radnji predikata, a aktivnim participom preterita I. radnja prijevremena u odnosu na radnju predikata. Aktivni particip prezenta u tome slučaju najčešće kondenzira vremensku rečenicu s veznikom „dok“ ili s veznikom „kad“ pri izricanju nesvršene ili iterativne radnje: *hode i(su)sъ pri mori galileiscemъ vide dva brata simuna komu govorit se petarъ i andreê brata ego* Mt 4,18 (lat. *Ambulans autem Jesus juxta mare Galilaeae, vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, et Andream fratrem ejus*), da nikako *zbiraûcê pliveli ne vstrgnete na kupъ š nimi i pš(e)n(i)cu* Mt 13,29 (lat. *ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis et triticum*), *č(lovê)kъ edanъ othode na stranu dalečnuû prizva rabi svoe i da nim imênie stoe(!)* Mt 25,14 (lat. *homo peregre proficiscens, vocavit servos suos, et tradidit illis bona sua*), *on že na vsakogo ruce vzlagaе cêlaše e* Lk 4,40 (lat. *At ille singulis manus imponens, curabat eos*), *ishodecê izъ grada togo prahъ ošcê nogъ vašihъ otresitê* Lk 9,5 (lat. *exeuntes de civitate illa, etiam pulverem pedum vestrorum excutite*), *sîde pri nogu g(ospod)nû slišaše slovo ego* Lk 10,39 (lat. *sedens secus pedes*

Domini, audiebat verbum illius), govoraše i k zvanimъ pridče vnemae kako prvaê sedêniê zbirahu govore k nimъ Lk 14,7 (lat. *Dicebat autem et ad invitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos*), slagata meû vama hodeća Lk 24,17 (lat. *confertis ad invicem ambulantes*), mnozi verovaše va ime nego viduće znamêniê nego Iv 2,23 (lat. *multi crediderunt in nomine ejus, videntes signa ejus*), vapiêše zato i(su)sъ uće v templi i govore Iv 7,28 (lat. *Clamabat ergo Jesus in templo docens, et dicens*), siê s(love)sa govorilъ e(stъ) i(su)sъ ... uće v templi Iv 8,20 (lat. *Haec verba locutus est Jesus ... docens in templo*), mimohode i(su)sъ vide č(lovê)ka slepa odъ roistva Iv 9,1 (lat. *Et praeteriens Jesus vidit hominem caecum a nativitate*), siê govoriъ vamъ pri vasъ prêbivae Iv 14,25 (lat. *Haec locutus sum vobis apud vos manens*). U latinskome jeziku na tome mjestu stoji particip prezenta.

Aktivnim participom preterita I. obiĉno se kondenzira vremenska reĉenica s veznikom „kad“ ili „nakon Ńto“, ali u izricanju svršene radnje. Dolazi na mjestu razliĉitih latinskih konstrukcija, a najĉeŃe je prijevodnim ekvivalentom latinskoga participa prezenta: slišav že irudъ kralъ smete se Mt 2,3 (lat. *Audiens autem Herodes rex, turbatus est*), i sabravъ vse arhierree i kniŃniki lûdi vpraŃaše Mt 2,4 (lat. *Et congregans omnes principes sacerdotum, et scribas populi, sciscitabatur*), hoêše e dažê doideže priŃad sta vrhu ideže bêše otroĉe Mt 2,9 (lat. *antecedebat eos, usque dum veniens staret supra, ubi erat puer*), vidêvše že zvezdu vzradovaše se Mt 2,10 (lat. *Videntes autem stellam gavisi sunt gaudio magno valde*), i vŃadše v domъ obretoše otroĉe s marieû materieû nego Mt 2,11 (lat. *Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria matre ejus*), tagda irudъ vidivъ êko poruganъ bê ... progneva se zelo Mt 2,16 (lat. *Tunc Herodes videns quoniam illusus esset ... iratus est valde*), slišav že da arhêlai kralevaše va iûdei uboê se poiti tamo Mt 2,22 (lat. *Audiens autem quod Archelaus regnaret in Judaea ... timuit illo ire*), i proŃadъ ot tudu vide ina dva brata Mt 4,21 (lat. *Et procedens inde, vidit alios duos fratres*), videvъ i(su)sъ narodi vzide na goru Mt 5,1 (lat. *Videns autem Jesus turbas, ascendit in montem*), slišav že i(su)sъ divi se Mt 8,10 (lat. *Audiens autem Jesus miratus est*), slišav že i(su)sъ reĉe Mt 9,12 (lat. *At Jesus audiens, ait*), i priŃadъ obreĉet ga prazdna Mt 12,44 (lat. *Et veniens invenit eam vacantem*), vidêv že vetar velikъ vzboê se Mt 14,30 (lat. *Videns vero ventum validum, timuit*), i slišavše uĉ(e)n(i)ci padoše na lica svoê Mt 17,6 (lat. *Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam*), vzidъ (isu)sъ vъ erusol(i)mъ poêť 12 uĉ(e)n(i)ka svoê⁶⁷¹ Mt 20,17 (lat. *Et ascendens Jesus Jerosolymam, assumpsit duodecim discipulos*), videv tagda iûda iže prêda ga da osuenъ biše pokaêniemъ vedêň povrati 30 srebrnikovъ naĉelnikomъ erêiskimъ i stareŃinamъ reki Mt 27,3-4 (lat. *Tunc videns Judas, qui eum tradidit, quod damnatus*

⁶⁷¹ U ponovljenome je ĉitanju tekst skraĉen: poêť i(su)sъ 12 uĉenikъ svoihъ.

esset, poenitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, et senioribus, dicens), izšad i(su)s₆ od₆ prêdel₆ tirskih₆ pride po sidone na more galileiskoe Mk 7,31 (lat. Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilaeae), iže slišavše vzradovažē sē Mk 14,11 (lat. Qui audientes gavisi sunt), i bl(agoslo)vê prêlomi i da im₆ i reče Mk 14,22 (lat. et benedicens fregit, et dedit eis, et ait), i ozrriv(!) se vidiše otvalen₆ kamen₆ Mk 16,4 (lat. Et respicientes viderunt revolutum lapidem), i všadše v grob vidiše ũnošu sedêca o desnu₆ Mk 16,5 (lat. Et introeuntes in monumentum viderunt juvenem sedentem in dextris), vidêvšê poznaše od slova eže rečeno bê nim₆ od otroka sego Lk 2,17 (lat. Videntes autem cognoverunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc), vstav₆ i(su)s₆ ot sanmišca vnide v dom₆ simunov Lk 4,38 (lat. Surgens autem Jesus de synagoga, introivit in domum Simonis), vidêv že farisei iže zval ga biše gl(agol)a v sebê reki Lk 7,39 (lat. Videns autem pharisaeus, qui vocaverat eum, ait intra se dicens), posalastvo poslav o tih molit se êže mirna sut₆ Lk 14,32 (lat. legationem mittens rogat ea quae pacis sunt), i priš(a)d₆ domov sazivaet₆ drugi i susedi govore nim Lk 15,6 (lat. et veniens domum convocat amicos et vicinos, dicens illis), vzrev i(su)s₆ vidi ga i r(e)če k nemu Lk 19,5 (lat. suspiciens Jesus vidit illum, et dixit ad eum), pilat že sliš(a)v₆ galileu opita Lk 23,6 (lat. Pilatus autem audiens Galilaeam, interrogavit), videv že stotnik čto stvoreno bê proslavi b(og)a govore Lk 23,47 (lat. Videns autem centurio quod factum fuerat, glorificavit Deum, dicens), i sedê učašê e Iv 8,2 (lat. et sedens docebat eos), slisav₆(!) že i(su)s₆ reče nim₆ Iv 11,4 (lat. Audiens autem Jesus dixit eis), vidiv ga pade k nogam₆ nego Iv 11,32 (lat. videns eum, cecidit ad pedes ejus), zrno pšêničnoe padše na zeml₆ ne umret Iv 12,24 (lat. nisi granum frumenti cadens in terram, mortuum fuerit). U vezi s navedenim primjerima, ali i drugima, koji se donose u sljedećim odlomcima, valja skrenuti pozornost i na činjenicu da participi perцепcijskih glagola (npr. *vidêti*, *slišati*) ne moraju uza sebe imati direktan objekt.

Primjera u kojima je aktivni particip preterita I. u spomenutome značenju prijevodnim ekvivalentom latinskoga participa perfekta znatno je manje: izšad že rab₆ ta obrête ednogo ot sarab₆ svoih₆ Mt 18,28 (lat. Egressus autem servus ille invenit unum de conservis suis), i vzrativ se obretê e sopet₆ spečêe Mk 14,40 (lat. Et reversus, denuo invenit eos dormientes), i obrativ se k ženi reče simunu Lk 7,44 (lat. Et conversus ad mulierem, dixit Simoni), i prozeb usaše Lk 8,6 (lat. et natum aruit), i vzrativ se rab₆ vzvesti siê g(ospod)u svoemu Lk 14,21 (lat. Et reversus servus nuntiavit haec domino suo), i všad v tempal nače izganati prodavaučêe v nem₆ i kupuučêe govore nim₆ Lk 19,45 (lat. Et ingressus in templum, coepit ejicere vendentes in illo, et ementes, dicens illis), obrač sê êže(!) i(su)s₆ i videv₆ e sledečêe sebê govorit nima Iv 1,38 (lat. Conversus autem Jesus, et videns eos sequentes se, dicit eis), obrač se petar₆ vidê učenika onogo Iv 21,20 (lat. Conversus Petrus vidit illum discipulum).

Aktivnim participiom preterita I. prevodi se i latinski particip perfekta koji je sastavnicom ablativa apsolutnoga vremenskoga značenja:⁶⁷² i odaslavъ narodъ vzide na goru samъ m(o)liti se Mt 14,23 (lat. *Et dimissa turba, ascendit in montem solus orare*), farisei sliš(a)vše slovo sie sablaznišê se Mt 15,12 (lat. *pharisaei audito verbo hoc, scandalizati sunt*), ostali že zadržāše rabi ego i krivine stvorivše nimъ ubišê e Mt 22,6 (lat. *reliqui vero tenuerunt servos ejus, et contumeliis affectos occiderunt*), poznāv že i(su)sъ lukavstvie nihъ reče Mt 22,18 (lat. *Cognita autem Jesus nequitia eorum, ait*), pet že buih vazamše svetilniki ne vzêše oleê sa soboû Mt 25,3 (lat. *sed quinque fatuae, acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum*), pesan rekši izidoše na goru maslinskuû Mt 26,30 (lat. *Et hymno dicto, exierunt in montem Oliveti*), i srebrnike povrgši v tempalъ otstupi Mt 27,5 (lat. *Et projectis argenteis in templo, recessit*), slišavši sie uč(e)nici ego pridoše i vazeše t(ê)lo ego Mk 6,29 (lat. *Quo audito, discipuli ejus venerunt, et tulerunt corpus ejus*), i razbivъ alabastarъ zliê na glavu nego Mk 14,3 (lat. *et fracto alabastro, effudit super caput ejus*), i pes(a)nъ rekši izidoše na goru maslinskuû Mk 14,26 (lat. *Et hymno dicto exierunt in montem Olivarum*), kada vračašê se priêm kraljevstvo poveli Lk 19,15 (lat. *ut rediret accepto regno: et jussit*), irud že vidivъ i(su)sa vzradova se zelo Lk 23,8 (lat. *Herodes autem viso Jesu, gavisus est valde*), obrativ se ona reče nemu Iv 20,16 (lat. *Conversa illa, dicit ei*), i tako vzradovašê se učenci videv g(ospod)a Iv 20,20 (lat. *Gavisi sunt discipuli, viso Domino*).

Rjeđe se aktivnim participiom preterita I. prevodi latinska vremenska rečenica s konjunktivom pluskvamperfekta: oni že slišavše kralъ otidoše Mt 2,9 (lat. *Qui cum audissent regem, abierunt*), i videv i(su)sъ mišleniê nihъ reče Mt 9,4 (lat. *et cum vidisset Jesus cogitationes eorum, dixit*), se rekši ukaza nimъ ruci i nozi Lk 24,40 (lat. *cum hoc dixisset, ostendit eis manus et pedes*), rekši siê prêbi samъ v galilei Iv 7,9 (lat. *Haec cum dixisset, ipse mansit in Galilaea*), siê rekši plûnu na z(e)mlû Iv 9,6 (lat. *Haec cum dixisset, exspuit in terram*), siê rekši ide i zva m(a)riû sestru svoû Iv 11,28 (lat. *Et cum haec dixisset, abiit, et vocavit Mariam sororem suam*), siê rekši vzvapi glasomъ velikimъ Iv 11,43 (lat. *Haec cum dixisset, voce magna clamavit*).⁶⁷³

⁶⁷² O uporabi ablativa vremena i o ablativu apsolutnom u latinskome jeziku v. detaljnije u Gortan – Gorski – Pauš, 2005: 219–220, 246–249.

⁶⁷³ Latinsku vremensku rečenicu s konjunktivom pluskvamperfekta Kožičić znatno češće prenosi vremenskom rečenicom: kada pride i(su)sъ v dom knežb i vide pičace i narodъ metuê se govoraše Mt 9,23–24 (lat. *cum venisset Jesus in domum principis, et vidisset tibicines et turbam tumultuantem, dicebat*), egda že pridoše ... priêše po edanъ pinezъ Mt 20,9 (lat. *Cum venissent ergo qui circa undecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios*), i pokle vkusi ne hti piti Mt 27,34 (lat. *Et cum gustasset, noluit bibere*), i pokle prebrodiše se pridoše v z(e)mlû enesaretskuû Mk 6,53 (lat. *Et cum transfretassent, venerunt in terram Genesareth*), pokle otide malo pade na z(e)mlû i molaše Mk 14,35 (lat. *Et cum processisset paululum, procidit super terram: et orabat*), pokle vzide narodъ poče prositi Mk 15,8 (lat. *Et cum ascendisset turba, coepit rogare*), êže egda sliša smuti se o s(love)si nego Lk 1,29 (lat. *Quae cum audisset, turbata est in sermone ejus*), i pokle stvorise sie zaprêše množtvo ribъ velikoe Lk 5,6

Iako je Kožičić pri prevođenju latinskoga participa prezenta pazio na tip vremenskoga odnosa koji se njime iskazuje, u pojedinim je primjerima njegova pažnja popustila i rabi aktivni particip prezenta za izricanje prijevremenosti: *i videc̃b i(su)s̃b veru nih̃b reče oslablenomu* Mt 9,2 (lat. *Et videns Jesus fidem illorum, dixit paralytico*), *videc̃ê že narodi uboêše sê i proslaviše b(og)a* Mt 9,8 (lat. *Videntes autem turbae timuerunt, et glorificaverunt Deum*), *i videc̃ê farisei govorahu učenikom ego* Mt 9,11 (lat. *Et videntes pharisaei, dicebant discipulis ejus*), *i videc̃e ga po moru hodeća smut(i)š(e) se govorec̃e* Mt 14,26 (lat. *Et videntes eum super mare ambulans, turbati sunt, dicentes*), *vidêc̃e že sarabi ego êže tvorahu se razžali se im̃b zelo i pridoše i povidaše g(ospod)u vsa bivšaê* Mt 18,31 (lat. *Videntes autem conservi ejus quae fiebant, contristati sunt valde: et venerunt, et narraverunt domino suo omnia quae facta fuerant*), *i priemlûc̃e rmnahu protivu otcu od̃b čeladi govorec̃e* Mt 20,11 (lat. *Et accipientes murmurabant adversus patremfamilias, dicentes*), *i slišũc̃e desêťb rasrdiše sê na dva brata* Mt 20,24 (lat. *Et audientes decem, indignati sunt de duobus fratribus*), *delateli že vidũc̃e sina rêše* Mt 21,38 (lat. *Agricolae autem videntes filium dixerunt*), *videc̃ê že učenici rasrdišê se* Mt 26,8 (lat. *Videntes autem discipuli, indignati sunt*), *znae že i(su)s̃b r(e)če nim̃b* Mt 26,10 (lat. *Sciens autem Jesus, ait illis*), *i vidũc̃e ga poklonišê se* Mt 28,17 (lat. *Et videntes eum adoraverunt*), *i pritičũc̃e vsu stranu onu počêše na odrêh̃b obnašati boleçêe* Mk 6,55 (lat. *et percurrentes universam regionem illam, coeperunt in grabatis eos, qui se male habebant,*

(lat. *Et cum hoc fecissent, concluderunt piscium multitudinem copiosam*), *egda pridošê na mêsto reče nim̃b* Lk 22,40 (lat. *Et cum pervenisset ad locum, dixit illis*), *i egda vsta od̃b m(o)litve i pride ka učenikom̃b svoim̃b naidê e speçêe ot skrbi* Lk 22,45 (lat. *Et cum surrexisset ab oratione et venisset ad discipulos suos, invenit eos dormientes prae tristitia*), *i egda stvori êko bič̃b od̃b vrvčic̃ izagna vse s templa* Iv 2,15 (lat. *Et cum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes ejecit de templo*), *sa egda sliša da prihoêše i(su)s̃b od̃b iūdêe v galileũ ide k nemu* Iv 4,47 (lat. *Hic cum audisset quia Jesus adveniret a Judaea in Galilaeam, abiit ad eum*), *sego zato egda vidi i(su)s̃b ležeća i pozna êko imeêše ũže mnogo vrimêna reče nemu* Iv 5,6 (lat. *Hunc autem cum vidisset Jesus jacentem, et cognovisset quia jam multum tempus haberet, dicit ei*), *egda vzdviže i(su)s̃b oči i vidi da množastvo mnogo grêdet̃b k nemu* Iv 6,5 (lat. *Cum sublevasset ergo oculos Jesus, et vidisset quia multitudo maxima venit ad eum*), *pokle hvali vzda razdeli vzležeçim̃b* Iv 6,11 (lat. *et cum gratias egisset, distribuit discumbentibus*), *egda vidêše č(lovê)ci oni znamênie eže stvori is(u)s̃b govorahu* Iv 6,14 (lat. *cum vidissent quod Jesus fecerat signum, dicebant*), *i pokle vaze linteoñb prêpasa se* Iv 13,4 (lat. *et cum accepisset linteam, praecinxit se*), *vaze rizi svoe i pokle vzleže sopet̃b r(e)če nim̃b* Iv 13,12 (lat. *accepit vestimenta sua: cum recubisset iterum, dixit eis*), *i tako pokle vazê iūda voinstvo ... pride tu sa svetilnici i luçi i oružiem* Iv 18,3 (lat. *Judas ergo cum accepisset cohortem ... venit illuc cum laternis, et facibus, et armis*), *i pokle reče siê izide sopet̃b ka iūdeom̃b* Iv 18,39 (lat. *Et cum hoc dixisset, iterum exivit ad Judaeos*), *pilat že pokle sliša s(love)sa siê privedê vañb i(su)sa* Iv 19,13 (lat. *Pilatus autem cum audisset hos sermones, adduxit foras Jesum*), *pokle ga propešê vazešê rizi nego* Iv 19,23 (lat. *cum crucifixissent eum, acceperunt vestimenta ejus*), *ka i(su)s̃b že egda doidoše pokle ga mrtva vidiše ũže ne prêbiše goleni nego* Iv 19,33 (lat. *Ad Jesum autem cum venissent, ut viderunt eum jam mortuum, non fregerunt ejus crura*), *i kada se prikloni vide linteoni položeni* Iv 20,5 (lat. *Et cum se inclinasset, vidit posita linteamina*), *siê pokle reče obrnu se nazad̃b* Iv 20,14 (lat. *Haec cum dixisset, conversa est retrorsum*), *pokle reče sie ukaza nim̃b ruke i rebra* Iv 20,20 (lat. *cum hoc dixisset, ostendit eis manus et latus*), *siê pokle reče dunu* Iv 20,22 (lat. *Haec cum dixisset, insufflavit*), *simun že petar egda sliša da g(ospod)̃b e(st̃b) podpasa halû* Iv 21,7 (lat. *Simon Petrus cum audisset quia Dominus est, unica succinxit se*), *se treticeŭ ũže êvil se e(st̃b) i(su)s̃b učenikom̃b svoim̃b pokle vskrse od̃b mrtvih* Iv 21,14 (lat. *Hoc jam tertio manifestatus est Jesus discipulis suis cum resurrexisset a mortuis*), *sego že egda vidê petar̃b r(e)če is(u)s̃b* Iv 21,21 (lat. *Hunc ergo cum vidisset Petrus, dixit Jesu*).

circumferre), niki odъ okolu stoečihъ sliš(e)čē govorahu Mk 15,35 (lat. *Et quidam de circumstantibus audientes, dicebant*), smuti se zahariē videčb Lk 1,12 (lat. *Zacharias turbatus est videns*), i videča divista se Lk 2,48 (lat. *Et videntes admirati sunt*), i naplniše se êrosti vsi na sanmišči sliš(e)čē siē Lk 4,28 (lat. *Et repleti sunt omnes in synagoga ira, haec audientes*), videčb to simunъ petarъ pade h kolenom i(su)sovimъ reki Lk 5,8 (lat. *Quod cum vidisset Simon Petrus, procidit ad genua Jesu, dicens*), i videč ga milosrdiemъ ganutъ bisi Lk 10,33 (lat. *et videns eum, misericordia motus est*), viduče že oni iže okolu ego behu čto imeêšê biti rekoše emu Lk 22,49 (lat. *Videntes autem hi qui circa ipsum erant, quod futurum erat, dixerunt ei*), i siē govore izdahnu Lk 23,46 (lat. *Et haec dicens, expiravit*). U primjeru izašadše že naidoše č(lovê)ka kurineênina gredučago odъ sela v sretênie ego imenem simuna Mt 27,32 (lat. *Exeuntes autem invenerunt hominem Cyrenaeum, nomine Simonem*) rabi aktivni particip preterita I. u označavanju istovremenosti.

Particip u funkciji sekundarnoga predikata rabi se kao neobvezatan predikatni proširak kada se njime se dopunjuju okolnosti vršenja predikatske radnje u širem smislu: *pristupi k nemu stotnik m(o)leč ga i govore* Mt 8,5 (lat. *accessit ad eum centurio, rogans eum, et dicens*), *sedête i vi na diû(!) na desete prêstoli sudečē dviû na desêtoma kolenoma iz(rai)levima*⁶⁷⁴ Mt 19,28 (lat. *sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel*), *stêpenъ valaše se na z(e)mli pineč se* Mk 9,20 (et *elisus in terram, volutabatur spumans*), *pristupi k nemu mati ... klanaûči se i proseči ničtože*⁶⁷⁵ Mt 20,20 (lat. *accessit ad eum mater ... adorans et petens aliquid ab eo*), *kralъ tvoi grêdetъ tebi krotakъ sedê na oslici i ždribetu* Mt 21,5 (lat. *rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super asinam, et pullum filium subjugalis*), *pristupi k nemu žena imei alabstarъ masti dragocennie* Mt 26,7 (lat. *accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi*), *vsaki dan sedeh pri vasъ uče v templi* Mt 26,55 (lat. *quotidie apud vos sedebam docens in templo*), *razdêliše rizi nego ždrebъ mešuče* Mt 27,35 (lat. *diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes*), *ako možeši čto pomozi namъ pomilovanъ nasъ* Mk 9,22 (lat. *sed si quid potes, adjuva nos, misertus nostri*), *doide žena ime alabstarъ masti* Mk 14,3 (lat. *venit mulier habens alabastrum unguenti*), *êvi sê že nemu anjel g(ospoda)нъ stoe o desnuû oltara tamênago* Lk 1,11 (lat. *Apparuit autem illi angelus Domini, stans a dextris altaris incensi*), i *vzvратиše se pastiri slaveče i hvaleče b(og)a* Lk 2,20 (lat. *Et reversi sunt pastores glorificantes et laudantes Deum*), *se otacъ tvoi i azъ skrbeča iskahova tebe* Lk 2,48 (lat. *ecce pater tuus et ego dolentes quaerebamus te*), i *pokaravъ e ne puščašê e govoriti* Lk 4,41 (lat. *et increpans non sinebat ea loqui*), *ide v domъ svoi veliče b(og)a* Lk 5,25 (lat. *abiit in domum suam, magnificans Deum*), v

⁶⁷⁴ U ponovljenome čitanju *sedête i vi na dviû na dêste prêstolehъ sudečē dviû na destê kolenoma iz(rai)l(e)vima*.

⁶⁷⁵ U ponovljenome čitanju *pristupi ka isusu mati ... klanae se o(!) prose ničto odъ ego*.

tomъe domu prêbivaite êduće i piûće Lk 10,7 (lat. *In eadem autem domo manete, edentes et bibentes*), i ako vse telo tvoe svetlo budetъ ne *imebi* česti ni ednie tmênie svetlo budetъ vse Lk 11,36 (lat. *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum*), i egda naidet ũ vzlagaet ũ na ramena svoê *radue sê* Lk 15,5 (lat. *Et cum invenerit eam, imponit in humeros suos gaudens*), pokle vidi da ocêšćenъ e(stъ) vzvrati se s velikimъ glasomъ *veliče b(og)a* Lk 17,15 (lat. *vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum*), i pade nicъ prêdъ nogama ego hvali *vzdaûčъ* Lk 17,16 (lat. *et cecidit in faciem ante pedes ejus, gratias agens*), slêpac niki sedêše pri puti *prose* Lk 18,35 (lat. *caecus quidam sedebat secus viam, mendicans*), i sleêše ga *veliče b(og)a* Lk 18,43 (lat. *et sequebatur illum magnificans Deum*), srećet vaû č(lovê)kъ sasud vodi *nose* Lk 22,10 (lat. *occurreret vobis homo quidam amphoram aquae portans*), sedête na prêstolehъ *sudêće*⁶⁷⁶ dva na destê kolene iz(rai)lskihъ Lk 22,30 (lat. *sedeatis super thronos judicantes duodecim tribus Israel*), êvi že se nemu anĵelъ s nebêse *ukrêplae bi* Lk 22,43 (lat. *Apparuit autem illi angelus de caelo, confortans eum*), podviže plkъ *uće* po vsei iûdebi načanъ odъ galilêe daže dosle Lk 23,5 (lat. *Commovet populum docens per universam Judaeam, incipiens a Galilaea usque huc*), stoêhu že načelnici erêiski i pisci tvrdostanne *svaduće* ga Lk 23,10 (lat. *Stabant autem principes sacerdotum et scribae constanter accusantes eum*), i vasъ narodъ onihъ ki tu vkupъ bêhu na pozorišće sie i viêhu êže tvorahu se *biûće* prsi svoe vračahu se Lk 23,48 (lat. *Et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, et videbant quae fiebant, percutientes pectora sua revertebantur*), stoêhu že znani nego odъ daleče i žêne eže sledile ga bêhu ot galilêe *viduće* siê Lk 23,49 (lat. *Stabant autem omnes noti ejus a longe, et mulieres, quae secutae eum erant a Galilaea, haec videntes*), sego radi az pridoh *krcae* va vodê Iv 1,31 (lat. *propterea veni ego in aqua baptizans*), i osta i(su)sъ samъ i žena posrêde *stoe*⁶⁷⁷ Iv 8,9 (lat. *et remansit solus Jesus, et mulier in medio stans*), i pride *vide* Iv 9,7 (lat. *et venit videns*), i(su)sъ že sopetъ *skrščavъ* samъ v sebê pride ka grobu Iv 11,38 (lat. *Jesus ergo rursus fremens in semetipso, venit ad monumentum*), i tako izide i(su)sъ *nose* trnov venac Iv 19,5 (lat. *Exivit ergo Jesus portans coronam spineam*), i *nose* sebi križъ izide na mêsto onoe komu mučnoe govorit se Iv 19,17 (lat. *Et bajulans sibi crucem exivit in eum, qui dicitur Calvariae locum*), *prekloniv* glavu preda duhъ Iv 19,30 (lat. *Et inclinato capite tradidit spiritum*), pride i nikudimъ ... *nose* smeš(e)nie murra i aloe Iv 19,39 (lat. *Venit autem et Nicodemus ... ferens mixturam myrrhae et aloes*), pride že simunъ petarъ *slêdeč* ga Iv 20,6 (lat. *Venit ergo Simon Petrus sequens eum*), stoêše mariê pri

⁶⁷⁶ U ponovljenome čitanju *sedête na prêstolehъ sudêće* dvima na desête kolenoma iz(rai)levima.

⁶⁷⁷ Zanimljiva je i sročnost participa gdje oblik participa – ako nije riječ o analogijskome prođoru nastavka za muški rod u paradigmatu imenica ženskoga roda – sugerira sročnost s vlastitom imenicom *Isus*, a ne s apelativom *žena*.

grobu vani plače iv 20,11 (lat. *Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans*), pride *m(a)riê magdalena* vzveščae uč(e)n(i)kom iv 20,18 (lat. *Venit Maria Magdalene annuntians discipulis*), ini že uč(e)nici v korabli pridoše ... vulkuće mrižu riḅ iv 21,8 (lat. *Alii autem discipuli navigio venerunt ... trahentes rete piscium*).

Kako je već rečeno pri raščlambi sedam starijih hrvatskoglagoljskih misala koji su također korpusom ovoga istraživanja, participom u funkciji sekundarnoga predikata označuju se različiti značenjski odnosi, a tako je i u Ko. Njih nije uvijek moguće jasnije razlučiti, stoga ovisno o shvaćanju i tumačenju dopuštaju više mogućnosti interpretacije. Način vršenja predikatske radnje određuje se pobliže participom u funkciji sekundarnoga predikata u sljedećim primjerima: *i poslav pobi vsa otročeta sućaê va betleome* Mt 2,16 (lat. *et mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem*), blaženi estê kada prokunuṭ vaṣ čl(ovê)ki i prorenuṭ v(a)ṣ i vs(a)koe zlo rekuṭ protivu vaṃ lažuće mêne radi Mt 5,11 (lat. *Beati estis cum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos mentientes, propter me*), ki že oḍ vaṣ mišlei pridati možeṭ lakaṭ edan k višini svoei Mt 6,27 (lat. *Quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum?*), pride k nim hode po moru Mt 14,25 (lat. *venit ad eos ambulans super mare*), beẓ uzroka bo čtuūṭ me učêce učeniê i zapovêdi č(lovêča)skie Mt 15,9 (lat. *Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas et mandata hominum*), dai iṃ plačû načaṇ oḍ posledniḥ daže do prviḥ Mt 20,8 (lat. *et redde illis mercedem incipiens a novissimis usque ad primos*), zliêṿ bo ona masṭ siû na telo moe na pogrêbenie moe stvori Mt 26,12 (lat. *Mittens enim haec unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit*), sagrêšiḥ krṿ pravadniû prêdae Mt 27,4 (lat. *Peccavi, tradens sanguinem justum*), i koleno prêkloniṿ prêḍ niṃ rugahu se nim govorecê Mt 27,29 (lat. *Et genu flexo ante eum, illudebant ei, dicentes*), učite vse êzike krštecê e va ime otca i sina i duha svetago učecê e hraniti vsa êže zapovedaḥ iṃ Mt 28,19–20 (lat. *docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti: docentes eos servare omnia quaecumque mandavi vobis*), pride k niṃ hode po moru Mk 6,48 (lat. *venit ad eos ambulans supra mare*), i abie vapiûc̣ o(ta)c̣ otročete sa slzami govoraše Mk 9,24 (lat. *Et continuo exclamans pater pueri, cum lacrimis aiebat*), i vapiûc̣ i mnogo razderaûc̣ ga izide iẓ ego Mk 9,26 (lat. *Et exclamans, et multum discerpens eum, exiit ab eo*), i(su)s že drže ruku ego vzdviže ga i vsta Mk 9,27 (lat. *Jesus autem tenens manum ejus elevavit eum, et surrexit*), kolena polagaûcê klanahu se emu Mk 15,19 (lat. *et ponentes genua, adorabant eum*), sp(a)si sam sebê snid s križa⁶⁷⁸ Mk 15,30 (lat. *salvum fac temetipsum descendens de cruce*), i pridoše

⁶⁷⁸ U drugim misalima ovdje nema participa: *spasi se sam i snidi nine s križa* Mk 15,30 (grč. *σωσον σεαυτὸν καταβὰς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ*).

pospešauće Lk 2,16 (lat. *Et venerunt festinantes*), *mariê že hranaše vse glagoli sie skladae v srcê svoemъ* Lk 2,19 (lat. *Maria autem conservabat omnia verba haec, conferens in corde suo*), *i tu rastoči im(e)nъe svoe živući bludno* Lk 15,13 (lat. *et ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriose*), pospešae snidi Lk 19,6 (lat. *festinans descende*), pospêšae snide i priêt ga radue sê Lk 19,6 (lat. *festinans descendit, et excepit illum gaudens*), *vložetъ na vasъ ruke svoe i prorenutъ prêdauće na sanmiščeň i stražahъ vlkuće h kraleň* Lk 21,12 (lat. *injicient vobis manus suas, et persequentur tradentes in synagogas et custodias, trahentes ad reges*), taknuvъ uho nego isceli e Lk 22,51 (lat. *cum tetigisset auriculam ejus, sanavit eum*), *rugahu se imъ biući ga* Lk 22,63 (lat. *illudebant ei, caedentes*), *i vzvapivъ i(su)sъ glasomъ velikim reče* Lk 23,46 (lat. *Et clamans voce magna Jesus ait*), načan *ot moiseê i vsihъ prorokovъ tumačaše nima* Lk 24,27 (lat. *incipiens a Moyse, et omnibus prophetis, interpretabatur illis*), *egda nadstoêhu vprašauće bi* Iv 8,7 (lat. *Cum ergo perseverarent interrogantes eum*).

Particip u funkciji sekundarnoga predikata može imati i dopusno značenje: *druže kako vvide simo ne imêe rizi bračnie* Mt 22,12 (lat. *Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem?*), *po vsu nočъ trudecê se niščъ ne esmo* Lk 5,5 (lat. *per totam noctem laborantes nihil cepimus*), *hočeši moći reči bratu tvoemu brate dopusti da zvrhu slamu z oka tvoego ti brvna va oku tvoemu ne videcъ* Lk 6,42 (lat. *potes dicere fratri tuo: Frater, sine ejciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non videns*), *da viduće ne videtъ i slišauće ne razumêutъ* Lk 8,10 (lat. *ut videntes non videant, et audientes non intelligant*), *prêdъ vami uprašae niednogo uzroka ne obrêcuemъ v č(lovê)ce semъ* Lk 23,14 (lat. *ego coram vobis interrogans, nullam causam inveni in homine isto*), *kako sa knigi znaetъ ne uče sê* Iv 7,15 (lat. *Quomodo hic litteras scit, cum non didicerit?*).

Uzročno je značenje participa u sljedećim primjerima: *osip že m(u)žъ nêe pravdanъ sući i ne hotecê û poeti vshoti û otaino odaslati* Mt 1,19 (lat. *Joseph autem vir ejus cum esset justus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam*), *i otvetъ priêmši va snê da bi se ne vzvratili ka irudu* Mt 2,12 (lat. *Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem*), *irud bo boêše se ivana vide ga m(u)ža pravadna i s(ve)ta i hranaše ga* Mk 6,20 (lat. *Herodes enim metuebat Joannem, sciens eum virum justum et sanctum: et custodiebat eum*), *i ne nahodecê kuû stranu vnesli bi ga naroda radi vzidoše na krovъ i po krovu zvisiše ga* Lk 5,19 (lat. *Et non invenientes qua parte illum inferrent prae turba, ascenderunt supra tectum, et per tegulas summiserunt eum*), *i ne obretae govoritъ* Lk 11,24 (lat. *et non inveniens dicit*), *prêe dne bile sutъ pri grobu i ne našad tela ego pridoše govorêce* Lk 24,22-23 (lat. *ante lucem fuerunt ad monumentum, et non invento corpore ejus, venerunt, dicentes*), *se že samъ odbъ sebê ne reče*

na arhierêi suçi leta togo proreče⁶⁷⁹ Iv 11,51 (lat. *Hoc autem a semetipso non dixit: sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit*), tat bê i mošne imebi êže šalahu se nošase(!)⁶⁸⁰ Iv 12,6 (lat. *fur erat, et loculos habens, ea quae mittebantur, portabat*), zane(!) êko o(ta)cъ da nemu vsa v ruce i êko od b(og)a izide i k b(og)u da grêdetъ vsva(!) odъ večerê i položi rizi svoe Iv 13,3-4 (lat. *sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, et quia a Deo exivit, et ad Deum vadit: surgit a coena, et ponit vestimenta sua*), i(su)sъ že znae vsa grêducaê na se poide naprvo i r(e)če Iv 18,4 (lat. *Jesus itaque sciens omnia quae ventura erant super eum, processit, et dixit eis*), mnêučb da vrtlarъ bil bi govoritъ emu Iv 20,15 (lat. *Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei*), nitkože ot vzležečihъ ne smiêše vprašati ga ti tko esi znaûce êko g(ospod)ъ e(st)ъ Iv 21,12 (lat. *nemo audebat discumbentium interrogare eum: Tu quis es? scientes, quia Dominus est*).

Potvrđeno je i namjerno značenje participa u funkciji sekundarnoga predikata: *hoditъ po sušna mêsta išče pokoê i ne obrečacet* Mt 12,43 (lat. *ambulat per loca arida, quaerens requiem, et non invenit*), *stoêhu vanê iskuče* govoriti emu Mt 12,46 (lat. *stabant foras, quaerentes loqui ei*), *vanê stoetъ iskuče tebe*⁶⁸¹ Mt 12,47 (lat. *foris stant quaerentes te*), *vprosi ga edanъ ot nih zakona učitelъ iskušae* bi Mt 22,35 (lat. *interrogavit eum unus ex eis legis doctor, tentans eum*), *i pride va vsaku stranu iordansku propovedae kršćenie pokaêniê va odpušćenie grêhovъ* Lk 3,3 (lat. *Et venit in omnem regionem Jordanis, praedicans baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum*), *i se niki zakona učitel vsta iskušae* bi i govore Lk 10,25 (lat. *Et ecce quidam legisperitus surrexit tentans illum, et dicens*), *i drugi iskušauče znamenî s nebêse iskahu odъ ego* Lk 11,16 (lat. *Et alii tentantes, signum de caelo quaerebant ab eo*), *hodit po mesta sušnaê i bezvodnaê išče pokoê* Lk 11,24 (lat. *ambulat per loca inaquosa, quaerens requiem*), *i pride išče ploda na nei i ne obrête* Lk 13,6 (lat. *et venit quaerens fructum in illa, et non invenit*), *se tri leta sutъ otkole prihou išče ploda na smokovnici sei* Lk 13,7 (lat. *Ecce anni tres sunt ex quo venio quaerens fructum in ficulnea hac*), *ležaše ... plnъ ranъ želêe* nasititi se odъ mrvic ke padahu odъ trpezi bogatago Lk 16,21 (lat. *jacebat ... ulceribus plenus, cupiens saturari de micis quae cadebant de mensa divitis*), *sopet že govoritъ k nimъ pilatъ is(u)sa otpustiti hote* Lk 23,20 (lat. *Iterum autem Pilatus locutus est ad eos, volens dimittere Jesum*), *i stoêše plkъ čekae* Lk 23,35 (lat. *Et stabat populus spectans*), *se že govoraše iskušae* bi Iv 6,6 (lat. *Hoc autem dicebat tentans eum*), *se že govorahu iskušauče* bi Iv 8,6 (lat. *Hoc autem dicebant*

⁶⁷⁹ U drugim misalima nema participa u funkciji sekundarnoga predikata u ovome dijelu teksta: *sego že o sebê ne reče na êko bê arhierêi lêta togo proreče* Iv 11,51 (grč. *Τοῦτο δὲ ἀπ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν, ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου ἐπροφήτευσεν*).

⁶⁸⁰ U drugim misalima nema participa u funkciji sekundarnoga predikata u ovome dijelu teksta: *tat bê i kovčež'c imêêše i vmetaemaê nošase* Iv 12,6 (grč. *κλέπτῃς ἦν καὶ τὸ γλωσσόκομον ἔχων τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν*).

⁶⁸¹ U ponovljenome čitanju *vane stoet iščuče te*.

tentantes eum), se že govoraše skazae⁶⁸² Iv 12,33 (lat. *Hoc autem dicebat, significans*), r(e)če znamênae eûže semrtiû umriti imeêše Iv 18,32 (lat. *dixit, significans qua morte esset moriturus*), se že rečê znamênuē eûže semrtiû prosvetliti imeêše boga Iv 21,19 (lat. *Hoc autem dixit significans qua morte clarificaturus esset Deum*).

Dobro je zastupljeno i pogodbeno značenje: čto tvoreći životъ večni obladaû Lk 10,25 (lat. *quid faciendo vitam aeternam possidebo?*), ki č(lovê)kъ odb vasъ imei sto ovacъ i ako pogubitъ ednu odb nihъ ne li da ostavljaetъ 90 i 9 v pustini i grêdet ko noi êže pogibla biše doideže naidet û Lk 15,4 (lat. *Quis ex vobis homo, qui habet centum oves, et si perdidit unam ex illis, nonne dimittit nonaginta novem in deserto, et vadit ad illam quae perierat, donec inveniat eam?*), kaê žena imei 10 dinari i ako pogubitъ dinar 1 važižetъ svêtilnikъ i podvračaetъ domъ i nastoino iščetъ doideže naidet ga Lk 15,8 (lat. *quae mulier habens drachmas decem, si perdidit drachmam unam, nonne accendit lucernam, et everrit domum, et quaerit diligenter, donec inveniat?*), nikada obrativ se ukrepi bratiû tvoû Lk 22,32 (lat. *aliquando conversus, confirma fratres tuos*), siê že pisana sutъ da veruetê ... i da veruûče životъ imate va ime ego Iv 20,31 (lat. *Haec autem scripta sunt ut credatis ... et ut credentes, vitam habeatis in nomine ejus*).

Kada jedan uz drugi dolazi više participa, moguće su različite značenjske kombinacije. U primjerima mimohodečê klnihu ga pokivaûče glavami svoimi i govorečê Mk 15,29 (lat. *praetereuntes blasphemabant eum, moventes capita sua, et dicentes*), slišavše siê edanъ za ednimъ ishoêhu načanъ odb stariihъ Iv 8,9 (lat. *Audientes autem unus post unum exhibant, incipientes a senioribus*) značenje je prvoga participa vremensko, a drugoga načinsko. Kombinaciju uzročnoga i namjernoga značenja nalazimo u primjeru i ne obretuče vzratista se vъ er(u)s(o)l(i)mъ iščûča ga Lk 2,45 (lat. *Et non invenientes, regressi sunt in Jerusalem, requirentes eum*).

Najbolje zastupljena značenjska skupina participa u funkciji sekundarnoga predikata i u Ko obuhvaća primjere u kojima particip stoji s predikatskom radnjom u odnosu koordinacije, odnosno u kojima je semantičkim ekvivalentom sastavne rečenice, koji međutim ni u tome misalu nisu lišeni popratne nijanse temporalnosti: tagda irudъ otai prizvavъ mudrie nastoino izuči odb nihъ vrime Mt 2,7 (lat. *Tunc Herodes clam vocatis magis diligenter didicit ab eis tempus*), i poslavъ e va betleomъ reče Mt 2,8 (lat. *et mittens illos in Bethlehem, dixit*), vvestite mnê da i azъ prišadъ poklonû se nemu Mt 2,8 (lat. *renuntiate mihi, ut et ego veniens adorem eum*), i padše pokl(o)niše se nemu Mt 2,11 (lat. *et procidentes adoraverunt eum*), iže

⁶⁸² U ponovljenome čitanju se že govoraše znamênuē.

vstavb poêtb otroče i mater nego Mt 2,14 (lat. *Qui consurgens accepit puerum et matrem ejus*), iže vstavb poêtb otroče i materb nego Mt 2,21 (lat. *Qui consurgens, accepit puerum, et matrem ejus*), i prišadb prebi v gradê iže zovet se nazaratb Mt 2,23 (lat. *Et veniens habitavit in civitate quae vocatur Nazareth*), i pristup iskusitelb reče emu Mt 4,3 (lat. *Et accedens tentator dixit ei*), siê vsa damb tebi ako padb pokloniši se mnê Mt 4,9 (lat. *Haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me*), ona že ostavivb abie mriže slêdiše ga Mt 4,20 (lat. *At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum*), ona že abie ostavivb mriže i otca sledista ga Mt 4,22 (lat. *Illi autem statim relictis retibus et patre, secuti sunt eum*), i tagda prišadb prnesêši darb tvoi Mt 5,24 (lat. *et tunc veniens offeres munus tuum*), tagda vstavb zapovêda vetromb i moru Mt 8,26 (lat. *Tunc surgens imperavit ventis, et mari*), vzid i(su)sb v korabalb prêbrodi i pride v gradb svoi Mt 9,1 (lat. *Et ascendens in naviculam, transfretavit, et venit in civitatem suam*), i vstavb sledi ga Mt 9,9 (lat. *Et surgens, secutus est eum*), se mnogi trgovci i grêšnici prihodecê vzležahu sa i(su)som Mt 9,10 (lat. *ecce multi publicani et peccatores venientes, discumbant cum Jesu*), šadše že naučitê se Mt 9,13 (lat. *Euntes autem discite quid est*), i vstav i(su)sb sleêš(e) ga i učenici ego Mt 9,19 (lat. *Et surgens Jesus, sequebatur eum, et discipuli ejus*), poslavb dva odb učenikovb svoihb r(e)če nemu Mt 11,2 (lat. *mittens duos de discipulis suis, ait illi*), šadša vzv(ê)st(i)te ivanu Mt 11,4 (lat. *Euntes renuntiate Joanni*), i vsadše prebivaûtb tu Mt 12,45 (lat. *et intrantes habitant ibi*), i prostrivb ruci na učeniki svoe reče⁶⁸³ Mt 12,49 (lat. *Et extendens manum in discipulos suos, dixit*), pristupivše že rabi otca odb čeladi rekoše nemu Mt 13,27 (lat. *Accedentes autem servi patrisfamilias, dixerunt ei*), izvlekše i pri krai sedšê izbraše dobre v sasudi svoe a zalie vrgošê vanb Mt 13,48 (lat. *educentes, et secus littus sedentes, elegerunt bonis in vasa, malos autem foras miserunt*), i snidb petarb s korabla hoêše po vodi prišal da bi ka i(su)su Mt 14,29 (lat. *Et descendens Petrus de navicula, ambulabat super aquam ut veniret ad Jesum*), i prostrivb i(su)sb abie ruku êt ga Mt 14,31 (lat. *Et continuo Jesus extendens manum, apprehendit eum*), i prizvavb k sebi narodi reče imb Mt 15,10 (lat. *Et convocatis ad se turbis, dixit eis*), pristupiv že tagda učenici rekoše nemu Mt 15,12 (lat. *Tunc accedentes discipuli ejus, dixerunt ei*), izšadb i(su)sb preide v predeli tirskie i sidonskie Mt 15,21 (lat. *Et egressus inde Jesus secessit in partes Tyri et Sidonis*), vzdvigše že oči svoi nikogože ne vidiše Mt 17,8 (lat. *Levantes autem oculos suos, neminem viderunt*), i prizvavb i(su)sb otroče postavi ga posrêde nih Mt 18,2 (lat. *Et advocans Jesus parvulum, statuit eum in medio eorum*), tagda pristup k nemu petarb reče Mt 18,21 (lat. *Tunc accedens Petrus ad eum, dixit*), milosrdovav že g(ospod)b raba togo otpusti ga Mt 18,27 (lat. *Misertus autem dominus servi illius, dimisit eum*), i

⁶⁸³ U ponovljenome čitanju i prostrivb ruku svoû na učeniki svoe rečê.

prognevav sé g(ospod)ъ ego prêda ga mučitelem Mt 18,34 (lat. *et iratus dominus ejus tradidit eum tortoribus*), svečav že sa delateli za pinezъ dnevni posla e va vinogradъ svoi Mt 20,2 (lat. *Conventione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam*), i izašadъ okolu trete godine vide inie stoečee na trgu prazdnie Mt 20,3 (lat. *Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos*), prišadše že i prvi nadeêhu se da bi večъ imeli priêti Mt 20,10 (lat. *Venientes autem et primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi*), šadša že uč(e)nika stvorista êko zapovedalъ ima biše i(su)sъ Mt 21,6 (lat. *Euntes autem discipuli fecerunt sicut praecepit illis Jesus*), i ostavivši e izide vanъ iz grada Mt 21,17 (lat. *Et relictis illis, abiit foras extra civitatem*), delateli že êmše rabi nego ednogo biše inogo ubiše Mt 21,35 (lat. *Et agricolae, apprehensis servis ejus, alium ceciderunt, alium occiderunt*), i êmše ga vrgoše ga vanъ Mt 21,39 (lat. *Et apprehensum eum ejecerunt extra*), kral že egda sliša progneva sé i poslavъ voinstviê svoê pogubi uboice one Mt 22,7 (lat. *Rex autem cum audisset, iratus est: et missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos*), i izšadše rabi ego na puti savkupiše vse eže obrêtoše Mt 22,10 (lat. *Et egressi servi ejus in vias, congregaverunt omnes quos invenerunt*), svezavъ nozi ego i ruci vavrzite ga va tmi izvannie Mt 22,13 (lat. *Ligatis manibus et pedibus ejus, mittite eum in tenebras exteriores*), otšadše farisei stvoríše svetъ Mt 22,15 (lat. *Tunc abeuntes pharisaei, consilium inierunt*), vazamše svetilniki svoe izidoše v srêtenie zaručniku i zaručnici Mt 25,1 (lat. *accipientes lampades suas exierunt obviam sponso et sponsae*), a ki edanъ priêlъ biše šadъ zakopa v zemlû Mt 25,18 (lat. *Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram*), priêmъ čašu hvali vzda i da nimъ govore Mt 26,27 (lat. *Et accipiens calicem, gratias egit et dedit illis, dicens*), poêm petra i dva s(i)na zeb(e)deova nače skrbiti Mt 26,37 (lat. *assumpto Petro, et duobus filiis Zebedaei, coepit contristari*), i pristupivъ abie ka i(su)su reče Mt 26,49 (lat. *Et confestim accedens ad Jesum, dixit*), prostrvъ ruku izne mečъ svoi Mt 26,51 (lat. *extendens manum, exemit gladium suum*), porazivъ raba načelnika erêiskago otreza uho nego Mt 26,51 (lat. *percutiens servum principis sacerdotum amputavit auriculam ejus*),⁶⁸⁴ pobigoše tagda vsi uč(e)nici ostaviv ga Mt 26,56 (lat. *Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt*), vstavъ nač(e)lnič erêiski r(e)če emu Mt 26,62 (lat. *surgens princeps sacerdotum, ait illi*), i izašadъ vanъ proplaka se gorko Mt 26,75 (lat. *Et egressus foras, flevit amare*), i otšad zamku obisi se Mt 27,5 (lat. *et abiens laqueo se suspendit*), načelnici že erêiski priêmše srebrnike rekoše Mt 27,6 (lat. *Principes autem sacerdotum, acceptis argenteis, dixerunt*), v svet že šadše kupišê za ne nivu škudelnika Mt 27,7 (lat. *Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli*), priêmše tagda voini i(su)sa v dvore sabraše k nemu vse voine Mt 27,27 (lat. *Tunc milites praesidis suscipientes Jesum in*

⁶⁸⁴ Na ovome mjestu u drugim misalima ne dolazi particip: udari raba arhierêova i urêza emu uho (grč. *kai patázas tôn doûlon toû arhierêoû áφειλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον*).

praetorium, congregaverunt ad eum universam cohortem), i svlkši nego odêše ga v črvlenu odeû Mt 27,28 (lat. *et exeuntes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei*), i spletše trnovъ venacъ položiše na glavu nego Mt 27,29 (lat. *et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput ejus*), plûûcê na nъ vazêše trstbъ Mt 27,30 (lat. *Et exspuentes in eum, acceperunt arundinem*), anjêlbъ bo g(ospoda)nъ snide s nebêse i pristupivъ odvali kam(e)n Mt 28,2 (lat. *Angelus enim Domini descendit de caelo: et accedens revolvit lapidem*), abie šadše r(e)cite uč(e)n(i)kom ego êko vsta Mt 28,7 (lat. *Et cito euntes, dicite discipulis ejus quia surrexit*), šadše učite vse êzike Mt 28,19 (lat. *šadše učite vse êzike*), i slišav ga mnoga tvoraše i radbъ slišaše ga Mk 6,20 (lat. *et audito eo multa faciebat, et libenter eum audiebat*), poslavъ vojna povelj prinesti glavu ivanovu Mk 6,27 (sed misso speculatore praecepit afferrī caput ejus), poêm ga na stran od naroda vloži prsti svoe va uši ego i plûnivъ taknu ezikъ ego Mk 7,33 (lat. *Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas ejus: et exspuens, tetigit linguam ejus*), i pozrivъ na nebo vzdahnu i reče nemu Mk 7,34 (lat. *et suscipiens in caelum, ingemuit, et ait illi*), sazvanъ učenike svoe reče imъ Mk 8,1 (lat. *convocatis discipulis, ait illis*), i čašu vazamъ hvali vzdae da imъ Mk 14,23 (lat. *Et accepto calice, gratias agens dedit eis*), i pokle doide pristup k nemu abie r(e)če Mk 14,45 (lat. *Et cum venisset, statim accedens ad eum, ait*), tagda učenici ego ostavivše bi vsi pobigoše Mk 14,50 (lat. *Tunc discipuli ejus relinquentes eum, omnes fugerunt*), on že otvrgbъ plašč nagbъ pobêže odbъ nihъ Mk 14,52 (lat. *At ille rejecta sindone, nudus profugit ab eis*), arhierêi že rastrzav rizi svoe r(e)če Mk 14,63 (lat. *Summus autem sacerdos scindens vestimenta sua, ait*), sopet že vidiv ga druga rabina nače okolu stoečimъ govoriti Mk 14,69 (lat. *Rursus autem cum vidisset illum ancilla, coepit dicere circumstantibus*), zborъ stvorivše arhieriei sa stariimi i pisci i sa vsimъ zboromъ vežucê i(su)sa privêdoše i prêdaše pilatu Mk 15,1 (lat. *consilium facientes summi sacerdotes cum senioribus, et scribis, et universo concilio, vincientes Jesum, duxerunt, et tradiderunt Pilato*), i prizivaûtъ vse voinstvo i oblačet ga v purpiru i pletucê trnovъ venacъ polagaûtъ nemu Mk 15,16–17 (lat. *et convocant totam cohortem, et induunt eum purpura, et imponunt ei plectentes spineam coronam*), i(su)sъ že pustivъ glasъ velikъ izdahnu Mk 15,37 (lat. *Jesus autem emissa voce magna expiravit*), i prizvanъ stotnika opita ga Mk 15,44 (lat. *Et accersito centurione, interrogavit eum*), osip že kupi dubalbe i nizloživ ga zavi v dubalbe Mk 15,46 (lat. *Joseph autem mercatus sindonem, et deponens eum involvit sindone*), kupiše aromati da prišadše pomazale bi i(su)sa Mk 16,1 (lat. *emerunt aromata ut venientes ungerent Jesum*), šadše va vasъ mirъ propovedajte e(van)j(e)l(ъ)e vsakoi stvari Mk 16,15 (lat. *Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creaturae*), i všadъ anjêlbъ k nei r(e)če Lk 1,28 (lat. *Et ingressus angelus ad eam dixit*), vstavši m(a)riê ide v gornuû Lk 1,39 (lat. *Exsurgens autem Maria ... abiit in montana*), i ta v ta časъ prišadši ispovedaše se

g(ospode)ve i govoraše Lk 2,38 (lat. *Et haec, ipsa hora superveniens, confitebatur Domino: et loquebatur*), i stav nad⁶ ne^u zapoveda ognu Lk 4,39 (lat. *Et stans super illam imperavit febri*), i abie vstav služaše im⁶ Lk 4,39 (lat. *Et continuo surgens, ministrabat illis*), izšad grêdiêše v pusto mesto Lk 4,42 (lat. *egressus ibat in desertum locum*), vzid že na edan⁶ korabal⁶ ... m(o)li ga odvezal⁶ da bi malo od⁶ z(e)mle Lk 5,3 (lat. *Ascendens autem in unam navim ... rogavit eum a terra reducere pusillum*), i sedê učaše narodi iz⁶ korabla Lk 5,3 (lat. *Et sedens docebat de navicula turbas*), i dovedši korabla do z(e)mle ostaviv vsa slediše ga Lk 5,11 (lat. *Et subductis ad terram navibus, relictis omnibus, secuti sunt eum*), i se m(u)ži noseče na odre č(lovê)ka ... i iskahu ga vnesti Lk 5,18 (lat. *Et ecce viri portantes in lecto hominem ... et quaerebant eum inferre*), vstav prêd⁶ onimi vaze odar⁶ na kom⁶ ležaše Lk 5,25 (lat. *consurgens coram illis, tulit lectum in quo jacebat*), i ostaviv vsa vstav sledi ga Lk 5,28 (lat. *Et relictis omnibus, surgens secutus est eum*), sašad i(su)s⁶ z gore sta na ravne mête Lk 6,17 (lat. *Et descendens cum illis, stetit in loco campestri*), i ta vzdvig oči na učeniki svoje govoraše Lk 6,20 (lat. *Et ipse elevatis oculis in discipulis suis, dicebat*), i vnid v dom fariseov⁶ vzleže Lk 7,36 (lat. *Et ingressus domum pharisei discubuit*), pokle pozna da i(su)s⁶ vzleže v domu fariseovê prinêše alabastar⁶ masti i stav zada pri nogah ego nač⁶ močiti slzami nozi ego Lk 7,37 (lat. *ut cognovit quod accubisset in domo pharisei, attulit alabastrum unguenti: et stans retro secus pedes ejus, lacrimis coepit rigare pedes ejus*), slzami omoči nozi moe i vl(a)si svoimi otr Lk 7,44 (lat. *lacrimis rigavit pedes meos, et capillis suis tersit*), i vzrastši vkup⁶ ternie podavi e Lk 8,7 (lat. *et simul exortae spinae suffocaverunt illud*),⁶⁸⁵ i prozeb stvori plod⁶ strokraticeu Lk 8,8 (lat. *et ortum fecit fructum centuplum*), si sut⁶ iže v dobrê i blagê srcê slišeče slovo udržet⁶ Lk 8,15 (lat. *hi sunt qui in corde bono et optimo audientes verbum retinent*), prizvav is(us)⁶ dvi^u na desête učeni⁶ svoih⁶ da im⁶ krepost i vlast⁶ Lk 9,1 (lat. *Convocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem et potestatem*), i vidiv ga mimoide Lk 10,31 (lat. *et viso illo praeterivit*), i vsadiv ga na klûse svoje privêde v gostinicu Lk 10,34 (lat. *et imponens illum in jumentum suum, duxit in stabulum*), ako že krepčeiši ot ego na n priš(a)d pobedit ga Lk 11,22 (lat. *Si autem fortior eo superveniens vicerit eum*), i vsadše prebiva^ut tu Lk 11,26 (lat. *et ingressi habitant ibi*), vzdvig glas⁶ žena nika ot naroda reče nemu Lk 11,27 (lat. *extollens vocem quaedam mulier de turba dixit illi*), posadit⁶ e i mimohode poslužit⁶ nim Lk 12,37 (lat. *faciet illos discumbere, et transiens ministrabit illis*), on že po⁶e ta isceli ga Lk 14,4 (lat. *Ipse vero apprehensum sanavit eum*), i prišad on⁶ ki zva tebê i onogo reč⁶t⁶ tebi Lk 14,9 (lat. *Et veniens is, qui te et illum vocavit, dicat tibi*), sabrav vsa mlaiši s(i)n⁶ otide v stranu dalečnu^u Lk 15,13 (lat. *congregatis*

⁶⁸⁵ U ostalih sedam misala ovdje ne dolazi particip: i *vzraste s nim tr'nie i podavi e* Lk 8,7 (grč. *καὶ συνφουεῖσαι αὐτὸ*).

omnibus, adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam), i vstav pride k otcu svoemu Lk 15,20 (lat. *Et surgens venit ad patrem suum*), i pritekь napade na viù nego Lk 15,20 (*et accurrens cecidit super collum ejus*), o(ta)cь zato ego izšad poče moliti ga Lk 15,28 (lat. *Pater ergo illius egressus, coepit rogare illum*), i tako prizavši dužnike g(ospod)a svojego ednoga po ednomь govoraše prvomu Lk 16,5 (lat. *Convocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo*), i ta vzvapivь reče Lk 16,24 (lat. *et ipse clamans dixit*), stav že i(su)sь poveli ga k sebi privesti Lk 18,40 (lat. *Stans autem Jesus jussit illum adduci ad se*), izšadь i(su)sь prohoêše po erihu Lk 19,1 (lat. *Et ingressus perambulabat Jericho*), i prêd tek vzide na drêvo divьe smokvi Lk 19,4 (lat. *Et praecurrens ascendit in arborem sycomorum*), stav že zahei r(e)če ka i(su)su Lk 19,8 (lat. *Stans autem Zachaeus, dixit ad Dominum*), prizvav že 10 rabь svojihь da nimь 10 mnicь Lk 19,12 (lat. *Vocatis autem decem servis suis, dedit eis decem mnas*), i prišadь vistinu az s lihvoû stiral bimь e Lk 19,23 (lat. *ut ego veniens cum usuris utique exegissem illam*), šadša ugotovita n(a)mь p(a)sku da êdemo Lk 22,8 (lat. *Euntes parate nobis pascha, ut manducemus*), šadša že obretosta êkože r(e)če nimь i(su)sь Lk 22,13 (lat. *Euntes autem invenerunt sicut dixit illis*), i vazam čašu hv(a)li vzda i r(e)če Lk 22,17 (lat. *Et accepto calice gratias egit, et dixit*), izašadь grediêše po običaju na goru maslinskuû slediše ga i učenicu nego Lk 22,39 (lat. *Et egressus ibat secundum consuetudinem in monte Olivarum. Secuti sunt autem illum et discipuli*), êmše že i vedoše ga k domu načelnika erêiskago Lk 22,54 (lat. *Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis sacerdotum*), ego kada vide rabina nika sedêca pri svetlu i pogledavši na n reče Lk 22,56 (lat. *Quem cum vidisset ancilla quaedam sedentem ad lumen, et eum fuisset intuita, dixit*), i potomь malo uzriv ga drugi reče Lk 22,58 (lat. *Et post pusillum alius videns eum, dixit*), obrativ se g(ospod)ь pozri na petra Lk 22,61 (lat. *Et conversus Dominus respexit Petrum*), izš(a)dь petar vanь plaka se gorko Lk 22,62 (lat. *Et egressus foras Petrus flevit amare*), i vstavь vse množastvo nihь dovedoš(e) ga pil(a)tu Lk 23,1 (lat. *Et surgens omnis multitudo eorum, duxerunt illum ad Pilatum*), pilat že prizvavь načelnike erêiske i poglavice i lûdi reče k nimь Lk 23,13 (lat. *Pilatus autem, convocatis principibus sacerdotum, et magistratibus, et plebe, dixit ad illos*), obrativ že se i(su)sь k nimь r(e)če Lk 23,28 (lat. *Conversus autem ad illas Jesus, dixit*), s(a)mь i(su)sь pribl(i)živ se idêše š nima Lk 24,15 (lat. *ipse Jesus appropinquans ibat cum illis*), i otvečavь edanь komu ime kleofa reče nemu Lk 24,18 (lat. *Et respondens unus, cui nomen Cleophas, dixit ei*), i vstavša teû godinu vzratista se vь erus(o)l(i)mь Lk 24,33 (lat. *Et surgentes eadem hora regressi sunt in Jerusalem*), i pokle êstь prêdь nimi vazamь ostavšaê da nimь i reče k nemь Lk 24,43-44 (lat. *Et cum manducasset coram eis, sumens reliquias dedit eis. Et dixit ad eos*), vzrêv že i(su)sь na nь rêče Iv 1,42 (lat. *Intuitus autem eum Jesus, dixit*), i(su)sь že priklon se doli prstomь pisaše na

zemli^{IV 8,6} (lat. *Jesus autem inclinans se deorsum, digito scribebat in terra*), vaspetь priklon se pisaše na zemli^{IV 8,8} (lat. *iterum se inclinans, scribebat in terra*), podvig se i(su)sъ reče nei^{IV 8,10} (lat. *Erigens autem se Jesus, dixit ei*), i padь pokloni se nemu^{IV 9,38} (lat. *Et procidens adoravit eum*), i(su)sъ že vzdvigь oči reče^{IV 11,41} (lat. *Jesus autem, elevatis sursum oculis, dixit*), mariê zato vase libricu masti dragocenie narda pistika i pomaza noze i(su)sove i otrь vlasi svoimi noze ego^{IV 12,3} (lat. *Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi, et unxit pedes Jesu, et extersit pedes ejus capillis suis*), vzdvigь is(u)sъ oči na nebo reče^{IV 17,1} (lat. *et sublevatis oculis in caelum, dixit*), i voini pletuče trnovь venacь položiše na glavu ego^{IV 19,2} (lat. *Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti ejus*), oni že obloživ na osopno drevo spužu plnu octa prnesoše k ustom nego^{IV 19,29} (lat. *Illi autem spongiam plenam aceto, hyssopo circumponentes, obtulerunt ori ejus*).

Značenjske nijanse između participa koji je dijelom koordinirane strukture i participa koji izražava vremensko značenje dobro pokazuju primjeri i(su)sъ že obrač se i videv ũ reče^{Mt 9,22} (lat. *At Jesus conversus, et videns eam, dixit*), videv že pilatь êko nišč ne prospeêše na vekša smutna bivaše vazamь vodu umi ruci prêdь plkomь reki^{Mt 27,24} (lat. *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret: accepta aqua, lavit manus coram populo, dicens*), i videvь petra griûča se pozrivь na nь r(e)če^{Mk 14,67} (lat. *et cum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait*), videv že stotnikь ... êkože tako vzvapivь umri reče^{Mk 15,39} (lat. *Videns autem centurio ... quia sic clamans expirasset, ait*).

Particip u funkciji sekundarnoga predikata u odnosu koordinacije s predikatom može doći u kombinaciji s participom u istoj funkciji kojim se označuje način: i pristupivь obveza êzvi ego vlivae olei i vino^{Lk 10,34} (lat. *Et appropians alligavit vulnera ejus, infundens oleum et vinum*), ruhahu se i voini pristupaûče i ocat prnosečê nemu i govorečê^{Lk 23,36–37} (lat. *Illudebant autem ei et milites accedentes, et acetum offerentes ei, et dicentes*); pogodba: ki bo odь vasь hote turanь zidati ne li da prêe sedь tračeniê čtetь êže potrebna sutь ako imat na svršênie^{Lk 14,28} (lat. *Quis enim ex vobis volens turrim aedificare, non prius sedens computat sumptus, qui necessarii sunt, si habeat ad perficiendum*), ki kral iti hote boê biti protivu drugomu kralû ne li da sedь prêe smatraetь ako možetь s desêtiû tisući sresti grêdučago na se s dvima dêsetь tisučь^{Lk 14,31} (lat. *quis rex iturus committere bellum adversus alium regem, non sedens prius cogitat, si possit cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad se?*); uzroka: znae i(su)sъ da doide godina nego da prêidetь odь sego mira ka otcu vzlûbivь svoe iže v mirê bêhu do konca vzlûbi e^{IV 13,1} (lat. *sciens Jesus quia venit hora ejus ut transeat ex hoc mundo ad Patrem: cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos*); ili pak predikatna dopuna: izašadše že obhaêhu grade blagovestuûče i celaûče vsagde^{Lk}

9,6 (lat. *Egressi autem circuibant per castella evangelizantes, et curantes ubique*), vzdvig že oči svoi v mukahъ sući vide abraama Lk 16,23 (lat. *Elevans autem oculos suos, cum esset in tormentis, vidit Abraham*).

Adverzativno značenje ima particip u primjeru *ne othaêše ot templa postmi i m(o)l(i)tvami služei bogu noćb i danb* Lk 2,37 (lat. *non discedebat de templo, jejuniis, et obsecrationibus serviens nocte ac die*).

Aktivnim participom prezenta uz *verba dicendi* uvodi se upravni govor, a particip stoji na mjestu latinskoga participa prezenta glagola *dico, dicere*. Značenjska bliskost s finitnim glagolom u službi predikata nije ni ovdje preprekom uporabi participa, no primjere u kojima bi bila riječ o istome glagolu, sasvim iznimno potvrđene u starijih sedam hrvatskoglagoljskih misala koji su također korpusom ovoga istraživanja, zabilježila sam samo na jednome mjestu na pregledanim stranicama u Ko: *i reče k nimb pridču siu reki* Lk 15,3 (lat. *Et ait ad illos parabolam istam dicens*).

Particip glagola glagolati zabilježen je posve iznimno: *parisêi že stavb m(o)laše se v sebê sice gl(agol)e* Lk 18,11 (lat. *Pharisaeus stans, haec apud se orabat*). Najčešće dolazi aktivni particip prezenta glagola *govoriti: se anjêlb g(ospodb)nb va sni êvi se nemu govore* Mt 1,20 (lat. *ecce angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens*), *mudri ot stoka pridoše vb erus(o)l(i)mъ govoreće* Mt 2,1-2 (lat. *magi ab oriente venerunt Jerosolymam dicentes*), *anjêlb g(ospoda)nb êvi se va sni osipu govore* Mt 2,13 (lat. *angelus Domini apparuit in somnis Joseph, dicens*), *se anjêlb gospodanb êvi se va sne osipu vb eûpte govore* Mt 2,19 (lat. *angelus Domini apparuit in somnis Joseph in Aegypto, dicens*), *i tako ne htiite se pečaliti govoreće* Mt 6,31 (lat. *Nolite ergo solliciti esse, dicentes*), *prokaženb prišadb klanaše se nemu govore* Mt 8,2 (lat. *leprosus veniens, adorabat eum, dicens*), *i prostriv i(su)sъ ruku taknu ga govore* Mt 8,3 (lat. *Et extendens Jesus manum, tetigit eum, dicens*), *pristupiše učenici nego i vzbudiše ga govoreće* Mt 8,25 (lat. *Et accesserunt ad eum discipuli ejus, et suscitaverunt eum, dicentes*), *vistinu diviše se u(čeni)ci govoreće* Mt 8,27 (lat. *Porro homines mirati sunt, dicentes*), *pristupiše ka i(su)su knižnici i farisei govoreće* Mt 12,38 (lat. *Tunc responderunt ei quidam de scribis et pharisaeis, dicentes*), *pridoše i pokloniše se nemu govoreće* Mt 14,33 (lat. *venerunt, et adoraverunt eum, dicentes*), *pristupiše ka i(su)su ... knižnici i farisei govoreće* Mt 15,1 (lat. *accesserunt ad eum ... scribae et pharisaei, dicentes*), *izšadša vapiêše govore nemu* Mt 15,22 (lat. *egressa clamavit, dicens ei*), *i pristupivše učenici ego m(o)lahu ga govoreće* Mt 15,23 (lat. *Et accedentes discipuli ejus rogabant eum dicentes*), *ona že pridê i pokloni se nemu govore* Mt 15,25 (lat. *At illa venit, et adoravit eum, dicens*), *êvista se imb moiséi i iliê š nimb govoreća* Mt 17,3 (lat. *apparuerunt illis Moyses et Elias cum eo loquentes*), *zapovêda imb i(su)sъ govore* Mt 17,9 (lat. *praecepit eis*

Jesus, dicens), pristupiše učenci ka is(u)su govorecê Mt 18,1 (lat. *accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes*), doide v betf(a)gu k gori maslinskoi posla tagda 2 učenika svoê *govore* ima Mt 21,1–2 (lat. *et venissent Bethphage ad montem Oliveti: tunc Jesus misit duos discipulos, dicens eis*), narodi že ki predhoêhu i ki sleêhu glaš(a)hu *govorecê* Mt 21,9 (lat. *turbæ autem, quæ præcedebant, et quæ sequebantur, clamabant, dicentes*), i šalût nemu uč(e)niki svoe sa irudiêni *govorecê* Mt 22,16 (lat. *Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes*), mnozi bo pridutъ va ime moe *govorecê* Mt 24,5 (lat. *multi enim venient in nomine meo, dicentes*), otveçaše mudrie *govorecê* Mt 25,9 (lat. *Responderunt prudentes, dicentes*), pridoše i ostale devi *govorecê* Mt 25,11 (lat. *veniunt et reliquæ virgines, dicentes*), tagda otveçaût emu pravadni *govorecê* Mt 25,37 (lat. *Tunc respondebunt ei justi, dicentes*), tagda otveçaût mu i ti *govorecê* Mt 25,44 (lat. *Tunc respondebunt ei et ipsi, dicentes*), tagda otveçaût mu i ti *govorecê* Mt 25,45 (lat. *Tunc respondebit illis, dicens*), pristupiše učenci ka i(su)su *govorecê* Mt 26,17 (lat. *accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes*), i egda vnide ... h kr(a)lû prosi *govore* Mk 6,25 (lat. *Cumque introisset ... ad regem, petivit dicens*), sego radi veçê divlahu se *govorecê* Mk 7,37 (lat. *et eo amplius admirabantur, dicentes*), i kada vide i(su)sъ stiçuç se narodъ zaprêti neçistomu duhu *govore* nemu Mk 9,25 (lat. *Et cum videret Jesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicens illi*), pilat že sopet vprašaše ga *govore* Mk 15,4 (lat. *Pilatus autem rursus interrogavit eum, dicens*), i naçešê misliti knižnici i farisei *govorecê* Lk 5,21 (lat. *Et coeperunt cogitare scribæ et pharisæi, dicentes*), i naplneni sutъ straha *govorecê* Lk 5,26 (lat. *Et repleti sunt timore, dicentes*), i rptahu farisei i knižnici nihъ *govorecê* ka učenikomъ ego Lk 5,30 (lat. *Et murmurabant pharisæi et scribæ eorum, dicentes ad discipulos ejus*), i veličahu g(ospod)a *govorecê* Lk 7,16 (lat. *et magnificabant Deum, dicentes*), siê *govore* vapiêše Lk 8,8 (lat. *Haec dicens clamabat*), vzvratiš(e) se 70 i 2 s radostъû *govorecê* Lk 10,17 (lat. *Reversi sunt autem septuaginta duo cum gaudio, dicentes*), i rptahu farisei i knižnici *govorecê* Lk 15,2 (lat. *Et murmurabant pharisæi, et scribæ, dicentes*), i vzdvigoše glas *govorecê* Lk 17,13 (lat. *et levaverunt vocem, dicentes*), i kada vidêše vsi rptahu *govorecê* Lk 19,7 (lat. *Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes*), i poslaše poručenie za nimъ *govorecê* Lk 19,14 (lat. *et miserunt legationem post illum, dicentes*), pride že prvi *govore* Lk 19,16 (lat. *Venit autem primus dicens*), plaka se o nemъ *govore* Lk 19,41–42 (lat. *flevit super illam, dicens*), i vazamъ hlebъ hvali vzda i prelomi i da nimъ *govore* Lk 22,19 (lat. *Et accepto pane gratias egit, et fregit, et dedit eis, dicens*), pokriše ga i biêhu lice nego i upraš(a)hu ga *govorecê* Lk 22,64 (lat. *velaverunt eum, et percutiebant faciem ejus: et interrogabant eum, dicentes*), privedoš(e) ga v zborъ svoi *govorecê* Lk 22,66–67 (lat. *duxerunt illum in concilium suum, dicentes*), počeš(e) ga svaditi *govorecê* Lk 23,2 (lat. *Cooperunt autem illum accusare, dicentes*), oni že veçъ kreplahu sê

govoreće Lk 23,5 (lat. *At illi invalescebant, dicentes*), oni že glaš(a)hu govoreće Lk 23,21 (lat. *At illi succlamabant, dicentes*), rugahu se nimъ načelnici š nimi gotorecê(!) Lk 23,35 (lat. *deridebant eum principes cum eis, dicentes*), i prisiliš(e) ga govorecê Lk 24,29 (lat. *Et coegerunt illum, dicentes*), i svedetelstvova ivanъ govore Iv 1,32 (lat. *Et testimonium perhibuit Joannes, dicens*), m(o)lahu ga uč(e)n(i)ci ego govoreće Iv 4,31 (lat. *Interea rogabant eum discipuli, dicentes*), sretošê ga rabi i vžvestišê govorecê Iv 4,51 (lat. *servi occurrerunt ei, et nuntiaverunt dicentes*), prahu se iūdei meū soboū govorecê Iv 6,52 (lat. *Litigabant ergo Judaei ad invicem, dicentes*), i divlahu se iūdei grvorecê(!) Iv 7,15 (lat. *Et mirabantur Judaei, dicentes*), i vprašahu eū govorecê Iv 9,19 (lat. *et interrogaverunt eos, dicentes*), poslata zato sestri nego k nemu govorecê Iv 11,3 (lat. *Miserunt ergo sorores ejus ad eum dicentes*), iūdei zato iže behu š neū v domu i utešahu ū egda vidêše m(a)riū êko skoro vsta i izide slediše ū govorecê Iv 11,31 (lat. *Judaei ergo, qui erant cum ea in domo, et consolabantur eam, cum vidissent Mariam quia cito surrexit, et exiit, secuti sunt eam dicentes*).

Uz tu mogućnost latinski se particip gotovo jednako često prevodi i aktivnim participom prezenta glagola *reči*: i otvrzъ usta svoê učašê e reki Mt 5,2 (lat. *et aperiens os suum docebat eos dicens*), se knezъ edanъ pristupi i klanašê se nemu reki Mt 9,18 (lat. *ecce princeps unus accessit, et adorabat eum, dicens*), i govori nim abie i(su)sъ reki Mt 14,27 (lat. *Statimque Jesus locutus est eis, dicens*), dobro proreče odъ vasъ isaiê reki Mt 15,7 (lat. *bene prophetavit de vobis Isaias, dicens*), i vprašaše učenike svoje reki Mt 16,13 (lat. *et interrogabat discipulos suos, dicens*), i se glasъ izъ oblaka reki Mt 17,5 (lat. *Et ecce vox de nube, dicens*), padšê že rabъ ta prošaše ga reki Mt 18,26 (lat. *Procidens autem servus ille, orabat eum, dicens*), i drže davlaše ga reki Mt 18,28 (lat. *et tenens suffocavit eum, dicens*), padše že sarabъ ego prošaše ga reki Mt 18,29 (lat. *Et procidens conservus ejus, rogabat eum, dicens*), posla k nimъ sina svoego reki Mt 21,37 (lat. *misit ad eos filium suum, dicens*), govoraše i(su)sъ načelnikomъ erêiskimъ i fariseomъ v pridčahъ reki Mt 22,1 (lat. *Et respondens Jesus, dixit iterum in parabolis eis, dicens*), posla inie rabi reki Mt 22,4 (lat. *Iterum misit alios servos, dicens*), vprosi ihъ i(su)sъ reki Mt 22,41 (lat. *interrogavit eos Jesus, dicens*), kako že davidъ v duse zovet ga g(ospod)a reki Mt 22,43 (lat. *Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum, dicens*), govori i(su)sъ k narodomъ i ka učenikomъ svoimъ reki Mt 23,1 (lat. *Tunc Jesus locutus est ad turbas, et ad discipulos suos, dicens*), pristupiše k nemu učenci ego otai rekućê Mt 24,3 (lat. *accesserunt ad eum discipuli secreto, dicentes*), i pristupivъ ki petъ talanat priêlъ biše prikaza druguū petъ reki Mt 25,20 (lat. *Et accedens qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens*), tvoriceū(!) otide i pom(o)li se reki Mt 26,42 (lat. *abiit, et oravit, dicens*), i ostavivъ e otide sopetъ i pom(o)li se tretič toe slovo reki Mt 26,44 (lat. *Et relictis illis, iterum abiit et oravit tertio, eumdem*

sermonem dicens), ki prêda nego da imъ znamênie reki Mt 26,48 (lat. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens), i pristup i(su)sъ govori nimъ reki Mt 28,18 (lat. Et accedens Jesus locutus est eis, dicens), dal že biše nimъ znamenie prêdatelъ reki Mk 14,44 (lat. Dederat autem traditor ejus signum eis, dicens), i odšadъ sopetъ pom(o)li se toe slovo reki Mk 14,39 (lat. Et iterum abiens oravit, eumdem sermonem dicens), i vstavše niki krivo svêdetelstvo govorahu protivu nemu rekuće Mk 14,57 (lat. Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant adversus eum, dicentes), vstav že arhierêi posredê opita i(su)sa reki Mk 14,60 (lat. Et exsurgens summus sacerdos in medium, interrogavit Jesum, dicens), on že zataê reki Mk 14,68 (lat. At ille negavit, dicens), vzvapi i(su)sъ glasom velikimъ reki Mk 15,34 (lat. exclamavit Jesus voce magna, dicens), potek že edanъ i naplniv spužu octa i položiv na trstъ davaš(e) mu piti reki Mk 15,36 (lat. Currens autem unus, et implens spongiam aceto, circumponensque calamo, potum dabat ei, dicens), i položiše vsi ki slišali behu v srce svoemъ rekuće Lk 1,66 (lat. et posuerunt omnes qui audierant in corde suo, dicentes), i prosečъ tablicu napisa reki Lk 1,63 (lat. Et postulans pugillarem scripsit, dicens), naplnenъ bisi duha svetago i proročastvova reki Lk 1,67 (lat. repletus est Spiritu Sancto: et prophetavit, dicens), ishoêhu že demuni odъ mnozihъ vapiûce i rekuće Lk 4,41 (lat. Exibant autem daemonia a multis clamantia, et dicentia), i pokle naidetъ sazivaetъ druge i susedê reki Lk 15,9 (lat. Et cum invenerit convocat amicas et vicinas, dicens), i trgovacъ ot dalêce stoe ne hoteêše ni očiû vzdvignuti na nebo na tepiše prsi svoe reki Lk 18,13 (lat. Et publicanus a longe stans, nolebat nec oculos ad caelum levare: sed percutiebat pectus suum, dicens), i vzvapi reki Lk 18,38 (lat. Et clamavit, dicens), vprosi ga reki Lk 18,40 (lat. interrogavit illum, dicens), i drugi pride reki Lk 19,18 (lat. Et alter venit, dicens), i drugi pride r(e)ki Lk 19,20 (lat. Et alter venit, dicens), posla petra i ivana reki Lk 22,8 (lat. Et misit Petrum et Joannem, dicens), takae i čašu pokle večera reki Lk 22,20 (lat. Similiter et calicem, postquam coenavit, dicens), položivъ kolena m(o)laše se reki Lk 22,41 (lat. et positus genibus orabat, dicens), on že zataê reki Lk 22,57 (lat. At ille negavit eum, dicens), pilat že opita ga reki Lk 23,3 (lat. Pilatus autem interrogavit eum, dicens), vzvapi že vasъ narodъ vkupъ reki Lk 23,18 (lat. Exclamavit autem simul universa turba, dicens), edan že odъ razboinikovъ onihъ iže višahu kliš(e) ga reki Lk 23,39 (lat. Unus autem de his, qui pendebant, latronibus, blasphemabat eum, dicens), otveča nimъ ivanъ reki Iv 1,26 (lat. Respondit eis Joannes, dicens), stoêše i(su)sъ i vpiêše reki Iv 7,37 (lat. stabat Jesus, et clamabat dicens), zva m(a)riû sestru svoû lahko reki Iv 11,28 (lat. vocavit Mariam sororem suam silentio, dicens), edan odъ slugъ tu stoe da po lanitu i(su)su reki Iv 18,22 (lat. unus assistens ministrorum dedit alapam Jesu, dicens), vzvapiše vsi sopet rekuće Iv 18,40 (lat. Clamaverunt ergo rursum omnes, dicentes), arhierêi i sluge glašahu

rekuće Iv 19,6 (lat. *pontifices et ministri, clamabant, dicentes*), *iūdei že glašahu rekuće* Iv 19,12 (lat. *Judaei autem clamabant dicentes*).

Upravni govor uvodi se i kombinacijom aktivnoga participa preterita I. glagola *otvećati* i finitnoga oblika glagola govorenja. Aktivni particip preterita I. dolazi na mjestu latinskoga participa prezenta glagola *respondeo, respondere*: *ize otvećavb reče* Mt 4,4 (lat. *Qui respondens dixit*), *i otvećavb stotnikb reče* Mt 8,8 (lat. *Et respondens centurio, ait*), *i otvećavb i(su)sb reče nima* Mt 11,4 (lat. *Et respondens Jesus ait illis*), *otvećavb is(u)sb reče* Mt 11,25 (lat. *respondens Jesus dixit*), *ize otvećavb reče imb* Mt 12,39 (lat. *Qui respondens ait illis*), *on že otvećavb govoreću sebi reče*⁶⁸⁶ Mt 12,48 (lat. *At ipse respondens dicenti sibi, ait*), *otvećav že petarb reče* Mt 14,28 (lat. *Respondens autem Petrus, dixit*), *on že otvećavb reče nimb* Mt 15,3 (lat. *Ipse autem respondens ait illis*), *on že otvećavb reče* Mt 15,13; 25,12; 26,23; Lk 23,3 (lat. *At ille respondens ait*), *otvećav že petar reče nemu* Mt 15,15 (lat. *Respondens autem Petrus dixit ei*), *on že otvećav reče* Mt 15,24 (lat. *Ipse autem respondens ait*), *ize otvećavb r(e)če* Mt 15,26 (lat. *Qui respondens ait*), *otvećavb i(su)sb reče nei* Mt 15,28 (lat. *Tunc respondens Jesus, ait illi*), *otvećav že i(su)sb reče emu* Mt 16,17 (lat. *Respondens autem Jesus, dixit ei*), *otvećav že petarb reče ka i(su)su* Mt 17,4 (lat. *Respondens autem Petrus, dixit ad Jesum*), *on že otvećav reče ednomu ot nihb* Mt 20,13 (lat. *At ille respondens uni eorum, dixit*), *otvećav že i(su)sb reče* Mt 20,22 (lat. *Respondens autem Jesus, dixit*), *i otvećavb i(su)sb reče nimb* Mt 24,4 (lat. *Et respondens Jesus, dixit eis*), *i otvećavb kral r(e)č(e)tb nimb* Mt 25,40 (lat. *Et respondens rex, dicet illis*), *otvećav že iūda že prēda ego r(e)če* Mt 26,25 (lat. *Respondens autem Judas, qui tradidit eum, dixit*), *otvećav že petarb reče nemu* Mt 26,33 (lat. *Respondens autem Petrus, ait illi*), *otvećav že anjēlb reče ženamb* Mt 28,5 (lat. *Respondens autem angelus dixit mulieribus*), *otvećavb edanb odb naroda reče ka i(su)su* Mk 9,17 (lat. *Et respondens unus de turba, dixit*), *ize otvećavb reče nimb* Mk 9,19 (lat. *Qui respondens eis, dixit*), *i otvećavb i(su)sb reče imb* Mk 14,48 (lat. *Et respondens Jesus, ait illis*), *on že otvećavb reče nemu* Mk 15,2 (lat. *At ille respondens, ait illi*), *pilat že otvećavb imb reče* Mk 15,9 (lat. *Pilatus autem respondit eis, et dixit*), *pilat že otvećav s(o)pet r(e)če im* Mk 15,12 (lat. *Pilatus autem iterum respondens, ait illis*),⁶⁸⁷ *i otvećavb anjēlb r(e)če nei* Lk 1,35 (lat. *Et respondens angelus dixit ei*), *i otvećavb mati ego reče* Lk 1,60 (lat. *Et respondens mater ejus, dixit*), *i otvećavb simunb reče nemu* Lk 5,5 (lat. *Et respondens Simon, dixit illi*), *pokle že pozna is(us)b mišleniē nihb otvećavb reče k nimb* Lk 5,22 (lat. *Ut cognovit autem Jesus cogitationes eorum, respondens, dixit ad illos*), *i otvećavb i(su)sb reče k nimb* Lk 5,31 (lat. *Et*

⁶⁸⁶ U ponovljenome čitanju *on že otvećavb govorećumu nemu reče*.

⁶⁸⁷ Ni u jednome od drugih misala ovdje ne dolazi particip: *pilat že paki reče im* Mk 15,12 (grč. *ὁ δὲ Πειλᾶτος πάλιν ἀποκριθεὶς ἔλεγεν αὐτοῖς*).

respondens Jesus, dixit ad illos), *otvećavъ i(su)sъ r(e)če k nemu* Lk 7,40 (lat. *respondens Jesus, dixit ad illum*),⁶⁸⁸ *otvećavъ simun r(e)če* Lk 7,43 (lat. *Respondens Simon dixit*), *on že otvećavъ reče* Lk 10,26 (lat. *At ille dixit ad eum*), *i otvećavъ g(ospod)ъ rečê nei* Lk 10,41 (lat. *Et respondens dixit illis Dominus*), *on že otvećavъ iznutra rečet* Lk 11,7 (lat. *et ille de intus respondens dicat*), *on že otvećavъ reče nemu* Lk 13,8 (lat. *At ille respondens, dicit illi*), *otvećavъ že k nemu i(su)sъ reče* Lk 13,15 (lat. *Respondens autem ad illum Dominus, dixit*), *i otvećavъ k nimъ reče* Lk 14,5 (lat. *Et respondens ad illos dixit*), *on že otvećavъ r(e)če otcu svoemu* Lk 15,29 (lat. *At ille respondens, dixit patri suo*), *otvećavъ že i(su)sъ reče* Lk 17,17 (lat. *Respondens autem Jesus, dixit*), *otvećavъ že is(u)sъ reče* Lk 22,52 (lat. *Respondens autem Jesus, ait*).

Samo na jednome mjestu latinski particip prezenta nije preveden aktivnim participom preterita I. glagola *otvećati* nego finitnim oblikom: *otveća simunъ petarъ i reče* Mt 16,16 (lat. *Respondens Simon Petrus dixit*). Posve iznimno takva konstrukcija može biti uvedena i ondje gdje latinski predložak tomu ne pruža uporište: *i otvećavъ i(su)sъ reče* Lk 7,40 (lat. *At ille ait*). Zabilježeno je i uvođenje upravnoga govora kombinacijom aktivnoga participa preterita I. glagola *otvećati* i aktivnoga participa prezenta glagola *reči* uz finitni glagol: *otvećavъ že drugi karaše ga reki* Lk 23,40 (lat. *Respondens autem alter increpabat eum, dicens*), što se provodi prema latinskome, ali ne uvijek: *i otvećavъ i(su)sъ reče k zakonnikomъ i k fariseom* Lk 14,3 (lat. *Et respondens Jesus dixit ad legisperitos et pharisaeos, dicens*). Takva odstupanja mogu ukazivati na popuštanje priređivačeve pažnje, ali ne valja smetnuti s uma da je riječ i o pokazateljima kreativna redaktorova odnosa prema predlošku, od kojega je gdjekad, kada je procijenio da tako treba ili može postupiti, i odstupao usprkos težnji za što većom usklađenošću s njim.

Takva su odstupanja međutim sporadična; gledano u cjelini, rečenična konstrukcija vrlo vjerno slijedi latinsku, zbog čega na mjestima na kojima se u ostalih sedam misala korpusa upravni govor uvodi ili aktivnim participom prezenta ili aktivnim participom preterita I. uz glagol govorenja Ko često ima samo finitni glagol prema latinskome finitnom glagolu: *reče nemu i(su)sъ* Mt 22,37 (lat. *Ait illi Jesus*), *oni že vzvapiše* Mk 15,13 (lat. *At illi iterum clamaverunt*), *oni že već vapiêhu* Mk 15,14 (lat. *At illi magis clamabant*), *i načeše pozdravlati ga* Mk 15,18 (lat. *Et coeperunt salutare eum*), *reče nimъ po pritči* Lk 8,4 (lat. *dixit per similitudinem*), *govoraše i(su)sъ narodomъ podobstvo sie* Lk 13,6 (lat. *Dicebat autem et hanc similitudinem*), *i opita* Lk 15,26 (lat. *et interrogavit*), *reče i(su)sъ k nikim iže na se uf(a)hu ... i pogrъevahu ostalehъ pridču siû* Lk 18,9 (lat. *Dixit autem et ad quosdam qui in se confidebant ... et*

⁶⁸⁸ Ni u jednome od drugih misala ovdje ne dolazi particip: *isus že reče emu* Lk 7,40 (grč. *ó ðè*).

aspernabantur ceteros, parabolam istam), i opitaše ga ^{IV 1,19} (lat. *ut interrogarent eum*),
otveća isusъ i reče nemu ^{IV 1,48; 3,3; 3,10} (lat. *Respondit Jesus, et dixit ei*), *otveća nemu natanail i*
reče ^{IV 1,49} (lat. *Respondit ei Nathanael, et ait*), *otveća i(su)sъ i r(e)če emu* ^{IV 1,50} (lat. *Respondit*
Jesus, et dixit ei), *otveša(!) i(su)sъ i r(e)če nim* ^{IV 2,19} (lat. *Respondit Jesus, et dixit eis*), *otveća*
i(su)sъ i reče nei ^{IV 4,10; 4,13} (lat. *Respondit Jesus, et dixit ei*), *otveća imъ onъ* ^{IV 5,11} (lat.
Respondit eis), *vprašahu zato ego* ^{IV 5,12} (lat. *Interrogaverunt ergo eum*), *otveća nanodъ(!) i*
r(e)če ^{IV 7,20} (lat. *Respondit turba, et dixit*), *postaviše ũ posrêde i rekoše nemu* ^{IV 8,3-4} (lat. *et*
statuerunt eam in medio, et dixerunt ei), *otveća i(su)sъ* ^{IV 8,19; 9,3; 11,9; 18,34; 18,36} (lat. *Respondit*
Jesus), *i vsprosiše ga učenci nego* ^{IV 9,2} (lat. *et interrogaverunt eum discipuli ejus*), *otveća* ^{IV}
^{9,11} (lat. *Respondit*), *vprašahu ga sopet farisei* ^{IV 9,15} (lat. *Iterum ergo interrogabant eum*
pharisei), *otveća nim* ^{IV 9,27} (lat. *Respondit eis*), *otveća č(lovê)kъ onъ i reče nimъ* ^{IV 9,30} (lat.
Respondit ille homo, et dixit eis), *otveća onъ i reče* ^{IV 9,36} (lat. *Respondit ille, et dixit*), *otveća*
nim i(su)sъ ^{IV 10,25; 10,32} (lat. *Respondit eis Jesus*), *otveća imъ i(su)sъ* ^{IV 10,34} (lat. *Respondit eis*
Jesus), *i rekoše* ^{IV 11,47} (lat. *et dicebant*), *otveća emu narodъ* ^{IV 12,34} (lat. *Respondit ei turba*),
sopet že opita ъe ^{IV 18,7} (lat. *Iterum ergo interrogavit eos*), *otvećaše i rekoše nemu* ^{IV 18,30} (lat.
Responderunt, et dixerunt ei), *otveća pilat* ^{IV 18,35} (lat. *Respondit Pilatus*), *oni že glašahu* ^{IV 19,15}
(lat. *Illi autem clamabant*). Naravno, nije riječ ni o kakvu jezičnome pomlađivanju.

4. Zaključak

Uporaba participâ jedan je od sintaktičkih modela koje je hrvatski staroslavenski jezik naslijedio od prvoga slavenskoga književnog jezika. Unatoč tomu što je njezina istraženost u staroslavenskome jeziku poprilično dobra, sintaksa participâ u hrvatskome staroslavenskom jeziku dosad nije bila predmetom sustavnijih i usmjerenijih istraživanja, a isto vrijedi i za hrvatski jezik do kraja 16. stoljeća. Uz nekoliko pokušaja opisa njihova povijesnoga razvoja, uglavnom su ih se doticali autori pri jezičnim raščlambama pojedinih spomenika hrvatske pismenosti. U postojećoj literaturi najbolje su opisani na morfološkoj razini, dok je njihovim sintaktičkim funkcijama posvećen manji broj radova (što je, dakako, posljedica slabe istraženosti hrvatske povijesne sintakse uopće), i to tek u novije doba. Slaba istraženost sintakse participâ bila je stoga temeljnim poticajem pri odabiru teme ovoga doktorskoga rada. Svojim istraživanjem participâ u jeziku hrvatskoglagoljskih misala nastojala sam dati prilog boljoj istraženosti hrvatske povijesne sintakse, a ponajprije sintakse hrvatskoga staroslavenskog jezika.

Usporedbenim proučavanjem sintaktičkih funkcija participâ u tekstovima evanđelja osam odabranih hrvatskoglagoljskih misala nastalih od 14. do 16. stoljeća utvrđena je vrlo visoka podudarnost sa stanjem zasvjedočenim u najstarijem slavenskom književnom jeziku, što govori u prilog postojanju čvrste hrvatskostaroslavenske norme. Uporaba participâ raščlanjena je s obzirom na sintaktičku funkciju čijim su nosiocima u šest potpoglavlja: supstantivizirani particip, determinativni particip (particip u funkciji atributa i situacijskoga determinatora objekta), dativ apsolutni, predikatni particip i particip u funkciji sekundarnoga predikata, a u svakome su od njih opisane i ostale osobitosti s njihovim sintaktičkim položajem u vezi, morfosintaktičke (npr. uporaba neodređenoga i određenoga lika) i sintaktičke (npr. uporaba drugoga sintaktičkoga sredstva).

U istraženome su korpusu zabilježena brojna variranja u uporabi participa i njegova konkurentnoga sintaktičkog sredstva (npr. odnosne ili vremenske rečenice), no ona su potvrđena već i u kanonskim spomenicima. Premda ih same po sebi ne možemo smatrati inovacijom hrvatskoga staroslavenskog jezika, ostaje činjenicom da se upravo u njemu javljaju češće. Ipak, podastrta je raščlamba pokazala da je određivanje spomenutih variranja kao važna kriterija pri ocjeni jezične starosti kojega hrvatskoglagoljskog teksta u najmanju ruku nepouzdana, ako ne i potpuno pogrešno, zbog toga što se javlja podjednako u svim misalima neovisno o vremenu njihova nastanka. U skladu sa shvaćanjima tradicionalne filološke metodologije, najveću arhaičnost na svim jezičnim razinama morao bi – s obzirom

na to da je riječ o najstarijem sačuvanom hrvatskoglagoljskom misalu – pokazivati Vat, koji bi dakle bio „uzoran“ primjerak hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika, sa svim participima sačuvanim na „izvornim“ mjestima, dok bi konkurentna sintaktička sredstva dolazila samo u mlađim misalima. Nasuprot tome rezultati provedenoga istraživanja jasno pokazuju da nije tako, barem što se sintakse tiče.

S druge strane očekivano se potvrdila ovisnost sintakse participâ o jeziku predloška, zbog čega su participi unutar svakoga potpoglavlja razdvojeni u dvije skupine: u prvoj su skupini bili misali koji tradiraju grčki predložak, dok je u drugoj skupini bio samo Ko, nastao redigiranjem prema latinskome predlošku. Iako su među starijim misalima zastupljeni i oni sjeverne i oni južne skupine liturgijskih kodeksa, ovo je istraživanje pokazalo da mnoga variranja nisu ovisna o pripadnosti pojedinoga misala, odnosno da se zavisna rečenica često pojavljuje u misalima sjeverne (Vat, Ro) naspram participa u misalima južne skupine (Hm, Nk, Mo, Sm, Pt). Unatoč tomu ne smije se smetnuti s uma da su zavisne rečenice ipak brojnije u onima južne skupine, no ne zbog jezičnoga pomlađivanja tekstova već zbog tekstološkoga ujednačavanja prema Vulgati.⁶⁸⁹ Zabilježena variranja sintaktičkih sredstava u sedam starijih hrvatskoglagoljskih misala pokazuju da što vjernije nastavljanje grčke tradicije nije bilo jedinom vodiljom hrvatskih glagoljaša već su prepisivanje shvaćali i kao kreativnu djelatnost, u koju s vremena na vrijeme mogu unijeti i pokoju vlastitu izmjenu naslijeđenih mjesta. Participima su aktivno vladali i doživljavali ih kao tipičan staroslavenizam koji će jeziku koji su prepisivali i na koji su prevodili dati uzvišeniji, svečaniji ton, a ne samo zadržati vezu s tradicijom. Uporaba participa njihov je slobodan odabir, a ne posljedica slijepa držanja predložaka.

Površinska procjena zastupljenosti participa u osam misala koji su bili korpusom ovoga istraživanja ukazuje na znatno manji broj participa u Ko u odnosu na ostalih sedam, zbog čega se na temelju takva uvida katkad zaključivalo da je njegov jezik pomlađen. Pomnija raščlamba ukazuje na to da se radi o svjesnu postupku koji je posljedica odluke o što većem priljublivanju uz latinski predložak, što potkrepljuju brojni predočeni primjeri u kojima Ko odstupa od prethodne hrvatskoglagoljske tradicije rabeći koje drugo sintaktičko sredstvo koje dolazi u latinskome predlošku. Dosljednost provođenja dokazuje da ne može biti riječ tek o pukoj slučajnosti, odnosno nenamjernu podudaranju njihovih sintaktičkih sredstava, već o rezultatu pomna usklađivanja. Usprkos njihovoj slabijoj zastupljenosti u tome

---

⁶⁸⁹ Prvu prilagodbu hrvatske glagoljske Biblije prema latinskoj Vulgati (koja nije svugdje provedena u jednakoj mjeri) novija istraživanja smještaju u početak 12. stoljeća (Reinhart, 1990), dok najbrojniji prijevodi s latinskoga potječu iz 14. i 15. stoljeća (Mihaljević – Reinhart, 2005: 40).

misalu, sintaksa participâ posve je podudarna s onom u ostalih sedam hrvatskoglagoljskih misala, što pokazuje da je Kožičić izvrsno poznao hrvatski staroslavenski jezik. Osobito je znakovitom činjenica da ne nalazimo sintaktičkih kalkova prema latinskome jeziku koji ne bi ujedno bili i svojinom hrvatskoga staroslavenskog jezika, čak ni onih koji su u tome razdoblju već znatno uobičajeni u hrvatskoglagoljskim tekstovima (npr. instrumental apsolutni), a posebice onih koji sasvim redovito dolaze u hrvatskim biblijskim prijevodima koji nisu dijelom glagoljskoga sociolingvističkoga kompleksa (npr. nominativ apsolutni), barem ne u većoj mjeri (potvrđena su svega dva-tri primjera). Kožičić je zacijelo bio svjestan da su participske konstrukcije tipičan staroslavenizam, koji je odlučio zadržati i u jeziku svojega misala. To najbolje potkrepljuje dativ apsolutni, koji rabi vrlo dosljedno, čak i kada se u latinskome ne nalazi jednakovrijedna sintaktička konstrukcija, a gdje i na onim mjestima gdje ga drugi hrvatskoglagoljski misali nemaju, dok bi se zastupljenost drugih participskih konstrukcija mogla pripisati i utjecaju latinskoga jezika. Iako se zasigurno služio kojim hrvatskoglagoljskim misalom pri priređivanju svojega, malo je vjerojatno da je samo u primjerima dativa apsolutnoga „prepisivao“ starije rukopise koji tradiraju grčki predložak. Hrvatskostaroslavensku tradiciju držao je uzorom, a ne predloškom kojega bi se slijepo držao u oblikovanju književnoga jezika.

Usprkos različitim variranjima u osam hrvatskoglagoljskih misala koji su bili korpusom ovoga istraživanja, može se ustvrditi da je uporaba participâ i participskih konstrukcija bila dio norme hrvatskoga staroslavenskog jezika, koja je u liturgijskim tekstovima, kao naglašeni staroslavenizam, namjerno i svjesno zadržana. U potpunosti se podudara sa stanjem u staroslavenskome jeziku, od kojega se razlikuje samo kvantitativno, ali ne i kvalitativno. Imajući na umu samo kvantitativnu razliku, ne čudi stoga što se u dijelu postojeće literature, oblikovane na temeljima devetnaestostoljetne filologije, smatralo da mogu pomoći u datiranju kojega hrvatskoglagoljskoga teksta, no sintaksâ participa ne pruža uporišta takvu gledištu. Upravo se na primjeru participskih konstrukcija pokazuje važnost sagledavanja hrvatskoga staroslavenskog jezika kroz prizmu književnoga jezika, a ne tek predloška iz kojega bi se išćitali podaci relevantni za povijest hrvatskoga jezika kao gramatičke strukture. Od prvih zabilježenih slavenskih tekstova, u prvome redu hrvatskoglagoljskih, bitnim je obilježjem participa njihova *knjiškost*. Dosljedno čuvanje tih glagolskih oblika tijekom različitih stoljeća uporabe hrvatskoga staroslavenskog jezika ukazuje na jasnu svijest hrvatskih glagoljaša da je riječ o knjiškoj konstrukciji, koju su namjerno zadržali u književnome jeziku i aktivno je primjenjivali. Ako se u svojim raščlambama zadržimo samo na utvrđivanju podrijetla jezičnih elemenata, riskiramo

zanemariti njihove kreativne napore u izgradnji i oblikovanju književnoga jezika u skladu s hrvatskostaroslavenskom normom.

Preostaje nam još zaključiti što sintaksa participâ pokazuje o sociolingvističkome položaju staroslavenskoga jezika u razdoblju kojemu pripadaju odabrani rukopisni i tiskani misali korpusa, dakle od 14. do 16. stoljeća. Kako je već ranije rečeno, sintaktička norma kojoj podliježu istraženi liturgijski kodeksi prilično je dosljedna i čvrsta, unatoč potvrđenim variranjima različita tipa, koja su posljedica tekstoloških intervencija, a ne inovacijskih jezičnih tendencija. Unatoč tomu što među promotrenim misalima nema bitne razlike u njihovoj uporabi, participi su se ipak pokazali dobrim oglednim materijalom putem kojega se može posredno utvrditi kako su hrvatski glagoljaši shvaćali hrvatskostaroslavenski jezik. Naime katkad rječitije govori ono čega u tekstovima nema od onoga što u njima postoji. Odsustvo ikakvih relevantnih razlika među misalima korpusa ukazuje na to da se prestiž hrvatskoga staroslavenskog jezika kao najviše inačice književnoga jezika tijekom stoljeća nije bitno mijenjao, a upravo su participi kao tipični staroslavenizam jedan od elemenata koji se najduže i najbolje zadržao. Hrvatski glagoljaši držali su ih karakterističnim obilježjem najuglednije književnojezične artikulacije, stilskim sredstvom kojim se postiže ljepota, uzvišenost i biranost izraza, a samim time održavali su ugled i prestiž hrvatskoga staroslavenskog jezika. U postojećim su kodeksima koji su im bili uzor pri učenju liturgijskoga jezika nedvojbeno pronalazili velik broj participa, što je zasigurno stvorilo i uvjerenje o tome kakav bi književni jezik trebao biti, odnosno kako postići njegovu pravilnost. Savladavanje je participâ bilo jednim od nezaobilaznih koraka na tome putu. Samo tako jasnom sviješću možemo objasniti zbog čega su participi tako dugo upotrebljavani, pa i početkom novoga vijeka, kada je zasigurno uporaba tih glagolskih oblika u govornim idiomima već bila znatno izmijenjena, i to pogotovo nekih participskih konstrukcija, kao što je primjerice dativ apsolutni.

Premda se sintaksa participâ u Ko ne razlikuje od ostalih sedam istraženih hrvatskoglagojskih misala (štoviše, mogli bismo reći da je upravo hrvatskostaroslavenska), ispravan uvid u Kožičićevo shvaćanje hrvatskoga staroslavenskog jezika možemo steći tek sagledavanjem rezultata ovoga istraživanja u okviru rezultata cjelokupnoga projekta opisa njegova jezika, koji će biti okrunjen objavljivanjem kritičkoga izdanja najvažnije i najopsežnije knjige riječke glagoljske tiskare – *Misala hruackog*. Recentna su istraživanja pokazala da je riječ o osmišljenu i uređenu književnome jeziku, u kojemu je odnos

staroslavenskih i hrvatskih elemenata razmjerno dosljedno standardiziran.⁶⁹⁰ Dok u fonologiji daje prednost hrvatskim oblicima, u morfologiji zadržava tradirane staroslavenske oblike, a toj, poznatoj konstataciji sada valja priključiti i sintaksu, koja također slijedi (hrvatsku) staroslavensku normu. Participe Kožičić sustavno zadržava u književnome jeziku, kao što to čini i s dvojinom, smatrajući nesumnjivo da će takvim stilskim sredstvima osigurati veću razinu estetskoga izražavanja. Ipak, valja imati na umu i da je tipičnim staroslavenizmima bilo razmjerno lako zadržati i vezu s tradiranim jezikom, koji je imao dopuštenje za uporabu u bogoslužju i s kojim zasigurno Kožičić nije ni mogao ni želio tako lako raskrstiti. Njegova se međutim koncepcija književnoga jezika nikako ne uklapa u sociolingvističku sliku početka 16. stoljeća, koja podrazumijeva još uvijek funkcioniranje triglosije uspostavljene krajem 14. stoljeća (hrvatskostaroslavenski, hrvatsko-staroslavenski i hrvatski).⁶⁹¹ Sudeći po dostupnim podacima, Kožičić je osmislio jedinstvenu koncepciju književnoga jezika, koja bi se rabila podjednako u svim funkcionalnim domenama, kako u liturgijskim tako i u neliturgijskim.

S tim je u vezi i pokušaj odgovora na jedno od pitanja natuknutih u uvodnim poglavljima ovoga doktorskog rada, a koje je sugerirano i u samome naslovu ciljano nepreciznim terminom *jezik hrvatskoglagoljskih misala*. Je li osam hrvatskoglagoljskih misala koji su bili korpusom ovoga istraživanja pisano istim jezikom? Ako primjenjujemo termin *hrvatski staroslavenski jezik*, možemo nesumnjivo takvim odrediti jezik sedam misala koji tradiraju grčki predložak. Nasuprot tome jezik Kožičićeva misala, bez obzira na ugled i prestiž tradiranoga liturgijskog jezika koje mu nedvojbeno i dalje pridružuje te važnu ulogu koju ima u njegovoj književnojezičnoj koncepciji, ne možemo svrstati u istu skupinu. Pravo da jezik pojedinoga hrvatskoglagoljskoga teksta odredimo kao hrvatskostaroslavenski ne osigurava naime tek činjenica da je pisan glagoljicom i pretežitost staroslavenizama – naprotiv, moraju biti zadovoljeni i drugi kriteriji, koji šire zahvaćaju izvanjezičnu stvarnost i njegovu funkcionalnu uporabu. Po tim se kriterijima, vidjeli smo, Kožičićev misal po bitnim jezičnim značajkama, usprkos zajedničkim tendencijama, ne uklapa u sociolingvističku sliku hrvatskoga staroslavenskog jezika ni u jednome odsječku njegova postojanja. Želimo li dakle odgovoriti na pitanje kojim je jezikom *Misal hruacki* pisan, čini mi se da moramo iskoristiti termin *hrvatski crkvenoslavenski jezik*, no ne shvaćen kao sinonim prethodno navedenome terminu nego kao dinamična i promjenjiva veličina, priznajući da ona tijekom različitih

---

⁶⁹⁰ O tome je bilo više riječi u potpotpoglavlju 1. 2. 1. 8. *Misal hruacki (Ko)*.

⁶⁹¹ O tome je bilo više riječi u potpotpoglavlju 1. 1. 3. *Sociolingvistički položaj hrvatskoga staroslavenskog jezika od 9. do 16. stoljeća*.

stoljeća hrvatskoga liturgijskoga jezika predstandardnoga razdoblja može mijenjati svoju strukturu i načela funkcioniranja.

5. Izvori

Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: transkripcija i komentar (1973) Štefanić, Vjekoslav (gl. ur.), Grabar, Biserka – Nazor, Anica – Pantelić, Marija (prir.), Staroslavenski institut – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Zagreb – Ljubljana – Graz.

Misal hruacki po rimski običaj i činb (...) kužanb popravlenb i prēpis(a)n̄b (...) Šimunom Kožičićem Zadraninom̄ (1531) Preslika F-251, Staroslavenski institut, Zagreb.

Misal po zakonu rimskoga dvora 1483. (pretisak) (1971) Frangeš, Ivo i dr. (ur.), Liber – Mladost, Zagreb.

Misali po zakonb rimskoga dvora (...) po Frančisku Bindoni i Mafio Pasino tovariši (1528) Preslika F-255, Staroslavenski institut, Zagreb.

Senjski glagoljski misal 1494. (pretisak) (1994) Moguš, Milan – Nazor, Anica (ur.), HAZU, Zagreb.

6. Literatura

Andersen, Henning (1970) „The Dative of Subordination in Baltic and Slavic“, u: Magner, Thomas F. – Schmalstieg, William R. (ur.), *Baltic Linguistics*, Pennsylvania State University Press, University Park – London, str. 1–9.

Angelowa, Gina (1929) *Die Partizipialkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät (I Sektion) der Ludwig-Maximilians-Universität zu München), Druckerei P. Glouschkoff, Sofija.

Antoljak, Stjepan (1991) „Šimun Kožičić Begna i njegovo doba“, u: Nazor, Anica (ur.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, JAZU, Zagreb, str. 11–25.

Arumaa, Peeter (1985) *Urslavische Grammatik 3: Formenlehre*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

Babič, Vanda (1997) „Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. i 18. stoletju“, *Jezik in slovstvo*, 2–3, str. 55–72.

Badurina, Lada – Marković, Ivan – Mićanović, Krešimir (2007) *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb.

Badurina-Stipčević, Vesna (2001) „Jezične i stilske osobine hrvatskoglagoljskih tekstova *Knjiga o Makabejcima*“, u: Sesar, Dubravka (gl. ur.), *Drugi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, str. 179–185.

Badurina-Stipčević, Vesna (2006) „*Knjige o Makabejcima* u hrvatskoglagojskoj književnosti: *Prva knjiga o Makabejcima* u hrvatskoglagojskim brevijarima“, *Slovo*, 54–55, str. 5–126.

Badurina-Stipčević, Vesna (2009) „*Knjige o Makabejcima* u hrvatskoglagojskoj književnosti: *Druga knjiga o Makabejcima* u hrvatskoglagojskim brevijarima“, *Slovo*, 59, str. 1–75.

Barić, Eugenija – Lončarić, Mijo – Malić, Dragica – Pavešić, Slavko – Peti, Mirko – Zečević, Vesna – Znika, Marija (1997) *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Barnet, Vladimir (1981) „Toward a Sociolinguistic Interpretation of the Origins of the Slavonic Literary Languages“, u: Stone, Gerald – Worth, Dean (ur.), *The Formation of the Slavonic Literary Languages*, Slavica Publishers Inc., Columbus, Ohio, str. 13–20.

Belić, Aleksandar (1939) „Pod kojim je uslovima slovenski particip postao gerundij?“, *III. međunarodni kongres slavista (slovenskih filologa) I: Zbirka odgovora na pitanja*, Izdanja Izvršnog odbora, Beograd, str. 59–61.

Belić, Aleksandar (1973) *Istorija srpskohrvatskog jezika II: Reči sa konjugacijom*, Naučna knjiga, Beograd.

Berčić, Ivan (1881) „Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagoljicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo“, *Rad JAZU*, 59, str. 158–185.

Benvin, Anton (1984) „Zamisao liturgijskog jezika u Šimuna Kožičića“, *Slovo*, 34, str. 203–218.

Benvin, Anton (1991) „*Zrcalo svestnoe* u *Oficiju rimskom Šimuna Kožičića*“, u: Nazor, Anica (ur.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, JAZU, Zagreb, str. 33–63.

Bernštejn, Samuil Borisovič (1961) *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov*, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva.

Birnbaum, David J. (1995) „The Church Slavonic Future Participle from a Comparative Perspective“, *Die Welt der Slaven*, 1, str. 76–93.

Birnbaum, Henrik (1958) „Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen: Einige methodische Bemerkungen“, *Scando-Slavica*, 4, str. 239–257.

Birnbaum, Henrik (1968) „Obščeslavjanskoe nasledie i inojazyčnye obrazcy v strukturnyh raznovidnostjah staroslavjanskogo predloženija“, u: Kučera, Henry (ur.), *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists I: Linguistic Contributions*, Mouton, The Hague, str. 29–63.

Birnbaum, Henrik (1970) „Deep Structure and Typological Linguistics“, u: *Problems of Typological and Genetic Linguistics Viewed in a Generative Framework*, Mouton, The Hague, str. 9–70.

Birnbaum, Henrik (1975) *Common Slavic: Progress and Problems in Its Reconstruction*, Slavica Publishers, Inc., Cambridge.

Birnbaum, Henrik – Merrill, Peter T. (1985) *Recent Advances in the Reconstruction of Common Slavic (1971–1982)*, Slavica Publishers, Inc., Columbus, Ohio.

Bláhová, Emilie (2009) „Ke konkurenci adjektiv a pasivních participií v staroslověnině“, *Slavia*, 3–4, str. 235–246.

Bratulić, Josip (2007) „Hrvatske početnice do narodnoga preporoda“, u: Budiša, Dražen (ur.), *Prva hrvatskoglagoljska početnica 1527. (faksimilni pretisak)*, HAZU – Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Školska knjiga, Zagreb, str. 15–29.

Bratulić, Josip (2011) „Tronarječni tip hrvatskoga književnog jezika“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće*, Croatica, Zagreb, str. 229–273.

Brozović, Dalibor (1978) „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti“, u: Flaker, Aleksandar – Pranjić, Krunoslav (ur.), *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Liber, Zagreb, str. 9–83.

Brozović, Dalibor (1985) „O popridjevljivanju participa tipa slijedeći, prijeteći“, *Jezik*, 2, str. 39–45.

Ceković, Blanka – Sanković, Ivana – Žagar, Mateo (2010) „Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici“, *Slovo*, 60, str. 133–166.

Ceković, Blanka – Eterović, Ivana (2012) „Dvojina u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje“, *Fluminensia*, 1, str. 143–156.

Ceković, Blanka – Eterović, Ivana – Žagar, Mateo (2012) „Grafematika i grafetika Kožičićeva misala“, Međunarodni znanstveni skup *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, Krk, 5. i 6. listopada 2012.

Corin, Andrew Roy (1993) „Variation and Norm in Croatian Church Slavonic“, *Slovo*, 41–43, str. 155–196.

Corin, Andrew Roy (1995) „The Dative Absolute in Old Church Slavonic and Old East Slavic“, *Die Welt der Slaven*, 2, str. 251–284.

Damjanović, Stjepan (1980) „Jezik hrvatske srednjovjekovne književnosti“, *Istra*, 3/4, str. 17–24.

Damjanović, Stjepan (1984) *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Damjanović, Stjepan (1991) *Jedanaest stoljeća nezaborava*, Izdavački centar „Revija“ – Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske, Osijek – Zagreb.

Damjanović, Stjepan (1995) „Jazik otačkaski“, u: *Jazik otačkaski*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 39–50.

Damjanović, Stjepan (1997) „Jezičnostilska raslojenost hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih tekstova“, *Croatica*, 45/46, str. 57–69.

Damjanović, Stjepan (2002) „Jedan pogled u hrvatsko glagoljaštvo“, u: Nedvědová, Milada – Jirásek, Karel – Kříž, Vladimír (ur.), *Slavica Comparativa: Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Miroslava Kvapila, DrSc.*, Euroslavica, Prag, str. 67–71.

Damjanović, Stjepan (2005) *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Damjanović, Stjepan (2008) *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb.

Damjanović, Stjepan (2009) „Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 1: Srednji vijek*, *Croatica*, Zagreb, str. 351–403.

Damjanović, Stjepan (2011) „Jezik hrvatskih glagoljičnih tekstova“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće*, *Croatica*, Zagreb, str. 275–321.

Damjanović, Stjepan (2012) *Slovo iskona: Staroslavenska/starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb.

Deković, Darko (1991) „Juraj Manzin – nastavljač Kožičićeve zamisli o liturgijskom jeziku u 17. stoljeću“, u: Nazor, Anica (ur.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, JAZU, Zagreb, str. 77–80.

Dürriegl, Marija-Ana – Fatović-Ferenčić, Stella (2013) „Medicinska marginalija u molitveniku fra Ivana Čeperića“, Međunarodni znanstveni skup *Trećoredska glagoljaška tradicija u europskom kontekstu*, Zagreb, 27–29. rujna 2013.

Đorđić, Petar (1930) „Trpni glagolski pridev prošlog vremena u staroslovenskom jeziku, grčkom i latinskom tekstu“, *Južnoslovenski filolog*, 9, str. 273–278.

Đorđić, Petar (1931) „O staroslovenskim trpnim pridevima“, *Južnoslovenski filolog*, 11, str. 89–172.

Eterović, Ivana – Vela, Jozo (2013) „Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje*“, *Slovo*, 63, str. 1–22.

Fancev, Franjo (1916) „Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga“, *Rad JAZU*, 212, str. 147–225; 214, str. 1–112.

Feleszko, Kazimierz (1981) „Srpskohrvatski priloški participi – neke karakteristike“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 1, str. 139–146.

Ferguson, Charles A. (1959) „Diglossia“, *Word*, 15, str. 325–340.

Fučić, Branko (1982) *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb.

Fučić, Branko (2001) *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Gabrić-Bagarić, Darija (1995a) „O nekim problemima razvoja glagolskoga priloga prošlog“, *Filologija*, 24/25, str. 135–140.

Gabrić-Bagarić, Darija (1995b) „O problemima razvoja glagolskoga priloga sadašnjega i prošloga“, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 21, str. 51–65.

Gardiner, Sunray Cythna (1984) *Old Church Slavonic: An Elementary Grammar*, Cambridge University Press, Cambridge (i dr.).

Grabar, Biserka (1969) „Glagoljski odlomak Pseudo-Tomina evanđelja“, *Slovo*, 18–19, str. 213–232.

Grković-Mejdžor, Jasmina (2007) *Spisi iz istorijske lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.

Grünenthal, Otto (1910) „Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung“, *Archiv für slavische Philologie*, 31, str. 321–366, 507–528.

Grünenthal, Otto (1911) „Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung (Schluß)“, *Archiv für slavische Philologie*, 32, str. 1–48.

Ham, Sanda (1995) „Atributna uloga glagolskih pridjeva sadašnjih i prošlih u hrvatskom književnom jeziku 19. stoljeća“, *Riječ*, 1–2, str. 17–26.

Hamm, Josip (1958a) *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Hamm, Josip (1958b) „Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima“, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 3, str. 105–201.

Hamm, Josip (1963) „Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika“, *Slovo*, 13, str. 43–67.

Hercigonja, Eduard (1978) „Metodološke pretpostavke analize hrvatskoglagoljskih zbornika 14.–16. stoljeća“, *Filologija*, 8, str. 147–152.

Hercigonja, Eduard (1983) *Nad iskonom hrvatske knjige: Rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Hercigonja, Eduard (2004) *Na temeljima hrvatske književne kulture: Filološkomedievističke rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb.

Hercigonja, Eduard (2006) *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb.

Hermelin, Ellen (1935) *Über den Gebrauch der Präsens-Partizipien von perfektiven Verben im Altkirchenslavischen* (Inauguraldissertation), Uppsala.

Holzer, Georg (2007) *Historische Grammatik des Kroatischen: Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, Peter Lang, Frankfurt am Mein.

Holjevac, Sanja (2005) „*Missal hervaski* Jurja Manzina u kontekstu nastanka 'šćavetanskih' misala“, u: Damjanović, Stjepan (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 129–144.

Holjevac, Sanja (2006) „Hrvatskostaroslavenska jezična tradicija u latiničnome *Missalu hervaskom* Jurja Manzina“, *Riječki filološki dani*, 6, str. 259–274.

Holjevac, Sanja (2012) „Prilog analizi jezika Kožičićevih glagoljskih knjiga: *Od bitija redovničkoga knjižice*“, *Fluminensia*, 1, str. 185–199.

Holjevac, Sanja – Crnić, Mirjana (2010) „Prilog proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17. stoljeća“, u: Knezović, Pavao (ur.), *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 151–164.

Hudeček, Lana (1994a) *Oblici pridjeva u sanktoralu Hrvojeva misala* (magistarska radnja u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Hudeček, Lana (1994b) „Zamjenice u sanktoralu Hrvojeva misala“, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 20, str. 87–104.

Huntley, David (1987) „Linguistic History and the Old Bulgarian Definite Active Participles“, *Palaeobulgarica*, 1, str. 83–86.

Ivić, Milka (1983) „O srpskohrvatskim gerundima“, u: *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd, str. 155–176.

Jacobsson, Gunnar (1963) „The Slavic Active Participles: Original Structure and Interference“, *Scando-Slavica*, 1, str. 123–138.

Jagić, Vatroslav (1913) „Hrvatska glagolska književnost“, u: Vodnik, Branko, *Povijest hrvatske književnosti I: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 9–60.

Jembrih, Alojz (2007) „Pogovor uz pretisak glagoljičkoga *Novoga testamenta* (1562./1563.)“, u: Jembrih, Alojz (gl. ur.), *Novi testament 1562./1563.* (pretisak), Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“, Zagreb, str. 5–82.

Jurčević, Ivan (2002) *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*, Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek.

Jurčević, Ivan (2004) „Aktivni particip presentia u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, u: Dürriegl, Marija-Ana – Mihaljević, Milan – Velčić, Franjo (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, str. 607–616.

Jurišić, Blaž (1992) *Nacrt hrvatske slovnice I: Glasovi i oblici u povijesnom razvoju*, Matica hrvatska, Zagreb [pretisak].

Kapetanović, Amir (2011) „Čakavski hrvatski književni jezik“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće*, Croatica, Zagreb, str. 77–123.

Katičić, Radoslav (1971) *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb.

Katičić, Radoslav (1991) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Keipert, Helmut (1987) „Kirchenslavisch und Latein: Über die Vergleichbarkeit zweier mittelalterlicher Kultursprachen“, u: Birkfellner, Gerhard (ur.), *Sprache und Literatur Altrußlands*, Aschendorff, Münster, str. 81–109.

Kolumbić, Nikica (1991) „Šimun Kožičić Benja između glagoljaške tradicije i humanističkih nastojanja“, u: Nazor, Anica (ur.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, JAZU, Zagreb, str. 103–114.

Konzal, Václav (2012) „Latinský ablativ absolutní v staroslověnském překladu (Responze latinské syntaxe v českocírkevněslovanských památkách III.)“, *Slavia*, 2, str. 190–204.

Kovačević, Ana (2008) „Uzvici u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Slovo*, 58, str. 87–135.

Kovačević, Ana (2012) *Negacija u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku* (doktorska disertacija u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Kovačević, Ana – Mihaljević, Milan – Sudec, Sandra (2010) „Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga“, *Slovo*, 60, str. 359–476.

Kovaliv, Pantelejmon (1957) *Participial Adjectives in the Slavic Languages*, Ukrainian Free Academy of Sciences, Winnipeg.

Krivčik, Varvara Fedorovna – Mozejko, Nadežda Semenovna (1985) *Staroslavjanskij jazyk*, Vyšejšaja škola, Minsk.

Kurešević, Marina (2006) „Apsolutni dativ u srpskoj srednjovekovnoj pismenosti“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 1, str. 35–112.

Kurz, Josef (1956) „Staroslověnský participium praesentis gory“, *Slavia*, 1–4, str. 250–253.

Kurz, Josef (1964) „Les particules *i, a, ti* etc. dans les constructions participiales en vieux slave“, *Revue des études slaves*, 1–4, str. 122–125.

Kurz, Josef (1969) *Učebnice jazyka staroslověnského*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha.

Kuštović, Tanja (2004) „Prilozi u *Istarskom razvodu*“, u: Dürriegl, Marija-Ana – Mihaljević, Milan – Velčić, Franjo (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, str. 617–624.

Kuštović, Tanja (2005a) *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima 14. i 15. stoljeća* (doktorska disertacija u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Kuštović, Tanja (2005b) „Vremenski prilozi u staroslavenskom jeziku i hrvatskoglagoljskim tekstovima“, u: Damjanović, Stjepan (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 199–210.

Kuštović, Tanja (2006) „Homonimni prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Fluminensia*, 1, str. 1–14.

Kuštović, Tanja (2007) „Tobožnji prilozi u *Slovníku jazyka staroslověnského*“, u: Vranić, Silvana (ur.), *U službi jezika: Zbornik u čast Ivi Lukežić*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, str. 193–205.

Kuštović, Tanja (2008) „Prilozi mjesta i smjera u staroslavenskom jeziku i hrvatskoglagoljskim tekstovima 14. i 15. stoljeća“, *Slovo*, 56/57, str. 269–286.

Kuštović, Tanja (2009) „Prilozi za izražavanje prostora“, u: Mićanović, Krešimir (ur.), *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih*, Filozofski fakultet, Zagreb, str. 21–30.

Kuštović, Tanja (2012a) „Lične zamjenice u *Misalu hruackom* (1531) Šimuna Kožičića Benje“, *Fluminensia*, 1, str. 125–141.

Kuštović, Tanja (2012b) „Fonološka adaptacija imena u Kožičićevu misalu“, Međunarodni znanstveni skup *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, Krk, 5. i 6. listopada 2012.

Kuzmić, Boris (2006) *Odnos između dvojine i množine u predstandardnom razdoblju hrvatskoga jezika* (doktorska disertacija u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Kuzmić, Boris (2009) „Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 1: Srednji vijek*, Croatica, Zagreb, str. 405–455.

Kuzmić, Boris (2011) „Jezik hrvatskih pravnih tekstova“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće*, Croatica, Zagreb, str. 323–385.

Lauersdorf, Mark Richard (2010) *The Morphology of 16th-Century Slovak Administrative-Legal Texts and the Question of Diglossia in Pre-Codification Slovakia*, Verlag Otto Sagner, München – Berlin.

Leafgren, John (2002) „The Dative Absolute in Middle Bulgarian Texts“, *Zeitschrift für Slawistik*, 2, str. 147–161.

Leskien, August (1962) *Handbuch der altbulgarischen Sprache*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

Lunt, Horace G. (2001) *Old Church Slavonic Grammar*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York.

Malić, Dragica (1972) *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Malić, Dragica (1988) *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Malić, Dragica (1997) *Žića svetih otaca: Hrvatska srednjovjekovna proza*, Matica hrvatska – Institut za hrvatski jezik, Zagreb.

Malić, Dragica (2002) *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.

Matasović, Ranko (2008) *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.

Matasović, Ranko (2009) „Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika (glasovi i oblici)“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika I: Srednji vijek*, Croatica, Zagreb, str. 59–105.

Mathiesen, Robert (1978) „The Determination of Norms (A Problem in the Diachronic Study of Church Slavonic)“, u: Birnbaum, Henrik (ur.), *American Contributions to the Eighth International Congress of Slavists I: Linguistics and Poetics*, Slavica Publishers Inc., Columbus, Ohio, str. 483–494.

Meillet, Antoine (1928) „La critique des textes vieux-slaves et le participe passé en -ivu“, *Revue des études slaves*, 1–4, str. 46–49.

Mihaljević, Milan (1986) „O glasu *j* i načinima njegova bilježenja u tekstovima hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika“, *Slovo*, 36, str. 123–139.

Mihaljević, Milan (1990) „Veznici *aće* i *ako* u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Suvremena lingvistika*, 29/30, str. 99–117.

Mihaljević, Milan (1991) *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije Filozofskog fakulteta, Zagreb.

Mihaljević, Milan (1992) „Kako kada biše Adam plod driva jil ne biše bolan ni se staraše?“, *Suvremena lingvistika*, 34, str. 215–228.

Mihaljević, Milan (1997) „Jestno-niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, *Suvremena lingvistika*, 43/44, str. 191–209.

Mihaljević, Milan (2003) „Fonološki sustav najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata“, u: Božilova, Rumjana (ur.), *B'lgari i H'rvati prez vekovete*, 2, IK „Gutenberg“, Sofija, str. 43–57.

Mihaljević, Milan (2004) „Deklinacija imenica u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima“, u: Dürriegl, Marija-Ana – Mihaljević, Milan – Velčić, Franjo (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, str. 625–636.

Mihaljević, Milan (2005) „Deklinacija pridjeva u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima“, u: Bratulić, Josip (ur.), *Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću*, Hrvatsko-bugarsko društvo, Zagreb, str. 283–296.

Mihaljević, Milan (2006) „Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata“, u: Taseva, Lora (gl. ur.), *Mnogokratnite prevodi v južnoslavjanskoto srednovekovie*, GoreksPres, Sofija, str. 221–239.

Mihaljević, Milan (2007) „Morfološka (tvorbena) raščlamba leksika najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata“, u: Vranić, Silvana (ur.), *U službi jezika: Zbornik u čast Ivi Lukežić*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, str. 231–247.

Mihaljević, Milan (2008a) „Glagolski oblici u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. stoljeća“, *Slovo*, 56/57, str. 333–349.

Mihaljević, Milan (2008b) „Udvojeni suglasnici (geminate) u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, u: Samardžija, Marko (ur.), *Vidjeti Ohrid: Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10–16. rujna 2008)*, Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 43–64.

Mihaljević, Milan (2009) „Hrvatski crkvenoslavenski jezik“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika I: Srednji vijek*, Croatica, Zagreb, str. 283–349.

Mihaljević, Milan (2010) „Položaj crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi“, u: Velev, Ilija – Girevski, Aco – Makarijoska, Liljana – Piperkoski, Ilija – Mokrova, Kostadina (ur.), *Zbornik na trudovi od Megjunarodniot naučen sobir „Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija“ (organiziran po povod 1100-godišnjinata od smrtta na sv. Naum Ohridski)*, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Skoplje, str. 229–238.

Mihaljević, Milan (2011a) „Der Dual im Kroatisch-Kirchenslavischen“, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 57, str. 131–138.

Mihaljević, Milan (2011b) „Dopune percepcijskih glagola u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku“, *Suvremena lingvistika*, 72, str. 187–200.

Mihaljević, Milan (2012) „Jezika kanona mise u Kožičićevu *Misalu hruackom*“, *Fluminensia*, 1, str. 157–183.

Mihaljević, Milan – Reinhart, Johannes (2005) „The Croatian Redaction: Language and Literature“, *Incontri linguistici*, 28, str. 31–82.

Mihaljević, Milan – Sudec, Sandra (2011) „Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita“, u: Galović, Tomislav (prir.), *Az grišni diak Branko pridiivkom Fučić: Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska Dubašnica, Malinska – Rijeka – Zagreb, str. 407–423.

Mihaljević, Milan – Vince, Jasna (2012) *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*, Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut, Zagreb.

Mikkola, Joosepi Julius (1950) *Urslavische Grammatik (Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen) 3: Formenlehre*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

Miklosich, Franz (1926) *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV: Syntax*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.

Moguš, Milan (2010) *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Musić, August (1899) „Rečenice s participom prezenta aktivnim drugim u hrvatskom jeziku“, *Rad JAZU*, 140, str. 59–130.

Musić, August (1935) „Značenje i upotreba participâ u srpskohrvatskom jeziku“, *Rad JAZU*, 250, str. 127–157.

Nandriš, Grigore (1969) *Handbook of Old Church Slavonic 1: Old Church Slavonic Grammar*, University of London – The Athlone Press, London.

Nazor, Anica (1963) „Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Slovo*, 13, str. 68–86.

Nazor, Anica (1971) „Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494–1508“, *Slovo*, 21, str. 415–442.

Nazor, Anica (1973) „Karakteristike jezika i pisma Hrvojeva misala“, u: *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: transkripcija i komentar*, Štefanić, Vjekoslav (gl. ur.), Grabar, Biserka – Nazor, Anica – Pantelić, Marija (prir.), Staroslavenski institut – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Zagreb – Ljubljana – Graz, str. 508–511.

Nazor, Anica (1984) „Šimun Kožičić Benja i njegova glagoljska tiskara u Rijeci“, u: Nazor, Anica (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice krsta: Transkripcija, komentar, rječnik*, Cankarjeva založba, Ljubljana – Zagreb, str. 5–24.

Nazor, Anica (1991) „Kožičićeva glagoljska tiskara u Rijeci“, u: Nazor, Anica (ur.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, JAZU, Zagreb, str. 137–149.

Nazor, Anica (1994) „O senjskom glagoljskom misalu 1494.“, u: Moguš, Milan – Nazor, Anica (ur.), *Senjski glagoljski misal 1494.: Dodatak uz faksimilni pretisak*, HAZU, Zagreb, str. 7–11.

Nazor, Anica (2007) „Šimun Kožičić (oko 1460. do 1536.)“, u: Nazor, Anica (prir.), *Šimun Kožičić – Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov /Rijeka 1531./, knj. 2: Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom)*, Sveučilišna knjižnica Rijeka, Rijeka, str. 11–22.

Nazor, Anica (2009) „Šimun Kožičić: Od bitija redovničkoga knjižice“, u: Nazor, Anica (prir.), *Šimun Kožičić – Od bitija redovničkoga knjižice /Rijeka, 1531./, knj. 2: Latinična transkripcija glagoljskoga teksta (s uvodom, rječnikom i literaturom)*, Državni arhiv u Rijeci – Družba „Braća hrvatskoga zmaja“, Stol riječko-bakarski, Rijeka, str. 15–24.

Nečásek, Ladislav (1957) „Staroslověnské dativní vazby participiální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií“, *Slavia*, 1–4, str. 13–30.

Němec, Igor (1957) „K otázce staroslověnských participií praes. act. sloves dokonavých“, *Slavia*, 1–4, str. 1–12.

Nikolić, Svetozar (2002) *Staroslovenski jezik 1: Pravopis – glasovi – oblici*, Trebnik, Beograd.

Pantelić, Marija (1964) „Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca“, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 5, str. 5–98.

Pantelić, Marija (1967) „Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368.“, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 6, str. 5–108.

Pantelić, Marija (1971) „Sadržaj i kulturnopovijesna komponenta misalskih tekstova“, u: *Misal po zakonu rimskoga dvora* [pretisak], Liber – Mladost, str. XLV–LIII.

Pantelić, Marija (1973) „Hrvatskoglagoljski amulet tipa Sisin i Mihael (Transliteracija hrvatskoglagoljskog amuleta tipa Sisin i Mihael)“, *Slovo*, 23, str. 161–203.

Pantelić, Marija Agnezija (2013) „Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća“, u: *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje*, Kršćanska sadašnjost – Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog, Zagreb, str. 435–504.

Paro, Frane (1994) „Neke osobitosti tipografije Senjskog misala iz 1494. godine“, u: Mogaš, Milan – Nazor, Anica (ur.), *Senjski glagoljski misal 1494.: Dodatak uz faksimilni pretisak*, HAZU, Zagreb, str. 19–22.

Patri, Sylvain (1990) „Le participe futur en slave et en indo-europeen“, *Die Welt der Slaven*, 2, str. 312–317.

Pešikan, Mitar (1959) „Neke napomene o razvoju aktivnih participa u srpskohrvatskom jeziku“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, II, str. 88–106.

Peti, Mirko (1974) „Gramatičko značenje i sintaktički položaj participa prezenta i participa perfekta“, *Suvremena lingvistika*, 10, str. 15–21.

Peti, Mirko (1979) *Predikatni proširak*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Picchio, Riccardo (1980) „Church Slavonic“, u: Schenker, Alexander M. – Stankiewicz, Edward (ur.), *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, Yale Concilium of International and Area Studies, New Haven, str. 1–33.

Popović, Marko (1992) „O nepotpunosti u određivanju participa u konstrukciji *dativus absolutus* na primerima iz Zografskog jevanđelja“, *Južnoslovenski filolog*, 48, str. 111–122.

Rački, Franjo (1861) „Život Šimuna Kožičića Benje, biskupa modruškog i pisca“, *Zagrebački katolički list*, 1–6, str. 1–2; 9–11; 17–18; 25–27; 33–35; 41–42.

Rehder, Peter (1981) „The Concept of the Norm and the Literary Language among the Glagoljaši“, u: Stone, Gerald – Worth, Dean (ur.), *The Formation of the Slavonic Literary Languages*, Slavica Publishers Inc., Columbus, Ohio, str. 183–191.

Reinhart, Johannes (1990) „Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju“, *Slovo*, 39–40, str. 45–52.

Reinhart, Johannes (1993) *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen: Das glagolitische Missale Romanum* (Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Universität Wien), Universität Wien, Wien.

Reinhart, Johannes (2011) „Biblijski citati na hrvatskoglagoljskim natpisima“, u: Galović, Tomislav (prir.), *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić: Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni

fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska Dubašnica, Malinska – Rijeka – Zagreb, str. 445–456.

Rešetar, Milan (1898) „Primorski lekcionari XV. vijeka“, *Rad JAZU*, 134, str. 80–160; 136, str. 97–199.

Rešetar, Milan (1933) „Jezik Marina Držića“, *Rad JAZU*, 248, str. 99–240.

Rešetar, Milan (1936) „Jezik pjesama Ranjinina zbornika“, *Rad JAZU*, 255, str. 77–220.

Rišner, Vlasta (1993) „Tekst *Hrvojeva misala* – odraz komunikacije između pošiljatelja i primatelja“, *Slovo*, 41–43, str. 197–220.

Rišner, Vlasta (1995a) „Odnosni konektor ča/čb/š'to/š'to ako/ča u *Sanktoralu Hrvojeva misala*“, *Fluminensia*, 1, str. 23–38.

Rišner, Vlasta (1995b) „Veznici u *Hrvojevu misalu*“, *Riječ*, 1/2, str. 57–70.

Runje, Petar (1990) *Prema izvorima*, Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb.

Runje, Petar (1998) *O knjigama hrvatskih glagoljaša*, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb.

Runje, Petar (2001) *Tragom stare ličke povijesti: Prinosi za kulturnu i crkvenu povijest područja novoosnovane Gospičko-senjske biskupije*, Matica hrvatska Ogulin, Ogulin.

Runje, Petar (2003) *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska Ogulin, Ogulin.

Runje, Petar (2008) *Duhovni život na zadarskim otocima u kasnome srednjem vijeku*, Gradska knjižnica Zadar, Zadar.

Růžička, Rudolf (1961) „Struktur und Echtheit des altslavischen dativus absolutus“, *Zeitschrift für Slawistik*, 6, str. 588–596.

Růžička, Rudolf (1963) *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*, Akademie Verlag, Berlin.

Růžička, Rudolf (1985) „Syntaktische Positionen und syntaktische Merkmale slavischer Gerundien“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 27–28, str. 679–684.

Sedláček, Jan (1954) „K otázce slovanských participií praes. act. a praet. act. I.“, *Slavia*, 1–4, str. 509–526.

Seliščev, Afanasij Matveevič (1951) *Staroslavjanskij jazyk*, sv. 1, Gosudarstvennoe učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo Ministerstva prosvěščenija RSFSR, Moskva.

Silić, Josip – Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Skupskij, Boris Ivanovič (1978) „Voprosy istočnikov rekonstrukcii sintaksisa pervonačal'nogo slavjanskogo perevoda evangelija (v svjazi s issledovanijem datel'nogo

samostojatel'nogo): Metodičeskie zametki“, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 24–25, str. 107–124.

Skupskij, Boris Ivanovič (1993) „Proišoždenie datel'nogo samostojatel'nogo v pervonačal'nom slavjanskom perevode evangelija“, *Slovo*, 41–43, str. 49–59.

Słoński, Stanislaus (1908) *Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Leipzig), Druck von Max Schmiersow vorm. Zahn & Baendel, Kirchhain N.-L.

Stanislav, Ján (1933–1934) „Datív absolutný v starej cirkevnej slovančine“, *Byzantinoslavica*, 5, str. 1–112.

Stanković Avramović, Marija (2002) *Šimun Kožičić Benja – hrvatski književnik*, Adamić, Rijeka.

Staševski, Ježi (1993) „Funkciite na konstrukcijata dativus absolutus v žitieto na sv. Simeon Neman“, *Palaeobulgarica*, 2, str. 109–115.

Stojanović, Ljubomir (1928–1929) „Značenje glagolskih participa“, *Južnoslovenski filolog*, 8, str. 1–12.

Stolac, Diana (2011) „Kajkavski hrvatski književni jezik“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće*, Croatica, Zagreb, str. 189–227.

Subotić, Ljiljana (1984) „Sudbina participa u književnom jeziku kod Srba u 19. veku“, *Prilozi proučavanju jezika*, 20, str. 5–81.

Subotić, Ljiljana – Petrović, Vladislava (2000) „Apozitivni i/ili predikativni atribut (dijahrono-sinhroni aspekt; terminološko-pojmovna razmatranja)“, *Južnoslovenski filolog*, 3–4, str. 1141–1160.

Sudec, Sandra (2005) „Komparacija pridjeva u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Riječ*, 1, str. 89–98.

Sudec, Sandra (2008a) „Tvorba pridjeva sufiksom -j- u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, *Riječki filološki dani*, 7, str. 693–704.

Sudec, Sandra (2008b) „Deklinacija aktivnoga participa prezenta u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku“, *Slovo*, 56–57, str. 517–529.

Sudec, Sandra (2009) „Imenice izvedene sufiksom -čii u hrvatskoglagoljskim tekstovima“, *Slovo*, 59, str. 151–165.

Sudec, Sandra (2010) *Tvorba pridjeva u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku* (doktorska disertacija u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Sudec, Sandra (2012) „Upotreba kratkih i dugih pridjevskih oblika u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, u: Turk, Marija – Srdoč Konestra, Ines (ur.), *Peti hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, str. 61–68.

Šimić, Marinka (2000) „Jezik *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima“, *Slovo*, 50, str. 5–117.

Šimić, Marinka (2004) „Ljubljanski fragment glagolskoga brevijara“, *Slovo*, 52–53, str. 5–26.

Škarić, Đuro M. (1902) „Tvorba i poraba participa (gerundija) prezenta aktiva i preterita aktiva I u čakavskoj književnosti XV. i XVI. vijeka“, *Nastavni vjesnik*, 10, str. 1–33.

Škerlj, Stanko – Belić, Aleksandar (1939) „Postanak apsolutnih glagolskih konstrukcija (apsolutnih participa i apsolutnih gerundija) u slovenskim jezicima“, *III. međunarodni kongres slavista (slovenskih filologa) I: Zbirka odgovora na pitanja*, Izdanja Izvršnog odbora, Beograd, str. 54–58.

Štefanić, Vjekoslav (1957) „Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije“, *Slovo*, 6–8, str. 54–133.

Štefanić, Vjekoslav (1960) *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb.

Štrkalj Despot, Kristina (2007) „Sintaktička funkcija participa u hrvatskom jeziku 15./16. stoljeća“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33, str. 413–429.

Švačko, Vanja (1991) „Napomene o terminu particip“, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17, str. 279–292.

Tandarić, Josip Leonard (1993) *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb.

Tomašić, Tanja (2000) *Jezik Šimuna Kožičića Benje prema njegovim jezikoslovnim koncepcijama u djelu „Knižice od žitiê rimskih arhierêov i cesarov“* (magistarska radnja u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Tomašić, Tanja (2003) „Glagoljaška djelatnost Šimuna Kožičića Benje“, u: Božilova, Rumjana (ur.), *B'lgari i H'rvati prez vekovete*, 2, IK „Gutenberg“, Sofija, str. 58–65.

Tomellieri, Vittorio Springfield (2010) „Dativus absolutus und prädikative Partizipien: Zur Verwendung kirchenslavischer Konstruktionen in der Tolkovaja Psaltry' Brunona (1535)“, *Schriften über Sprache und Texten*, 10, str. 145–160.

Tračanin, Dionizije (1995) *Gramatičko umijeće*, Latina et Graeca, Zagreb.

Turkalj, Lucija (2012) *Sintaksa hrvatskoglagoljskoga psaltira* (doktorska disertacija u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Vajs, Josip (1948) *Najstariji hrvatskoglagoljski misal: s bibliografskim opisima svih hrvatskoglagoljskih misala*, JAZU, Zagreb.

Večerka, Radoslav (1959) „Ke genezi slovanských konstrukcí participia praes. act. a praet. act. I.“, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university*, 8, str. 37–49.

Večerka, Radoslav (1961) *Syntax aktivních participií v staroslověnině*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha.

Večerka, Radoslav (1989) *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I: Die lineare Satzorganisation*, U. W. Weiher, Freiburg im Breisgau.

Večerka, Radoslav (1993) *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II: Die innere Satzstruktur*, U. W. Weiher, Freiburg im Breisgau.

Večerka, Radoslav (1996) *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen – Der einfache Satz*, Weiher, Freiburg im Breisgau.

Večerka, Radoslav (2002) *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax IV: Die Satztypen – Der zusammengesetzte Satz*, Weiher, Freiburg im Breisgau.

Vince Marinac, Jasna (1992) „Vrste riječi i genitivni-akuzativni sinkretizam“, *Suvremena lingvistika*, 34, str. 331–337.

Vince Marinac, Jasna (1993) „Predikatni proširak u akuzativu (Čimbenici koji uvjetuju genitivni oblik za akuzativ)“, *Croatica*, 37/38/39, str. 387–398.

Vince Marinac, Jasna (1997) „Neslaganje u padežu između direktnoga objekta i njegove 'najave' u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, u: Damjanović, Stjepan (gl. ur.), *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, str. 621–627.

Vince Marinac, Jasna (2000) „Skлонost lokativnomu izričaju u neobosobljenih imenica“, *Riječki filološki dani*, 3, str. 487–494.

Vince, Jasna (2002) „Zakovitosti uporabe distributivne jednine i dvojine“, *Riječki filološki dani*, 4, str. 541–545.

Vince, Jasna (2004) „Brojevi 1, 2, 11 i 12 u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, u: Dürriegl, Marija-Ana – Mihaljević, Milan – Velčić, Franjo (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, str. 595–605.

Vince, Jasna (2005) „Izravni objekt kao tema“, u: Damjanović, Stjepan (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 429–434.

Vince, Jasna (2008a) „Uzmak genitiva izravnoga objekta“, *Slovo*, 56/57, str. 615–626.

Vince, Jasna (2008b) „Izravni objekt i njegove inačice u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku“, *Slovo*, 58, str. 63–86.

Vince, Jasna (2008c) „Očekivani i neočekivani akuzativ u *Hrvojevu misalu*“, u: Samardžija, Marko (ur.), *Vidjeti Ohrid: Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10–16. rujna 2008)*, Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 97–116.

Vince, Jasna (2010) „Distributivnost i gramatički broj u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku“, u: Dukić, Davor – Žagar, Mateo (ur.), *Knjige poštujući, knjigama poštovan: Zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendanu*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 137–148.

Vinogradov, Viktor Vladimirovič (1958) *Osnovnye problemy izučenija obrazovanija i razvitija drevnerusskogo literaturnogo jazyka*, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva.

Vlastelić, Anastazija (2012) *Opis atributa u hrvatskim gramatikama od početaka do kraja 19. stoljeća* (doktorska disertacija u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Vlašić-Anić, Anica (2011) „Varaždinski list hrvatskoglagoljskoga misala (FgVar2)“, *Slovo*, 61, str. 123–167.

Vondrák, Wáclav (1912) *Altkirchenslavische Grammatik*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.

Vrana, Josip (1975) *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*, SANU, Beograd.

Vrana, Josip (1991) „Postanak i rasprostranjenost analogijskog participa prezenta aktivnog sa završetkom -a“, *Slavia*, 3, str. 308–315.

Vrtič, Ivana (2009a) *Sintaksa Kašićeva prijevoda Svetoga pisma* (doktorska disertacija u strojopisu), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Vrtič, Ivana (2009b) „Sintaktičke funkcije participa u Katančićevu prijevodu *Svetoga pisma*“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, str. 365–382.

Vrtič, Ivana (2010) „Apsolutni nominativ u hrvatskim svetopisamskim prijevodima“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 2, str. 35–48.

Vulić, Sanja (2011) „Štokavski hrvatski književni jezik“, u: Bratulić, Josip (i dr.), *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće*, Croatica, Zagreb, str. 125–187.

Zaradija-Kiš, Antonija – Žagar, Mateo (2006) „Muka po Mateju u Parčićevu Misalu (1893.): kulturološke, jezične i grafijske odrednice“, u: Čikeš, Jozo (ur.), *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture: Zbornik radova 5. Međunarodnog znanstvenog simpozija*, Udruga Pasijska baština, Tivat, str. 153–189.

Zaradija-Kiš, Antonija – Žagar, Mateo (2010) „Muka po Mateju u Hrvojevu misalu i Hvalovu zborniku: kulturološke, tekstološke, jezične i ortografske odrednice“, u: Čikeš, Jozo

(ur.), *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture: Zbornik radova 6. Međunarodnog znanstvenog simpozija*, Udruga Pasijska baština, Tivat, str. 82–102.

Zlatanova, Rumjana Hristova (1976) *Die Struktur des zusammengesetzten Nominalprädikats im Altbulgarischen*, Verlag Otto Sagner, München.

Znika, Marija (2005) „Status glagolskih pridjeva“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31, str. 429–440.

Žagar, Mateo (2012a) „Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*)“, *Fluminensia*, 1, str. 111–123.

Žagar, Mateo (2012b) „Strategija leksičkog odabiranja u *Misalu hruackom* Šimuna Kožičića Benje (1531)“, u: Podtergera, Irina (ur.), *Schnittpunkt Slavistik: Ost und West im wissenschaftlichen Dialog (Festgabe für Helmut Keipert zum 70. Geburtstag)*, sv. 2, Bonn University Press, Bonn, str. 251–259.

7. Sažetak

Uporaba participâ jedan je od sintaktičkih modela koje je hrvatski staroslavenski jezik naslijedio od prvoga slavenskoga književnog jezika. Usporedbenim proučavanjem sintaktičkih funkcija participâ u tekstovima evanđelja osam odabranih hrvatskoglagoljskih misala nastalih od 14. do 16. stoljeća utvrđena je vrlo visoka podudarnost sa stanjem zasvjedočenim u staroslavenskome jeziku. Sintaksa participâ raščlanjena je s obzirom na funkciju čijim su nosiocima u šest poglavlja: supstantivizirani particip, determinativni particip (particip u funkciji atributa i situacijskoga determinatora objekta), dativ apsolutni, predikatni particip i particip u funkciji sekundarnoga predikata, a u svakome su od njih opisane i ostale osobitosti s njihovim sintaktičkim položajem u vezi, morfosintaktičke (npr. uporaba neodređenoga i određenoga lika) i sintaktičke (npr. uporaba drugoga sintaktičkog sredstva).

Brojna zabilježena variranja u uporabi participa i njegova konkurentnoga sintaktičkog sredstva (npr. odnosne ili vremenske rečenice), potvrđena već i u kanonskim spomenicima, javljaju se podjednako u svim misalima neovisno o vremenu njihova nastanka. Iako se očekivano potvrdila ovisnost sintakse participâ o jeziku predloška, variranja nisu uvijek ovisna o pripadnosti pojedinoga misala sjevernoj ili južnoj skupini kodeksa. Unatoč tomu može se ustvrditi da je uporaba participâ i participskih konstrukcija bila dio norme i hrvatskoga staroslavenskog jezika, koja je u liturgijskim tekstovima namjerno i svjesno zadržana. Usprkos njihovoj slabijoj zastupljenosti u *Misalu hruackom*, sintaksa participâ posve je podudarna s onom u ostalih sedam misala, što pokazuje da je Kožičić izvrsno poznao hrvatski staroslavenski jezik, a odstupanja od hrvatskoglagoljske tradicije posljedica su intenzivna sravnjivanja teksta s latinskim predloškom.

Odsustvo ikakvih relevantnih razlika među misalima korpusa ukazuje na postojanje čvrste hrvatskostaroslavenske norme i svjedoči o tome da se prestiž hrvatskoga staroslavenskog jezika kao najviše inačice književnoga jezika tijekom stoljeća nije bitno mijenjao. Upravo su participi kao naglašeni staroslavenizam jedan od elemenata koji se najduže i najbolje zadržao, a koji su hrvatski glagoljaši držali karakterističnim obilježjem najprestižnije književnojezične artikulacije.

Ključne riječi: hrvatski crkvenoslavenski jezik, hrvatskoglagoljski misali, sintaksa, particip, sintaktička funkcija, poredbena metoda, sociolingvistika

8. Summary

The use of participles is one of the syntactic models that Croatian Church Slavonic language has inherited from the oldest Slavic literary language. The comparative investigation of the syntactic functions of participles in the Gospel texts in eight selected Croatian Glagolitic missals from the 14th to the 16th century has shown a high level of correspondence with their status attested in the Old Church Slavonic language. The syntax of participles is analysed according to their function in six chapters: substantivized participle, determinative participle (attributive participle, participle as situational determinator), dative absolute, predicative participle and participle as secondary predicate. In each chapter other characteristics related to their syntactic status are described, both morphosyntactic (e. g. the use of short and long forms) and syntactic (e. g. the use of some other syntactic means).

Numerous recorded variations in the use of participle and its competitive syntactic mean (e. g. relative or temporal clause), attested already in the canonical texts, appear equally in all missals, regardless of the time of their creation. Although the correlation of the syntax of participles with the language of their template has been expectedly confirmed, the variations do not always depend on the missals belonging to the northern or southern group. Nevertheless, it can be determined that the use of participles and participle constructions was a part of the Croatian Church Slavonic norm, and that they were kept purposely and consciously in liturgical texts. In spite of their lower proportion in the *Misal hruacki*, the syntax of participles corresponds to that in other seven missals, which shows that Kožičić knew actively the Croatian Church Slavonic language, and that the deviations from the Croatian Glagolitic tradition are the result of an intensive redacting according to the Latin template.

The absence of any relevant difference between the investigated missals indicates the existence of a solid Croatian Church Slavonic norm and testifies that the permanence of the Croatian Church Slavonic prestige as the highest type of literary language has not essentially changed during centuries. As an emblematic (Old) Church Slavonic characteristic, exactly participles are one of the elements which was longest and best retained, and which the Croatian Glagolitic priests have regarded as a typical feature of the most prestigious articulation of the literary language.

Key words: Croatian Church Slavonic language, Croatian Glagolitic missals, syntax, participle, syntactic function, comparative method, sociolinguistics

9. Životopis s popisom objavljenih radova

Ivana Eterović (r. Sanković) rođena je 1. kolovoza 1985. u Rijeci. Osnovnu školu i opću gimnaziju završila je u Opatiji. Godine 2003. upisala je jednopredmetni studij hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Diplomirala je 2007. s temom *Akcentatski tipovi pridjeva u mjesnome govoru Trtna (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*, stekavši zvanje profesor hrvatskoga jezika i književnosti, odnosno magistra edukacije hrvatskoga jezika i književnosti. Iste godine upisala je Poslijediplomski sveučilišni doktorski studij *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika* na Filozofskome fakultetu u Rijeci.

Od 1. listopada 2008. zaposlena je kao znanstvena novakinja/asistentica na projektu *Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva* (voditelj: akademik Stjepan Damjanović) pri Katedri za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo na Odsjeku za kroatistiku zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta. U okviru projekta radila je s Mateom Žagarom, Tanjom Kuštović i Blankom Ceković na priređivanju kritičkoga izdanja *Misala hruackog (1531) Šimuna Kožičića Benje*.

Godine 2009. sudjelovala je na 42. Međunarodnome seminaru za makedonski jezik, književnost i kulturu u Ohridu.

Od 2010. do 2013. bila je nositeljicom fakultativnoga proseminara *Staroslavenski i starohrvatski jezik* na Zagrebačkoj slavističkoj školi u Dubrovniku.

U akademskoj godini 2011./2012. usavršavala se na Sveučilištu Karl-Franzens u Grazu u okviru četveromjesečne Ceepusove stipendije.

Svojim je izlaganjima sudjelovala na desetak međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova. Samostalno i u suautorstvu objavila je dosad petnaestak znanstvenih radova i nekoliko prikaza.

9. 1. Popis objavljenih radova

1. Znanstveni i stručni radovi u časopisima

1. 1. Izvorni znanstveni radovi

1. Doričić, Robert – Eterović, Ivana (2014) „Antroponimija u ispravama lovranskoga notarskog ureda iz druge polovice 18. stoljeća“, *Zbornik Lovranščine*, 3, [u tisku].
2. Eterović, Ivana – Vela, Jozo (2013) „Iz sintakse Kožičićeva *Misala hruackoga*“, *Slověne: International Journal of Slavic Studies*, II/2, [u tisku].
3. Eterović, Ivana – Vela, Jozo (2013) „Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje“, *Slovo*, 63, str. 1–22.
4. Ceković, Blanka – Eterović, Ivana (2012) „Dvojina u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje“, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, XXIV/1, str. 143–156.
5. Eterović, Ivana – Eterović, Igor (2012) „Devet oporuka iz lovranske kancelarije na hrvatskome jeziku iz 18. stoljeća pohranjenih u Državnome arhivu u Rijeci“, *Zbornik Lovranščine*, 2, 2012., str. 35–84.
6. Ceković, Blanka – Sanković, Ivana – Žagar, Mateo (2010) „Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici“, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 60, str. 133–166.
7. Sanković, Ivana (2008) „Imenički oblici u Gundulićevim *Suzama sina razmetnoga* u odnosu na njihov opis u Della Bellinoj gramatici“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34, str. 341–355.
8. Zubčić, Sanja – Sanković, Ivana (2008) „Akcentatski tipovi pridjeva u mjesnome govoru Trtna“, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, XX/2, str. 51–62.

1. 2. Prethodna priopćenja

1. Eterović, Igor – Eterović, Ivana (2013) „Devet lovranskih oporuka iz druge polovice 18. stoljeća: povijesna i jezična analiza“, *Histria: Godišnjak Istarskog povijesnog društva*, 3, str. 61–97.

1. 3. Pregledni znanstveni radovi

1. Eterović, Ivana (2012) „Metodološki prinos(i) Stjepana Damjanovića istraživanjima hrvatskoga glagoljaštva“, *Nova Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, 6, str. 9–17.
2. Sanković, Ivana (2010) „Lovranska glagolitica i dosadašnja istraženost“, *Zbornik Lovranščine*, 1, str. 281–300.

1. 4. Prikazi knjiga

1. Eterović, Ivana (2013) „Iz amaneta prethodnikâ“ [prikaz knjige: Ivšić, Stjepan – Hamm, Josip, *Rasprave i članci*, prir. Stjepan Damjanović i Tanja Kuštović, Biblioteka „Stoljeća hrvatske književnosti“, Matica hrvatska, Zagreb, 2013.], *Vijenac: književni list za umjetnost, kulturu i znanost*, XXI/516–517, str. 36.
2. Eterović, Ivana (2012) „Nikola Kujundžić – Ante Škrobonja – Milan Glibota – Petra Gašparac, „*Libar od likarij“ don Petra Kaštelana*, Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture – Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2011., 222 str. [Biblioteka AMHA, knj. 7]“, *Acta Medico-Historica Adriatica*, X/2, str. 351–353.
3. Eterović, Ivana (2011) „Dražen Vlahov, *Knjiga računa općine Roč (1566.–1628.): Glagoljski zapisi*, Posebna izdanja Državnoga arhiva u Pazinu, sv. 18, Državni arhiv u Pazinu, Pazin, 2009., 300 str.“, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 61, str. 356–359.
4. Eterović, Ivana (2011) „Šimun Kožičić, *Od bitija redovničkoga knjižice*, Rijeka, 1531. Pretisak priredila Anica Nazor, Državni arhiv u Rijeci – Družba »Braća hrvatskoga zmaja«, Stol riječko-bakarski, Rijeka, 2009. Pretisak 28 str., transkripcija 133 str.“, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 61, str. 338–341.

2. Znanstveni radovi u zbornicima skupova

2. 1. Izvorni znanstveni radovi

1. Eterović, Ivana (2014) „Dativ apsolutni u *Misalu hruackom* Šimuna Kožičića Benje“, u: Stolac, Diana (gl. ur.), *Riječki filološki dani: Zbornik radova*, knj. 9, Filozofski fakultet, Rijeka, [u tisku].

2. 2. Pregledni znanstveni radovi

1. Eterović, Ivana (2012) „Poredbena metoda i filološke analize ranonovovjekovnih hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova“, u: Turk, Marija – Srdoč-Konestra, Ines (ur.), *Zbornik radova Petoga hrvatskog slavističkog kongresa*, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 33–39.

3. Ostalo

1. Eterović, Ivana (2013) „Promišljanja otpora“ [prikaz 42. seminara Zagrebačke slavističke škole, Dubrovnik, 19–30. kolovoza 2013.], *Vijenac: književni list za umjetnost, kulturu i znanost*, XXI/508–509, str. 19.